

михайло
старицький

МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ

(1840—1904)

відомий український поет, драматург, прозаїк, перекладач, організатор українського театру.

До першого тома його творів входять оригінальні поезії і поеми, переспіви і переклади з Гете, Крилова, Жуковського, Байрона, Міцкевича, Пушкіна, Лермонтова, Некрасова, Сирокомлі та ін., а також більшість його перекладів сербських народних дум та пісень.

Том відкривається вступною статтею кандидата філологічних наук М. П. Комишанченка.

МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ

Твори
у восьми
томах

Державне видавництво
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ—1964

МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ

Пом
перший

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

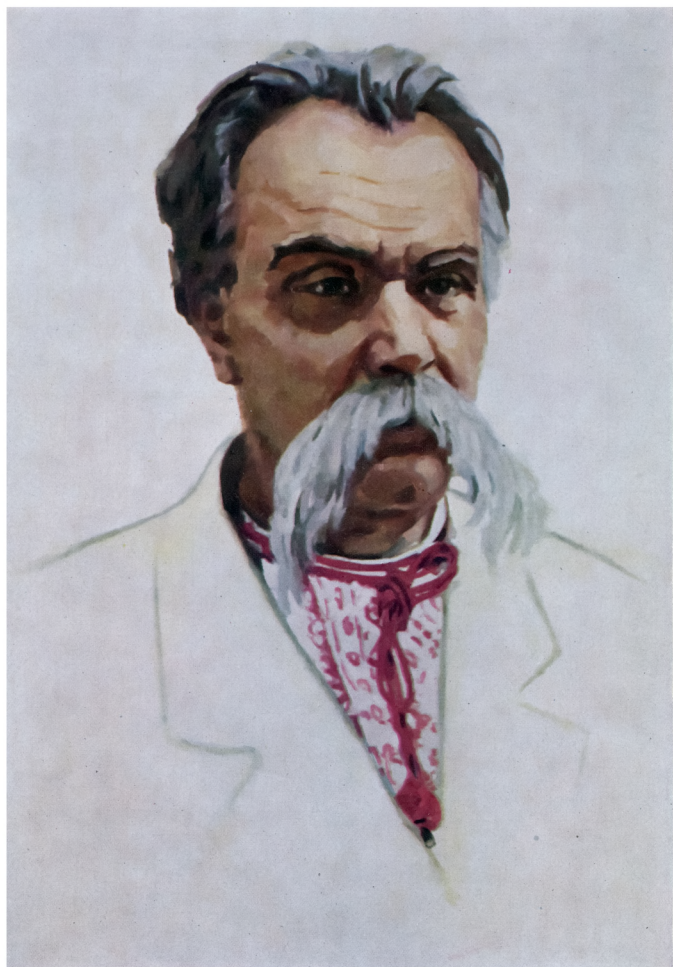

Державне видавництво
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ—1964

Редакційна колегія:
М. Д. БЕРНШТЕЙН, М. П. КОМИШАНЧЕНКО,
Н. І. ПАДАЛКА, І. І. ПІЛЬГУК

Упорядкування О. І. Стешенко
Вступна стаття М. П. Комишанченка
Примітки М. І. Дяченка
Редактор тома І. І. Пільгук

Портрет роботи художника
В. С. Кравченка

А. Сиварундз

МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ СТАРИЦЬКИЙ

В історії української культури М. П. Старицький посідає одне з визначних місць. Діяльність його була напрочуд багатогранною: поет, драматург, прозаїк, перекладач, організатор українського театру.

Народився М. П. Старицький 14 (2 за ст. ст.) грудня 1840 р. в селі Кліщинцях, Золотоніського повіту на Полтавщині, в небагатій поміщицькій сім'ї. Батько його, офіцер, помер, коли майбутньому письменникові пішов п'ятий рік. Невдовзі померла й мати. Хлопця взяв на виховання двоюрідний брат його матері В. Лисенко, батько геніального українського композитора. Під його наглядом, у домашніх умовах, майбутній письменник здобуває початкову освіту. 1851 р. він вступає до Полтавської гімназії, яка на той час вважалася одним з кращих середніх учбових закладів на Україні.

У гімназії М. Старицький багато читав, особливо класиків російської літератури — Жуковського, Пушкіна, Гоголя, Лермонтова, познайомився з творами Котляревського, Шевченка, Марка Вовчка, а також побачив на сцені п'єси «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник» І. Котляревського та «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, почав писати вірші, спершу російською, а потім і українською мовою.

Щороку влітку М. Старицький і М. Лисенко разом відпочивали в с. Гриньках. Саме тоді й зародилася їхня щира дружба.

Закінчивши гімназію, Старицький та Лисенко 1858 р. вступають на фізико-математичний факультет Харківського університету. Юнаки захоплюються прогресивними ідеями, якими жило передове студентство напередодні селянської реформи 1861 р.

В країні наростав і ширився революційний визвольний рух. Цьому сприяла поразка царизму в Кримській війні і масові селянські заворушення. Назривала революційна ситуація.

На Україні, як і по всій Росії, точилась боротьба двох тенденцій — революційно-демократичної і ліберальної.

В цей час оформляється український ліберально-буржуазний рух. У Києві, Полтаві, Чернігові та інших містах виникають культурно-освітні товариства — «громади»; заперечуючи революційні методи боротьби проти царизму, вони під гаслом «українофільства» проповідували ідеї мирної культурно-освітньої роботи. Протягом 1861—1862 рр. у Петербурзі виходить журнал «Основа», який відіграв загалом позитивну роль в історії української культури, але для нього національне питання стояло на першому плані, а соціальне на другому.

1860 р. М. Старицький і М. Лисенко переводяться з Харківського до Київського університету, де спочатку навчаються на фізико-математичному, а потім на юридичному факультеті.

Студенти Київського університету, об'єднуючись у різноманітні товариства та гуртки, брали активну участь у громадсько-культурному житті. Цей рух, який загалом не виходив за межі ліберальних прагнень, відразу захопив М. Старицького. Він активно працює в недільних школах, народних бібліотеках, у театральних, хоровах, етнографічних та інших гуртках, захоплюється діяльністю Київської старої «громади», де значну роль відігравав М. Драгоманов, з яким юнак був у близьких стосунках, читає «Основу», уважно стежить за російською прогресивною періодикою, зокрема за журналом «Современник».

Восени 1861 р. М. Старицький тимчасово залишає навчання і їде до рідного села. Він плекає великі плани господарської та культурно-освітньої роботи серед селян, сподіваючись, що після реформи в країні почнеться небувале економічне та політичне піднесення. Та всі надії виявились марними. Незабаром царський уряд не тільки розгромив революційно-визвольний рух, але й завдав відчутного удару по культурно-освітній роботі на Україні, видавши 1863 р. циркуляр, відомий під назвою «валуєвського», про заборону української мови.

На початку 1864 р. М. Старицький повертається до Києва і продовжує навчання. 1865 р. він успішно закінчує університет і деякий час працює в Київському історичному архіві. Самотужки вивчає німецьку, французьку та англійську мови, перекладає на українську мову поезії Пушкіна, Лермонтова, Крилова, Гейне, Байрона, Міцкевича, починає друкуватися на сторінках галицької періодичної преси.

Згодом він продає одержану в спадщину землю на Полтавщині і купує невеликий маєток у с. Карпівці на Поділлі, куди 1868 р. переїжджає з родиною.

1871 р. М. Старицький повертається до Києва і повністю віддається літературній та громадсько-культурній діяльності. Бере

активну участь у роботі «Південно-західного відділу російського географічного товариства», разом з М. Лисенком організує «Товариство українських сценічних акторів», яке підготувало та блискуче поставило на сцені ряд українських п'єс, опер і оперет. В перекладі М. Старицького виходять українською мовою «Казки Андерсена» (1873), «Байки Крилова» (1874), «Пісня про купця Калашникова» М. Ю. Лермонтова (1875) та «Сербські народні думи і пісні» (1876). Він пише і ряд оригінальних ліричних поезій виразного громадського звучання: «До слов'ян», «На прю», «До молоді», «На Новий рік» та ін.

В кінці 70-х рр., коли в країні почалося нове революційне піднесення, на арену суспільної боротьби виступило революційне народництво, яке відбивало прагнення селянства ліквідувати залишки кріпосництва. На Україні в цей час з'явилося чимало народницьких гуртків. У Києві виникла так звана «Київська комуна». М. Старицький познайомився з деякими київськими революційними народниками, зазнав їхнього впливу. Поліція встановила за ним таємний нагляд, зробила на квартирі обшук.

1881 р. М. Старицький завершив роботу над драмою «Не судилось» і видав перший випуск збірки поезій «З давнього зшитку», другий випуск якої вийшов через два роки. 1882 р. Старицький опублікував свій переклад «Гамлета» В. Шекспіра. Він робить спробу організувати видання літературно-художнього журналу, але йому вдається видати лише два випуски альманаху «Рада» (1883 і 1884 рр.). В історії української літератури цей альманах відіграв велику роль. На його сторінках були опубліковані перші дві частини роману «Повія» Панаса Мирного, повість «Микола Джеря» І. Нечуя-Левицького, драма «Не судилось» М. Старицького та інші твори українських письменників. Високо оцінюючи альманах «Рада», І. Франко відзначав: «Се був мов перший весняний грім по довгих місяцях морозів, сльоти та занепаду»¹.

1883 р. М. Старицький очолив українську професійну трупу корифеїв, до якої ввійшли М. Кропивницький, М. Садовський, М. Заньковецька, П. Саксаганський, І. Карпенко-Карий, Г. Затиркевич та ін. Це був початок розквіту українського справді народного, реалістичного театру. Йому віддає М. Старицький всі свої сили, уміння, організаторські здібності, а також кошти, які він дістає, продавши свій маєток. Вистави трупи користувалися великою популярністю не тільки на Україні, але й у Росії, куди театр виїжджав на гастролі.

¹ І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. 17, К., Держлітвидав України, 1955, стор. 336.

1885 р. трупа розпалася на два колективи. Тепер Старицький був не лише антрепренером, але й художнім керівником нового театру. О. Зініна, згадуючи блискучу режисуру Михайла Петровича, писала: «Я пам'ятаю, яка то була насолода, коли він з нами репетирував. Перш за все він сам читав нам п'єсу. Читав він чудово! Тоді пояснював усі характери дійових осіб, суть конфлікту, ідею п'єси. І після першого читання п'єси ми вже розуміли її, а образи героїв стояли перед нами на весь свій зріст... Щодо ролей, то Михайло Петрович студіював їх з нами: кожне слово, кожен рух, кожен жест показував він так яскраво, що треба було бути цілковитою бездарою, щоб не зрозуміти того, чого він хоче... Завдяки праці Михайла Петровича вистави наші були блискучі. Він завжди казав нам: «Живіть на сцені! Живіть! Забудьте, що це сцена, а думайте, що це коїться з вами в житті»¹.

Молодий театр М. Старицького з великим успіхом гастролював у багатьох містах країни.

Понад десять років оддав М. Старицький справі розвитку українського реалістичного театру, дбаючи не лише про художню довершеність сценічних вистав, але й постійно піклуючись про збагачення репертуару. В ці роки він багато переробляє та інсценізує творів М. Гоголя, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького та інших письменників, створює оригінальні п'єси: «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «По-модньому», «Богдан Хмельницький», «Розбите серце», «У темряві», «Талан».

Щоденна напружена праця та мандрівне, клопітне життя керівника театрального колективу підірвали здоров'я М. Старицького. Він починає часто хворіти і 1893 р. залишає трупу.

Останні роки свого життя М. Старицький цілком присвятив літературній творчості. 1894 р. прогресивна громадськість України відзначила 30-літній ювілей його літературно-мистецької діяльності. Письменник одержав велику кількість теплих привітань та поздоровлень.

В цей час він пише п'єси «Маруся Богуславка», «Оборона Буші», «Остання ніч», «Крест життя», роман-хроніку «Богдан Хмельницький», роман «Разбойник Кармелюк», повість «Облога Буші».

М. Старицький був одним з організаторів «Всеросійського театрального общества», учасником Першого всеросійського з'їзду діячів сцени, який відбувся 1897 р. в Москві. Драматург виголосив доповідь про стан та умови розвитку театрального мистецтва на Україні. Він був і одним з організаторів «Київського літературно-артистичного товариства», в якому керував драматичним гуртком.

¹ О. Зініна, Два слова, «Театр», 1940, № 11, стор. 26.

В останні роки життя письменника посилюються нападки на нього з боку консервативних та буржуазно-націоналістичних діячів. Намагаючись дискредитувати М. Старицького, вони поширювали наклепницькі твердження про неоригінальність його драматичної творчості. На його захист виступили українські прогресивні вчені О. Потебня, М. Сумцов, Д. Багалій, а також І. Франко, який у великій статті всебічно й ґрунтовно проаналізував життєвий і творчий шлях письменника, показав його велику роль у розвитку української літератури та театру.

Уже будучи тяжко хворим, М. Старицький не припиняв літературної творчості, а за кілька днів до смерті написав останню поезію «Двері, двері замкніть...», в якій засудив імперіалістичні війни.

Помер М. П. Старицький 27 (14 за ст. ст.) квітня 1904 р. в Києві. Поховали його на Байковому кладовищі. М. В. Лисенко схвильовано сказав над могилою: «Дорогий брате і друже Михайле! Важко мені стояти над твоєю домовиною і бачити, що ми зараз навіки розлучимося з тобою. Але знаю, хоч ти тілом вмер, так заслуги твої невмирущі. Те діло, якому ти чесно служив, росте, і ти не мало втішився б, коли б побачив, як несла тебе на своїх раменах отся вся молодь, що віддала шану твоїм думкам і твоїй праці і що понесе і в життя віру в те діло, якому служив і віддав сили й ти, брате Михайле»¹.

* *
*

Літературну та громадсько-культурну діяльність М. П. Старицький почав і продовжував в умовах різкого загострення суперечностей самодержавно-кріпосницької системи в Росії в умовах наростаючого визвольного руху. На Україні класові соціальні антагонізми ускладнювалися ще й національним гнітом. Складність та суперечливість визвольної боротьби на Україні в пореформений період зумовили певні суперечності і в світогляді М. Старицького. Зрозуміло, що суспільно-політичні погляди письменника формувалися в першу чергу під впливом оточуючої його дійсності, та неабияку роль відігравали тут і прогресивні традиції української і російської літератури, особливо творчість Т. Г. Шевченка та революційна діяльність М. Чернишевського, М. Добролюбова й інших революційних демократів, статті яких М. Старицький читав у журналі «Современник».

¹ «Киевская старина», 1904, кн. 5, стор. 70.

Разом з тим М. Старицький був зв'язаний і з ліберально-буржуазним рухом на Україні, з діяльністю «Київської громади» та журналом «Основа». Він захоплювався деякими ліберальними ілюзіями, особливо ідеєю мирного подолання соціальних протиріч у класовому суспільстві, вважав інтелігенцію основною силою суспільного руху. Але демократизм у нього завжди брав гору. Так, наприклад, М. Старицький ніколи не поділяв поглядів націоналістично настроєних діячів з українських «громад», зокрема В. Антоновича, О. Кониського та ін., які вороже ставились до російського народу, його культури й літератури. М. Старицький послідовно боровся проти проявів буржуазного націоналізму, захищав споконвічну дружбу братніх російського та українського народів.

Літературну творчість М. Старицький розпочав у середині першого пореформеного десятиліття. І. Франко в згадуваній статті «Михайло П. Старицький», характеризуючи тогочасний літературний процес на Україні, підкреслював, що це був час «страшного і фатального затишку та застою, млявості в публічному і літературному житті, продукуванням не для друку, а для власного бюрка, загальним занепадом, а в найліпшій разі збиранням сирих етнографічних матеріалів»¹.

Причинами такого становища були: реакційна політика царського уряду по відношенню до культури українського народу, поширення лібералізму в суспільно-політичному русі, а також безідейність, національна обмеженість і епігонське наслідування Т. Шевченка багатьма українськими письменниками.

Свою поетичну творчість М. Старицький розпочав перекладами та переспівами творів російських і зарубіжних поетів. Будучи глибоко освіченою людиною, добре володіючи кількома іноземними мовами, він прагнув збагатити рідну літературу темами й образами, піднести культуру поезії на Україні.

Переклади М. Старицького були значним кроком у порівнянні з перекладами його попередників П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, Л. Боровиковського, С. Руданського та ін., які не перекладали, а переспівували іншомовні твори, перенасичуючи їх українським національним колоритом так, що часто-густо губився зміст оригіналу. «В усіх перекладах, за які я брався,— писав М. Старицький,— моїм головним завданням було передати всі тонкощі первотвору тими ж самими барвами: я уникав обминати трудне місце, або переказувати його власними словами, або іноді зовсім випусти-

¹ І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. 17, К., Держлітвидав України, 1955, стор. 309.

ти. Ні, мені хотілось виробити саму мову до повного комплекту фарб на палітрі»¹.

Для перекладів М. Старицький добирав твори, сповнені громадськими мотивами: «В'язень», «Село», «Надгробник» («Пам'ятник»), «Чи я по торжищах блукаю...» («Брожу ли я вдоль улиц шумных»), «Елегія» О. С. Пушкіна; «Парус», «Пророк», «Сусіда», «Янгол», «Ой виходжу сам я на дорогу...», «Тамара», «Пісня про царя Івана Васильовича, молодого опричника та одважного крамаренка Калашника» і «Демон» М. Ю. Лермонтова.

Особливо приваблювала М. Старицького творчість російського революційно-демократичного поета М. Некрасова. Друкуючи свої переклади творів М. Некрасова у львівському журналі «Правда» 1874 р., Старицький додає до них невелику замітку, в якій пише: «Некрасов належить до гурту лірико-драматичних поетів великоруських: його муза — муза помсти і туги — опанувала була всю молодь од 1850 до 1863 р., випестила ціле покоління північних народців; для того й має він, як поет, велику вагу»².

Багато перекладав М. Старицький з літератур та фольклору інших слов'янських народів: з польської (А. Міцкевич, В. Сирокомля, Ю. Словацький), «Сербські народні думи і пісні», в яких звучать мотиви боротьби слов'янських народів проти турецьких поневолювачів, та ін.

Неабияку увагу приділяв М. Старицький перекладам творів Шекспіра, Байрона, Гете, Гейне, Гюго та ін. Консервативна преса брала на глум цю важливу справу. Так, газета «Киевлянин» виступила з статтею «Принц Гамлет в постолах», де робила спробу висміяти й заперечити саму ідею перекладів класиків світової літератури на українську мову.

З подібними досить дивними твердженнями виступали і деякі українські ліберально-буржуазні літературні критики, зокрема М. Костомаров, який у статті «Задачи украинофильства» писав, що переклади класиків західних літератур народів, мовляв, «не понятны и пока не нужны»³.

М. Старицький до своєї перекладацької діяльності підходив як до важливої громадсько-культурної справи. Саме тому він не зважав на подібну критику й продовжував свою працю.

Переклади М. Старицького мали велике значення і для його

¹ «Літературно-науковий вісник», 1914, кн. 4, стор. 48.

² Цитую за критико-біографічним нарисом Л. Г. Сокирко, М. П. Старицький, К., Держлітвидав України, 1960, стор. 81.

³ М. Костомаров, Науково-публіцистичні і полемічні писання, К., ДВУ, 1928, стор. 298.

оригінальної поетичної творчості: розширювали тематику, збагачували словник.

У своїй поезії М. Старицький продовжував традиції Т. Шевченка. Він виступив проти застою в українській поезії першого пореформеного десятиліття, проти віршомазництва епігонів, які дивилися на життя «очима співучого селянина», для яких,— говорить І. Франко,— було правилом «починати поезію від зір, вітру, сонця, хмар або соловейка і потім більше-менше *ex abrupto*¹ перескакувати на індивідуальне поетове «горе» або «щастя»: коли там усі людські відносини і вся природа мусили бути стилізовані, позбавлені реальних прикмет і деталей, більше-менше в такому самім розмірі, як у орнаментах народних вишивок являються стилізовані квітки та листки...»².

Заперечуючи насаджуваний Кулішем метод етнографічного реалізму і побутовізм, М. Старицький у кращих своїх віршах виступив як поет-громадянин, який правдиво відтворив чимало важливих сторін життя суспільства, головним чином 70—80-х років ХІХ ст., коли на Україні швидкими темпами розвивався капіталізм, інтенсивно проходив процес класової диференціації і «розселяннювання» (Ленін) села. Цей процес привернув увагу ряду українських письменників, зокрема І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, І. Франка, І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, І. Манжури.

М. Старицький послідовно прагнув розширити можливості сучасної йому української поезії шляхом освоєння нею досягнень російських демократичних поетів, зокрема М. Некрасова. І. Франко відзначав, що «коли шукати відгуків у перших поезіях Старицького, то більше там відгуків Некрасова, ніж кого іншого»³.

Лірика М. Старицького має агітаційний характер, у ній поет ставить актуальні проблеми життя, закликаючи інтелігенцію не тільки словом, але й щоденною працею вірно служити своєму народові. Обстоюючи реалізм, він виступає проти так званого «чистого мистецтва», проти тих поетів, які цураються народу і служать своєю творчістю інтересам панівних верств суспільства. Головним естетичним кодексом для нього є вірність життєвій правді. Поет — це не лише сіяч добра й справедливості, але й борець проти всілякого гніту та насильства над людиною. Ця думка проходить червоною ниткою через такі його поезії, як «Поету» («Як ніч, насувається туча»), «Хай тепера рида в мене кобза сумна», «Ой знущались з мого слова» і «На спомин Т. Г. Шевченка».

¹ Відразу, зненацька, без підготовки (лат.).

² І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. 17, К., Держлітвидав України, 1955, стор. 311.

³ Там же, стор. 314.

Вірш «Поету» є своєрідною поетичною декларацією М. Старицького — коли навколо «лемент, гвалт і муки», поет не має права «піти в свою господу»:

Не про кохання, не про рай,
Поспівче, голосно співай!..
Не бійся вражої наруги:
З святим вогнем іди туди,
Де панування скрути, туги
Та віковичної біди...
Співай, ридай і будь готовий
Замість лаврового — терновий
Вінець узяти на чоло...

Слово М. Старицького після смерті Т. Шевченка було, безперечно, новим явищем в українській поезії.

Мотиви оригінальних поезій М. Старицького різноманітні: ушлявлення любові до рідного краю, зображення тяжких умов життя та праці трудящої людини, заклик до боротьби за соціальну справедливість, оспівування єдності слов'янських народів, відтворення краси природи й інтимних почуттів людини.

Патріотизм М. Старицького глибоко демократичний за своєю суттю. Любов поета до України нерозривно пов'язана з любов'ю до знедоленого народу, з прагненням поліпшити його життя.

Як я люблю безрадісно тебе,
Народе мій, убожеством прибитий,
Знеможений і темністю сповитий,
Що вже забув і поважать себе,
Потративши свої колишні сили...
Як я люблю твої сумні могили.
Україно! Як я люблю тебе!

(«До України»)

У віршах «Швачка», «Місто спить», «Край комінка», «Сумно і темряво», «Чертог сіяв...», «Учта» та ін. поет малює соціальні контрасти в тогочасному суспільстві, зображує хвилюючі картини горя народного. Вночі на вулицях міста з голоду мруть осиротілі діти, а в розкішних будинках відбуваються дикі оргії багатіїв («Місто спить»). У сяючому палаці поміщицького маєтку панство бенкетує, а в селі:

Голодний люд без хліба, солі
В своїх нетоплених хлівах,
Де не прогляне світ ніколи,
Де глупа ніч, де рабський страх.

(«Учта»)

З щирою теплою і співчуттям говорить М. Старицький про тяжку долю жінки-трудівниці і дітей-сиріт у буржуазному суспільстві. Мати-артистка, залишивши вдома тяжко хвору дитину, зму-

шена веселити пісеньками ситих і самозадоволених глядачів, щоб заробити на прожиття («Чертог сіяв»).

Довгими зимовими ночами гнеться над панським шитвом удова, щоб заробити на шматочок хліба, прогудувати малих діток («Край комінка»).

Реалістично відтворюючи соціальні контрасти в тогочасному суспільстві, М. Старицький добирає влучні поетичні образи. Так, панство — це «мир трухлявий», «загребуший», «смітник заласних поганців», «мла густа», «нетребство бліде» і т. п. Трудящі — це «скорботний люд», у якого «хати подерті», де панує «неволя й мла», «скрута і туга», «голод — пан».

Шукаючи виходу із того страшного становища, в якому був народ, поет іноді впадає у відчай, відчуває свою безпорадність. Йому здається, що й на нього падає частка вини за страждання народу, і він ладен картати себе:

Та як же й в пельку мені піде
Цей ласий з розкоші шматок?
(«Учта»)

Настрої туги і смутку, що іноді вриваються в поезію Старицького, не є характерними для неї. Його поезія — насамперед поезія боротьби. У віршах «Занадто вже!», «Остання ніч», «Борцю», «Дочка Ієфая», «До молоді» та ін. він звертається до народу з закликом піднятися на боротьбу за волю, висловлюючи впевненість, що вона таки настане.

У цих віршах створено образи борців проти самодержавства. Молода революціонерка йде на страту з високо піднесеною головою, вірячи:

Що одужа народ, не знесе більш ярма
І розправить натруджені груди,
Що на рідній землі провітліша пійма,
Правди сонце засяє повсюди.

(«Дочка Ієфая»)

Услід за Тарасом Шевченком, який палко бажав, «щоб усі слов'яни стали добрими братами», М. Старицький пропагував ідею єдності слов'янських народів на демократичній основі.

В поезії «До слов'ян», славлячи споконвічну дружбу українського і російського народів-братів, М. Старицький виступає співцем єднання всіх слов'ян:

До згоди ж, до гурту, до купи, слов'яни,
Забудьмо старезні чвари!
Вгамуймо, братове, розладдя погане:
Встають-бо на заході хмари!..
Подаймо ж ми руки на вічне кохання
І крикнім на бенкеті згоди:
Ми цілому світу бажаєм — братання,
Поради, освіти й свободи!

Зацікавлення слов'янським питанням у М. Старицького зростає ще більше в кінці 70-х рр. XIX ст., коли проти турецького поневолення повстали болгари і серби. Прогресивні кола Росії розглядали боротьбу південних слов'ян за незалежність як справедливу, революційну справу. Демократична молодь ішла добровольцями на Балкани. Серед них, як відомо, був і український поет І. Манжура, що за хоробрість та відвагу одержав сербську медаль. У ці роки Старицький пише вірші «На прю», «До броні», «До Дунаю», «Слов'янська доля», «Смерть слов'янина» та інші, в яких звучить заклик: «До броні, слов'яни, до броні!»

Поряд з громадсько-політичними поезіями в доробку М. Старицького знаходимо також і пейзажну та інтимну лірику. Письменник був закоханий у чарівну природу України і талановито оспівав її («На морі», «Парно, душно, як ніколи...», «Зорі, зорі, ясні очі...», «Вечір», «Весна», «Бажання» та ін.). Але, милуючись красою Вітчизни, поет не знаходить на ній такого місця:

Де б було не знати лапи
Крамарського сина...
Де б лани свої, не панські,
Слались килимами...
Де б не бачив по сахарнях
Змученого брата,
Де б не гинули в багні тім
Зірочки-дівчата,
Де б з голодного не драли
Рваної одежі...

(«Бажання»)

Серед інтимної лірики М. Старицького є романси: «Коханка» («Стою я похмурий і думку гадаю») (З Є. Гребінки), «Зіходить місяць, гаснуть зорі...», «Не сумуй, моя зірко кохана», «Мій рай», «Сльози», «Виклик» і ліричні мініатюри «Чом не весел, мій соболу...», «Як з тобою ми спізнались...» та ін. Окремі з них, як, наприклад, «Виклик» («Ніч яка, господи, місячна, зоряна...»), «Ох, і де ти, зіронько та вечірня...», стали народними піснями.

В останнє десятиріччя свого життя М. Старицький відтворив наростання визвольного руху в країні перед буржуазно-демократичною революцією 1905 р. («І гвалт, і кров...», «Зустріч», «Добраніч»). У вірші «Борвій» поет пророкує революційну бурю:

Після борвію гляне сонечко
І оріє всіх рівним променем,
Вороги життя згинуть пріпадом,
А повітря скрізь оздоровшає:

Після борвію легше дихати,—
Із заліз думки вириваються,
Серце в груди б'є якомсь сміливо,
І скриляється знов надіянка,
Що й окривдженім правда станеться!

М. Старицький у своїй творчості був не лише борцем, громадянином, але й вимогливим художником, що ревно дбав про силу і виразність слова.

«Я загорівся душею і думою послужити рідному слову,— писав поет в одному з листів І. Франкові,— органувати його, окріпити його красою і дужністю, щоб воно стало здатним висловити найтонші краси високих поезій. Це бажання і цей напрям керували мною ціле життя, і я не зрадив їх до могили, бо вірую, що тільки тоді ушанує свою мову народ, коли вона стане орудком культури і коли на ній інтелігентний гурт понесе визволення від економічного рабства і поліпшення долі»¹.

З цією метою М. Старицький сміливо стає на шлях створення нових слів. У його віршах вперше з'являються такі слова, як «мрія», «чарівний», «зрадливий», «бойовище», «спочин», «дурманити», «страдниця», «нетребство», «безмовний», «бруднити», «хіть» та ін., які буржуазно-ліберальним літературознавцям здавалися штучними, а тому вони звинувачували поета в «ковальстві слів», у відході від народної основи поетичної мови.

Але подібні звинувачення були безпідставними. Зрозуміло, що далеко не всі новотвори Старицького стали надбанням української літературної мови. У нього є чимало штучних неологізмів типу «маєво» (обріі), «заласся» (насолода), «колоть» (бунт), «борвій» (буревій) тощо. Та загалом лексичне новаторство М. Старицького мало прогресивне значення в історії розвитку української літературної мови.

М. Старицький, за висловом І. Франка, «виводив нашу поезію на широкий шлях творчості», підготувавши ґрунт для появи таких поетів, як Б. Грінченко, В. Самійленко, А. Кримський та геніальна Леся Українка.

* *
*

М. Старицький багато зробив для розвитку української драматургії і театру. Коли він розпочинав свою діяльність, українських п'єс було дуже мало: «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці» та «Шельменко-ден-

¹ «Радянське літературознавство», т. 19, К., 1957, стор. 134.

шик» Г. Квітки-Основ'яненка, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського. Були, правда, ще п'єси М. Костомарова «Сава Чалий» і «Переяславська ніч», Я. Кухаренка «Чорноморський побит на Кубані», К. Тополі «Чари» та ін., але через їх низький ідейно-художній рівень і сценічну безпорадність вони не мали успіху.

Велике значення для зростання М. Старицького-драматурга мала спадщина І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Гоголя, О. Островського, В. Шекспіра і Ф. Шіллера, твори яких він уважно вивчав. Найулюбленишими його драматургами, вчителями були Гоголь і Островський. Позитивно впливали на письменника також творчі взаємини з І. Карпенком-Карим, М. Кропивницьким та іншими корифеями української сцени — М. Заньковецькою, М. Садовським і П. Саксаганським.

Драматургічна спадщина М. Старицького велика — двадцять п'ять закінчених п'єс (один переклад, одинадцять інсценізацій та обробок малосценічних п'єс і тринадцять оригінальних драматичних творів).

М. Старицький мав намір поставити на українській сцені «Гамлета» у своєму перекладі, та не дозволила цензура. Крім того, він переклав лібретто опери «Галька» польського композитора Станіслава Монюшка, але й вона була заборонена.

Обробки малосценічних п'єс та інсценізації прозових творів українських, російських і зарубіжних письменників, виконані М. Старицьким, зумовлені були репертуарним голодом.

1872 р. на основі оперети Я. Кухаренка «Чорноморський побит на Кубані» М. Старицький створив оперу в трьох діях «Чорноморці» (музика М. Лисенка), 1883 р. за комедією І. Нечуя-Левицького «На Кожум'яках» він написав комедію «За двома зайцями», а 1886 р. переробив комедію Панаса Мирного «Перемудрив» на комедію «Крути, та не перекручуй».

Над переробками чужих драматичних творів М. Старицький трудився дуже ґрунтовно — власне, писав їх наново. Він загострював конфлікти, надавав п'єсам композиційної стрункості, робив їх сценічними, чіткіше окреслював образи. Раніше непридатні для вистав п'єси з-під його пера виходили високохудожніми творами, які з успіхом ішли на сцені.

Наполегливо працював М. Старицький над інсценізацією прозових творів російських та зарубіжних письменників. 1872 р. на основі сюжету повісті М. Гоголя «Ночь перед рождеством» він створив «Різдвяну ніч», музику до якої написав М. Лисенко; пізніше інсценізував «Тараса Бульбу» (1881), «Сорочинську ярмарку» (1883) та «Майську ночь, или Утопленницу» під назвою «Утоплена» (1885).

Для інсценізації М. Старицький відбирав твори, які пропагували прогресивні ідеї та були пов'язані з життям українського народу. Так, він написав драму «Ніч під Івана Купала» (1887) на основі однойменної повісті російської письменниці О. Шабельської, створив драматичний етюд «Зимовий вечір» (1888) — за однойменним оповіданням польської письменниці Е. Ожешко, історичну драму «Юрко Довбиш» (1889) за сюжетом роману німецького прозаїка К. Францоza «За правду» та мелодраму «Циганка Аза» (1890) за сюжетом повісті польського письменника Й. Крашевського «Хата за селом».

1882 р. М. Старицький написав водевіль «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка», який ставиться і в наші дні. Жанр водевіля був дуже поширений у російській літературі першої половини ХІХ ст. З ним значною мірою пов'язана сценічна діяльність великого російського актора М. Щепкіна. На Україні його традиції пізніше чудово продовжив М. Кропивницький.

Свого часу користувався популярністю і водевіль М. Старицького «По-модньому» (1887) та жарт на одну дію «Чарівний сон» (1899).

Найбільше уваги приділив М. Старицький створенню соціально-побутових драм на теми з життя пореформеного села та інтелігенції, зокрема «Не судилось» (1881) і «У темряві» (1892).

«Не судилось» — одна з його кращих п'єс, над якою він працював у роки значного революційного піднесення в країні. Первісна її назва «Панське болото» більше відповідає змісту та точніше розкриває задум автора.

Хоч в основі сюжету лежить традиційна на той час проблема нещасного кохання бідної селянської дівчини з поміщицьким сином, проте основний конфлікт драми має соціальний характер — нові протиріччя між поміщицтвом і селянством у перші пореформені роки. Саме тому царська цензура довгий час забороняла виставу п'єси. Драматург змушений був кілька разів переробляти її, згладжувати соціальну гостроту, змінювати назву. Тільки після цього 1885 р. вона була дозволена до вистави під назвою «Не так склалося, як жадалося».

В драмі «Не судилось» М. Старицький порушив надзвичайно болючі питання тогочасної дійсності. Він правдиво відтворив життя і побут як панства, так і селянства.

Драматург показує типового кріпосника Ляшенка, що пристосовувався до нових умов. Користуючися з того, що в його руках залишилася земля, ліси, пасовиська і водойми, він і після реформи продовжує визискувати селян. У цьому йому допомагають вірні слуги — корчмар та волосний писар.

Ляшенко обмежений, некультурний і розпусний. Маючи дружину й дорослих дітей, він залицяється до молодої гувернантки своєї дочки. Не далеко втекла від нього і Анна Петрівна. Зовні — це манірно-сентиментальна, а насправді — деспотична й розбещена жінка. Як і її чоловік, Анна Петрівна шукає любовних пригод, залицяється до лікаря Павла Чубаня, силоміць нав'язується йому в полюбовниці, а він же ж ровесник її сина Михайла.

В «панському болоті» виростає егоїстичною, грубою та цинічною дочка Ляшенків Зізі. Їхній родич Белохвостов, який пропагує власну «теорію тверезості», радить Михайлові покинути зведену й знеславлену ним Катрю.

М. Старицький розвінчує фальшиве народолюбство — «хлопоманство» панича Ляшенка, висміює ліберальне базікання про «злиття» пана з мужиком.

Захопившись в університеті ліберально-буржуазними ідеями «зближення з народом», Михайло приїхав під час літніх канікул у село до своїх батьків, маючи намір попрацювати «на користь народів». У розмові з Белохвостовим він рішуче засуджує зневажливе ставлення до народу та його мови, говорячи: «Всі ви вихваляєтесь любов'ю до всього люду, — брехня це, лукава брехня... Тільки самих себе любите, а одбрікуєтесь, що цілий світ». Але все це — лише слова. Виявляється, що панич пустомолот, не здатний не тільки до боротьби за громадські інтереси, але й за своє особисте щастя. Вся його діяльність зводиться до ходіння в добротному українському національному вбранні та залицання до Катрі, яке для неї закінчується трагічно. Застерігаючи Михайла, Павло Чубань говорить: «Ви, пани... як не заноситеся в хмари — своїми ідеями, своїми замірами народів послужити, а все оте зложите перед спідницею... Ет, одним ви миром мазані: обтешетесь зверху тією культурою, приборетесь у ідеальні химороди та й красуетесь, а дмухні тільки на вас, подряпай трошки, то такі ж жиріди у ґрунті...»

Михайлові протистоїть лікар Павло Чубань. Це, згідно з задумом письменника, образ позитивної людини, борця за народні інтереси. В ньому втілені краші риси тогочасної прогресивної української різночинної інтелігенції. Драматург змальовує Павла щирим, добродушним і чутливим до горя інших. Він дотримується принципу «жити працею своїх рук». Він виступає на захист не лише окремих скривджених людей, приміром Катрі, але й усїєї сільської бідноти. Критикуючи «Місцеве положення про земельне влаштування», Павло висловлює впевненість, що, «може, не ми, а наші діти чи онуки, а таки всю землю по правді поділять».

Та Чубань не став взірцем діяча визвольного руху на Україні,

як того хотів М. Старицький. У боротьбі за народні інтереси він не йде революційним шляхом, а обстоює характерні для лібералів мирні форми і методи поліпшення умов життя народу. Вище культурно-освітньої діяльності він не підноситься. Чубань відкриває школи та читальні на селі, апелює до честі й совісті поміщиків, прагнучи викликати в них співчуття до важкої селянської долі. Це знижує ідейну і художню цінність позитивного образу інтелігента. Тут далися взнаки суперечності в світогляді драматурга.

Глибоким співчуттям проймається глядач і читач до Катрі, вольової, сердечної дівчини, що стає жертвою свого щирого почуття до Михайла, гине в нерівній боротьбі не тільки з «панським болотом», яке є головним винуватцем її смерті, але й з патріархальними забобонами тогочасного села.

Привабливими рисами наділений простий сільський хлопець Дмитро Коваль. Він люто ненавидить панів, бо знає, що вони, коли б могли, «увесь світ би зажерли,— та й то не задовольнять своїх тельбухів. Мало їм, розбещеним, тієї втіхи на світі, ще зазіхають і на нас — старців, однімають останню радість, останнє щастя!»

Наруга, що її вчинив Михайло над Катрею, яку щиро любив Дмитро, глибоко вразила юнака. Він ладен поступитися своїм щастям задля щастя Катрі: «Коли несила, то не люби мене; я тільки доглядатиму тебе, як свою рідну дитину... горе ділитиму!» Дмитро стає на шлях стихійної помсти панам Ляшенкам і за те, що вони експлуатують селян, і за гірку долю Катрі, і за власне горе.

Драма «Не судилось» відразу одержала позитивну оцінку в українській прогресивній критиці. Нею був захоплений навіть М. Костомаров, який упереджено ставився до М. Старицького: «По чистой совести не можем не признать новое самобытное произведение пера этого писателя одним из лучших в своем роде и достойных внимания явлений в небогатой количестве книг малорусской литературе. Автор затронул самые живые струны современной общественной жизни, раскрыл недуг, чувствуемый повсюду в наше время, и изобразил его в таких чертах, в каких он проявляется в современном малорусском обществе»¹. Пізніше п'єсі дав високу оцінку І. Франко, назвавши її «прегарною драмою».

У наступній соціально-побутовій драмі «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицький, використовуючи мотив широко відомої в народі пісні про трагічне кохання Гриця і Марусі, правдиво показав соціальні протиріччя в українському пореформеному

¹ «Киевская старина», 1883, кн. 9—10, стор. 297.

селі, хоч у підзаголовку п'єси автор, певне, з цензурних міркувань і зазначив: «Драма із давніх часів».

Згадана пісня використовувалася багатьма українськими письменниками. За її сюжетом написано кілька драматичних творів, зокрема оперета «Не ходи, Грицю, на вечорниці» (1873) В. Александрова. Свою драму М. Старицький написав пізніше (1887). Між сюжетами та окремими образами цих творів є деяка подібність, проте п'єса М. Старицького не переробка примітивної оперети В. Александрова, а цілком оригінальний драматичний твір, який багато років з успіхом іде на сцені.

Хоч сюжет п'єси М. Старицького «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» побудований на побутовій, морально-етичній основі, проте основний конфлікт її зумовлений соціальними протиріччями, розвитком капіталістичних відносин на селі. Причиною нещастя двох закоханих — Гриця і Марусі — є куркульський син Хома, батьки якого «все село обнищили».

Хома потворний, підстаркуватий, хитрий і підступний парубок. Він багатий і заздрісний. Вирішивши будь-що одружитися з Марусею, «грішми поборотись з красою», Хома не зупиняється перед підкупам, брудними інтригами, брехнею. Все це приводить до того, що Маруся, прагнучи повернути до себе Гриця, отрує його, а сама божеволіє.

П'єса «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» загалом реалістичний твір, хоч у ньому і є елементи мелодрами як у розвитку деяких подій, так і в змалюванні окремих персонажів.

1892 р. М. Старицький написав останню соціальну драму з сільського життя «У темряві», в якій правдиво відтворив життя українського села кінця минулого століття, коли з розвитком капіталізму особливо швидко йшов процес розкладу так званої селянської общини, інтенсивно відбувалося розшарування селянства. Ця проблема привертала увагу багатьох тогочасних російських і українських письменників. Проникнення капіталістичних відносин у село блискуче показане в російській літературі М. Салтиковим-Шедріним, Г. Успенським, в українській — Панасом Мирним, І. Карпенком-Карим, М. Кропивницьким. Вони вивели у своїх творах людських п'явок — глитаїв, так званих «чумазих», що разом з сільськими старшинами та писарями нещадно експлуатували сільську бідноту.

Найяскравіший у драмі образ Коломіїчихи, яка має багато спільних рис із Кабанихою в п'єсі «Гроза» О. Островського та Шкандибихою в п'єсі «Лимерівна» Панаса Мирного.

У лихварських тенетах куркульки опинилася більша частина селян, які за безцінь працюють на неї. Заради збагачення вона

не зупиняється перед насильством над рідною дочкою Домахою, силою віддавши її за Петраша, позашлюбного сина поміщика. Коли її надії прибрати до рук обіцяні поміщиком землю і гроші не справилися, розлючена Коломійчиха хоче отруїти зятя, а дочку зробити наложницею розпусного писаря Лобчинського, який допомагає їй грабувати сільську громаду.

Всеволодній сільській верхівці М. Старицький протиставляє неписьменне й залякане в своїй масі трудяще селянство, яке очолює Степан Петраш, освічений і свідомий борець проти всякої неправди. Він робить спробу організувати бідноту, намагається піднести її культурний рівень, відкрити школу в селі. Але з цього нічого не виходить: селянство до його закликів поставилося пасивно. Верхівка ж, побачивши в Петрашеві свого непримиренного ворога, чинить над ним розправу.

Хоча в образі Степана і є окремі мелодраматичні риси, проте він свідчив про певний успіх М. Старицького в його спробах створити позитивного героя. Петраш іде далі за свого попередника Павла Чубаня — героя драми «Не судилось». Він не обмежується культурно-освітньою роботою на селі, не апелює до совісті й гуманності «чумазих», як це робив Чубань, а закликає селян до активної боротьби проти соціального гніту. Хоч Петраш у кінці п'єси висловлює свої песимістичні настрої, хоч він і гине в нерівній боротьбі з куркульством, проте морально перемагає. Фінал драми звучить оптимістично. Перед смертю Петраш говорить бідноті: «Не бійтесь, як заберете в свої руки землю й волю — не одберуть ваші жириди!.. Не бійтесь! Правда є на світі і встане! Не таким нелюдкам її задавити!»

П'єсу заборонили не тільки ставити на сцені, але й друкувати. У відзиві про неї царської цензури говориться, що вона «не повинна бути дозволювана як тенденційна, що являє існуючі порядки сільського суспільного життя в перебільшено похмурих барвах; перед глядачем автор розгортає картину села, навмисне зображаючи її ніби у вигляді продовження кріпосного життя»¹.

Ще до завершення роботи над п'єсою «У темряві» М. Старицький пише драму «Розбите серце» (1891), присвячену взаємовідносинам між інтелігенцією і трудящими масами на західноукраїнських землях. Життя інтелігенції стало темою і наступної драми «Талан» (1893), присвяченої геніальній українській актрисі Марії Заньковецькій, яка стала прототипом головної героїні.

Конфлікт п'єси будується на переплетінні суспільно-громадських та родинно-побутових взаємин персонажів. Борючись проти

¹ ЦДІАЛ, фонд 776, справа № 11, стор. 161.

апологетів безідейного театрального мистецтва, мистецтва для розваги, прогресивні актори Степан Безродний, Марко Жалівницький, Ганна Кулішевич відстоюють принципи реалістичного народного театру.

Головній героїні Марії Лучицькій доводиться вести боротьбу з задушливою атмосферою заздрощів, сваволі та інтриг з боку бездарної артистки Катерини Квятковської, деспотичного антрепренера театру Юрія Котенка, продажного репортера газети Аврама Юркевича та ін. Всі вони не тільки заважають творчій праці актриси, але й сприяють наближенню її трагічного кінця.

Проте основною причиною передчасної загибелі талановитої української артистки було аморальне буржуазно-поміщицьке оточення, його бездушне ставлення до Лучицької. Поміщик Антон Квітка, в якого Марія закохалась, та його мати Олена Миколаївна послідовно захищають мораль і звичаї свого суспільства, створюючи нестерпні умови для життя актриси.

Щастя з Квіткою Марія не знайшла. В поміщицькій родині все для неї виявилось чужим і далеким. Її зневажають, знущаються з неї. Вона покидає панський маєток і знову повертається на сцену, де й знаходить «найвище щастя».

Але творча радість актриси була недовгою. Переслідування Квітки, цькування буржуазної преси, брудні плітки й інтриги виводять її з рівноваги, вона тяжко хворіє і незабаром помирає. Смерть Лучицької стає обвинувальним вироком буржуазному суспільству, панівні кола якого вороже ставились до справжнього мистецтва, і до талановитих митців.

Остання драма М. Старицького з життя інтелігенції «Крест жизни», написана російською мовою (1901), ні поставленою на сцені, ні опублікованою в той час не була. Хоча з ідейно-художнього боку п'єса слабша за «Талан», проте вона свідчить про великий інтерес драматурга до прогресивних течій у суспільному житті, до боротьби в середовищі народницької інтелігенції демократичних і ліберальних сил. Різними шляхами пішли в житті колишні друзі й ідейні спільники Володимир Наумов та Станіслав Сумкевич. Перший, повернувшись із заслання, очолює прогресивну інтелігенцію і продовжує вести боротьбу проти буржуазно-поміщицького ладу, а другий, зрадивши свої юнацькі ідеали, відходить од демократичного руху, стає захисником інтересів капіталістів та поміщиків.

Володимир Наумов представляє ту частину народницької інтелігенції, яка, відійшовши від буржуазного лібералізму, поступово ставала на шлях зближення з визвольним робітничим рухом. Є думка, що прототипом героя був один з визначних київських соціал-

демократів Ювеналій Мельников, якого М. Старицький добре знав особисто.

До арешту Наумов був типовим ліберальним народником. Вважаючи капіталізм «величайшим злом», він і його однодумці для боротьби з ним «стремились выдвинуть ассоциации мелких сумм и труда». Мова йде про так звані «спілки», організатором яких був М. Левитський, буржуазно-ліберальний діяч. Ще до М. Старицького цій проблемі присвятив драму «Понад Дніпром» І. Карпенко-Карий, а після появи п'єси «Крест жизни» написав драму «Конон Блискавиченко» М. Кропивницький. Але обидва ці твори не користувалися успіхом. Відомо, що про «спілки» М. Левитського негативно відізвався В. І. Ленін, відзначивши, що в створених ним артілях сільська заможна верхівка мала змогу зручніше експлуатувати бідноту.

М. Старицький не ідеалізує ліберально-народницьких форм роботи серед народу, але й не відкидає їх. Хоч, продовжуючи революційну роботу в нових умовах, Наумов апелює не тільки до селян, а й до робітників, проте пропагована ним програма в багатьох своїх моментах є народницькою (створення кас взаємодопомоги, відкриття народних шкіл, лікарень, будинків для старих тощо). Правда, після заслання Володимир гостріше й послідовніше критикує капіталізм, бо, як він каже, «капитализм есть зло..., он отслужил уже свою многолетнюю службу культуре, обогатил немногих и обнищал миллионы».

Соціальні п'єси М. Старицького були вагомим внеском в українську драматургію XIX ст. В них глибоко й художньо переконливо розкриті конфлікти часу, виведено типові образи представників різних верств суспільства.

У другій половині 90-х років М. Старицький виявляє значне зацікавлення історичною тематикою і пише кілька історичних драматичних творів, які з великими труднощами потрапляли на сцену. Корифеї української сцени, говорячи про важкі умови роботи українського театру, в «Записці до з'їзду сценічних діячів» відзначали, що цензура штучно збіднює театральний репертуар, забороняючи українським драматургам «писати з історичного минулого, такого багатого на теми і цікавого для слухачів»¹. Але всупереч офіційній забороні українські письменники М. Старицький, М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий та ін. розробляли історичну тематику.

В кінці XIX ст., у зв'язку з посиленням визвольного руху в країні, активізують свою діяльність буржуазно-націоналістичні істо-

¹ Матеріали до вивчення історії української літератури, т. III, К., «Радянська школа», 1960, стор. 280,

рики, зокрема В. Антонович і М. Грушевський. Вони фальсифікують історичне минуле України, намагаються заперечити споконвічні братні взаємини між українським та російським народами. Прогресивні українські діячі, природна річ, не могли не спростовувати цих фальсифікацій. М. Старицький виступив з двома віршованими драмами «Богдан Хмельницький» і «Оборона Буші».

Драма «Богдан Хмельницький» через причіпки цензури мала три редакції. Перша була закінчена 1887 р., а третя — 1896 р. В ній драматург відтворює окремі етапи визвольної війни українського народу проти польської шляхти в середині XVII ст., зокрема такі події, як від'їзд Хмельницького на Запорозьку Січ, битви під Збаражем і Берестечком. Закінчується п'єса апофеозом — картиною Переяславської Ради, на якій волею народу — основного рушія історичних подій — Україна була навечно возз'єднана з Росією.

Всупереч буржуазним націоналістам, які твердили про безкласовість української нації в минулому, М. Старицький, правдиво відтворюючи в драмі соціальні протиріччя між рядовим козацтвом і старшиною в середині XVII ст., показує, що козацтво не було єдиним.

Ненавидячи шляхту, з якою часто знаходила спільну мову козацька старшина, рядові козаки з симпатією ставляться до польських селян і міщан. Бідний козак Нечай відзначає, що на Україні тяжко жити народові «не через ляхів, а через панів: прості ляхи такі ж харпаки... Ми б з ними жили й вік, якби не ті ксьондзи та не дуки». В унісон йому Кривоніс — ватажок найбіднішої частини посполитих — говорить: «Іменно, що всі дуки одним миром мазані...»

Слід сказати, що в цій драмі М. Старицькому не пощастило створити історично вірогідний, цільний образ Богдана Хмельницького. В ньому багато суперечностей. То він виступає як мудрий державний діяч і талановитий полководець, то як короткозорий, честолюбний і нерішучий політик, який відривається од реального ґрунту, ідеалізує польського короля, іноді навіть не довіряє народові. У п'єсі надто багато приділено уваги інтимному життю гетьмана. Засліплений коханням до легковажної, манірної панянки Єлени, він іноді забуває про все. Так, Богдан наказує військам припинити облогу містечка Збараж лише тому, що там перебуває з Чаплинським Єлена. З цього приводу його син Тимко висловлює незадоволення, говорячи батькові: «Всі ремствують, що гасла не даєш, що міста брать не хочеш через бабу».

У змалюванні гетьмана автор, таким чином, відступає від істо-

ричної правди, стає на шлях мелодраматизування героя. Тут далися взнаки світоглядні суперечності М. Старицького, які впливали з ідеалістичного підходу до історичних явищ і подій, а також некритичне ставлення драматурга до історичних джерел та польської буржуазної історіографії, яка фальсифікувала визвольну війну українського народу проти польської шляхти.

Образи бойових сподвижників Богдана Хмельницького — Максима Кривоноса, Івана Богуна, Данила Нечая, Михайла Чарноти, а також Ганни Золотаренко, як і зрадників українського народу — Барабаша і Тетері, змальовані загалом вдало, відповідно до історичної правди. Але образи представників польської шляхти, навіть Єлени і Чаплінського, яким відводиться чимало місця, вийшли схематичними.

Проте драма «Богдан Хмельницький» загалом є значним драматичним твором в українській дожовтневій літературі, в якому вперше була зроблена серйозна спроба зобразити події визвольної війни українського народу проти польської шляхти з соціальної, а не суто національної точки зору. І. Карпенко-Карий, прочитавши п'єсу, сказав: «Радуюсь, що наша бідна література має тепер таку величаву трагедію»¹.

1898 р. М. Старицький написав білим віршем історичну драму «Оборона Буші», в основу якої покладено конкретний історичний факт захисту 1654 р. містечка Буші від нападу загонів коронного гетьмана Потоцького.

Виконуючи наказ Богуна про затримання хоча б на деякий час ворога біля Бушської фортеці, проти польських військ піднімається все населення міста: козаки і міщани, чоловіки і жінки, діти і старі. За батьківщину вони без вагання віддають своє життя.

Найпривабливіший у п'єсі образ молодой сотниківни Мар'яни Завісної — чесної, вольової, відважної дівчини. Любов до батьківщини вона ставить над усе. Дівчина висаджує в повітря фортецю, в яку проникли вороги, і героїчно гине.

Події, змальовані в п'єсі «Маруся Богуславка» (1897), написаній за мотивами відомої думи, відносяться до XVII ст., коли набіги турецьких людоловів-поневолювачів на українські землі були досить частими.

Оспівуючи мужність козаків, які терплять тяжкі муки в турецькій неволі, але не зраджують свою вітчизну, драматург засуджує Марусю Богуславку, яка, потрапивши в неволю, потурчилася, стала дружиною паші Гірея.

¹ Цитую за брошурою: Й. М. Куриленко, М. П. Старицький, К., вид-во Київського у-ту, 1960, стор. 43.

Образ Марусі — це психологічно глибокий, сповнений великими пристрастями характер жінки. Зраду її автор пояснює не боягузством, не слабкістю жіночої натури, а прагненням героїні до влади та силою палкого кохання до неї турецького паші. Їй здавалося, що тепер вона буде вічно спокійно жити в турецькій землі. Проте любов до батьківщини, до рідної землі перемагає все.

Вона випускає козаків-невільників з кам'яної темниці на волю, дає їм зброю і хоче разом з ними повернутися на Україну, але, вагаючись між особистими почуттями і обов'язком перед батьківщиною, караючись своєю зрадою, Маруся кінчає самогубством:

Я проклята... Я грішниця тяжка...
Нема мені між людом рідним місця...
Віки минуть — мене клястиме люд —
З-за ласощів забула край свій любий,
З-за тих розкош потурчилась навік...

Козаки знищують палац Гірея, забирають дітей Марусі та її труп і від'їжджають до рідного краю.

«Маруся Богуславка» — загалом реалістичний твір, з елементами мелодрами, особливо в зображенні головної героїні: автор гіперболізує її сліпі пристрасті та переживання.

В основу сюжету драматичної поеми в двох частинах «Остання ніч» (1899) покладений історичний факт страти королівською владою 1702 р. шляхтича Братковського, який хотів підняти волинських селян на повстання проти польських панів. Братковський встановив зв'язок з Палієм, Іскрою та іншими ватажками повсталих селян, сподіваючись на їхню допомогу. Але він був заарештований і повішений. В драмі розповідається лише про його останню передсмертну ніч. Братковського катують, обвинувачують у зраді, але він спокійно відповідає:

Хіба ж любить отчизну — зрада?
Хіба ж стоять за кривих — вчин лихий?
Та все ж мене учили навіть в школі,
Щоб не щадив за рідний люд життя!

Кати від нього вимагають видати спільників, обіцяючи зберегти йому життя. Але він одкидає цей підлий шлях власного порятунку й сміливо йде на страту.

Така в загальних рисах драматургічна спадщина М. Старицького. Як бачимо, драматург намагався охопити в ній важливі проблеми не тільки сучасного йому, але й минулого життя українського народу. Він дав класичні зразки соціальної та соціаль-

но-історичної драми, якими є «Не судилось», «У темряві», «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Талан», «Оборона Буші» та інші п'єси.

Помітне місце в літературній спадщині М. Старицького займають його прозові твори на історичну тематику, присвячені масовим народним рухам. Майже всі вони написані російською мовою в останні роки життя.

У повістях «Бурелом» та «Первые коршуны» йдеться про боротьбу українського народу проти польсько-шляхетської експансії в кінці XVI та на початку XVII століть. У повісті «Облога Буші», написаній українською мовою, і романі-хроніці «Богдан Хмельницький» відтворено події визвольної війни 1648—1654 рр. Романи «Руина» і «Последние орлы» («Гайдамаки») зображають складні соціальні протиріччя, які мали місце на Україні після визвольної війни та в час поширення гайдамацького руху. В романі «Разбойник Кармелюк» дається широка панорама антикріпосницької боротьби на Україні в першій половині минулого століття.

Не всі з названих творів художньо довершені. Про це говорить сам автор в одному з листів до І. Франка, відзначаючи, що більшість з них писалися «хліба ради». Найвизначнішими серед них є «Облога Буші», трилогія «Богдан Хмельницький» та роман «Разбойник Кармелюк».

Написана у виразно романтичному стилі повість «Облога Буші» — перший прозовий твір М. Старицького на історичну тематику (1892). Масовий героїзм українського народу в боротьбі проти польської шляхти показаний з такою ж силою художнього зображення, з якою І. Франко раніше в історичній повісті «Захар Беркут» змалював боротьбу народу проти монгольської навали.

Трилогія «Богдан Хмельницький» складається з романів «Перед бурей» (1894), «Буря» (1896) і «У пристани» (1897). В них у хронологічній послідовності висвітлюються події напередодні і під час визвольної війни.

Роман «Перед бурей» хронологічно охоплює події, що передували початку війни. 1638 р. польський сейм затвердив так звані «Ординації війська запорозького реєстрового». Цей захід мав на меті розколоти і ослабити українське козацтво. М. Старицький спростовує твердження польських буржуазних істориків, що тоді був час «золотого спокою» у взаєминах України з Польщею. Повстання козаків та селян стихійно продовжувалися, але їх жорстоко придушували королівські війська, Одночасно зростають вій-

ськові сили запорозького козацтва, козаки роблять походи Чорним морем до Туреччини. В цей час Богдан Хмельницький плекає плани збройної боротьби проти польської шляхти.

В романі «Буря» йдеться про початок визвольної війни, яка була породжена жорстокою колоніальною політикою польських магнатів на Україні. Насильства, що їх чинила шляхта над козацтвом та селянством, не обминули і Хмельницького. Шляхтич Чаплинський нападає на його хутір Суботів, грабує маєток, вбиває Богданового сина, викрадає вихованку Єлену. Особиста образа і вболівання за скривджений, зневажений народ штовхають Хмельницького на шлях активної боротьби з шляхтою. Він їде на Запорозжя, де його обирають гетьманом. Під керівництвом Хмельницького відбуваються успішні битви козаків на Жовтих Водах, під Корсунем та під Пилявцями.

Дальший розвиток подій визвольної війни з кінця 1648 р. до початку 1654 р. М. Старицький змальовує в романі «У пристани». Тут показані блискучі перемоги під Збаражем та Зборовом, а також поразки під Берестечком і Монастирищем. Роман закінчується Переяславською Радою, яка одностайно схвалила пропозицію Богдана Хмельницького про возз'єднання України з Росією.

У трилогії загалом правдиво відтворено соціальні чинники визвольної війни. Боротьба йшла в першу чергу проти посилення феодально-кріпосницького гніту не тільки з боку польських магнатів, але й з боку українських феодалів. Русійною силою її, неодноразово підкреслює автор, був народ — посполите селянство та рядове козацтво. Хоч повнокровного образу представника народу в романі ми й не знаходимо, проте народ у трилогії активно діє в масових сценах та епізодах, устами простих людей дається влучна оцінка історичних явищ та подій.

Велику увагу приділяє М. Старицький висвітленню українсько-російських взаємин. Спираючись на історичні джерела, зокрема на листування гетьмана з російським царем та воеводами, автор переконливо показує поступове зміцнення дружніх, братерських стосунків між українським і російським народами, яке й привело до урочистого возз'єднання України з Росією на Переяславській Раді.

Письменник підкреслює, що недовготривалий союз із кримськими татарами, яких народ ненавидів, був вимушеним і продиктованим міркуваннями воєнного характеру.

Широтою охоплення історичних подій та висвітлення головніших соціально-економічних проблем того часу, а також художнім рівнем трилогія не мала собі рівних творів в українській дожовтневій літературі про минуле.

Звичайно, М. Старицький не завжди міг розібратись у складних питаннях історії. В зображенні деяких історичних подій та діячів минулого він іноді йшов за існуючою традицією або вдавався до вигадок.

У романі введена ціла галерея образів козацької старшини, яка не була однорідною. Прихильники шляхетської Польщі — Виговський, Барабаш, Пешта, Тетеря та ін., зраджуючи інтереси народу, роблять усе від них залежне, щоб у визвольній війні український народ зазнав поразки, щоб Україна не возз'єдналася з Росією. Вони хоч і появляються на сторінках роману епізодично, але окреслені виразно, головним чином у сатирично-гумористичному плані. Значно більше місця автор приділяє таким представникам прогресивної козацької старшини, як Богдан Хмельницький, Максим Кривоніс, Олекса Морозенко та ін.

Характеристики позитивних персонажів у романі, як правило, стислі, але влучні, даються загалом реалістично, з особливою теплотою і героїчно-романтичним пафосом. Підкреслюються такі риси, як чесність, мужність, відданість народній справі. Разом з тим автор прагне розкрити й особисте, інтимне життя героїв. Але тут він іноді втрачає почуття міри.

Богдан Хмельницький змальований як виразник прагнень українського народу, вдумливий державний діяч, талановитий полководець, далекоглядний політик. Але в показі особистого життя гетьмана автор часто-густо зраджує реалізм, перебільшуючи роль у житті Богдана спочатку його вихованки Марильки, а потім — дружини Єлени. Керуючись своїми почуттями до Єлени, Хмельницький ладен зробити і почасти робить нерозважливі вчинки.

Суттєвою вадою роману є також схилення Богдана Хмельницького перед польським королем Владиславом IV, який нібито, наперекір польським магнатам, прихильно ставився до України.

Та при всіх її недоліках епопея «Богдан Хмельницький» залишається найвизначнішим прозовим твором про визвольну війну українського народу.

Роман «Разбойник Кармелюк» (1903) був опублікований після смерті письменника. М. Старицький, на відміну від Марка Вовчка, яка в казці «Кармелюк» створила образ легендарного героя, показує славетного месника на широкому соціальному тлі епохи. Фольклорний матеріал уміло поєднаний з історичними джерелами.

Слід відзначити, що назвою роману автор віддав данину літературним традиціям: борці проти соціальної несправедливості в народі часто називалися розбійниками.

В романі правдиво відображено панську сваволю та нещадну

експлуатацію селян поміщиками. Від кріпаччини терпить Кармелюк (в романі його названо Іваном), у неволі перебувають його дружина й діти. Щоденно катують кріпаків у стайні маєтку Хойнацького, а поміщик Пігловський продає за дві собаки родину Кармелюка розпусній пані Доротей. На панську жорстокість кріпаки відповідають стихійним протестом. Розгортається антикріпосницький народно-визвольний рух, на чолі якого стає Кармелюк.

Іноді автор відходить од вірного розуміння антикріпосницького руху селян як соціального явища і починає говорити лише про національний характер його. Серед гнобителів нема українських поміщиків, їх ніби й не було на Україні, де, мовляв, господарювали лише польські пани.

Народні месники — безстрашні й самовіддані в боротьбі з воєрами, товариські, щирі, безкорисливі: усе, що вони забирають у поміщицьких маєтках, повстанці роздають кріпакам.

Кармелюк — це не бунтар-одинак, як називали його буржуазні історики, а керівник і організатор селянського антикріпосницького руху.

Щоправда, іноді письменник відходить від історичної правди: так, у кінці роману Кармелюк відмовляється від боротьби проти поміщиків. Можливо, це данина письменника царській цензурі, яка інакше не дозволила б опублікувати твір.

* * *

Огляд життя і творчості Михайла Петровича Старицького показує, що він пройшов важкий, але славний сорокарічний шлях боротьби за прогресивну українську літературу, залишивши значну поетичну, драматургічну та прозову спадщину. Про його заслуги перед українською літературою влучно сказала Леся Українка в привітальному листі до М. Старицького з нагоди 30-річного ювілею літературної діяльності письменника: «Втішно єсть думати, що настав-таки час, коли замовкло всяке глузування та клепання, а вимовилась вголос честь і дяка, справді належна тому, хто увесь вік свій дбав, «щоб наше слово не вмирало». І коли наше слово зросте і зміцніє, коли наша література займе почесне місце поруч з літературами інших народів... тоді, спогадуючи перших робітників, що працювали на невправленому, дикому ще ґрунті, українці певне спогадають добрим словом Ваше ймення»¹.

¹ Леся Українка, Твори в п'яти томах, т. 5, К., Держліт-видав України, 1956, стор. 141.

Ці слова стали пророчими. В наші дні реалістична спадщина М. Старицького користується широкою популярністю. Його кращі поезії стали хрестоматійними, основні п'єси не тільки перевидаються, але й ставляться на сценах радянських театрів, а кращі прозові твори, видані масовими тиражами, стали надбанням мільйонів читачів Радянського Союзу.

Палко люблячи свою батьківщину, М. Старицький віддав усі свої сили і здібності справі розвитку демократичної культури, яка сприяла посиленню боротьби за соціальне і національне визволення українського народу. Тому ми пам'ятаємо і глибоко шануємо його.

М. КОМИШАНЧЕНКО

Оригінальні поетичні твори

Ж Д А Н Н Я

За гай скотилось сонце ясне,
Хмарок рожевих цілий рій
В безодні синій тане, гасне,
Мов злotosяйне пасмо мрій;
Вітрець упав; з садочка лине
Струмком живущим пишний дух,
З черемх убрання лебедине
Часами ронить срібний пух;
Вже гомін стих, туман над ставом
Серпанком хвілявим ляга;
Темніша небо... і небавом
В садочок зірка дорога
Увійде легкою ходою...
Я жду і краюся нудьгою,
Шукаю скрізь палких очей...
Ось тьохнув щасно соловей —
Її ж нема! Ідуть хвилини,
Земля, здається, аж горить...
А все нема, нема зорини!
Я жду — і віком стала мить!
Вже ніч зліта крилом імлявим,
Осяйна безліччю лампад...
Ген місяць видом величавим
З-поза тополь зирнув у сад —
Її ж нема... Я муку чую:
Холоне серце... голова,
Мов кру́тінь в бурю навісную,
Мене жадоба порива...
Її ж нема!.. І враз, раптово
Рученьки білі, запашні
Лягли на рамена мені...

Зайнявся дух... урвалось слово...
Вуста з вустами ізлились,
І ми над зорі понеслись,
В очах палких втопивши очі...
О ніч! О любові співочі!
О чародійні в яві сні
На святі першої весни!

1865

В САДКУ

Сядьмо тут, рибчино, в холодочку,—
Славно так на травці одпочити...
Подивись,— немов ми у віночку —
Явір так шатром розкинув віти;

Квітом геть укрита вся пахучим
Біля його вишенька біліє;
Лист тремтить під променем блискучим
І в якійсь дрімоті наче мліє;

Проти нас старезний між дідами
Дуб підняв погорде своє чоло,
Мов отаман, між тими дубами,
Що ростуть і шепотять навколо.

А вгорі ж — нема блакиті міри,
В тій безодні потопає око...
Тихо скрізь, на серці більше віри,
І думки сміліш летять високо!

1868

* *
*

Ізнов нудьга, непрохана кума!
І серце буцім жде якоїсь-то отрути...
Мовчи, бездольнее! Недовго нам тягнути,—
Доплентались, що й світла вже нема!

Чого чекать? Одурено гадкі,
Оббрехано псалми моєї віри,
Знесилено кайданами заміри
Й столочено найкращії квітки...

Була доба, надія розцвіла —
І рідний брат пізнав рідного брата,
І працею заворушилась хата
На користь рідного села.

Була доба — минулися святки,
І хуртовиною розкидана отара:
Так над садок збіжить північна хмара —
Й посмалить цвіт, порозкида листки!

[1868]

ДО ПОДРУГИ

Не руш, о подруго, не руш моєї врази,
Бо хоч твоя рука тендітна й молода,
А все ж поворухне і муки ті, і сльози,
Від котрих ти сама б відскочила біда!

Не заглядай в мою отруєну душу,
Не воружи пережитих хвилин:
Нащо те пам'ятать, що я забути мушу,
Що полягло давно під попелом руїн.

Невже таки юрбі, холодній і зрадливій,
Я звірив би нудьгу і жаль мій голосний,
Невже на регіт їх, на регіт їх кривдивий,
Я показав би враз моїх отрутих гній?!

Там є багато сліз — і не моїх єдиних,—
Багато сліз чужих, гірких і тяжких дум,
Багато крові є... Е, ні, моя дитино,
Не видам скарбу я мого людям на глум!

Ти, доню, і сама ще молода душею,
І повна гадок ти і радісних надій;
Нащо тобі знайомитись з нудьгою
І куштувати слізний трунок мій?..

В твоїх очах тепер кохання тихе сяє,—
Тобі не пережить сердечних, тяжких мук:
Он гілочка, дивись,— зелена, а всихає,
Бо бурю переламало сук.

[1868]

В Е Ч І Р Н Я

Ніч насунулась, на небі
Зоря засвітила.
Людські сльози і турботи
Соном оповила.
Люди сплять; усюди тиша,
Тиша та темрява...
Тільки в церкві нашій вбогій
Ще іде відправа.
Заверну лишень туди я,
На святу вечірню,
Та розважу свою душу,
Душу незагійню.
В церкві сумно; ледве сяють
Променем тлумливим
Де-не-де свічки воскові;
Голосом журливим
Дяк прочитує молитви;
Слухають їх мовчки,
Кладучи хрести на груди,
Два діди в куточку;
Перед образом святої
Матері-цариці
Тихо плаче навколішках
Одна молодиця...
І в очах така віра
І таке благання,
Мов остання та молитва —
Першее бажання!
Чи ти молишся так палко
За свою дружину?
Чи вже мати,— то прохаєш

За рідного сина,
За сокола вродливого,
Прохану дитину?
Далеко він, не вернеться,—
Марно на чужину
Гадками ти літатимеш...
Або, може, діти
Від холоду та голоду
Плачуть, неповиті;
Малесенькі, дрібнесенькі —
Нема заповоги,
Й за їх дрібними сльозами
Ти благаєш бога?
Або, може?.. Хто загляне
В те чужее горе?
І німе воно й глибоке,
Як те сине море.
По щоках тільки по блідих
В тебе ллються сльози
Та від туги гнеться стан твій,
Мов од вітру лози!

[1868]

ДУМКА

Хвилями котиться голос,
Мов розлягається луг;
Тихо та гарно в садочку,
Цвіту вишневого дух.

В темряві неба, високо,
Променем зірка мигтить;
Хворую душу моторно
Світом вечірнім зорить.

В серці таємничі дії,
Згага кохання і сліз;
Гадки за гадками линуть,—
Дум заповітних послід:

Стежка потрачених марно
Праці і літ молодих,
Зблідлі, прихильні надії,
Людський ущипливий сміх...

В лузі ж співа соловейко,—
Пісня захоплює дух;
Хвилями котиться голос,
Аж розлягається луг!

[1868]

МІЙ РАЙ

Чого свої очі, чого свої милі
Вмиваєш гіркими слізьми?
Хіба ж ти не знаєш, що люди, як хвилі,
Байдужі, холодні, німі!

Кепкують над краєм твоїм сиротливим,
Ти крушишся серцем сама...
Хіба ж ти не знаєш, що в світі кривдивім
Ні ради, ні правди нема!

Якщо мене вірно, зозуле, кохаєш,
То ти на людей не вважай;
Хіба ж ти не бачиш, хіба ж ти не знаєш,
Що ти моє щастя, мій рай!

[1868]

НА ОЗЕРІ

Як пишно тут! Покинув я весло,
Нехай пливе наш човен за водою...
Мов зайнялось вогняною стягою
На заході розтопленеє скло.

Ані дихне... Ген-ген туман густий
Вже огорта наміткою діброви;
З чола твого мов хвилі ті шовкові
Розсипались під промінь золотий.

Не ворущись! Твій образ у воді,
Мов намальований, хороший, як те небо,
Гойдається і знаджує до себе
У глибінь ту, в безкраїни бліді!

О дівчино! Кохаю і люблю!
Спинить себе не маю більше сили,—
Хоч пригорни, хоч у прозорі хвилі
Я кинусь сам і лихо потоплю!

1869

ВЕСНА

Весна іде. Сніги чорніють;
З-під них пожовклі та бліді
Виходять руна; скрізь леліють
Озера талої води.
На плеса з вирію ключами
Високо линуть журавлі...
А з сел шляхами чи річками
Бредуть уже старі й малі
Шукать у городі придоби:
Прохарчувала їх зима,—
Позбулись хліба і худоби,
До того й пошесьть, мов чума,
Забрала геть робочих з хати...
І довелось тепер шукати
Дочці і матері шага...
Плуганять босі; з холоднечі
Немов сап'янці на ногах:
Марцьовий смалить вид і плечі,
Латками грає по свитках.

Прийшли і стали, босі й голі,
Купця чекають край стіни...
Гай, гай! Не трібні тут мозолі:
Шукають іншого пани
Неситим оком... Промінь гасне
На позолочених хрестах;
Кругом розкішне та прекрасне,
Убране, мовби на святках,
Гуляє панство, зустрічає
Собі на втіхоньку весну...
Хто ж вас, дівчатка, привітає?

Хто пустить на ніч? Чи без сну
Й без хліба вам отут стояти?
Либонь... Байдужі пишні шати...
Або здеруть тяжку ціну...
Весна їм шле гадки крилаті
На всяку втіху навісну...

1870

В И К Л И К

Ніч яка, господи! Місячна, зоряна:
Ясно, хоч голки збирай...
Вийди, кохана, працю зморена,
Хоч на хвилиночку в гай!

Сядем укупі ми тут під калиною —
І над панами я пан...
Глянь, моя рибонько,— срібною хвилею
Стелеться полем туман;

Гай чарівний, ніби променем всипаний,
Чи загадався, чи спить?
Он на стрункій та високій осичині
Листя пестливо тремтить;

Небо незміряне всипано зорями —
Що то за божа краса!
Перлами-зорями теж під тополями
Грає перлиста роса.

Ти не лякайся-но, що свої ніженьки
Вмочиш в холодну росу:
Я тебе, вірная, аж до хатиньки
Сам на руках однесу.

Ти не лякайся, а що змерзнеш, лебедонько:
Тепло — ні вітру, ні хмар...
Я пригорну тебе до свого серденька,
Й займеться зразу, мов жар;

Ти не лякайся, аби тут та підслухали
Тиху розмову твою:

Нічка поклала всіх, соном окутала —
Ані шелесне в гаю!

Сплять вороги твої, знуджені працею,
Нас не сполоха їх сміх...
Чи ж нам, окривдженим долею клятою,
Й хвиля кохання — за гріх?

1870

М. П. Старицкий. Фото 1863 г.

ПОКЛИК ДО БРАТІВ СЛОВ'ЯН

Чи довго ще кривді і гвалту тлумити
Святе наше право розвою?
Невже не одної ми матері діти,
Невже не брати між собою?

За віщо ж зневага? Для чого не милі
Братам наші щирі жадання?
Кого ми чіпали, кому ми вчинили
Чи кривду, чи зле руйнування?

Ми тільки боролись за власную хату.
За те, що нам дорого й нині;
Бажаємо ми і тепер небагато:
Рідного розвою родині,—

Щоб дума славутня і мова співоча
Ширіли й пишались в народі...
Ми всіх пригорнули б до серця охоче,
Якби нам хоч трохи свободи!

Чому не ймеш віри ти, брате москалю?
Невже ти лякаєшся зради?
З тобою недолі нас кривно з'єднали,—
Не буде між нами розради.

З тобою давно ми працюєм на полі
Розросту науки й освіти,
З тобою давно ми шукаємо волі —
Її нам з тобою ділити.

А ти, брате ляше,— невже пак до суду
Між нас буде нелад невдячний?

Ой скинь-бо з очей ти сю давню полуду
Та праведно глянь, необачний!

Ми тільки за наше лягали кістками,
Коли нам чинилися шкоди;
Ніколи не гралися ми кайданами,
Чужої не гнули свободи.

Хай чех оповіда, чи ми не стояли
За волю братерню горою?
Та з Жижкою ж вкупі діди наші дбали
Й здобули козацького строю!

Хай сербин розкаже, чи ми не братались
Оружно з ним в щасті і в горі?
За віру, за волю чи ж ми не рубались
На горах, на полі, на морі?

Спитайсь у словака — і той не згадає
Від нас коли-небудь образи:
Злобї не було в нашім серці й немає —
Ми хтіли б загоїти врази.

До згоди ж, до гурту, до купи, слов'яне!
Забудьмо днедавнії свари,
Вгамуймо, братове, розладдя погане:
Встають-бо на заході хмари!..

Спізнаймося сáми, вважаймо на брата —
Тоді нас ніхто не здолає;
Тоді не дамо ми німоті урвати
Ні цяти слов'янського краю!

Подаймо ж ми руки на вічне кохання
І крикнім на бенкеті згоди:
«Ми цілому світу бажаєм братання,
Поради, освіти й свободи!»

ДО АЛЬБОМА

О. П. К—ч

Нехай згадається в цих думках
Здавен прихильний вам піїт:
Багато сховано в них суму
І поривання давніх літ!
Колись байдужими перстами
Перекидаючи листки,
Ви спогадаєте і са́ми
Свої колишні гадки,
Давно промучені хвилини
Рожевих образів та мрій...
Так часом пісні згук єдиний
Зриває спогадів в нас рій!

1873

* *
*

Як часом у тебе заграє
Ухмилка на ясних вустах,
Мене мимохить огортає
Якийсь несподіваний страх:

В очах твоїх відблиск блакиті,
А в серці смирення святе...
Чи зможеш боротись ти в світі,
Чи снігом твій шлях замете?

Чи ти між тієї пишноти
Розкішних осяяних заль
До рідного краю й голоти
Сховаеш на серденьку жаль?

А чи на едwabі, на злоті
Забудеш найкращу мету
Та в тім запанілім болоті
Потопиш і душу святу?

1874

ЧУДОВА НІЧ

Чудова ніч, блискочуть зорі,
З-за гаю спів несе луна...
А із колишнього, мов з моря,
Знайома мрія вирина
Й витає знову надо мною...
Мій крине, скроплений росою!
З тобою ледве ми зійшлись
На ту хвилину — й розійшлись
До віку вічного, до суду;
Але твій образ дорогий,
Мов промінь сонячний, благий
Зігнав з очей моїх полуду
І хоч на хвильку освітив
Сумноту хмурих моїх днів.
Де ти тепер, в якому краю?
Чи так же очі чарівні
Коханням, силою сіяють?
Чи, може, літа ледяні
Вогонь і вроду погасили,
Тебе постарили, зв'ялили
І навіть в душу аж саму
Уже навіяли зиму?
Ні, ні! Пробач ти, квіте красний,
За слово марне та старе!
В твоїй душі, глибокій, ясній,
Вогонь не згасне, не замре,
Бо все, що в ній було святого,
Було не з голосу чужого,
А перемучене, своє...
Не словом — ділом ти стояла
За край, за брата у ярмі...

Тепер сама, либонь, в тюрмі
Ти лиха тяжкого дізнала...
Але безстрашно, до кінця
Ти донесеш свого вінця.

1875

Н Е М А П Р А В Д И

Україно, моя рідна нене!
Ой тяжке життя твоє й мерзенне!
Що як гляну на гаї темряві —
Тільки вбачу річеньки криваві,
Що як гляну на степи широкі —
Тільки вбачу могилки високі,
Що як гляну на поля-долини —
Усе рідне пропадає, гине...
Ох ти люду, нещасливий люду!
Як і перше, твою кров п'ють всюди —
П'ють жиди й панів частують в дяку;
Бач, усім прийшлась вона до смаку,
І охочих розвелось до ката —
Гріють добре й свої свого брата!
Тільки слава, що ти маєш волю,
А і досі проклинаєш долю;
Бо з твоєї багатіють праці
Ті, що мають цукерні й палаци,
А у тебе все старі ще латки,
Лиш щороку більшають податки.
А податки б на громадські треби —
Тільки, брате, певно не для тебе;
Ти роби і плати гроші всюди,
Не тобі знать, хто там порать буде!
Плати більш, щоб менше було лишку,
Бо одно — їх понесеш до шинку...
І у кухлі отої отрути
Там затопиш своє горе й скрути!
Ой не спитьсья, не лежитьсья в хаті,
А на серці якийсь тяжкий нуд:
Мені б хтілось помолитись, брате,

За наш темний, всетерплячий люд;
За той люд, що полягав кістками,
Що наш край від ляха боронив —
І за те зробився кріпаками
У своєї старшини — панів;
За той люд, що незлічимі роки
Нам робив сутужно під ярмом
Та з нужди, з натуги, з замороки
Помарнів і перевівсь гуртом;
Що тепера без освіти й віри
Йде з клеймом догани на лиці,
Мов заблуда в пущі неомірій
В глупу ніч без світла у руці.

[1876]

НА ПРОВОДИ ДРУГУ

М. П. Драгоманову

Чи доведеться, милий друже,
З тобою здибатись, чи ні?
Чи серце стомлене, недуже
Й поляже в іншій стороні?

В тяжку хвилину розставання,
Здавалось, весело пили
Й ширококрилі сподівання
Тобі на проводи несли;

Але в речах тремтів наш голос,
Схилявся кожен над столом,
Немов тяжкий, достиглий колос,
Підбитий в корені серпом...

Так горе нишком підкрадалось.
Хтось пісню весело завів;
Але ж і в пісні тій, здавалось,
Лунав, мов з похорону, спів...

І час настав,— ми обнялися:
«Прощай, апостоле, прощай!»
Ти сплотнів — і полилися
У тебе сльози невзначай...

«Прощай,— ненáдовго!» Надія
Нас ошукала, брате мій:
І досі тішиться й радіє
Наш лютий ворог навісний,

І досі ніч, нема просвіти,
Рука спускається слабá,
Мовчать одуренії діти
Здавén забитого раба...

Цілюють руку в того ката,
Що їх окручує гуртом,
І свого мученя-собрата
На чужину женуть. З сміхóм...

Коли ж ми стрінемось з тобою,
Скажи, мій друже, ти мені?
Коли втнемо ми не такої
На нашій рідній чужині?

1876

ДО ШЕВЧЕНКА

Читаю знов тяжкі глаголи,
Ридання, мучення співця;
Такої муки ще ніколи
Не спочував на серці я!

Ти вік страждав, гірку пив чашу,
Та хоч з надією умер
На слухний час, на волю нашу!..
А от устав би ти тепер
Та подивився на ту волю,
Які ми стали козаки!
Либонь, з невтерпного болю
Твої б розпалися й кістки!
Усюди здирство, плач і стогін,
Одні жиріють лиш жиди,
Опріч панів, тепер з нас кожен
Досхочу вточує руди.
Працюй на всіх, роби до поту,
Не розгинаючи спини,
Бо все запродане деспóту,
Все в пана, жида й старшини.
Плати за все: за суд неправий,
За зроблений на тебе ж бич,
За військо те, що в час кривавий
Зідре три шкури з твоїх пліч,
За шмат землі ще предківської,
За хату вбогую твою,
За сіль, за чарку ту гіркої,
За жінку та дрібну сім'ю,
За те, що молишся, за бога,
За душу грішну заплати,

А як дійде кінця дорога,
Без плати й в землю не лягти!
Хирій, здохай в хліві, в полові,
Поки зрабують і той гній...
Навіть на рідній своїй мові
Сказати слова не посмій!
Забудь її, і пісню тую,
Що мати скорбная вела,
Щоби на спогадку лихую
Вона тебе не навела!
Забудь і ймення України,
Зречись дідів своїх, батьків,
Всієї кривної родини,
Пошийся в шкуру ворогів,
Начни душити свого ж брата;
Тоді ще, може, як-не-як
Від трапези лихого ката
Й тобі дістанеться кістяк!..

Не то — штемпований і голий
Блукай, поки зійде зоря...
Так отакої, батьку, волі
Ми дочекали від царя!

[1876]

* *
*

Серце моє нудне, серце моє трудне!
Стукотиш у грудях, дзвониш, мов на трунне,
День і ніч не маю від тебе спочину,
Дай хоч раз заснути на малу хвилину:
Хай на мить позбудусь горя навісного,
Хоч ві сні не вчую стогону людського,
Бо німий той стогін і життя темряве,
Наче шашіль, точать моє серце ржаве!

[1876]

ЗА ЛИХИМИ ВЛАДАРЯМИ

Ой коли б з тісної хати
Повставали ви, чубаті,
Та зирнули геть навколо —
В вас би серце похололо,
Не пізнали б навіть мами...
За лихими владарями!

Де ліси були темряві —
Там тепер пеньки коряві
Бовваніють лишаями:
Наче вугіль на пожежі
Без зеленої одежі...
За лихими владарями!

Де паслися вільно коні
По зеленій оболоні,
Геть оточеній лугами,—
Там тепер жидівські кози
Об'їдають хирні лози...
За лихими владарями!

Де родючих нив по полю
Селянину було вволю,
Тільки впорався б руками,—
Там тепер такі напасті,
Що й худоби ніде пасти...
За лихими владарями!

Де плесá ясні, чималі
З очерету виглядали,
Мов свічада з тії рями,—

Там тепер по кочковині
Шпацірують лише свині...
За лихими владаря́ми!

Де в садках, немов віночки,
Мріли всюди хуторочки
З островерхими хата́ми.—
Там смердять тепера тільки
Броварі й льохи горілки...
За лихими владаря́ми!

Де Дніпра-Славути хвилі
Наші предки непохилі
Рвали вільними чайками —
Там тепер або калюжі,
Або мілі й виспи дужі...
За лихими владаря́ми!

Де народ був рослий, сильний,
І моторний, і прихильний,
Як сміхо́м, так і піснями,—
Там тепер слабі, понурі
Люди ледве носять шкури...
За лихими владаря́ми!

* *
*

Не сумуй, моя зірко кохана,
Нишком сліз не втирай рукавом:
Чи я ж винен, що лихо нас зрана
Опрягло своїм тяжким ярмом?

Не помисли, моя ти порадо,
Що до тебе я став не таким,
Що вже серце прочахне не радо
Й милуванням коханим твоїм;

Що й тебе, як колись, не милую...
Не до того, сердешна, мені:
Подивись на цю руку худую
Вона вся аж палає в вогні.

На щоках моїх блідих, запалих
Мов та пляма червона горить,
А в надірваних грудях помалу
Щось стиска та нудливо щемить...

І не здужаю знять уже руки,
Щоб тебе захистить від нужди;
Прийняли вони лиха і муки,
А таки не зломали біди:

Вона нас з своїх лап не пускає,
Не дає розігнути їй спину...
Вже й тепер доробився до краю —
До соснових дощок, до труни!

М. В. Лисенко. Фото 1861 г.

То й всміхнутись не маю я зваги
На твій усміх коханий, ясний...
Не шукай в тому серці розваги,
Де завівся робак навісний!

Воно так, як і перше, кохає,
А одповіді ласці не дасть,
Бо запевне, натруджене, знає,
Що недовго топтатиме ряст;

Що зостанешся ти сиротою
І дізнаєшся горя-біди;
Пройде марно тяжкою тропою
В лихолітті твій вік молодий.

Полиняють ці брови, ці очі,
Помарніє личенько твоє,—
І ніхто пожаліти не схоче,
Бо у всякого горе своє!

Тим-то й серце у мене аж в'яне,
Як рука мене лащить твоя...
Не подумай же, серце кохане,
Що до тебе байдужим став я!

НЕ ЗГАДУЙ!

Не згадуй, мій друже, мій милий,
Не жур мого серця ти вкрай:
Давно занесли уже хвилі
У море безодне наш рай.

Не можна, несила, коханий,
Минуле вернути назад —
Ми тільки здратуємо рани,
Що кожен загоїти б рад.

Розстатись не зважимо духу,
А щастя зламали самі...
Не треба ж ні слова, ні руху —
Ми будьмо, як камінь, німі;

Бо й серце розбите, недуже,
Мов камінь, у грудях лежить...
Не згадуй же, голубе-друже,
Того, що не може ожить!

1876

ПАМ'ЯТІ М. Ф. Л.

Душа болить від поривання,
Німіють з туги почуття...
Яке урвалося дихання!
Яке погасло знов життя!

Не стало друга в нас, не стало!
Зламалась сила ще одна —
Хороша, щира — а їх мало!
О доле, доле навісна!

Чого ненатло ти лютуєш?
І душу ясну, як кришталь,
Від нас береш, а не рабуєш
Того, кому й хвилини жаль?

1876

МАРУСІ

Не плач, моя рибко кохана,
Шануй оченята-зірки!
Я знаю, образили сп'яна
Тебе оті пані бридкі:

З тебе насміхалися знову
На гулянці майській в гаю,—
За одіж селянську крайову,
За мову родиму твою.

Утри свої сльози срібляні,
Насмійся над ними сама:
Хіба ж ти не знаєш, що в пані
Сумління у серці нема?

Яке їй, скажи мені, діло
До тих роботящих людей?
Вона убира своє тіло
Для спещених, заздрих очей.

Ще змалку брехнею сповита,
Вона тільки знає одно,
Щоб блиском свого оксамиту
Усіх затоптати в багно.

Душі її скарб із-за злота
Бруднився чималі рази...
Чи ж варт ота панська пустота
Й одної твоєї сльози?..

1876

ДО І. БІЛИКА

Оце переглядав колишні листи...
Яка безодня вже лягла між тим минулим!
Давно пак діялось? А серце сном нечулим,
Мов павутиною, успів час оплести!

І де та міць моя, надії парубочі —
Розбуркати співочим словом край,
Скропить цілюшою незрячим людям очі,
Навіяти сподіванку на рай!

Немає вже юнацьких марев вшир'я,
Затемрилось душі моєї скло,
Підкралось, повзучи на дно душі, зневір'я
І холодом надії сповило.

Де ж ви тепер, товариші-панове?
Чи привітала доля вас в житті?
Чи гинете в снігах за слово нове,
Чи продали свої гадки святі?

Невже у вас припало серце гниллю
І не вража сльоза бідот людських?
Невже-таки суспільному зусиллю
Не прискішить законів світових?

Невже усі сердечні наші муки
Погинуть так, не зрушать добрих слів
І над сльозами страдників-батьків
Ще насміються знівечені внуки?..

ДО МОЛОДІ

На вас, завзяті-юнаки,
Що возлюбили Україну,
Кладу найкращі гадки,
Мою сподіванку єдину.

В вас молода ще грає кров,
У вас в думках немає бруду,
І в серці гріється любов
До обездоленого люду...

Не занехайте ж ви її,
Не розпустіть по вітру все,
Нехай ваш дух вона гартує
В культурній, чесній боротьбі...

Бо зло буя, бо гвалт кругом,
А між слов'ян немає згоди...
Так заспіваймо ж ми псалом
Братерства, рівності, свободи.

Забудьмо чвари вікові,
Подаймо руки, як братове,
І на пролитій в нас крові
Збудуймо щастя народові.

Сліпому люду понесім
В хатину сяєво просвіти,
І в серце, тугою сповите,
Живу надію закропім!

Угору ж стяг, а світоч — в руки,
І, що б не сталося, — вперед!

Під гаслом правди і науки,
Під гартом вражих приверед

Ми насталим і серце, й волю,
І чересло на переліг,
Та нашу знищеную долю
Поведемо через поріг...

І не поклонимось кумиру,
Як не вклонивсь і наш співець,
Що за любов, за правду щиру
Прияв стражденницький вінець!

[1876]

НА НОВИЙ РІК

Минає рік... нудний, окритий млою,—
 Без радощів, без ясних навіть днів...
Мов каганець, засвічений без лою,
 Він не горів, а тільки-но чадів
І чадом тим давив нам серце кволе,
 Знесилював сподіванкам крило...
Незчулися, як рідне наше поле
 Мороз скував і снігом занесло...
Але дарма!.. Піднімем чарки вгору,
 Щоб пережить сю безпросвітню пору!

Минає рік... ступінь знов до могили,
 І постарівсь на рік ще знову світ!
Підбились ми, дасть біг булої сили,—
 Розгублена в дорозі зниклих літ;
Проте, хоч наш припав морозом волос,
 Хоч тугою й пригнічене чоло,
А все ж, поки тремтить у грудях голос,
 Ми крикнемо, як в давні дні було:
«За розвиток народного утвору,
 За слово те — піднімем чарки вгору!»

Ми чесно йшли: любили щиро брата,
 Кохалися в добрі його душі
І вірили, що прийдуть колись свята —
 Прогляне світ у сій німій глуші...
Що ж? Хоч думкам не сталося простору,
 Але за них піднімем чарки вгору!
Минає рік... і в темряві безодні
 Несе людських багато сліз і мук...
І рідшають все сіячі народні,

На труд тяжкий не вистачає рук,
І не рясне зібралось нас коло:
Одні лягли в труні нечасовій,
Другі — за те, щоб вище драти чоло,
За ласощі, великопанський гній —
Запродали свій край і віру...

Але знайшлись і куті з криці груди,
З яких біда кресала лиш вогонь;
Вони несли без ляку світло всюди
І в боротьбі не стали осторонь...
Розкидані по нетрях несходимих,
На чужині, в тяжкій самотині —
Вони болять лиш за братів родимих,
Вони скорблять по рідній стороні,
І думами вітають нас в сю пору...
Піднімем же за них чарки ми вгору!

* *
*

Коли засну навіки в домовині
Й сира земля поляже на мені,
Чи хто згада поета на родині,
Чи прийде хто к могилі, а чи ні?

Кому прийти? Я свої думи-муки
Виспівував в святій самотині:
Злобителі мені в'язали руки,
А друзяки — не рятували, ні!

Удвох тільки з подругою-нудьгою
Ми плентались невідомим шляхом:
Життя пішло на боротьбу з бідюю,
Не означившись уславленим трудом.

І от стою я край могили нині,
Під тяжею переболілих літ:
Так без роси, на спеці, у пустині
І хїріє, і в'яне зараз квіт!

1877

СМЕРТЬ СЛОВ'ЯНИНА

Лежав він у крові, пронизаний ножем...
В останній боротьбі його стискалися руки,
Хапаючись з безпам'ятної муки
За груди, спечені вогнем.

В очах іще немов життя було,
Але вже смерть вкривала його чоло...
А тут вогонь аж гоготів навколо
Та злизував пожежею село.

Крізь чад і дим, немов у пеклі тім,
Мигтіли де-не-де озвірені катюги;
Мішався крик і регіт од наруги,
Що коїлась невольникам святим...

А він лежав, безсилий помогти
Своїм братам, тут гинувшим за волю,
І в голові його, змордованій од болю,
Мутнилися думок, гадок крихти;

Похмурі дні мигтіли в очі сном,—
Гірке життя під канчуком ворожим,
Заплямлене покором тим негожим,
Зневажене невольницьким ярмом...

Єдина мить просвітку уночі,—
Кохання запальне, садок, кущі крушини,
І очі лагідні голубоньки-дівчини,
І хвилі кіс на пишному плечі...

І скрута знов — невільна праця, нуд,
Наруга над святим того невіри-пана,

Ображена звірюкою кохана,
І знявшийся на бузувіра люд...

Аж ось учувсь йому знайомий глас —
Він долинув крізь полум'я бурхливе...
Востанне зір борця зайнявся з гніву
І з стогоном в несилі тяжкій згас.

1877

Н И В А

Гей ти, ниво, твого гону
Від Карпату аж до Дону!
Та широка ж, як погляну,—
Геть укрилась килимами,
Огорнулася лугами,
Простяглася до Лиману.

Що ж то, ниво, лихом збита,
Потом, кровію полита,
Заподіялось з тобою?
Не красуєшся стогами,
Не пишаєшся скиртами,
А глушишся лободою!

«Ох ви, жалібники-діти,
Та не вам би й говорити,
Коли сáми марно спали!
Де ж були ви? Чужі руки
Завдавали мені муки,
Реп'яхами засівали.

Колись добре я родила:
Виростала з мене сила
Ворогам на страх і горе!
А тепер я геть дичаю
І не бачу тому й краю,
Бо ніхто мене не оре!»

Правда, ниво! За сльозами
Не рушали ми з ралами...

Гайда ж в поле! Гине нива!
Додамо до праці руки:
Хоч не ми, то, може, внуки
Дочекають того жнива!

1877

* *
*

В грудях вогонь, холодне повівання
Вже чую смерті над чолом...
І знов зрина пекучеє питання,
Яким заснути маю сном?

Чи в ту страшну, сподівану хвилину,
Коли перерветься життя,
Все, що любив, і сам цілком я згину?
Погаснуть враз всі почуття?

Чи та любов переживе могилу,
І буде знов моя душа страждать
За свій народ, за Україну милу,
Про неї думати, гадать?

Над селами обдертими літати
І люду, в темрявім кутку,
На боротьбу відвагу надихати
Й будити силу в сповитку?

О, коли так — в обіймища холодні
Хоч зараз ляжу у труну,
І без жалю у бѣзвісні безодні
На віки вічнії пірну!

1878

ДО УКРАЇНИ

Моя Україно! Як я тебе любив!
Твої луги, твої степи розлогі,
Дніпра ревучого славетнії пороги
І хвилі золоті твоїх шовкових нив.

Як я любив в садочках вишняку
Твої білесенькі, немов хустини, хати,
Поважну річ старих дідів чубатих
І регіт дітвори в жартливому танку.

Як я любив в ніч теплу, весняну
Чуть пугача з діброви тихий стогін,
Гукання парубків, дівчат веселий гомін
І пісню з-за лугів розкішну, голосну.

Як я любив уосени в стіжках
Хліб коло хат, а ранками сідими
Селян за працею хапливою між ними
І стукіт говіркий ціпів геть по токах.

Як я любив зимової доби
При каганці невпиннее сюрчання
Тих веретен і пісню чи ридання
Тихесеньке жіночої журби.

Як я люблю безрадісно тебе,
Народе мій, убожеством прибитий,
Знеможений і темністю сповитий,
Що вже забув і поважать себе,
Потративши свої колишні сили...

Як я люблю твої сумні могили,
Україно! Як я люблю тебе!

І ось тепер та мучена любов
Мене жене в далеку чужину...

.
.

[1878]

РЕДАКТОРОВІ

Війна! Війна! Часописи лукаві
Розпалюють, разносять скрізь брехню,
Що наш народ жадає, прагне слави
Кривавої, що на сумну стерню

«Женця» страшного все нести готове:
І голову, й остатній шаг, і труд...
О найміте, продажний лихослове!
Чи ти ж питав, що дума скорбний люд?

Чи ти ж ходив по тих хатах обдертих,
Де з сліз людських аж вогкість полягла,
Де голод — пан, де своеволя смерті,
Де вікова неволя й чорна мла?

Чи ти ж вбачав, як точить доля ржава
Ще змолоду робітничу сім'ю?
На що ж старцям здалася тая слава?
Чи закрасить вона біду свою?

Похнюпившись, одно вони вчувають,
Що шле господь ще нове лихо знов,—
І байдуже хіба там смерть стрічають,
Що й дома їх точилась марно кров.

НА СТРАСТЯХ

Голосить дзвін... В церквах сумна одправа...
Кадильний дим осяяний вогнем,
І ницем люд... Кому співаєш — «слава!»,
Чиїм ти молишся «страстям»?

Чи відаєш: то справді був голоті
Найширший бог, бог мученів-рабів,
Розіп'ятий, забитий на Голготі
За слово те, що зняв проти панів...

Чого ж стоять невіри і прогнози,
Чого сюди на поминки прийшли
Оті, що господа, борця за людські сльози,
Самі на смерть, як бунтаря, зняли?

Не відаєш, мій люде темний, голий...
Ти молишся, щоб душу одвести,
І в розум твій не западе ніколи,
Що тешеш ти на себе сам хрести...

Як в оний час, так і тепер на муки
Віддав би ти апостолів своїх...
О господи! Коли ж той світ науки
Опросвітить своїх дітей сліпих?!

1879

* *
*

Тяжко, важко по світу блукати
Із срамотним тавром на чолі,
А ще тяжче дивитись на брата,
Як бідує на власній землі,
Як блука у моральній сліпоті,
Не пізнавши й самого себе,—
Бачить все й не здолать тій бідності
Помогти, бо й само ти слабе...
Уся жовч закипить, заклекоче,
Здавить горло, що ледве дихнуть,
І, закривши свій вид, свої очі,—
Проклянеш ти себе й свою путь!

1876

* *
*

Де мені подітись з лютою нудьгою,
Чим мені розбити мою тугу-муку?
Ох, давно я зняв би вже на себе руку,
Та жаль груди давить, серце, за тобою:
Що на тебе гляну, вірная дружино,
Мов з хреста ти знята, біла, наче глина,
Хилишся од вітру, руки мовчки ломиш
І, як перли, сльози без ридання рониш...
Ох, печуть ті сльози полум'ям неситим
Моє хворе серце надвоє розбите:
Що одна, бездольна, ледве душу втрима,
А друга, байдужа,— все перед очима!

1879

КРАЙ КОМІНКА

В моїй хатині тепло, сухо,
Палають весело дрова;
Надворі стогне завірюха,
Мов звір голодний завива.

І надає пергу гризоті
Та каламуття голові...
Ох, як тепер отій голоті
Сидить в нетопленім хліві?
Стирчить в заметах-горах хатка,
Подертий дах геть набік зліг,
Замісто скла з паперу латка,
Проз стіни скрізь пробився сніг,
Над піччю капає із стелі,
І глина ляпає на піл;
У хаті лава тільки й стіл,
Нема й заводу тут постелі,
Чи подушок посагових,—
Лиш двоє ряден старових
Та оберемочок соломи...
Дрібнята матері-сіроми
На ній, посинівши, лежать...
А мати, їх сердешна мати,
Немов з хреста сьгодні знята,
Не буде цілу нічку спать,
Бо треба хліба заробити;
Сидить бліда, немов мара,
Іще, здається, й не стара,
А тільки, видко, лихом бита,—
Сидить і шиє в самоті
Та на сиріток поглядає...

Каганчик ледве, ледве сяє;
Над ним снує туман густий,
В кутках горбатих аж чорніє,
Немов діди які стоять...
Дитинка стала щось стогнать
Та кашлять... в неньки серце мліє.
Звелася, нишком підійшла,
Зняла останню свитину,
Укрила хворую дитину
І знов робити почала...
Тільки на віях замигтіла
Сльоза гірка та накіпіла...

Так от кому страшна зима,
А нам байдуже завірюха:
В моїй хатині тепло, сухо
Й палають весело дрова!

1879

ПРОЩАННЯ

Олені Пчілці

Прощаємось ми на́довго з тобою...
Кохання — глум в невольничій пітьмі:
В своїм краю ти будеш вік рабою,
Я буду теж в рабському вік ярмі.

Не бачиться тобі, мій квіте милий,
Темницею ця пр́осторінь степів,
Але мені... знести не маю сили —
Над думкою, над серцем кайданів.

У слухний час знемігся я нудьгою...
Відколи храм святих надій запавсь,—
Окрилося все темрявою, млою,
І воздух свій мені задушним ставсь.

І, дивлячись тобі у ясні очі,
Я чую гірш публіку і ганьбу,—
Що, як страхун, тікаю серед ночі,
Знесилений, лишивши боротьбу...

Прощай, прощай! Упав і час прощання...
О, пригорни і руку щиро дай!
Я повернусь, як стихнуть тут ридання,
Коли зітхне вільніше рідний край.

1879

П Е Р Е Д Т Р У Н О Ю

Яка манісінька лежиш ти у труні,
Моя зориночко досвітня, яснозора!
На заході блиснула ти мені
На жаль тяжкий, на невимовне горе;
Як квітонька, підрізана серпом,
Ти полягла зарання в домовині...
Ти світові несла новий псалом,
Хотіла стать проти його гордині;
Але та гадина — могуття і жива...
І ось твої схрестились руки білі,
Заквітчана барвінком голова,
А з-під вінка шовкові, темні хвилі
Розсипались на подушці кругом.
Між них чоло мов мрамором біліє;
Склепилися очиці тихим сном;
Отемрили їх пишні довгі вії,
І тінь од них стрілками полягла;
Якась-то думонька таємна підвела,
Мов з подиву, твої тоненькі брови...
Про що вона? Скажи мені, промови!
Чи не сподіялась такого ти кінця?
Чи жаль життя — тернового вінця,
Який тобі діставсь од злої долі?
Чи й там нема ні щастя, ані волі,
За що боролася, сердешна, на землі?
Подай хоч словонько єдине ти мені,
Розваж нудьгу останньої надії..
Але мовчать твої уста блідії,
Смертельна байдужість на виду...
А я стою, знеможений од горя,
Мов камінь той серед німого моря,
І від тебе очей не одведу!

1880

* *
*

Чом не весел, мій собою,
Чи й мені журби не знять?
Хоч у шахи я з тобою
Буду сміливо гулять?

«Ох, то туга незбавима,—
Я боровся кілька крат:
Вже давно мені очима
Ти дала і шах, і мат!»

1880

НЕПЕВНІСТЬ

На́вкруг нас ходили грізні хмари,
Кри́ли сонце, гнали сві́тло прі́ч;
Із багно́вищ од чумно́ї пари
Моро́к сла́вся, наче́ глупа́ ніч.

Ге́ть шляху́ не видко́ стало, йдучи,
В тиску́ всяк протастався́ наздога́д;
Груди́ всі́м гні́тив туман сме́рдючий,
Мо́зок всі́м труї́в пекельний́ чад.

А в пітьмі́ тій, наче́ пси скаже́ні,
Лиході́ї кида́лись на всі́х,
Що́б набить́ чужим до́бром кишени́,
Підживи́ть себе́ з бідо́т людських.

Правда́, сові́сть, ширі́сть, труд і зна́ння
З ре́готом топта́лись у ба́гні;
Розляга́лись-но пса́рів гука́ння
Та розпусти́ вигуки́ гучні́...

Гвалт сто́яв. Попавши́ в тя́жку скруту́,
Близивсь́ люд до́ прорви́ навмання́...
Та господа́, що́ нам насла́в по́куту,
Ще́ не да́в погину́ти до́ дня:

Промі́ж хмар проби́вся промі́нь бо́жий
І ося́яв певну́ сте́жку нам,
Розточа́ться став туман не́гожий,
І вбачавсь́ уже́ кі́нець біда́м...

Але знов зенацька грім ударив,
Свиснув бич — і заніміла річ...
Чи остання то грімота з хмари,
Чи ще гірша наступає ніч?

1880

* *
*

Зорі, зорі, ясні очі
В темній, смутній глибині,
І по синіх шатах ночі
Роєм сиплються вогні...

Мріють, тонуть в темнім морі,
На незмірних глибинах...
І на серці в тебе зорі,
І ухмилка на вустах...

Ти зориш на небо щасна
І раюєш ним сама;
Але ця природа красна
І байдужа, і німа.

Невпросима, невмолима,
Як пекельний той Харон!
Йй одно перед очима,
Щоб справдити свій закон...

Де не глянь по світу — горе,
Пан тут — гвалт і тиск заліз...
Чи не більше б вийшло море
Із пролітих миром сліз?

1880

НА МОТИВ З ГЕЙНЕ

Як з тобою ми спізнались,
Всі нам зорі усміхались,
Як рядком сиділи щасно,
Всі цвіли садочки рясно,
А як вперш поцілувались —
Соловейки заливались,
Та й в усіх людей взагалі
Очі радістю засяли...

А як час настав розстання —
Лист пожовк і впав зрання;
Над садочком онімілим
Звис мороз серпанком білим,
Соловейко злинув в вирій,
Люди стали всі мов звірі...
Та і в серці замість раю
Завелась гадюча зграя.

1887

Т Е М Р Я В А

Наче ніч на серці біднім,
Думи чорні, як ті хмари...
В краї милім, в краї ріднім,
Де не глянь — страшенні чвари.

Чом не крикнеш, правдо-мати?
В пуці дикій рідні діти
Поставали... як не стати?
Довше так несила й жити!

Краще вмерти: у могилі
Відпочить на кладовищі...
Тут же стогнуть грізні хвилі
Та зростають вище й вище...

То не паводь і не море,
Де рибалка гине в човні,—
Топить нас глибоке горе,
Ним до краю душі повні,

І проз край воно вже ллється...
Тіло ниє, мозок в'яне...
З нас, глузуючи, сміється
Щось суворе та погане!

Гей, колись братам в нещасті
Поміч ми давали гоже,
А тепер в тяжкій напасті
Нам ніхто вже не pomoже...

Гей, юнацтво, чесний люде!
Тяжко слову у неволі!

Ой, коли ж то інше буде,
Ой, коли ми діждем долі,

Щоб вона, брати, засяла
Ясним сонцем понад нами,
Люте лихо відігнала,—
Тугу, змочену сльозами!

Добувайте ж, браття, сили,
Гойте знанням темні очі...
То й подасть нам бог наш милий
Світлий ранок після ночі...

1880

ВЕСНА

Світить сонце; хоч теплі́ ще
Певного немає,
А в садочках стало краще —
Верба розпука́є,
Вже набрунили́сь черешні,
Агрus і порічки;
По стежках гуляють гречні,
Виховані дітки,—
У саети розубра́ні,
Мов квітки пишають;
А за ними панни й пані
Оком назирають,
Щоб спинить яку пустоту;
Та дітки і са́ми
Стережуть свою пишноту,
Не положать плями:
У ясеньких рукавичках
Граються в опуку...
Під барканом, у порічках,
Простягає руку
Христа ради дівчинятко,
Долею забуте,
Вітром вдягнене в дранятко,
Колючками взуте.
Стоїть бідна сиротина,
Цокотить зубами
Та, звичайно, як дитина,
Позира очами
На гуля́нку паненяток —
Така вона мила...
Хоч би раз їй оте свято!

Й руку опустила...
Коли це, чи то случáєм,—
Ми того не знаєм,—
Чи умисно,— а з наскоку
Пуць! Опука в шоку!

Дітвора зареготалась...
А старча-сирітка,
Хоч і дуже налякалась,
Хоч в болоті щічка,
Хоч під оком, як запаска,
Синя стала пляма,
А й така їй мила ласка —
Не пестіла мама!
Усмінулась, взяла в руку
Дорогу опуку,
Та назад її з розгону
Й кинула до кону...

Діти — врозтіч од огиди...
Панії ж одразу,
Наче крейда, стали бліді;
За таку образу
Погукнули на сторожу —
Доведуть уряду...
Й вмить сирітку оту божу
Виштовхали з саду:
За барканом тобі краще!
Чути, як ридає...
Світить сонце, хоч тепла ще
Певного немає!

* *
*

Сиділи ми, каганчик миготів,
Дві тіні, тремтячи, сягали аж до мура,
А у вікно дивилась ніч понура,
І вітер злий щось безнадійне вив.

Мов поминки холодні та німі,
Сиділи ми без слова і без думи,
Іще чорніш тієї ночі-стуми
Прийдешне нам вбачалося у тьмі,—

Без просвітку, без жодної мети,
Як мертвий шлях в безлюдяній пустині:
В минулому самі німі руїни —
Поламані всі символи святі...

Чого ж ще ждять? Боління тільки мить...
Але ми все сиділи біля мура.
Дивилась ніч через вікно понура,
І не вгавав сердитий вітер вить...

1871

БАЖАННЯ

Дайте мені, браття милі,
Крила соколині:
Облечу я край мій рідний
Об єдній годині;
Пошукаю, чи лишилась
Хоч мала місцина,
Де б не знати було кігтів
Пана й жидовина;
Де б дуби широкочолі
Гордо красували,
Де б гаї густі, темряві
Піснями лунали;
Де б степи, неначе море,
Хвилями котили;
Де б річки й озера вільні
Рибою кишіли;
Де б лани свої, не панські,
Слались килимами,
Золотіли б пшеницею,
А не буряками;
Де б в сахарнях я не бачив
Змученого брата,
Де б не гинули в багні тім
Зірочки-дівчата;
Де б не драли на податки
Сорочок і шкури,
Де б здалеку не пишались
Скрізь тюремні мури!

1880

* *
*

Останні сили дарма трачу,
Минає марно день по дню...
Посивів волос, а ледачу
Сльозу ніяк я не спію;
Поки життям ще серце тліє,
Вона зі дна його зрина,—
У ній одурена надія
Й морозом стиснута весна.

1881

* *
*

Сумно і темряво. В вікна заплакані
Лізе холодний туман;
Хмарою линуть галки перелякані;
В сánках біжить якийсь пан.

В хутрі ведмежому тепло вельможному;
Огир басує шляхóm,
Страх наганяючи люду дорожному,
Кидає сніг копитом.

Огиря пан гарячить іще віжками...
Супроти нього бреде
Геть через вулицю босими ніжками
Хворе дівчатко бліде...

«Нáбік!» — пан крикнув, розлігшися козирем,
Ронячи бризки кругом;
Трохи не збив тії дівчини огирем,—
З серця стебнув батогом...

Ляско на тільці худому та хворому
Влип межі плечі батіг;
Крикнуло бідненьке з болю,— не з сорому,
Й ляпнуло в паводі з ніг.

Хтось засміявся, а двірник під брамою
Крикнув: «Добряче, бігме!
Я б окропив ще не так тебе з мамою:
Блудить по шляху саме,

Ще хтось роздавить ік бісому батькові,—
З вас тільки людям напасть!»
Вибіг я з хати на поміч дівчаткові:
Труситься й гласу не дасть,

В'ється гадюкою, в кризі сковзається;
Ручки порепані скрізь,
Мокра сорочка на тілі змерзається;
Очі червоні від сліз...

Взяв її в хату, укрит кожущиною,
Чаєм гарячим зігрів;
Стихло, окривджене, пхика хвилиною
Й блима з-під зморщених брів...

Тільки на очах, охмарених віями,
Сяють ще перли ясні...
Але й ті оченьки тихими крилами
Янгол склепив уже в сні.

В холоді, в голоді вік тобі матися,
Жить старцюванням одним;
З реготом будуть катюги знущатися
Над твоїм тілом слабим.

Зв'яне краса твоя десь під барканами,
Ще доконає зима,
І незабаром, покрита вся ранами,
Згинеш під тином сама,

Жертва непрохана кривди могутчої,
Що давить всіх в боротьбі...
Краще б, не знаючи долі пекучої,
Вмерти тут зараз тобі!

НА СПОМИН Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Красувала весна, розцвітали садки,
Як ми батька востаннє стрічали,
Як у нас, молодих, серце рвалось в шматки
Від великої туги-печалі.

Між квіток і вінків ясену труну
Ми несли від Дніпра на могилу,
І спустили з плачем у оселю сумну
Найдорожчу, підкошену силу...

Скільки ока, Дніпро перед нами лелів
І байдуже котив свої хвилі;
А нас, бідних сиріт, товаришів-братів,
Обнімали все думи безсилі...

І клялись ми ховать в серці твій заповіт,
Возлюбить щирим серцем голоту,
Сподівалися ми, що словес твоїх світ
Просвітить незабаром темноту...

Двадцять років пройшло, вже й посивіли ми,
А ждемо все слухної надії:
Що розтануть сніги вікової зими,
Що справдяться рожеві мрії,

Що й німі у гурті заспівають псалом
Побратання, сплітаючи руки...
І засяє тоді над убогим селом
Світло правди, любові, науки...

І пророків своїх, що терновий вінок
Понесли за сльозу ту криваву,

На спілкування
Тарас Ш. Стороженко
Коп.

На спомини
Т. Г. Шевченка. - Старши вкелі

№ 9. Красувала весна, розцвітала садка,
Як ми батка влістали спучили,
Як у нас, молодих серце рівали в широкі
Виді великих терен поали.

Милих квітках и вишкві аснову тучку
Ми кели виді Дмитра на широкі,
И спучили в маселі у мало сучку
Найдорочку, надкошену свичу...

Скільки ока Дмитро переу наші кели
И байцуне котилі свої шили,
И нас, бидилі смиті, тиваринилі-братилі
Обшарилі все дучилі безилі.

И видилі ми ховати в серці твої широкі,
Возмилити ширилі серцелі голоту,
Спадилалили ми, що словесі твоїх свитіх
Прасвитилі невабаром талкоту...

Звадилі роки проиши, вилі и пошвилі ми,
И ордилі все ширилі неаді:
Що рощанути свитіх вишкві шили,
Що справдилі розриві ширі.

Що і кили у гурті залилити писали
Побратанка, спитилі руки,...
И заселі талі келі убошилі салот
Свитіх правди, широкі, кучилі...

Порозшукує люд між німих могилок —
І воздасть своїм страдникам славу.

Тоді ймення й твоє пролине з краю в край,
І Тараса пізна всяка хата...
А поки над Дніпром, батьку наш, спочивай
Та чекай того славного свята!

1881

* *
*

Ночі темряві з завірюхами
Окували геть землю кригою,
Обвили її білим саваном,
Приоздобили в срібло-паморозь;
Розпустили скрізь своє військо ви,
Військо збурене та безжалісне,
На утіху злу, на користь біді,
На бенкет лихий горю тяжкому...
Ох, у війську тім голод — перший бич,
А другий ще бич — сліпота людська,
А що третій бич — страшне вбожество
В спілці з німечю та хворобою.

Не пускайте ж ви, ночі темряві,
Вояків своїх до убогих сел,
А воюйте ви з містом крамарним,
Сильним дуками та заможними.
Там поміряйтесь боем з дужими,
Похизуйтеся міццю-силою,
Поборітеся з добрим опором
Та й красуйтеся вже звитягою...

А то що за честь, що за славонька,
Бить безсилового, беззаступного,
Грабить бідного та убогого,
На гробки нести дітей вдовиних,
Сиротить вдову безталанную,
Зоставлять її вік самісіньку
З смутком, з тугою безпросвітними!

1882

НА МОРІ

Я знову тут, прикований красою
Твоїх пишнот, безкраїн чарівних,
І знов твоїм простором вільним гою
Вогонь душі, отруту ран чумних...

Там, у краю далекім,— хуртовини
Ще кригою заковують плесá;
Там з холоду та з лютої години
Дубіє люд по селах та лісах...

А тут весна: в блакиті око гине...
Мов чаєчка, щось грає вдалині,
За хвилию з полудня хвиля плине
І плескотом гамує біль мені.

Небес шатро схилило в темні води
Незміряне приполіє своє;
Покірливий в час лагідної згоди
Буйнесенький лиш стиха заграє.

Куди не глянь — просторо й ясно всюди,
Страшних мурів не видно навкруги;
Не чуть плачу: далеко хижі люди,
Що й на братів готують ланцюги...

Але тебе, вільнесеньке, у снози
Взять не здола заже́ра чоловік,
Дарма тобі й північні ті морози —
Не закуватъ їм дужого повік!!

ДОЧКА ІЄФАЯ

Коли доля велить полягти за свій край
В несподівану ранню могилу,
Ти, мій батьку святий, серце скорбне втримай:
Моя смерть дасть одвагу і силу!

В нетремтячій руці поведе мене сам
До тії катової сокири,
І без жалю, без сліз похилюся я там,
З серцем, повним надії та віри,

Що одужа народ, не знесе більш ярма
І розправить натруджені груди,
Що на рідній землі просвітліша пільма,
Правди сонце засяє повсюди,

І на вільних полях в свою землю ратай
Кине зерна добірного жита,
І красуня дочка той збере урожай,
Не даючи напаснику мита...

Вас, діброви, гаї, у одежі рясній
Не побачу я в щасну годину;
Але кривий мій люд в своїй згадці ясній
Спом'яне і мою домовину...

Задави ж, батьку мій, ти сльозу на очах,
За край рідний прийми мою плату;
Подивись, я сама, знеповаживши страх,
Сміло йду з ясним оком на страту!

1882

НА РОКОВИНИ ШЕВЧЕНКУ

(До поновлення могили)

За Каневом, на горах, аж на чолі,
Де унизу Дніпро щось гомонить,—
Могила єсть; її дощі поволі
Розмили вкрай: дубовий хрест лежить;

І шовесни з гори рвуть хвилі глину,
Обвалюють у воду береги,
Щоб вирвати в недбальців домовину
Й на дні сховать останки дороги...

Хто ж там лежить? Кобзар наш незабутній,
Що возприяв «терновий» за любов;
На чужині зітхнув він дух славутній
І тліном лиш вернувсь додому знов...

Ні, він не вмер! Поки ще наше слово
Лунатиме серед степів, лугів,
Його пісень розіллється чудово
Мелодія по сизій млі віків.

І заповіт братерства та любові,
Що він нам дав, як стяг, на боротьбу,
Перелетить луною в інші мови
І правдою подужає злобу.

Настане час, і з тим новим псаломом
Ми підемо по стогнах городів,
І воздамо з тимпанами та дзвоном
Хвалу йому, заступнику рабів.

Настане час... Хоч і зима панує
І в глупу ніч мовчить ще правди дзвін,—
А темний люд і поночі простує
На гору ту, де мученика тлін.

1882

ДО М. ЛИСЕНКА

Жалібного на струнах не грай,
Мій єдиний, коханий мій друже!
І серденька мого не вражай,
Бо воно і без того недуже.

А утни мені пісню одну,
І широку, й веселу, як воля,—
Щоб, почувши співочу струну,
Усміхнулась і мачуха-доля!

Щоб спалахнув огонь у крові
І забилося сёрденько мляве,
Щоб роїлись заміри нові —
Стать до праці за чесне, за праве!

Сльози — неміч жіноча, слаба,
А нам треба розбуркати сили,
Щоб піднять того брата з могили,
Просвітить вікового раба.

Так не грай же сумного, не грай,
А заграй таку пісню завзяту,
Щоб долинула й в темную хату
І там жовч зворушила украй!

1882

НА ПРЮ!

(З болгарського)

На прю! Без ляку і зневіри —
За правду, волю, за наш край!
Перелили вже бузувіри
Скорботи чашу через край.

Повсюди чад, а ворог лютий
Пекельні бенкети справля,
Гнітить скрізь сили неокуті
І точить мозок, наче тля!

Нас мало дуже, але сила
У нас в правдоті наших дум —
Понесемо ми гордо, сміло
На турський регіт і на глум

Новий псалом живого слова:
В йому не неприязнь стара,
А світло лагоди, любові,
Братерства, волі і добра.

Угору стяг! Хай кат шаліє,
Хай стисне ще, але на мить,
Бо іскру ту святу, що тліє,
Несила ворогу згасить.

Вона з'єдна слов'ян до купи,
Дасть силу серцю, голові —
І на замученії трупи
Повстануть страдники нові!

На прю ж! До смерті, до загину —
Немає викруту, нема!
І як хто з нас на крок одлине,
Хай буде проклятий всіма!

[1882]

ЗАБУТЛИВІ ЛЮДИ

(На мотив з венгерського)

Забутливі люди... Чи ви ж мені змала
Колись не казали щоденно, бувало,
Що нам заповідав господь розіп'ятий,
Щоб люди любились, як друзі, як бр'ати?
Я вчув вас і серцем недужим радію,
Сховав заповіт той, як кращую мрію,
Ховав, і ховаю, і буду ховати...
За віщо ж докорі на мене вставати?
Невже пак за тее, що вірю слухняно,
Що слово справдиться і час той настане?

Забутливі люди... а в школі ж ви сами
Мене наставляли якими речами? —
Що всі ми єдиної матері чада,
Що чесність і щирість — найперша засада...
Чого ж ви з насміхом мовляете нині,
Що я розумінням подобен дитині?
Чого ж мене гонить повсюди догана,
Що я захищаю бездольця від пана?
Що я не боюся ворожого миру,
А руку здіймаю за правду за шириу?

Забутливі люди... те слово гаряче
Й натхнуло відвагу у серце юначе,
Що тра пильнувати й кохати родину,
Нехибно за неї стоять до загину,
Хоч би й довелося в дочасну могилу
Зложити юнацьку надломану силу!
За віщо ж тепера ту саму любов

Звете ви зрадецьтом і гоните знов
Мене, коли ціле життя я складаю
За щастя, за долю питимого краю?

Забутливі люди... а ти ж, моя мила,
Голубко кохана моя сизокрила...
Чи ти ж не ділила зі мною надії,
Чи ти ж не пестила коханої мрії,
Чи ти ж не спаяла юнацькою волю
На ворога встати за люд свій, за долю?
Чого ж, як бездольця схопили до плати,
Ти так безнадійно схилилась на ґрати,
Не скажеш поради, як винести муки,
А тільки ридаєш, ламаючи руки?

1882

* *
*

У пишному салоні,
Круг чайного стола,
Розмова йшла про коні,
Про цукрові діла;
Хтось кинув тут про молодь...
І загули гуртом:
«Вона здіймає колоть,
Не учиться цілком,
Вельможних не шанує,
Не ходить по церквах:
Освіта нам руйнує
Всі скрепи й божий страх...
В заліза взять ідеї
І молодь всю, дотла!»
Я глянув тут на неї:
Вона як сніг була,
Горіли йно шалене
Йй очі-зіроньки...
Я знаю, що про мене
Не ті в тебе думки!

1882

У Ч Т А

Палац сіяє. У світлиці
По стінах, стелі, тут і там,
Горять вогні, мов ті зірничі,
На втіху спещеним очам.

Біліють обруси стягою,
Гра скло веселкою на них;
Столи аж гнуться під вагою
Потрав розкішних, дорогих.

Кругом пани, розкішно вбрані,
Між них, мов квітник чарівний,
Тонкі панні і ситі пані —
Зійшлись на бенкет голосний.

Їдять і п'ють, що прагнуть тільки,
Аж похилилися кряжі;
Дзвенять склянки, шуршать тарілки
І цокотять по них ножі.

Музика гра, лоскоче вуха,
Палають очі від вина...
А в мене й тут ледача скруха
Зі дна душі таки зрина

І виклика другі картини:
Степи й чернігівські бори,
Зими лихої хуртовини,
В заметах хати і двори.

Голодний люд без хліба, солі,
В своїх нетоплених хлівах,

Де не прогляне світ ніколи,
Де глупа ніч, де рабський страх;

Похилі голови від туги
Під непоборную біду,
І од довічної наруги
Тупа покора на виду;

І скрізь — обличчя смерті бліде,
Рядок новітніх могилок...
Та як же й в пельку мені піде
Цей ласий з розкоші шматок!

1882

ПОЕТУ

Як ніч, насовується туча
І млою небо покрива;
Гуркоче грім, а буря злюча
Дуби з корінням вирива,
Здіймає, гонить хвилі-гори
На почорнілім, лютім морі,
Реве, і стогне, і рида,
І човна бідного гойда
Понад безоднею хисткою...
Плавець, погинеш в боротьбі!
Куди й боротися тобі
З тією силою сліпою?
Не одного борця вона
Уже поринула до дна!

* * *

Під завірюху і негоду,
Серед буяння в світі зла,
Чи не піти в свою господу,
Чи не зложити й нам весла?
Замкнути серденько від миру
Й налаштувати свою ліру
Для власних мук, для власних сліз,
Для потайних лише погріз,
Бо там, на шарварку людському,
Де брат на брата точить ніж,
Де повселюдно йде рабіж,—
Там не чутно́ буде нікому,
Серед гармидеру й турбот,
Моїх пісень, моїх скорбот!

* * *

Ні, тричі ні! Хай краще струни
Порве мій стогін навісний!
Коли кругом в дочасні труни
Борців лягає гурт тісний,
Коли юнацька сила в'яне,
А там сміється щось погане,—
Не про кохання, не про рай,
Поспівче, голосно співай!
Але розваж словами брата,
Що й не виходить із заліз;
Скропи росою твоїх сліз
Ті рани від ударів ката
Й душі замученій, слабій,
Відвагу піснею навій!

* * *

Не бійся вражої наруги;
З святим вогнем іди туди,
Де панування скрути, туги
Та віковичної біди...
Співай, ридай і будь готовий
Замість лаврового — терновий
Вінець узяти на чоло;
Нехай роздавить тебе зло,—
Але що смерть?.. Хвилинна страта,
А далі — слава голосна...
Той умирати лише зна,
Хто зна любити свого брата,—
І за таку тільки любов,
Співець, ти жити будеш знов!

1882

МОНОЛОГ БЕЗДОЛЬЦЯ

Холод... вільготь... Мов сопілки
Завелись у грудях враз...
Швидко край... Давай горілки,
Вип'єм, друже, на сей раз!
Бач — надворі мряка, сльота,
Тіло пухне гірш та гірш...
А на серці ж то нудота...
Ет, сповняй по вінця ківш!
Пам'ятаеш, завірюха
Вила нам в піддашне скло,
Як мене давила скруха
І рятунку не було?
Одібрав листа я з дому:
Ненька хвора, без шага,
Все-то жде мого диплому,
Цілі ночі сновига...
Всі достатки положила,
Віддала й життя мені...
Ну і жде, що юна сила
Йй скрасить останні дні:
«Син, мовляв, покриє втрату,
Осягне ще важчий чин...»
А мене — шелесь! — із штату,
Не вказуючи причин!
Оголомшений, мов громом,
Я сікнувся до ножа...
Дав мені ти пляшку з ромом
І промовив: «Не вважай!
Захопи оцее в руку,
Та в горлянку перекинь...
Набік геть безсилу муку

Ради вищих, брат, святинь,
Та й не падать же без бою,
А лягти по боротьбі!»
І за легкою рукою
Я налив тобі й собі...
Ну і став аж до знемоги
Борюкатись за життя:
Помозолив руки й ноги,
І намарно, без пуття...
Мов таврованого, гнали
Від роботи і труда:
Дні безрадісно спливали,
Як осіння вода.
Голод, холод, безпорада,
За грядуще скритий страх,
А до того ще й ізрада
Товарішів по думках —
Довели мене до краю,
І я ждав іно часу...
Але в мент того одчаю
Стрів я дівоньку-красу:
Очі — зорі, личко — гоже,
Рай — ухмилка, срібло — сміх...
Як кохав її, мій боже,
Як бажав їй щастя, втіх!
Що при їй і кривда, й скруха?
Але щастя тут — не нам:
Бідним доля — зла свекруха,
Рідна ж мати — дукарям!
Ну й кохана... що ж пак? Скрута...
Шкода пишної краси:
Все живе — і квітка, й рута —
Прагне сонця та роси...
А навкруг іще звірюки
Із отарою прониз...
Ех, не витримав я муки —
Він і з місця не поліз...
.
Ну, мене й взяли з оселі
До гратчастого вікна...
То допевнивсь я, що в хмелі
Йно порадонька одна!
Що ж, сліпої сили криця

Нас зламала взагалі...
Ех, мій друже,— все дурниця
На запроданій землі...
Тільки в пляшці сій порада —
Є на дні багато мрій...
Хоч і кажуть, що то вада,
Та дарма! Повніше лий!

1882

* *
*

Ніч згори зорить очима,
Скрізь і тиша, й млява...
Тільки в церкві світло блима,
Бо ще йде одправа.

Ой піду, щоб збутись суму,
Я на ту вечірню,
Та отишу свою думу,
Тугу неомірню!

Подивлюсь на ту голоту,
Як вона зітхає,
Свою скруту і турботу
Слізьми виливає;

Подивлюся, свої болі
Власні вирву з лона
Та за скривджених від долі
Положу поклона!

[1882]

* *
*

Дивлюсь на тебе, і минуле
Знов вирина зі дна нечуле
І будить в хворім серці рій
Колишніх образів та мрій;
З тебе, красо, очей не зрушу...
У пустку темну, мою душу,
За кілька мученицьких літ
Прилинув знов вечірній світ
Й осяяв променем руїну;
Давно пережиту хвилину
Я в хворих грудях чую; знов
Вогнем знайомим грає кров,
Тріпоче маревом натхнення.
Вуста шепочуть мертве ймення,
Надія зноситься слаба,
На серці тихшає злоба...
І знов жага на світі жити,
Чинить добро, людей любити
Й оддати душі надбитий хист
Рідному краю на користь...
.....
Так у тім попелі руїни
Таяться довго ще жарини
І ждуть лиш вітру слухним днем,
Аби спалахнути вогнем!

[1882]

В Е Ч І Р

Вечір. Тихо, ясно...
Зірочка зоріє...
Із садочка красно
Пахощами віє;
Стеляться сутіні,
Тумани лягають;
Кетяги з калини
В вікна зазирають.
Щось гуде струною
На бужку близенько;
В лузі за вербою
Тьохнув соловейко;
Пісня одгукнулась
З темрявого гаю...
Серце стрепенулось,
Змучене до краю:
Знов зрина жадання
Тихої розмови,
Щирого братання,
Вірної любові!

[1882]

Ш В А Ч К А

Нахилилась голівонька,
Пасмо звисло на щоці...
І мелька невпинно голка
У худесенькій руці.

Шитво панське на коліні,
Каганець і світ дньовій...
І тремтять легкі сутіні
З-під темрявих, довгих вій.

Глухий кашель серед ночі,
Вітру стогін під вікном...
І червоні завжди очі,
Не спочіті й разу сном.

Спина, зігнута в роботі,
На спині брудний платок...
Не смачний, мабуть, голоті
Загорьований шматок!

[1882]

* *
*

Коли від ненáтлої муки
Огорне сумний тебе ляк
І ти свої знуджені руки
Не здіймеш до праці ніяк,—

Тоді, у ту страдну годину,
Ти, зірко, мене пом'яни,
І я на пораду прилину
До тебе з південь-сторони;

Закоханим словом зігрію,
Розважу на серденьку сум,
Скрилю полохливу надію
На збутність святих наших дум;

Своєю міцною рукою
Піддержу тебе у питьмах,
І ми тоді вкупі з тобою
Таки проверстаєм свій шлях!

[1882]

С Л Ь О З А

Чи пам'ятаєш, як з тобою
Прощавсь я пізньою добою?
Вечірня зіронька зійшла
В безодні синій над горою,
Понад дібровою німою
Якась пташина проплила...
На сході десь чорніла хмара...
А ти бліда, як та примара,
Стояла з смутком на чолі,
Ламала рученьки свої
В німій скорботі — і розваги
Тобі подать не мав я зваги...
Майнула хвиля, час настав,
І мов вогонь якийсь зайняв
В твоїх очах ненатлі муки;
Свої знеможенії руки
Кругом мене ти обвила
І тяжко, тяжко заридала...
Моя ти зоре! Чи ти знала,
Як та сльоза мене пекла?
Минули роки, сивий волос
Морозить голову, а я
Усе блукаю по гаях
Та чую твій надбитий голос,
І досі рвійно й гаряче
Твоя сльоза мене пече!

1882

* *
*

Зіходить місяць, гаснуть зорі,
З-за гаю спів несе луна...
А із колишнього, мов з моря,
Знайома мрія вирина
Й витає знову наді мною...
Мій крине, скроплений росою!
З тобою ледве ми зійшлись
На ту хвилину — й розійшлись
До віку вишнього, до суду;
Але твій образ дорогий,
Мов промінь сонячний, благий,
Зігнав з очей моїх полуду
І хоч на мить, а освітив
Сумно́ту хмурих моїх днів.

Де ти тепер, в якому краї?
Чи так же в очі чарівних
Твоїх кохання й сила сяє?
Чи, може, літа дошкульні
Покрали все — вогонь і вабу,
Тебе постаріли на бабу
І навіть в душу аж саму
Уже навіяли зиму?
Чи й то... обридли бідкування —
І ти з-за хліба, з-за тепла
Якомусь пану продала
Свої найкращі поривання
Та серед розкоші й пишнот
Забула скорбний свій народ?

Ні, ні! Пробач ти, квіте красний,
За слово марне та старе:
В твоїй душі глибокій, ясній
Вогонь не згасне, не замре,
Бо все, що малось в ній святого,
Було не з голосу чужого,
А перемучене своє...
Не словом — ділом ти життя
За брата щиро поклала[...]

.
.

[1882]

СЛОВ'ЯНСЬКА ДОЛЯ

(З чеського)

Ой щербата ти, слов'янська доле:
Куди глянеш — усе босе й голе!
Скинеш оком на луги темряві —
Тільки вбачиш річеньки криваві,
Скинеш оком на степи широкі —
Тільки вбачиш могилкі високі!
Породила всіх нас одна мати,
Та не вміла щастя й долі дати:
Між малими дітьми — одна звада,
Та і старші не дають поради...

.
Та коли ж минеться ота шкода
І між нами стане правда й згода?
Та коли ж, забувши давнє лихо,
Заживем вірнесенько та тихо?!

[1882]

ДО БРОНІ!

(На повстання болгар проти турків)

До броні! Настала година слухна́
За рідний край стать в обороні,
Бо вже доконала неволя страшна...
До броні, слов'яни, до броні!

Ми тяжу срамотних, тяжких кайданів
Носили так довго в полоні,
Що більше несила стерпіти катів...
До броні, слов'яни, до броні!

Палають вже села, мов чорний той плат,
Дим вкрив наші села й болоні:
Лютує у сказі ненадлий наш кат...
До броні, слов'яни, до броні!

Геть набік всі чвари й змагання бридке,
Що нас роз'єднало в дні оні!
Всі разом повстаньмо за право людське...
До броні, слов'яни, до броні!

Хай змиє з нас рідна, пролита вже кров
Знаки від рабської супоні,
І в січу славутіє ми ринемо знов...
До броні, слов'яни, до броні!

Чи вернем до слави краї дорогі,
Чи ляжем на матернім лоні,—
Розбуркали лева,— тремтіть, вороги!
До броні, слов'яни, до броні!

Д О Д У Н А Ю

Дунаю, Дунаю! Наш діду старезний, коханий!
Чого каламутний? Чи крові напився ти п'яний?
Ревеш, скаженієш, аж хвилі червоні повстали,
Шумують, скакають, зірвати силкуються скали;
А скали стоять нерухомо, понуро сто роки
І мов у кайданах держать твої води глибокі...
І марно ти стогнеш, як діти твої у неволі,
Не знаючи правди, не знаючи щасної долі!..

[1882]

ОСТАННЯ НІЧ

(З волоського)

Ніч остання, без кінця й просвіти!
Як же довго точишся, мов п'яна!
Туди б краще, де нема кайдана,
Збутись сліз катованого світу,
Де тому й щастило недолюдку,
Хто не знав ні дум тяжких, ні смутку!

Краю рідний, мій коханий краю!
Як кохав тебе я щиро змалку!
Все віддав, і крів'ю наостанку
Я догану дідівську змиваю
Й за народ свій, за його свободу
Віддаю життя своє і вроду!

Гей, надіє! Моя сестро-зрадо!
Освіти хоч раз мою темноту:
Вороги окривджують голоту,
Та й свої торгують нею радо...
Марна річ! Навкруги мур і тума,—
Та і довга ж ніч ти, моя дума!!

[1882]

БОРЦЮ

(З британського)

Скінчилася мука твоя...
Тепер зійде щастя зоря!
І в пісні зелених дібров
Воскреснеш ти, велетню, знов,
І образ за волю борця
У ній буде жить без кінця.

Поки буде вільним народ —
Тебе передасть з роду в род:
Ти згинув, але твоя кров
Натхнула до брата любов —
І в серце, прибите зго́ла,
Одвагу і силу влила.

Ми в січі підіймем твій стяг
І пройдемо пасмом звитяг,
І жони розкішних долин
Прославлять в піснях твій загин;
Але без сльози на очах,
Аби не зневажить твій прах!

[1882]

* *
*

Ох, і де ти, зіронько
Та вечірняя?
Ох, і де ти, дівчино
Моя вірная?
Чи кому зорять тепер
Твої оченьки
У садочку пишному
Серед ноченьки?
Чи кому всміхаються
Твої вустоньки,
Чи гаптуєш край вікна
Білі хустоньки?
Пам'ятаєш, серденько,
Було нищечки
Одчиняєш двері ти
Мені в сінечки,
А сама тремтиш уся,
Як осиченька,
Тільки паше полум'я
З твого личенька;
З палу пригорнуся сам
До коханої
Йї занімю з любові
Тії п'яної...
Затаївши дух було,
Тільки слухали,
Як то наші сёрденька
В міру стукали;
Як лічили ми той час
Цілуваннями,

Розмовляли пálкими
Притисканнями!
А другого дня було
В гурті стрінемось,
То і словом лáсковим
Не обмінимось,—
Мов чужі ми змалечку,
Ані гадоньки...
Тільки в очіх займеться
Часом правдонька.
Із-під вій зирнуть вони
Мені лагідно —
І на серці ревному
Стане радісно:
Усміхнуся в вус собі —
Зрозумілися...
Ох, коли б ті ніченьки
Та барилися!

[1882]

* *
*

Посвята моїй дочці Людмилі

Тихо плине нічка дружа,
Одбива сріблѳм вода,
І ласкаво хвиля дужа
В міру човник наш гойда.

З нас ніхто не заговоре,—
Мов завмерли чарівні...
Ген далеко ясне море
Іще жевріє в огні;

І у млі отій рожевій
Якась щогла огрядна,
Наче лебідь ясноперий,
То зрина, то порина.

Берег зник в тумані сизім,
Ширше стало моря скло...
І в гаданні мовчазливім
Я забув своє весло,

Потопивши журні очі
В темній, смутній глибині...
А на синій ризі ночі
Вже горять зірки ясні,

І на них ти ясним оком
Позираєш, квіте мій;
На душі твоїй глибоко —
Повно щастя і надій...

І на серці в тебе зорі,
І ухмилка на вустах...
В мене ж темно, як у морі
На незмірних глибинах.

Не осяє тії ночі
Навіть промінь золотий;
Змовкли струни вже співочі,
Погаса вогонь святий...

Ти зориш на небо, щасна,
І вбачаєш рай сама;
Але ця природа красна
І байдужа, і німа,

Невпросима, невмолима,
Як пекельний той Харон!
Йй одно перед очима,—
Аби сповнить свій закон...

Куди глянь по світу — горе,
Пан тут — голод і мороз...
Чи не більше б вийшло море
З людських виплаканих сльоз?

1883

* *
*

«Грицю, Грицю! Йди до тину,
Підсоби на перелаз!»
«Ет, не хочу: не дитина!»
«Та послухай-бо хоч раз —
Я сколола собі ногу...»
«Байдуже!» — «Ось глянь — плече
Мов опухло, їй же богу!»
«Ану де?» — «Тут гаряче,
І палає права щічка...
Дай її, я притулю
До твого, мій квіте, личка!»
«Та тули вже!..» — «От люблю,
Що слухняний... іще плямка
Ось на шийці — поцілуй!»
«О? Отут, моя коханко?»
«Ой, лоскотно — не жартуй!..
Серце ще в мене слабеньке...»
«Ану-ну, я — до щоки...
Ох, яке ж воно славненьке,—
Не візьму собі й втямки!»
«А не віриш, що я муки
Терплю, бідна, шочасу?»
«Та сідай уже на руки:
На край світу понесу!»

1889

* *
*

Що не день, то гірша мир трухлявий,—
Все кона у непробуднім сні,
І нема чим дихать правді млявій
Під п'ятою кривди, у багні;

Над усім панує явза * люта,
Братолюбства висохло русло,
Розум дба про гибель і про пута,
Серце в грудях мохом поросло;

У льохах, за засувами слово,
По базарах, по торгах любов...
І нема, хто б покликнув сурово
На круків, що точуть людську кров.

Люд загруз у грабіжах, у крамі,
Пада ниць перед бичем магог...
Спорожніли віковічні храми,
І забутий милосердя бог!

Гей, з'явся ж, визволитель слову,
І глаголом розбуди людей,—
Щоб забилося серце пухле знову,
Щоб теплом повіяло з грудей,

Щоб огидло все лихе, негоже,
Щоб любов спалáхнула в очах
І щоб враз до ніг твоїх, мій боже,
Люд припав в покáянних сльозах!

1890

* Я в з а — власна любов.— Ред.

ДО МИКОЛИ ЛИСЕНКА!

(На спомин 18 ст. ст. марця 1893 р.)

Пів-третя десятка, мій брате, мій друже,
Гучить твоя кобза, народові служе,
Гучить, голосна та правдива, і спів
Її на мамону не звів.

Не муза блискуча — розкошів забава,
Не дуків рабиня була твоя слава,
А дівчина проста з пониклим чолом
Співала тобі свій псалом...

Співала вона про тяжкую недолю,
Що брата скувала на панському полію,
Про тугу України співала — й пісні
Її були журні й сумні.

У рам'ї, у смугах, з безсилої муки
Паня вона брала на репані руки,
Дзвонила залізом на шиї, і страх
Палав в божевільних очах.

І поглядом диким у глупі години
Нудьгу наганяла на душу дитини,
І в серце ронила з очей щоразу
Криваву, пекучу сльозу.

Ні пишної долі, ні панської ласки
І ждять було годі від теї жебрачки...
Проте не відсунув ти музу лиху,
А з нею пішов по шляху.

Як муза, і сам ти збратався з нуждою,
Та все, знай, прямуєш міцною ходою
З надією в бога, що хмари чадні
 Перейдуть на сонячні дні.

Були колись свята, рясніла громада,
Вітаючи волю, безпечна та рада...
А гримнула буря й змела втікачів,
 Лишивши-но жменю борців...

Та й ті то лягли у безверхі могили,
То згибли під гнітом незрячої сили,
То, звірившись в людях, забувши братів,
 Здалися на ласку...

Ти всі пережив оті, друже мій, бурі —
І сонячні свята, і будні понури,
Та з вірою в серці і з ясным чолом
 Співав заповідний псалом...

Піввіку минуло — посивів твій волос,
А й досі лунає почесно твій голос
І щирістю правди, яснотою мрій
 Полоха запроданців рій.

Байдуже! У сльоті посвітньої мраки,
З'явилися дотепні, трудящі юнаки,
І світливо правди у темряві дні
 Піднімуть угору вони...

Ти чуєш їх поклик і щирий, і юний?
Накручуй же сміло на кобзі ти струни,
І най стануть всім за проміння ясні
 Твої невмирущі пісні!

ОСТАННЯ ДОРОГА

Темно. Ліс. Якісь примари...
Ні тропи, ані рубця...
Скрізь по небу сунуть хмари,
І нема ж то їм кінця!

Вітер виє псом голодним,
Мряка ріже по виду́,
І під тим дощем холодним
Я до цвинтаря бреду...

Розікрали всю поклажу,
Окрім серця й голови,
І тепер на путь сю вражу
Порожнісінькі сакви!

А були вони ззарання
Напаковані як тра:
І научного надбання,
І душевного добра;

І кип'ячих сил без міри,
І хороших, красних мрій,
І святої в правду віри,
І нехиблених надій;

І що неуків владичних
Світ науки побідить,
І до благ суспільних, вишніх
Правді шлях опорожнить;

Що шляхом отим широким
Рушить дружество рясне,

І щасливим, світлим оком
Стріне сонечко ясне...

А шляху усе не видно!
Темінь, пуща, ліс кругом...
І кива мені єхидно
Хвоя стріпанім чолом.

[1893]

* *
*

Хай тепера рида в мене кобза сумна,
Бо луна в їй пригнічених стогін;
Але разом з плачем хай розбудить струна
До братерського лиха відгомін;

Хай склика до борні за нещасних братів
На той шлях і тернистий, і трудний,
Де б по наших хрестах люд хоч чоло підвів,—
Перше сильний, а ниньки — недужний...

А веде отой шлях до чертога з промінь,
Де сія наша слава безпляма;
Ой та маєм скропить кров'ю кожную ступінь,
Щоб дістатись до рідного храма...

Хоч не ми, то сини від дверей пресвятих
Відіб'ють і відкотять каміння,
І засвітять свічки в ставниках дорогих,
І осяють величне склепіння,—

І без ярем, заліз, з непохилим чолом
Ввійде люд у святині забуті,
І з сльозами в очах заспіває псалом
За борців, що погинули в скруті,

Борючися за край і за щастя ясне,
Під вінцем страсотерпним одваги,—
Отоді вже й струна щось веселе утне
На вітання яскраве звитяги...

НА СМЕРТЬ ДРУГА

(М. В. Ковалевського)

З неба скотилась зоря променистая
В темну глибінь океана...
В мирі порвалася чесна та чистая
Жизнь, за братерство віддана.

Згасла лампада, що блимала лагідно,
Грїла на чесні пориви;
Згасла самотня, і згасла негадано,—
Видно, забракло оливи.

Всю її, друже, вкінєць осирочений,
Витратив щиро на других;
Був і в останній ти час заклопочений
Знять боротьбу за наруги.

Серце, і душу, і силу невтомную
Клав ти на рідную справу;
Вік побивавсь за бідоту бездомную,
За її працю криваву.

Хто ж твою буйну, від туги похилену,
Зняв до братерського лона?
Хто твою муку тяжку, неосилену,
Стишив до вічного сона?

Вмер ти один, не зігрітий порадником,
Вмер, як борець, серед поля;
Мов насміялась над спільним упадником
Наша щербатая доля.

Спи ж супокійно на лоні холодному!
Зійде зоря твоїм мріям...
Пам'ять довічна борцеві народному!
Слава гучна його діям!

1897

* *
*

Шлях крутий... розжевриле, знай, сонце пече.
Кам'яні розжеврили пороги...
Об загострий стрімчак ти скалічив плече,
В рині-приску попик свої ноги;
Надірвала, звела твої груди зла путь,
Давить згага від спеки тяжкої...
Але дарма, не смій набік шляху звернуть
І забутись в ганебнім покої.

[1895—1900]

* *
*

Парно, душно, як ніколи...
Все куня у млявім сні,
Лиш бринять пестливо бджоли
До гвоздик, що ген рясні —

Пишні мліють в сутім злоті,
Від жаги аж цвіт позблід...
Я ж холону й на спекоті,—
Бо на серці в мене лід!

[1895—1900]

МОНОЛОГИ ПРО КОХАННЯ

I

Там, де місяць поняв срібним сяйвом пишноту долин
І знялось із садів-вертоградів пахуче дихання,
Що здурманює кров чарівною красою хвилин,—
Там спалала жага і злилося з захватом кохання...

Чи ти знаєш той край, де голубиться збещений Ніл
До розпалених скель і шепоче про любові п'яне?
Де шаріє смокві і дим в'ється з нагірних кадил,
Та в блакиті яркій, під промінням леліє і тане?

О, розкоші там скрізь... Але ти над усі чарівна:
Сріблосхатий Ліван,— а біліш твоє чоло Лівану;
Жаркий колір троянд, вабить всіх та краса запашна,
Але вуст твоїх пал запашніший троянд Дагестану.

Ой там зорі ясні і пиша між яскравих блідий,
Але очі твої за ті зорі яскраві ясніші;
У пустелі палкій тішать душу джерела води,
Але перса твої солодощів і втіхи повніші.

Огрядна і струнка мліє пальма на злоті піску,
Але їй не дістать до приваб твого дивного стану;
Лотос повен таїн між латаття в прозорім ставку,
А в твоїх таїнах більше ваб, і жаги, і дурману!

Ти — богиня краси, ще якої не бачив Едем,
У обіймах твоїх і зростають, і гинуть пориви...
Будь моєю «ханим» і прилинь в мій баєчний харем —
Нап'ємося ми чар і замрем у розкошах щасливі!..

II

Не захвати солодкого зомління,
Не пестошів пекучая жага
З'ясують нам ті чарівні боління,
Які любов у серця вимага.

Кохання — спів, зальот душі — не тіла,
Зоря з-за хмар, веселка дощова;
Вона ростить у нас незримі крила
І до країн незнаних порива.

Душа у нас болить від самотіни,
Рвучися все з земних важких заліз,
Вона жада поради і дружини,
Жада розкош в багатті спільних сліз...

Зі мною ти, моя красо-богине,—
Що мовити? Душа у нас одна —
І цілий мир в очу твоєму гине,
І світ новий, баєчний вирина...

О люба ніч! Ти появляеш мрії
Й невіразні красі в зористій млі...
Як чарівно ген промені блідії
Мереживом срібляться по землі!

В обіймища сплелись сутінів зграї,
Отрутою пашать нічні квітки,
І шепотять про втіхи в темнім гаї
До місяця закохані мавки...

Все повно чар і виростає з міри,
Минулеє з прийдешнім ізлилось;
Душа зорить в дитиннім сяйві віри,
Бажається незбутнього чогось...

Зріднили нас незмислені хвилини
І захвати розкошів неземних;
Вчуваються і пісні янголіні,
І тихий дзвін струн легких, золотих...

Моя красо! Моє святе кохання,
З тобою я зіллю своє буття —
Тобі віддам усі свої бажання,
В тобі знайду весь світ, всі почуття!

III

Ні, ні — не те! Любові сила
Необорима, чарівна;
Вона весь божий світ скрасила,
І ним орудує вона!
Вона з'явилась в творчій слові
І благу спільному сприя:
Кохання тане у любові,
Але любов у нім буя!
А ваша втіха — дика рвія,
Звірина хіть і гвалт ножа:
Вона себе лише вважа,
А інший мир їй зайва мрія...
Хоч завались, хоч пропади —
Коханцям мало в тім біди!

Моя ж любов є зовсім друга:
Прихил до люду, до бідах,
Яких призначення — наруга,
Нужда, бідота, праця, страх...
Які добра повік не мають,
Які від голоду конають,
Для ситих все віддаючи —
Спочивок навіть уночі,
Яких бліді, нужденні діти
Не знають забавок, сміху
І в'януть в хліві чи в льоху,
Мов під серпом пониклі квіти,—
Вони лиш чули день у день
Прокльони й сльози рідних нень!

Моя любов гамує муки
Борцям і в місті, і в селі —
За благо всіх, за світ науки,
За спільне щастя на землі...
Он глянь: при лампі у кімнаті
Сидить, немов з хреста ізнятий,

Химерний тружень, голова
Йому схилилась, і слова
Лягають кров'ю на папері;
У персах клекіт, стогін, хрип...
І чується жіночий хлип —
Хтось ревно плаче поза двері...
Йому ж байдужий смерті жах,
А сльози щастя на очах!

А ген жіноча постать знову —
Свята провісниця зорі;
Вона несе бездольцям мову,
Що гвалту згаснуть вівтарі...
А ті бездольці, темні, дикі,
Її ж волочать до владики
І, мов буруни навесні,
Ревуть: «Розпни її, розпни!»
І жаром огнище палає,
І стогне всюди темний брат...
Невже ж до сліз його, до втрат
У вас і жалощів немає?
О ні! Людині взагалі
Ми віддамо свої жалі!

Нехай же зіллється кохання
З любов'ю в спілці лагідній —
На вірне, дружне побратання,
На розріст чесний добрих дій;
Нехай душа твоя, крулевно,
Примусить нас любити ревно
Й віддати щиро ту любов
За рідний край, за рідну кров!
О, в спілці тій є творча сила,—
Вона зжене неправду пріч,
Вона розвіє хмуру ніч
І всім дасть волі й щастя крила,
Бо та любов є світ у млі
І одслід бога на землі!

* *
*

І гвалт, і кров... справля сваволю сила,
Роз'ятрена, з запеклістю в очах,
З гадюками, що віються, мов крила,
І з піною на зціплених устах...

За нею вслід рабів густа отара,
Озброєна залізом і вогнем;
Ладен з них всяк, за цяцьку в півталіяра,
Знучатися над братом-бідарем...

І брата брат катує, ріже, коле,
Незбройного кладе, немов снопи;
І трупом геть укрилось рідне поле,
Покрасилось од кривної ропи...

Раби сліпі! Знаряддя кляте влади!
За що, про що катуєте братів?
Сами ж себе ви губите з розради,
Зміцнюючи сваволю дукарів!

Ви злу напасть убрали в пишні шати,
В угоду їй наставили темниць,
І вільная колись орлиця-мати
Через дітей спустила крила ниць...

Де ж правда, де? Де та любов над нами?
Невже й вона химера лиш одна,
І мусить люд, ярмований віками,
Пить з власних сліз отрути ківш до дна.

Холоне кров, німіє серце в грудях...
Та прояви ж, мій боже, правий гнів!
Поглянь на скрут, що зашморгом на людях
Від посіпак неситих і катів!

Але вгорі безжурно та яскраво...
Весна пиша під перлами роси,
І навіть се побоїще криваве
Не знарушá загальної краси...

[1901]

* *
*

Місто спить. Млою густо повіті,
Маячать кам'яниці жахні...
Знишло все; тільки збещені, ситі
Ще чигають на втіхи смачні;

Наласуючи за́ день утробу,
Тра додати їй розкош і вночі,—
Вдовольнити нервову хворобу,
Іншу жизнь для ухиття рвучи...

І спішаються вони до пристанищ,
Де нужда і знуцання змели
Цілий смітник заласних поганищ
Для дітей привілейних землі,

Де розпуца гуля без покрови,
Де нема ні порад, ні жалю;
Де жага й милування любові
Продаються у п'янім хмелю;

Де щоночі від смерку до рання
Топлять мозок і душу в багні,
Де конає гірке безталання
Попід тином чи в річці на дні...

Ба! Яке ж ласунам отим діло
До загублених кривдою літ?
Ім аби молодісіньке тіло
Та не в'ялий, не стоптаний цвіт...

Ім аби лише сміх розлягався,
Повний ласих, дівочих понад,
Щоб сп'янило цілком їх заласся,
Щоб здурманив геть мозок їм чад...

А коли серед гвалту гидкого
І дівоча сльоза забринить —
То вона не розжалить нікого,
А ще більше розбурхає хіть...

І буя, скаженіє Содома,
П'яний бенькет шумить і гуде,
Поки звалить поганців утома,
Поки зляже нетребство бліде...

Місто спить; кам'яниці-озії
Бовваніють у хмуристій млі;
Вже й тружденні заплющили вії,
Спочивають старі і малі;

Стихло горе велике, і болі
На хвилину забуло життя...
Тільки дочки щербатої долі
Марно ждуть від образ забуття!

1902

* *
*

Ніч. У хаті зимно, темно,
Каганця дасть бі...
Бідна мати плаче ревно
В скрутоньці-журбі...
Хлипа з голоду дівчатко
З-під рядна в кутку;
Під грудима немовлятко
Скигле в сповитку;
На той плач голодний в хаті
Й вітер заодно
Виє, знай, в шибки дірчаті,
Плаче жалібно...
По стіні з гнилої стелі
Крапає вода;
Мабуть, в бідного оселі
І стіна рида!

[1902]

II Борвій.

Торне хмаринц втає поволом,
Застуїає світ, степе темряву;
Розпакачалось, завихрилось,
Мов струаловище, з некла зрушене,
Огорта навкруг землю кривалим;
Вперезале скрізь гадюками
Сузо-білими, волохатими,
Що спитануться, роспитануться
И звісїають вниз грівним кетягом..

Душино, мїдїаю, и задуха та
Мов знітнить усе вавиким камікел:
А ні способу вїлоно дикати,
В голови гуде, дучи сковани,
В серцї мїаюму рабаки `острахи...

Прийтаномь все, попомокале
Перед зїавиоком тучї ерізної
Вїтерець уццух - а ні падуху,
Змова веселїї гай - а ні щеместу,

* *
*

Згасло світло; темрява надворі,
А на серці ж як у бурю в морі...
Знай, блукаю круг сумної хати,
І нема з ким серця розважати,
Розпитатись, побалакать стиха
Про недолі та про наші лиха,
Як собі у скруті дати раду.
Ех! Немає у нас, браття, ладу...
Всюди ніч — хоч виколи ти око,
А до бога,— сказано,— високо!

[1902]

ЗУСТРІЧ

В снігах несходимих Сибіру,
Де темні бори лише мрілись,
В тайзі, на етапнім привалі,
Вони несподівано стрілись.

Крізь млу ледве сонце шаріло,
Бурульки іскрились на хаті...
Він був у казьонних кайданах,
Вона — у казьоннім халаті.

Покрикнули з диву сп'янілі,
Обличчя спалахнули жаром;
І всяк постеріг би відразу,
Що те палахтіння не даром...

І час, і нудьга, і в'язниця
Поклали на бранців ознаки,
Проте у їх очах горіли
Й тепер поривання однакі.

Зірвалось вогнистее слово,
Сплелись переможені руки...
Була в тім нервовім стисканні
Безодня і щастя і муки.

Круки аж чорніли на вітах,
Присипаних снігом, ялових,
І карканням крили розмову
Від пильних ворожих вартівих.

А мова лилася, кипіла,
Як повідь по гатях весною:

Про злі у розлуці пригоди,
Про skutки нерівного бою...

«Ми дружне за правду боролись,
Не сплямили зрадою броні,
І чесно,— промовив він стиха,—
Тепер опинились в полоні.

Нехай ще шаліють сіпаки,
Поки не збентеживсь нетяга,
Нехай нас катують в неволі,
А все ж пак за нами звитяга!

Кати на знущання скували
Залізом тяжким наше тіло...
Душі ж їм і дум не скувати—
Буятимуть скрізь вони сміло...

Чим більше проллється за брата
Навкруг неповинної крові,
Тим швидше по світу настане
Ясне панування любові...»

«Тим швидше...» Хтось крикнув:
«В дорогу!»
І впала хвилина розстання...
У неї пробилась сльозина,
У нього зірвалось зітхання...

Від брязку заліза шумливо
Знялося з ялин гайвороння,
А сонце червонистим оком
Дивилось, немовби спросоння.

БОРВІЙ

Чорне хмарище встає по́вагом,
Заступає світ, стеле темряву;
Розпанахалось, завихрилося,
Мов страховище з пекла зрушене,
Огорта навкруг землю крилами,
Оперезане скрізь гадюками
Сизо-білими, волохатими,
Що сплітаються, розплітаються
І звисають вниз грізним кетягом...

Душно, млосяно, і задуха та
Мов гнітить усе важким каменем:
Ані способу вільно дихати,
В голові гуде, думи сковані,
В серці млявому — ра́бські́ бо́страхи...

Притаїлось все пополохане
Перед з'явиськом тучі грізної:
Вітерець ущух — ані по́диху,
Змовк веселий гай — ані шелесту,
Знишкли пташечки-щебетушечки,
Поховалися й кібці, шу́ляки,
Ластівки лише не злякалися —
У повітрі, знай, сміло плавають,
Нижуть стрілами проти хмарища...

Люди теж з страхом незміркованим
Тучі ждуть тії лиховісної.
Багатирщики зачиняються
По своїх дворах, по хороминах,
Затуляючи вікна коцями,

Щоб не чути їм грому-грюкоту;
Позасвічують ще й лампадочки,
Щоб не бачити спалу блискавки —
Так жахаються смерті наглої!
Жаль їм злинути з світу ласого,
Від утіх-розкош в мертву тёмряву,
Що на той-бо світ, на суд праведний...

А сіромі пак на ті заходи
Нема вільної і хвилиноньки:
Лиш про те вона побивається,
Щоб не зніс потоп їй хатиноньки,
Не забрав добра її вбогого,
Із худобою, а то й з дітками,
Чи недужими — батьком, ненькою...
Що їй думати про гріхи свої?
Гвалт безжалісний, скрута, горенько
Та темнота — ось відповідники!
Що лякатись їй смерті наглої?
Не дало життя втіх і радощів,
А дало лише муку, нуждоньку,
То хоч смерть ота угамує їх,
В ямі темній дасть їм відлежатись...

А вже хмарище, туча грізна
Геть насунулась, низом стелеться,
Досягаючи лісу крилами,
Ніччю криючи небо збурене...
Ось розшарпалась світлом-пломенем,
Засліпила всім очі злякані
Обізвалася грізним гомоном,
І знишкля знов, притаїлася...
Та зненацька враз як не сказиться:
Заревла, мов звір, диким вигуком,
Покотилася вихром-бурею,
Геть ламаючи, що не трапиться;
Заяскрилася блискавицями,
Із страшних гармат разом вдарила,
Аж земля кругом іздригнулася,
В хлющі пінявій потопаючи...

Не журіться ж, гей, бідарі мої,—
Горобина ніч — вам не мачуха!

Сміло глянемо в вічі борвію
Та зміркуємо усе розумом:
Може, зірвемо ще й порадоньку
Від бунтóвника навіженого?..

Після борвію гляне сонечко
І огріє всіх рівним променем,
Вороги життя згинуть про́падом,
А повітря скрізь оздоровшає:
Після борвію легше дихати,—
Із заліз думки вириваються,
Серце в груди б'є якось сміливо,
І скриляється знов надіянка,
Що й окривдженим правда станеться!..

1902

* *
*

З напасником нашого слова та правди і волі
Поклав я життя на боріння,
За тее знайшлось і своїх необачних доволі,
Що вергали в мене каміння...
І от я доплентавсь під ним аж до самого краю,
А все ж тут стою непохилим...
Як ляжу у ямі, тоді вже згадають,— я знаю,—
Й мене словом теплим та щирим!

[1902]

Г Е Т Ь М А Н

Посвята доні Людмилі

У ніч водохресну тайничу,
Як глупа настане пора,
Хтось гонить конем ясногровим
По хвилях холодних Дніпра.

Кінь рине насупроти виру,
Скалки аж навколо летять,
Боки йому димом парують,
Вогнем йому очі горять...

За ним бунчуки й корогови
Аж мають у темрявій млі,
І стеляться сивим туманом
По мерзлій, німотній землі...

Де б'ють і клекочуть пороги,
Здіймаючи піну до дна,—
Стоїть серед «пекла» там скеля,
Під нею — печера сумна.

В тій скритій від миру печері,
Під дужим кремінним хрестом
Лежить якийсь гетьман незнаний,
Лежить без клейнод, кістяком...

Нема йому місця в родіні;
Могилу, де гетьман лежав,
Розрив лютий ворог до краю
І кості навкруг розметав.

Але ж їх до батька Славути
Скотили струмки весняні,
А той свого сина останки
Сховав у печері-труні...

Там хрест... То не хрест — Україна
Кремніє від туги навів,
І в ніч під водохреща ронить
Криваву сльозину щорік.

І скоро та крапля гаряча,
Зайнявшись червоним вогнем,
Прониже мерця потайного —
Підводиться гетьман живцем...

Здіймається маревом білим
На білим вогнистім коні
І в шатах вже бурею лине
По рідній своїй стороні...

Зорить і не може пізнати:
Де мрілись простори степів,
Тепер простяглись залізниця
Й повстали будови дворців.

Розкинулись села повсюду,
Багато з'явилось пишнот,—
Лиш гірше обдерта голота,
Лиш в тяжчих кайданах народ...

Болить його серце нудьгою,
А очі палають стидом,
Що кров'ю геть змив Україну
Та й стиснув ще гіршим ярмом.

І от він стає на майдані,
Зніма дорогого шлика
І кличе козацество славне,
Уже Запорожжя склика:

Зове Богуна, Кривоноса,
Зове і надію одну —
Тимка, безталанного сина,
Що рано поліг у труну...

До всіх він тепер присягає
І руки до бога здійма,
Що зве за голоту повстати,
Якій і просвітку нема,

Яку колись в давню годину
Запродав він сам старшині...
І гетьмана голос лунає,
Склика вояків до борні...

Але того гласу не чують
Колишні чубаті брати:
Одні полягли по могилах,
Других змордували кати,

А треті всього відцурались,
Чим перше святились слова...
І гетьман у скруті-розраді,
Як перш, до поспільства взива:

«Вставайте, сини мої, квіти!
Не гніть перед катом спини,—
Клянусь,— розіб'ю ваші пута,
Свої спокутую вини!»

Але перемучені діти
У лави не сходяться тут...
І жде їх безрадісний гетьман,
Аж поки не крикне когút...

Тоді, застогнавши, сідає
На білого змія-коня
І лине назад до порогів
Крізь води й ліси навмання;

І там, у печері глибокій
З жалем до хреста припада,
І молить за край свій у бога
Та тяжко гіркими рида,

І б'є себе з розпачу в груди,
Кляне свій безщасний талан,—
Поки не поляже кістками,
Як здійметься ранній туман...

Н І Ч

Ніч. Замовкли денні речі...
Надокруг німа стіна...
Тільки іноді з-під печі
Чути голос цвіркуна,

Та годинник однотонно
Гомонить, знай,— цок та цок...
І нудливо, мовби сонно,
Бродять тіні від думок:

То тремтять, неначе струни,
То їжаться у штики,
То витягуються в труни
Чи у шибениць рядки...

Жах з кутка незряче око
Аж у душу закида...
А в пітьмі годинник цока
Та цвіркун відповіда...

[1902]

НА РІДНІМ ПОПЕЛИЩІ

Я знову тут, на рідній стороні,
У тім селі, де літа молоденькі
Мої пливли, мов у рожевім сні,
Під променем любові й ласки неньки...
Мій боженьку! Як діялось давно,
Коли тут був щасливий до безмір'я,
Коли життя всміхалось чарівно,
А в серці ще не кублилось зневір'я,
Коли стинався з неправдою в бою
І ворогів топтав не раз під ноги...
Тепер же я на цвинтарі стою,
Підбитий вкрай від трудної дороги...
Ось церківця... Вона була колись
Біленькою, високою, стрункою;
А ниньки дах замшився, покрививсь,
І, мов стара бабусенька з клюкою,
Будова вся пригнулась до землі...
З п'яти хрестів, що сяли на чолі,
Лишивсь один похилений, іржавий,—
Мов час поклав на ньому слід кривавий...
Дзвіниця... ні, другá: ця на стовпах,
А та була з кружгáнками, висока...
Не раз звідтіль топив я власне око
По тёмрявах, замислених лугах,
Де нáдвечір Сула мигтіла злотом,
Ховаючись під ярі береги...
А в другий бік, поза сільськім болотом,
Оксáмитом хвиліли сікняги,
Мов обрус той на низині барвистій;
За ним тяглись плахті картаті нив,
А далі ліс стягою бовванів

І гинув десь у далині імлістий...
Тепер лісів не видно вже стяги,
Картки нивок мізерніші, дрібніші,
Сула всиха, порідшали луги,
Лиш скупчились рядки могил тісніше...
Колишнєє, забуте почуття
Цілком мене зненацька огортає,
І що нема одвіку вороття,
Із мрійної безодні виринає...

Ген, де оті запали могилки,
Я бавився з сільською діворою:
Ховалися, гулялись, а весною
По бурчаках скрізь ставили млинки...
За цвинтарем, проміж зелених стін
Розлогих лип, вела у двір дорога;
Крізь тінь густу здаля світився він
І вабив всіх... Але ж то що? На бога!
Немає лип: одна верба стара!
Хто ж вас зрубав, мої рясні, єдині?
Я кинувся... не пізнаю двора:
Все в валяві — руїна на руїні...
З будинку ген лиш пєчища ребро,
А де була теплиця — купа гною...
Хтось закупив батьків моїх добро
Та й винищив хижачькою рукою...
Розідрані на шмаття ризи ті
Й розпродані гвалтовно на базарі...
Все зникло, все! І спогади святі
Витатимуть хіба в одній примарі...
Там був рундук; у гай та у садок
Вели з нього широкі, пишні сходи;
На сходах тих заслухувавсь байок
Від нені я про наші злі пригоди;
Співала теж вона мені й пісень —
Журливих-но, безрадїсних лишень,
Голубила, чесала, а порою
Росила шовк моїх волос сльозою...
Хоч би знайти могилу, — так шкодá:
Тепер садка і гаю — ні сліда!
Зостались-но випадком дві тополі,
Мов свідки ті перєжитої долі...
Де ж ділися високі яворі,
Що вартою стояли понад ставом?

Там я любив вечірньої пори
Допильнувать, коли зірки небавом
Займалися в безодні, угорі
І в склі води гойдалися скалка́ми;
Там я не раз за мріями, думками
Просиджував до ранньої зорі;
Там я уперш почув душі тремтіння
Від на́диху почу́ттів неземних;
Там я дізнав і щастя, і боління
В її очах сп'яніло-чарівних...
Де ж та краса, де ті розкішні шати,
В яких тоді пишалося життя?
Ох, час-пора усе позабувати...
Чому ж нема тим мукам забуття?
Стою чужак на ріднім гробовищі...
Я озирнувсь — аж ні, нові хатки
Скрізь вирости, немовби ті грибки
Після дощу, на панським попелищі...
Де те́мрилися столітні дуби —
Яріють ген селянські огороди,
Обсаджені кущинами верби:
Друга краса уже другої вроди!
Он зарипів високий журавель,
Між вишняком пройшла струнка дівчіна,
Зірвалася з патлатих конопель,
Щебечучи, якась дрібна пташина,
Побіг ярком дзвінкий дитячий сміх...
Усюди рух, усюди повно втіх,
Та, певно, й сліз усюди є доволі...
Я задавив свої жалі та болі
І позирнув навколо веселіш,
Бодай сльоза й котилась за сльозою:
Померлого нічим не воскресиш,
Нове життя своєю йде чергою...
Вітаю ж я коханих спадщиків!
Ростіть, цвітіть і добувайтесь волі,
Аби не знать ні гвалту, ні недолі,
Які й тепер гнітять ярмом батьків...

* *
*

Посвята моїй дочці Марусі

О, дякую, що ти прийшла-таки...
Я цілу ніч в безсонні знемагався,
З примарами химерними вагався,
Розважував сполошені гадки...
Вони отут безладним роєм грали,
Сміялися над марієм старим
І в тиші злій немовби дорікали,
Що я життя своє пустив на дим...
Ох, та невже ж?.. Відкинь тяжку заслону
І відчини затемрене вікно...
Як хороше! В повітрі дух від крону
Та резеди розлився чарівно...
А сонячно — мов світла ціле море
Влилось сюди і хвилями буя...
Не сонце то, а ти, небесна зоре,
Порадонько єдина моя!
Не віднімай з моїх грудей правиці,
А лівую лиши тут на чолі:
Від подиху моєї чарівниці
Стишаються і болі, і жалі,
Тяжкі думки вмірковуються тихо,
Все менше й менш пала душа вогнем,
І віриться, що спільне наше лихо
Розвіється за теплим, ясним днем.

1902

* *
*

Не спиться... Знов чорнії думи
Обсіли, мов галич, мене;
Знов постать бліда серед стуми
Сон з вій моїх млявих жене...
Та постать немовби знайома
Зринає із мрійної мли:
В обличчі і смуток, і втома
Тяжкими знаками лягли...

І погляд, повитий сльозою,
Питима на мене схиля,
Й на серце, пошарпане з бою,
Мов ложить цілюще зілля...
Я чую — поржавлені струни
Щось давне, забуте бринять.
Старі відчиняються труни
І мертвих здійсмається рать...
Їх образи віються колом
Над ліжком, над темним столом...
І чується в тиші покволою
Немов похоронний псалом:
«Безщасне житейськеє море,
Негод воно повне та бур,
Як миру незважене горе...
Не жур його, нене, не жур!
Багато і хиб, і знесилля
Він мав на своєму шляху,—
Бо зрана приборкано крилля
Йому у годину лиху;
Багато він знівечив крові
На марну, щоденну бридню,—

Зате ж і дізнався любові
Та спалу святого вогню;
Зате він довідався й муки,
Напився докірливих сліз...
Пора ж і зложить йому руки:
Тягар свій уже він довіз...
Поглянь — його серце холоне,
Спинитися може щомить...
Прийми ж свого сина на лоно
І будем владику молити:
«Пробач, Христе-боже, рабові
І вільні й невольні вини
Та з ласки, з святої любові
Прийми у оселі ясні,
Спокой його душу у щасті
Нового з святими буття,
Де несть ні страждань, ні напасті,
А єсть безконечне життя!»
Знов тиша, і стума, і мука...
Заснути — ніяк не засну...
А серце так болісно стука,
Немов забивають труну...

* *
*

Коли ми уперве кохались
Уранці життя навесні,
До нас ясні зорі зближались
І чулись небесні пісні.
Здіймались в душі поривання,
Як мрія свята, дорога,
І гинули в щасті жадання,
І гасла у раї жага...

Злетіло і друге кохання
Над південь, у спеки розгар:
Квітки здурманили жадання,
А ночі навіяли чар...
Спалáхнуло серце жагою,
Скипілись в цілунку уста —
І в п'янім, солодкім напою
Захмарилась цнота свята!

Ну, потім кохання змінилось
Задушливим чадом загар:
Вже кволому серцю й не снилось
Ні раю, ні сонячних чар...
Високі, святі поривання
Горіли у п'янім вогні,
І тліли небесні надання,
І марно псувалися дні...

А ось непомітно підкрався
І захід вечірніх хвилин;
Про любовці й втіхи zostався

Безсилий-но спогад один...
Тріпочеться серце від жалю,
Що годі вернути назад —
І згублену ясність кристалю,
І рій святобливих понад...

Кінець би — так повні докору
За днями дні тягнуться знов,
Смутні, як відгомони бору,
Журливі, як шепіт дібров!..

[1902]

АРТИСТУ М. К. САДОВСЬКОМУ

(Експромт у день бенефісу)

Артисте, друже, чудодіє,
Віншую з святом я тебе.
Най твій талант всім серцем гріє
І підживля усе слабе...
Най усміхнеться Неньці доля,
Тобі ж сповнить сакви сріблом,
Нехай твоя міцніша воля
Зігріти рідний край теплом!

1902

Занадто вже! Чим дихати нема!
Затягнуто арканом наші шиї...
Панує зло, закублилась пільма...
Терпець урвавсь,— але бринять надії...

Ой люде мій! Не жди ти ні чудес,
Ні милості від того, що катує;
Не досягне твій стогін до небес,
І молитви твоєї гарячі — всує!

Надійся лиш на себе і свій дух
Скріпляй, зміцняй в братернім поєднанні,
Аби вогонь у грудях не потух,
А ще збуяв на лютім катуванні...

Ет, глупа ніч не буде вікувать,
Потрухнуть геть в ярмі державнім снози;
Життя несе непереможну стать,
Воно і нам колись осушить сльози.

О, вірю я, що з'явиться вона,
Загублена, сподівана воля,—
У промені, як пишная весна,
В вінку з квіток ріднесенького поля,

Зо світочем-зорею на чолі,
З ухмилкою несказаної вроди...
І відітхнуть натруджені, малі
Під прапором любові, правди, згоди!

[1902]

НА СПОМИН КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Сто років, сто літ потонули у млі,
Як голос твій знявся на рідній землі.

В ту дóбу все нишло, могильні хрести
Жалобою неньку вкривали;
Як з дуба рве буря пожовклі листи,
Так дух наш народний вривали:
І брязкав у путах зганеблений труд,
І гинув у рабстві наш люд!

Розпуджено гвалтом недолі орлів,
Що люд од напасників крили;
Сплюндровано славне гніздо вояків,
Розкопано навіть могили —
І скрізь, де українське серце жило,
Повіяло смерті крило.

Але на сконанні козак-січовик
Поклав на могилі бандуру,
Порадницю тиху, з якою він звик
Ділить свою думу понуру...
А вітер степовий побіг по струні,
Й озвалися згуки сумні.

Поніс буйний вітер до мазанок-хат,
До латаних стріх з очерету,
А звідтіль долинув до панських палат
Та й влучив у серце поета:
Озвалось співоче на пісню свою,
Як пташка до пташки в гаю!..

Хвала тобі й слава во віки віків,

Ратаю родинного слова!
І борвій гвалтовний його не згасив,
Ширіє укохана мова,
Бо з серця до серця голосить, луна
Свята, невмируща струна!

Повстав ратай слова, наш славний співець,
Дав струни нові тій бандурі,—
І пісня по краю з кінця у кінець
Знялась серед посвисту бурі,
Збудила другі голоси, і гуртом
Зложився величний псалом.

Як сонце у надрах і моря, й землі
Пробуджує твори живуці,
Так ріднее слово у рідній землі
Виклікує сили немрущі;
Скриляє воно і єднає братів —
І падають скови рабів.

Хвала й вам, братове, що світич ясний
У серці сховали в негоду:
Горить він за неньку, за люд мовчазний,
За спільну освіту й свободу...
Вперед же, юнаки! Угору наш стяг,
Де правда — там сяйво звитяг!

[1903]

С О Н

Я бачив сон... Ні, марилось уяв —
Він і тепер стоїть перед очима.
Безмежний степ, укритий снігом, спав
Чи мертвий був, як пúстель несходима.
Ні кущика, ні горбика кругом,
Ні плямоньки на дикому роздолі,
Тільки туман звисав густим рядом
І сонце крив у сірому приполі...
Ні руху скрізь, ні згуку... І вітрець
Був скований в повітрі отяжілім...
Усе живе замерзло нанівець
У савані одноманітно-білім...
Від півночі йно кралась хмура мла,
Здіймаючи таємні, чорні крила...
І в темінь ту страхóвищну несла
Мене якась необорима сила...
Холола кров, і мозок ціпенів,
У душу жах сліпі наводив очі,—
А я летів від теплих, ясних днів
В обіймища холодні злої ночі!
Зближалася межа мого життя,
Зривалися останні його хвилі...
Звідтіль уже немає вороття —
Я серцем чув, що опинюсь в могилі...
І я вітав востанне небокрай,
Де світло вже лиш óкравкою мрілось...
Прощай, прощай, родіно, ясний рай,
Яким жило, яким се серце билось!
Ізійде знов там сонечко ясне,
Тепло і світ розілле по країні,
Надію дасть, що лихо промине,

Що доленька покращає людині —
Й одурить знов окривджений народ...
Ох, не радить тобі ясній блакиті,
Бо пан тобі — ніч, морок, сніг і льод,
А боротьба безкрая в хижім світі,
Без просвітку, без певної мети...
Чи світла ж ти добудеш до боріння,
Чи досягнеш хоч краплі щастя ти
За труд тяжкий, за вікове терпіння?
Не знатиму, не чутиму вже я
Ні мук твоїх, ні стогону, ні плачу...
Прощай, прощай, родинонько моя,—
Довіку вже тебе я не побачу!!

1903, 24 серпня. Дарниця.

ВЕСНА

Ранок пахощами віє;
Ясно й широко вгорі,
І рожевим світлом мріє
Риза пишної зорі —
Вся у перлах, самоцвітах,
В легкім плетиві з хмарин...
І ось-ось загра по вітах
Промінь золотом рясним...
Ген над срібною рікою
Коливається туман,
І яскравою росою
Оksamитний грає лан;
Але тихо ще в долині —
Не підійме сонних вій...
І прозористі сутіні
Повні там баєчних мрій:
Мов веселкової казки
Не скінчили дивні сни...
Всюди барви, всюди ласки
Чарівничої весни...
Всюди чується обуда
Від німого забуття...
Ждеш і сам якогось чуда,
Визволénного життя...
Гей, зникай усе негоже,
Прокидайся кривний люд!
Ощасті ж, ласкавий боже,
Наш новий, суспільний труд!

1903

* *
*

Ой знущались з мого слова,
В рідне кидали каміння,
А воно, живуче, знова
Одягалось в проміння,
Окрилялось в дивні згуки
І будило, знай, орлицю —
Нашу матір — зняти руки
До синів своїх оспалих,
Що калічаться з несили,
Щоб своїх хоч діток мáлих
Рабським духом не труїли...
І вогнисте слово лине,
Пробива задублі груди
І добро для всіх єдине —
Волю й правду — сіє всюди...

1903

* *
*

Болить моє серце... холоне в грудях,
А ніч кругом чорна, понура...
Крізь стуму на мене вдивляється жах
Сліпими очима з-за мура.

У комині вітер аж квилить, гуде,
На вікна сльозами дощ пада...
А там у кімнаті обличчя бліде
Лежить на подушці безвладо...

І часом доноситься стогін відтіль,
Слабий, наче шепіт криниці,
А в серці здійсмає нескáзаний біль,
Туманить гіркою зірниці...

В тім стогоні все моє кволе буття,
І втіхи, і смутки, й надії,
І прикре, побите в борінні життя,
І лихом розвіяні мрії...

В тім стогоні серця холонуча кров,
Отруена в бої сучаснім;
Остання порада, остання любов,
Що в'яже з цим світом напасним...

Той стогін проймає, катує мене,
Рве серце нікчемне кліщами...
А в комині вітер щось квилить сумне,
Та дощ кропить вікна сльозами...

[1903]

* *
*

Як урочисто тут, замовк величний бір,
Неначе храм по молитовнім співі;
В вечірню млу понявсь його сумний убір,
У померки таємно-полохливі...

Верхів'я хвой горять, немов ті ставники
Перед ясним, незміреним склепінням:
Там скрізь життя, і світ, і радощів знаки,
А тут внизу все темрється змертвінням...

І тихо, тихо скрізь... Задумані стоять,
Мов велетні часів баєчних, хвої,
У лави рівні скрізь вшикована їх рать,
Готова стать до боротьби лихої,—

Там лементу не чуть, катів людських нема,
А лагода ласкаво віє всюди...
Смолистих пахощів кадило проніма
Знеможені, натрудженії груди...

Проте хапливо йде сліпої ночі час,
Вже йно шпилі кривавить меркло пломінь,
Аж ось на вищому спалáхнув і погас
Відрадісний та жизнедайний промінь,—

І впала смерть—не смерть, безчулий сон—не сон,
А забуття злетіло до істоти;
Але у тиші тій не згуки похорон,
Не стогони безрадної скорботи,

А чується ясніш велика таїна,
Вбачається життя другого мрія,—
Якийсь чудовий спів у безвісті луна
І порива до неземного рвія:

Бажається збагнуть, обнять неосяжнє,
Проглянути в кінечне щастя миру...
І щось могутнєє охоплює мене,
І на душі у Правду стигне віра!

[1903]

* *
*

Мов бачу тихую оселю
В якомусь світлі чарівнім:
Кахляну грубу, білу стелю,
Дубовий сволок, а на нім
Медяники і легуміни
Та зілля всякого пучки,
У візерунки вбрані стіни,
В віконцях мутяні шибки,
Великий килим серед хати
У кармазинових квітках,
На образах блискучі шати,
З рядками перлів по кутках,
Тремку, химеристу веселку
Округ лампади на святках...
Бабуню, згорблену в кріселку,—
Конечне, з кужелем в руках;
Любовно-лагідні години,
До всіх прихильні почуття...
Як втішен згад тії картини,
І як нема їй вороття!

1903

* *
*

Чертог сіяв... Вона на сцені грала
Й веселістю легурною няла
Людські серця,— аж гоготіла зала...
А там десь геть її дочка мала
В гарячці злій без пам'яті металась
На проханих, нежалісних руках...
А ненька тут на сцені побивалась,
Ховаючи зусильно в серці жах.
Запроданка! Що ж діять у неволі?
А кат-правець на сльози не вважа...
І треба крить від миру серця болі,
З сміхом ярким в ньому носить ножа,
Бо сміх отой їй дасть хоч копійчину,
Хоч крихотку злиденного добра,
Яке злекшить її слабу дитину...
І страдниця акторка-мати гра:
Любов іще напружує їй сили,
А мука все ж і ті перемага...
Бридкі пісні геть залу роз'ятрили —
І захватом реве й буя жага...
Шалений крик... Всі потребують «біса» —
І потурай, виходь хоч на заріз:
Який їм жаль, що знемага актриса,
Що серце їй пройма отрута сліз?..
Аж ось таки зомліла і упала,—
Не витримав наруги звиклий хист.
На мить одну занишкла смутно зала,
А через мить у ній розлігся свист!..

1903

ДОБРАНІЧ!

Добраніч змученим, нужденним,
Усім трудовникам щоденним,
Які й разу не склали рук;
Добраніч гвалтом недобитим,
Що віддали всі сили ситим,—
І заробили пекло мук.

Добраніч тим, що цілі ночі
Від кривди слізьми ятрять очі,
Не знавши й змалку красних днів;
Добраніч страдникам за брата,
Яким є доленька шербата
Серед темниць, серед снігів...

Добраніч вам хоч на хвилину:
Ми будем стражами спочину
До перших променів зорі...
Тоді гукнем: «Вставайте, браття,
Та, повні спільного завзяття,
Поставим правді вівтарі!»

1903

МОЛИТВА

О господи! Пробач мої благання!
Не раю я в предвічного молю —
Безжурного, святого існування,
Прозорого спокою кристалю...

За сяйвом зір, в байдужому безмірі,
У тихому пристанищі райським,
Душа живе у непорушнім мирі,
В самодовлінні святковім.

Турботою там серце не сповите,
Йому чужі скорботи і жалі:
Життя людське від нього сяйвом скрите,
Дасть біг йому печалі до землі...

Не має струн нетлінне на відгомін
До зёмної утіхи і злоби,
До тих країн, де не втихає стогін,
До сліз людських, до крові й боротьби...

Не рви ж, молю, струн серця задля раю,
Хоч пекло дай, а мук не одбирай:
Я мир люблю, ним вік болить жадаю,
В його добрі чувати серцем рай!

[1903]

* *
*

Всьому кінець... надії вже нема...
Кудись везуть... сумні якісь розваги...
В останній раз вітаюсь з усіма —
І одірвать очей не маю зваги...
Прощайте ж ви, ріднесенькі краї,
Осяяні, оздоблені красою,
Де в боротьбі точились дні мої,
Де ворог наш знущався наді мною!
Де задрість зла вергала з-за кутка
На страдника і стріли, і каміння,
Вербуючи із дружнього гуртка
Поплічників — без серця, без сумління —
Гнобителю природних наших прав...
О, скільки бід, розрад і катування
На тім шляху тернистім я дістав —
За серця жар, за вибухи змагання,
За сіянку моїх питимих мрій,
Сподіванку народного пробудка!
Не раз мене всипав наклепів рій —
І від кого ж? Від брата-недолюдка!
А спільники, що в супрязі були,
Дивилися байдуже на цькування...
Але тепер всі рани зажили,
Німіють враз болящі почування,
А йно росте незміряна любов —
До всіх моїх колишніх супостатів,
До друзяків, що били б, певне, знов
І плямили ще більше у сто кравів,
До спільників тяжкої боротьби,
До рідних дум, до пісні голосної,

До стогону бездольної юрби,
До реготу сваволі навісної,
До нив, степів, омочених плачем,
Обвіяних зітханням хирне-кволих,
Упораних тяжким нужди бичем,
Насичених кривавицею, голих...
До зір ясних, до сонця, до тепла,
До завірюх, до збуреного моря...
Пробачте ж сей останній вибух горя,
Простіть за все, не пам'ятайте зла!!

1903

* *
*

О, вернись, моя музо, на мить —
Уже сонце зникає за море...
Моє серце болить і горить:
Щось на мене встає необоре,
В темних шатах, хвилює, як мла,
І морозяним холодом віє —
Вічна ніч отсе крила зняла!
Затримайся ж на хвилю, надіє,
Моя музо, вернися на мить!
Я не раз тебе кривдив жорстоко,
Заставляв сльози праведні лить,
А тепер на потемрене око
Накипа і у мене сльоза,
І зневір'я — гадюка нечула —
В мою душу сумну заповза,
Та маріє стягою минуле,
Тільки впоперек любій меті...
Але все ж серед буднього чвару
Там були й поривання святі.
І ясну, чарівливу примару
Не згубив я у померки ті:
Вона вабила серце до бою,
В йому гріла широку любов...
О, пробач люті жарти з тобою,
Моя музо кохана, і знов,
Пишнобарвна, прилинь на прощання
Та у пісні бездольцю навій
Перебуті давно сподівання
І веселкове сяєво мрій!..

1903

З В И Т Я Г А

Коли, бува, в борінні за життя,
Зневірений неправдою людською,
Бажаю я й жахаюсь небуття
Під тяжкою смертельною нудьгою,—
Тоді іду помарить край ставка,
Де лагода та сяєво блакиті,—
І на душі хуртовина зника,
І прагнеться спокою в цілім світі...
Самотньо тут: не чуть ні череди,
Ні гомону, ні людського докору...
Ось пасма з верб схилились до води,
Любуючи у глибиню прозору;
А лоно вод, мов дзеркало яснє,
Розкинулось в барвистій, пишній рамі,
І вітерець його не сколихне,—
До верхніх віт він лащитья в нестямі.
Йно ластівка, легурно снуючи,
Черкне й змутнить яскраве скло часами:
Спалахнуть враз там золота ключі
І побіжать вогнистими скалками...
Але ж і тут пригодонька мала —
І шелюги щось хиляться похилі:
Цю весну все геть повідь поняла,
І над звичай далеко мріють хвилі...
Ой лишенько! Ген глибоко в воді
Здебільша все латаття потонуло
І згинуть там квітки його бліді,—
Озвалося у мене серце чуло,—
Білесенькі, із золотим денцем,
Мов чарочки болотяного пана,
Сплітались тут чаруючим вінцем

Та перлами вбиралися щорана...
А ниньки їх бруньки на батогах
Заледве вже й маріють під водою,
І згине цвіт в заклеплених гробках,
Не втішившись небесною красою...
Але проте жадоба й в них буя
Зирнуть на світ, почуть весни дихання,—
Й до сонечка аж пнуться... Бачу я
Та пізнаю душею й їх страждання...
І от щодня дивлюсь я в водне скло,—
Що станеться з моїми квітоньками.
Ой світе мій! Перерветься стебло,—
Воно вже скрізь наструнилось нитками...
І я, сліпий, болю за сліпих,
За їх палке й нікчемне поривання:
Не бачить вам проміннів золотих,
Як і мені другого існування!
А чудо йде... ромен болотяний
Досяг межі хисткої оболоні —
І сріблом скрізь розсипавсь цвіт рясний
На синьому прозористому лоні,
Мов зіроньки небесні ті, з яких
Зринає нам надія і розвага...
Я затремтів від поривань святих
І вигукнув у захваті: «Звитяга!»

1903, 10 березоля

* *
*

Ох, тяжко! Під гнітом пошарпане серце холоне,
Здається, що я, і брати, і все рідне у морі кривавому
тоне,
А зверху ще давить якась невміркована сила.
Невже під ногами у мене чорніє розкрита могила?!

[1903]

ПСАЛОМ

(Переснів)

Богородице і діво,
Мати божа пресвята,
Вчуй псалом наш милостиво
Край пречистого хреста.
Той псалом — запекла кров,
Той псалом — батьків стогнання,
Серця вільного ридання,
Духу вільного благання,
Люду вільного любов!
Хай летить вона, огниста,
З голосним та вільним дзвоном
До осель твоїх, пречиста,
А ти зложиш перед троном
Бога правди, бога волі
Наші сльози, наші болі!
Піднесіть же вільні співи,
Наші лицарі поштиві!
Хай бентежаться катуші,
Зламле вежі наша туга,
Знайде й в вражій стані друга,
Бо й там люди, і там душі.

Ніч була. Орел-потвора
Пути в пазурах тримав
І перёд світом дрімав;
Коли це схопилась бора,
Грім розлігся, залунав,
Освінула блискавиця
Темінь дику, нічню —

І прокинулася птиця,
Геть знялася в вишину
Й занесла колишні чвари
За північні, чорні хмари.

О, срамота вам, литвини,
Коли в місті Гедимина
Паде, сяде птах кривавий:
Вас осудять діти, внуки,
Що, знесилившись від муки,
Віддали корону слави!
А чи ж вам схиляти спини —
Своїй моці зневірять?
Будем жить в своїй країні
І в своїй труні лежать!
Гей, брати мої, до зброї:
Хай воскресне кривний люд,
Від сподіванки святої
Дочекаємося чуд:
Розпадуться наші пута,
І з проясненим чолом,
Вільна братія, розкута
Заспіва святий псалом:
«Богородице і діво,
Мати божа пресвята,
Вчуй псалом наш милостиво
Край пречистого хреста;
Той псалом — запекла кров,
Той псалом — батьків стогнання,
Серця вільного ридання,
Духу вільного блання,
Люду вільного любов!»

[1903]

КАНТАТА НА ЧЕСТЬ І СЛАВУ М. ЛИСЕНКУ

а) Спільний хор

Ніч непробудна; мов кладовище країна;
Саваном чорним укрита безмежна долина...
Тихо — ні думи; глухо — ні сміху, ні згуку,
Тільки-но стогін зірве де здавлену муку...
Ох, Україно! Серцем невже ти почила?
Де ж твоя доля, де твоя слава і сила?
Кобза розбита... рідного згуку не чути...
— Ох, не питайте, діти, я гину з покути:
Духом славетним ще я не вмерла, а тлію,
Тільки хто збудить в серці одублім надію?
Туга лиш клонить тирсу по збитому полю,
Буйний лиш плаче про славу минулу, про долю...

б) Співці

Б а р и т о н : Ні, не тужіть: господь почув наш стогін,
Послав співця і серце оживив;
Прислухайтесь,— росте усюди гомін
І настає надія кращих днів!

Т е н о р : Луна біжить; до згуків линуть згуки,
В гармонії сплітаються ясній —
І гасять нам непереможні муки,
І нам несуть розкішні зграї мрій!

С о п р а н о : О марева і настрої чудові!
Душа моя в гармонії зроста
І прагне вся розкритись до любові
І за братів на себе знять хреста!

А л ь т: Підносяться натрудженії груди,
Бо напились живою водою;
Тинь радощів перебіга повсюди
І проріка, що збудемось біди!

в) К в а р т е т і х о р

К в а р т е т: Велика сила, необора
У рідній пісні, в слові тім,
Що наша ненька, з туги хвора,
Співала діточкам малим.

О, згук тих слів подобен чуду,—
І богом наданий співець
Омиє нам серця від бруду,
Який скалічив їх внівець...

І буде славен він повіки,
Наділить славою і нас:
Стріпнуться немічні каліки
І прискорять той слушний час!

К в а р т е т:

Х о р:

Розбудив ти нас,
 кобзарю,—
Проясняються й сумні...
І в забутому вівтарю
Творчі чуються пісні!

Гей, вставайте: рідне
 слово
Вже склика до праці всіх!
Заживем тепер наново —
Скинем давній рабський
 гріх!

Опізнаймося, годі скніти,
Братські руки сплетемо,
І під прапором освіти
Всім добро понесемо!

г) С п і л ь н и й х о р. — У с і.

Слава, слава кобзареві,
Щастя нашій долі!
Слава рідному співцеві,
Велетню Миколі!

Слава труднику, що тратив
Сили на спізнання;
Не продав він за дукати
Божого надання...

А музику рідну ширив,
Піднімав високо,
І в народну душу вірив,
В ній тонув глибоко...

Не умре ж душа живая,
Дума не загине,
А від краю і до краю
Славою полине...

20 грудня 1903 р.

І напасники лихії
Вниз потуплять очі,
І таки зоря надії
Блисне серед ночі...

Слава ж, слава Кобзареві,
Вік віків віднині,
Слава рідному співцеві,
Слава й Україні!

Л О Р І

О, поклади лілеї рук
На мої очі вже слабії,
Щоб духом злинув серед мук
І в млі пашистій бачив мрії
Крізь біль лілей!

Згаси в очах жаркі вогні,
Скрий квітку вуст рожеву, милу,
Нехай забудусь в тихім сні...
Щоб гвалт думок знайшов могилу
І зник у сонній далині,
Віддавшись любому вітрилу,
Крізь біль лілей!

[1904]

* *
*

Двері, двері замкніть! Затушкуйте вікно!
Ох, і сили терпіти немає...
Хтось кричить, проклина, хтось рида жалібно
Й моє серце ножами проймає!

Через стіни, крізь піл отой лемент вліта,
І страдниче лице молодиці
Як у очах стоїть, наді мною вита,
Й моє серце пронизують глиці.

Знаю... вчора пішов у похід чоловік
А чи, може, й на вічне розстання...
Скрут і туга тепер оселились навик
І не втихнуть ніколи ридання.

Б'ється в груди вона, нерозважна вдова,
Рве волосся шовкового хвилі...
Немовлятко кричить... її всю порива,
Але груди сухі та безсилі!

І об піл, і об стіл головою товче
Безпорадна, безпомічна мати:
Ох, якби не дитя...— серце рве боляче,—
А то б знала, як тугу сквитати.

Ой, замкніть, зачиніть двері ці і вікно...
Більш терпіти вже сили немає:
Знов хтось тяжко кричить, хтось рида жалібно
Й моє серце ножами проймає!

2 квітня, 1904

MORITURI

Поема

I

Ой сталася зрада поміж старшини
У січі страшній Берестецькій:
За биті таляри, за села, млини
Продав своє військо Грушецький,—
І скривджений гетьман, преславний Богдан,
Летить за Гіреєм з кривавих полян...

Без батька лишились коругви рясні,
Окрились болотом, возами,
І гинуть завзяті й самі, навісні,
І ллють кров ворожу річками...
Знемігся Ярема в шаленім бою,—
Від пекла одводить кінноту свою.

Він голодом знищить задумав орлів,
Завдать їм нелюдської кари,
Бо силу військових обозних возів
Угнали на втеках татарі;
І змовкли гармати, розвіявся дим,—
Завязців оточено військом густим.

Проходить дві дѣби, і третя мина,
А вийстя із пастки немає.
Поїли, що малось, усе до зерна,—
І голод борців облягає,
Злетіла на них безпорадна біда —
У вічі їм смерть зазирає бліда!

І муки та скрута вплили крадькома
До стану козацтва й поспóлих,—
І ремство понуре докору здійма,
А розпач охоплює кволих...
І потай опівночі йде старшина
На раду останню в намет Богуна.

«Що діять нам, друзі? — пита Джеджалій.—
Невже без кривавого бою
Напасник хижацький з нас виточить лій
І вигубить смертю лихою?
Ні, завтра ж я кинусь у січу страшну
І в бенькеті славнім з орлами засну!»

«Твій запал, наш батьку, вихвалює всяк,—
Богун Джеджалію на тее,—
Але ж Україні одважний вояк
Тепер найдорожчий за всеє:
Повинність є наша вояцтво щадить —
І тим мое серце всі три дні болить».

«Без хліба те чудо вчинити шкода,—
Йому відрікає Чарнота,—
Підкошує силу козачу біда
Та зігнана ляхом голота...
Немає рятунку; єдиний кінець —
Ушкварить катюгам кривавий ралець!»

«Та й військо валяться не буде дарма,—
Додав ще Лисенко-Вовгура,—
Усякого лютість скажена пройма,
До бійки аж труситься шура...
Що й мови? Хай гинуть лихі вороги,
А ми тут поляжем усі до ноги!»

Богун усміхнувся: «Ти й з пекла чортів
Розпудиш, мій друже Іване!
Але ж на Вкраїні, у кривних братів,
Без нас лихоліття настане!
Ми мусим завзяття відсунути пріч
І рідному краю віддати всю міч.

Я знаю, що любо потішить в бою
Широке, лицарське завзяття;

Але спогадайте про ньеньку свою,
Про вічне над нею закляття:
Коли вже останніх синів похова,
Похилиться з туги і тирса-трава!

На рідні оселі, на луки, лани
Злетяться ті шу́ляки гарма,
Ой стануть над людом знущатись пани
Та знов запрягать його в ярма...
І воля добута, і любий наш край
Тоді вже довіку, до суду — прощай!»

Замовк, і здавила їх дума трудна,
Чубами схилились понурі,
І в серці знялися від самого дна
Ім болі пекучі та бурі,
Зірнуло зітхання чи стогін — і ось
Гартоване око сльозою взялось...

«Ох,— Дуб обізвався,— немає добра
Другого від краю до краю,
Як наші простори, як хвилі Дніпра,
Як схови зелені у гаю,
Як темні діброви... Ой серце болить!» —
І тиша могильна упала на мить.

«Послухайте, друзі, пораду мою,—
Озвався Богун тоді тихо,—
Коли нас учує господь у раю,
То, може, й минеться ще лихо:
У Вилах багнистих нам можна якраз
Зробити таємний, вузесенький лаз».

І всі мов остербли від слова того,
Спалахнула мова крилата:
«А чим загатити, зміцнити його?
Навколо ворожа гармата!
Пантрують нас пильно ляхи щочасу́,
Та й де на ту гатку добуть тарасу́?»

«За т́арас нам стануть киреї, свитки,
Жупани, кульбаки, ряднини...
І все, що ми знайдем, хоч навіть шапки,

Аби загрузить трясовини,
Та є ще навколо сікняг, лепеха —
Притрусим загату, одурим ляха!»

«Овва! Та Ярема ж на чорта удавсь,—
Аж плюнув з досади Чарнота,—
Не так він сутужно повками оклавсь,
Щоб наша укрилась робота...
Та й то ще, як суне поспільство з жаху —
Потопить одразу загату плоху».

«Звичайно, ту справу,— озвався Іван,—
Робить потайними руками
Чи гупої ночі, чи в сильний туман,
Чи місце окривши возами...»
«Ні, краще,— додав Кривоносий Максим,—
Пустить із гармати надóкола дим!»

«Так, батьку, й я думав,— на тее Богун,—
Більмо їм поставить на оці:
Підняти фальшивий «вояцький бурун»,
Та тільки на другому боці,—
Немовби пробиться силкуємось ми,
А лаз і спроворить під сховом пїтьми...

А щоб одурити Ярему притьмом,
Хай з'явиться хто, як зрадничий,
До нього і видасть за гроші цілком
Наш умисел ніби тайничий,—
Що там у болото гукаем дарма,
А маєм тут битись повками всіма».

«Ой ловко! — Вовгура сміється.— Бігме!
Ушкваримо ворогу штуку!
Коли ж но розчуха, то лютість пройме
Ножами Ярему-звірюку!»
«А хто ж би,— озвався Максим,— захотів,
На муках пекельних той спробувать гнів?»

Змішались... а потім зірвалось: «Я! Я!»
Заграло лицарське завзяття...
Вклонився Вовгура: «Мене, гультая,
Пошліть до катів, мої браття!

Ви — сила України, вас треба в бою,
А я лиш дратую недолю свою!

Даруйте ж, о друзі, потіху мені
Пошити у дурні Ярему,
Вас визволить, любих, з цієї пені
На валку криваву, окрему:
За ньеньки відпочин, за усміх їден
Я всякі тортури стерпіти ладен!»

Мовчить товариство і оком смутним
Спинилось на славнім завзятці...
По хвилі ж промовив найстарший Максим:
«Що ж, правду він висловив, братці,—
Тут наша погибель усім дочиста,
То хай же за ньеньку він здійме хреста!»

«Спасибі вам, друзі, за ласку оту,—
Підняв Іван високо руку,—
Клянуся, що сповню повинність святу,
Бодай і за тяжкою муку...
Нехай Україна у щасті буя,
У тім нагорода і втіха моя!»

Всі кинулись чуло вітать, обнімать
Товариша-друга востанне;
Німіло йно слово... Чого пожадать
Бездольцю на вічне розстанне?
Та так не промовив ніхто і разу,
А тихо відходив, утерши сльозу...

На мить промайнула нудьга у орла,—
І, руку потиснувши Дубу,
Він кинув хапливо: «У нас, край села...
Знайди мою матінку люблю...
Віддай оцього їй від сина хреста...
Хай ньеньки молитва до бога зліта!

Щасти ж вам, братове, у всьому повік,
Найпаче ж у справі кривавій!» —
До всіх він уголос, нарешті, прорік
Та й скрився у темряві млявій...
І тихо в наметі, і коло гурта
Незважена туга, як ніч, огорта!

II

Не сейм то гукає, не бучний турнір,
Не свару здіймає розрада,—
Святкує звитягу король Казимир
У пишнім шатрі Цареграда:
На той урочистий, крулевський заклік
Зібралося гроно вельможних владик.

І повно повсюди спанілих поваб:
Тут — злото, грезет, оксамити,
Там — пишні саєти, волоський єдwab,
Яскраві зірки-самоцвіти...
Ген срібні місюрки, гартована сталь,
По зброї коштовній — турецька емаль...

На першому місці король возсіда,
Ліворуч посланник турецький,
Праворуч пиша якась постать бліда —
Хоробрий то князь Вишневецький,
А далі магнати, лицарство й навкруг
Ватага придворців і тиснява слуг.

Лисняться червоні обличчя гостей,
Утіхою світяться очі,
Розложистий гомін шумливо росте,
Буя серед глупої ночі;
А світло вогнисте мигоче, пала
Круг повного всяких розкбшів стола.

І келех тяжкий, щирозлотий гуля...
Медів та венгжину уволю;
Всі хвалять славету свого короля,
А більше — магнатську сваволю...
І вигуки жваві «Нех жие! Віват!»
Лоскочуть гордоту сліпу коляят.

Озавсь найясніший — і гомін ушух:
«Подяка лицарству за шану;
Не я тільки знищив бунтовничий рух
І збив неподужність Богдану,
Причинник звитязі другий отут єсть —
Йому то довліє і слава, і честь...

А хто ж той завзятець, той славний вояк,
Краса всього світу лицарству?
Хто край боронив від ворожих сіпак?
Відомо те пишному панству...
За славного ж князя цей келех вина!»
І гойно озвалась на те старшина.

«Спасибі яснішому крулю і всім! —
Князь в відповідь слово здіймає.—
Але ж ще, панове, вітать потерпім,
Поки-но пся крев поздыхає...
Поки хоч єдина гадюка сичить —
Нам годі безпечно спочити й на мить!

Недобитки псині я колом обліг,
Одрізвав їх мажі з харчами...
Там ставсь уже голод... все падає з ніг...
Ось-ось заберем їх руками...
Щодня у них більше стає втікача
І прямо на палі до мене влуча...

Але ще сидять там запеклі в боях:
Богун, Кривонос і Чарнота;
Коли поарканю і видушу птах,
Тоді-но лишиться мерзота:
Тим падлом я скрізь затасую плеса!» —
Так мовив Ярема, лицарства краса.

«Ха! Ха! Досконале! — магнатство гука.—
За князя наш келех! До сполу!»
І ось у ту хвилю чиясь-то рука
В шатрі одітнула приполу,
І вголос віщує шабльований пан:
«Віддався козачий отаман у бран!»

«Нарешті!» — аж руки Ярема потер...
Зірвались вівати навколо:
«Настане розплата, панове, тепер...»
І в князя насупилось чоло:
«Ввести сюди бранця, ясніший, дозвольт!»
І рухом правиці дав згоду король.

Ввіходить у путах залізних Іван
І ницо навколішки пада:

«Ясніший королю, ти батько і пан,
А ми твої вірні чада...
Цілком я життя віддаю королю,
Сказати тільки слово правдиве молю!»

«Хто естесь?» — питає з погордою князь.
«Отаман, Данило Кандиба!»

«На палю! — князь зикнув та шаблею —
брязь! —

До палі ще пекло і диба!»

«Дай, княже, хоч слово сказати, а кат
Ще матиме часу знущатись стократ!»

«Що маєш?» — круль мовив, а князь аж поблід.

«Ясніший! Там сталась розрада:
Голота кричить, що віддатися слід,
Бо з голоду пухне та пада,
А зла старшина, їм усім навпроти,
Гвалтовно жада на погибель іти...

Я став за голоту, кричав, що круля
Нам треба о ласку благати;
Але Джеджалій з старшиною гуля,
Мене ж поволик до гармати
Йї за те, що я люд бунтувати хотів,
Ще мав мені всипати добрячих кийв.

Звичайно, я втік, зацуравши згола
Те кляте, лихе отамання...
Тепер ворождою це серце пала
І помсти жада за знущання!
А втім, щоб упевнить його мбсць ясну,
Готов я магнатству відкрити таїну...

Задумав Чарнота пробитися пріч
З козацтвом у обляги сонні
І має ударить напевне цю ніч
Край дуба на лави коронні;
Щоб левів же княжих назад залучить —
Він буде фальшиво в болото палить!»

Посинів Ярема: «Гей, приску йому!
Нехай це зміцнить на тортурі!»

«А правда!» — регоче магнатство тому...
Здавилось серце Вовгурі;
Проте він байдуже йому дповіда:
«Цей жарт козакові пустяшна біда!

Я хтів, не жаліючи крові та сил,
Панам своїм стать до підмоги,—
Спровадить коругви бунтовнику в тил,
Так мають калічити ноги!»
«Правдиво! — регочуть.— Хай кидає кат
Весь жар за халяви, не палячи п'ят!»

Спокійний Вовгура, не скривиться й твар,
Стоїть він, байдужий та смілий...
Від тіла живого розноситься гар,
Чадить на той бенькет сп'янілий...
«Чи правду ти кажеш, чи брешеш, як пес?» —
Князь крикнув і править катовних колес...

«Благав я,— озвався Іван,— короля,
Сам дався вельможним у руки,
А пан найясніший за вірність зволя
Мене попустити на муки.
Я панський інтєрес тепер бороню,
А князь в нагороду підсипав огню!»

«На смерть замордую!» — Ярема гука...
А круль йому тихо: «Мій княже!
Його нам замучить на смерть не рука,
Бо певен, що правду він каже,
Та й гонор лицарський того не зволя...»
І в мить ту навколо здригнулась земля...

Гукнули гармати удруге, й луна
Аж котить громи на болоті...
Збентежилась зразу уся старшина,
І бенькет замер на турботі...
І келехи, й жбани летять із стола...
«До броні! До бою!» — вся шляхта вола...

Як буря у лісі дерева зруша,
Так лагер зірвався на ноги:
Той джуру гукає, той зве гармаша,

Той біга шалено з тривоги...
Рев сурем, дзвін броні, брех панських хортів,
І гвалт навіжений мов з пекла злетів.

Аж ось надбігає від поля гінець
І здалі кричить у розпачі:
«Всі кинулись стяги на другий кінець,
А сили пекельні козачі
На нас напірають з цієї сторони
І ринуть на лави, мов ті буруни!..»

«Вернуть їх! — Ярема від гніву поблід...—
На цей бік згромадить до кучень!»
«За що ж мордувати було мене слід?» —
Озвався відрадісно мучень.
«Цить, хлопе! Ось плата зрадливому псу!» —
І князь йому кинув дукатів кису!..

Лисенка звільнили від муки умить,
Та що йому лядські знущання?
Хоч печене тіло болить і горить,
Зате ж на душі раювання,
Неначе ширіє молитвений спів:
Він рідному краю вертає орлів!

III

Вже цілую дьобу спиня Джеджалій
Усі королівські потуги;
Даремно лютує Ярема-палій
І напади чинить навкруги:
Гусари крилаті, драгуни ясні
Бурунами ринуть, немов навісні...

Проте їм не зрушить широкі ряди
Возів, що склепились гаками;
І гинуть ляхове з лихої біди —
Їх пекло стріча між возами...
І кулі, і списи, і леза мечів
Скидають снопами шалених у рів.

А маж обскакати немає снаги:
Праворуч, ліворуч — багнюка;

Аж казяться гетьман — то рве береги,
То знову по табору грюка...
З ним князь Вишневецький, плече із плечем,
Кричить що є духу: «Вогнем і мечем!»

То гуркіт, то стогін по хвилі малій,
То гемонські вигуки врави;
По гарду, як вихор, літа Джеджалій
І словом обурює лави,
А збігле поспільство, та баб, і дівчат
Він далі відсунув од маж і гармат.

Тим часом у Вилах, під сховом пільми
Та диму, йде потай робота
Вірнішими неньці Україні дітьми,—
Між ними Богун і Чарнота,
Та ще вікопомний Максим Кривонос:
Ім всім визволятися визначив льос.

Хвильку ж Джеджалію та Дубу з Крутим
Впав жереб тут голови класти,
Боронячи тил визволенцям отим
Від лядської злої напасті —
І кожен справляє свій лицарський труд,
Аби тільки щастя дізнавсь його люд!

До півдня у Вилах проміж лозняка
Вже биндою гатка маріє,—
Хитка та зрадлива, а все ж козака
Самого втримати здоліє...
Лаз пробує перший Богун, а за ним
Плазують лейстрові один за одним.

Так всі опинились на тій стороні,
Що в Вилах мостили загату;
Вже Дуб од возів постачає сотні,
Туди перевівши гармату,
А те, щоб не впало Яремі взнаки,
Натикав по межах він густо шапки...

Узяти Вовгуру наказує круль;
Докажчику скручують руки,
І ставлять на берег під посвисти куль,

Ще й варту дають до «гадюки»...
В крові йому ноги, на шиї аркан,
А в очах від щастя аж грає туман.

Лютує Ярема: «Мерщій гармашів!
Ми з бидлом, я бачу, загречі;
Послать їм залізних, добрячих книшів,
А в вічі рясної картечі!»
Вовгуру охоплює розпач сліпа,
І серце смолою йому окипа.

«Ой боже єдиний, поглянься на нас,
Не дай загинати в неславі,
Почуй же наш стогін і змучений глас,
Забач наші сльози криваві!
Рятуй свою правду, тебе я молю! —
І потім уголос мовля королю:

«Ясніший мій крулю. Тут нижче є брід,
Принаймні я чув од Максима,
Коли не бентежить стрільбою нарід,
То можна би стать за плечима,
І з тилу ударить на нього смерком,
Та й взять, як у шапку, всю ледач цілком».

Король необачний на раду зважа
І каже затримає гармати;
Хоч слово те князю мов лезо ножа,
А мусить, проте, послухати...
І от, поки в піхвах дримає крива
Та броду шукають, — то час не трива...

А Дуб з Джаджалієм замітили рух
В ворожій гарматі за плесом:
«Гей, хлопці! — гукнули. — Поставте «сопух»,
Та купку ту виложіть тесом!
А са́ми заляжте, ударте з рушниць,
Нехай нам і панство уклониться ниць!»

Ревнули «сопухи», мушкети їм влад...
Знявсь пил у ворожому стані —
Тріски полетіли з гарматних осад,
Кварцяні лягають, мов п'яні...
«Картечі їм! Пекла!» — коронний гука,
І вдарили разом з гармат сорока.

«Жвавiше, козацтво! — кричить Джеджалiй:—
Не дай їм i глянути в сiчi!
Пропали гармати, так куль не жалiй,
Сипни, як горохом, у вiчi!»
«Чого тут жалiти? Ми вiрнi клятьбi,
Та от тiльки лихо — припасу дастьбi!»

А бомби ворожi на шмаття все рвуть;
Завзятцям змежаються очi,
I в гардi все ширша та ширшає путь...
«Гей, друзi, держiмось до ночi:
Вже тягне туман вiд болота густий,
А нiчка дасть раду!» — втiшає Крутий.

I справдi, небавом замовкли громи,
Як збiглися пiмерки ночi...
«Тепер,— каже Дуб,— скористуємось ми:
Зостануться з нами охочi,
А решта без спiху нехай по черзi
За плесом зника в кучерявiй лозi.

Коли ж но перейде все вiйсько, тодi
Настане черга i голотi,
Та тiльки глумачити треба ордi,
Аби не спиралась в болотi;
Ми ж сами, нарештi, закiнчим хвоста,
Коли не поляжем отут без хреста!»

Нiч темна упала, i тиша кругом;
У мiсцi лише, де голота,
Ще падає стогiн, а то i гуртом
Здiймає ридання жонота:
Нешасная мати даремно дiтей
Безпомiчних тулить до всохлих грудей...

А ген божевiльний аж землю куса,
А другий качається з муки,
Той бога блага, той кляне небеса,
Той бiга вiд сказу-розпуки...
Аж ось розляглося: «Тiкаймо! Є лаз!»
I вихором табiр порвався ураз...

Ой знявся до свiта у станi содом —
Голота зламала вудила:

Уздріла загату, порвалась притьмом
І зараз її потопила...
Сказившись од жаху, вона від лози
Помчалась потоком ламати вози.

«Куди ви, нещасні?» — спиня їх Крутий;
Вони ж лементують: «Ой зрада!
Нас кинули тут на погибель брати й
Нам помсту лишила розрада!
Прокладуй дорогу проміж тих возів:
Ачей зміня ворог на ласку свій гнів!»

«На бога зогляньтесь! Верніться, сліпі! —
Кричить Джеджалій що є сили.—
Вас змиє той ворог у власній ропі,
Аби його тільки впустили...
Несе вас у зуби до дьявола жах,
А можна згрузити ще прорву в гатках!»

«Не вірим! Із нашої шкури плели
Ви ретязь на вчинок зрадецький;
Так з вашої, може, собі постолои
Пошиє тепер Вишневецький!»
«Скажені! — спиняє їх Дуб з кількома.—
За вас же ми гинем!..» Та й мови дарма!

Як горами рине на морі прибій
І впину нема його ході —
Так супроти сили тій жмені слабій
Встояти в борні було годі:
Прорвались, мов хвилі страшні, до возів...
Отаман аж руки до неба підвів:

«Ой боже! Потемрив їх голод жахний,
Надходить остання година...
Що ж, друзі? Хоч випав нам жереб сумний,
Зате ж не умре Україна!
Раз мати родила, не двічі й вмирать:
Така наша доля, така наша стать!

Ген виспа, навколо тванюка без дна.
Тягніть, де є в мажах драбина;
Поки між возами реве навісна,

Опинимось там до єдина...
Нас більше не буде, як сот півшоста,—
Клянімся ж умерти усі дочиста!»

І всі поклялись... А голота давай
У розпачі гард руйнувати...
Не стямивсь і ворог, зумившись украй,
А князь таки вдарив з гармати...
Знявсь лемент... благають — ощади нема!
Нарешті король вже правицю здійма.

Підскочив Ярема: «Одура страшна!
Я чую тут зле ошуканство:
Там бидла лишилось но жменя одна,
Кудись провалилось поганство!
Ну, скоро дізнаю, що зрадив цей зух,
Натішусь, поки свій не випустить дух:

На смальці підшкварю, на колі зігну,
Здеру по шматочку три шури,
А далі на палю наткну сатану,
Придумаю й інші тортури!..»
Але супокійно Лисенко вчува
Ті повні звіроцтва та злоби слова...

IV

Ввірвались у прорву зле-люті ляхи —
Давай неозбройних локшити:
Послались по полю широкі шляхи,
Безвинною кров'ю політі...
І стогін, і лемент, і крик дітвори
Знялися до неба і впали згори...

Нарешті й король Казимир надлетів
Побачить лицарське буяння,
Так поле криваве яснішому гнів
Змінило на тяжке зітхання;
Він крикнув: «Доволі вже крові лиття,
Я всім недобитим дарую життя!»

«Як всім? — сперечає Ярема крулю.—
Та онде на виспі гадюки;

Коли найясніший ма стільки жалю,
Що бидло боронить од муки,
То я би дозвóлу од влади волів,
Хоч тих не пускати на волю шмелів!»

«На волю? Для чого? Забрати в полон,
А крові більш лити не треба:
Окрити їх густо з усіх но сторон —
Най любий мій князь не погребав...
І мусять без гвалту віддатись вони
На певну покуту своєї вини».

«То бестії, шельми, заядлий то звір,
Лютіший за чорта утрое,
Якого не зломиш, мій крулю, повір,
І труп його шкоди наброє...
Я б попіл розвіяв тих підлих рабів,
Проте нехай буде, як ти повелів!»

І виспу навколо ключем огорта,
Мов хмарою, сила ворожа...
А в стані козачім на сході гурта
Йде рада остання, побожа:
Проказує вголос молитву Калаш,
І тихо шепочуть усі: «Отче наш!»

У кожного никне від дум голова
На ковані січами груди...
Вітрець лагідненький чуби колива,
Гра сонце на зброї повсюди,
І має в середці плахтиною стяг,
Той свідок правдивий славетних звитяг...

І щось ворухнулось у дужих серцях:
Садочок вишневий... хатина...
На по́куті мати... дівчина в квітках...
Мала в сповиточку дитина...
На призьбі старезний, сивесенький дід...
І жаль їм здійснювся, і вид їм поблід...

Але ж по хвилині стріпнулись чуби,
Шапками накрилися чола,
Звелися постави, немов ті дуби,

Розправились груди всі згóбла,
Палкими ключами забилася кров,
І очі завзяттям спалахнули знов...

«Візьмім опрощення востанне, брати,—
Прорік Джеджалій урочисто,—
Нехай нас на той світ проводять кати
Та й згинуть за нами всі чисто!
Покажем, як славне козацтво вмира,
Як сміло Кирпатій у твар зазира!»

«Так, батьку, покажем! — гукає загін,—
До рук не дамося живими!»
«Спасибі! — відмовив одрадісно він
І став обніматися з ними.—
Хто перший улучить на той світ, нехай
Вовгурі у бога благає за рай!»

А ворог тим часом геть виспу обліг,
Гінця до борців засилає:
«Дивіться, до смерті — їден вам поріг;
Здавайся ж без одсічі, зграє!
Життя вам дарують, за вашу ж вину
Почешуть лиш гречно подлячу спину!»

«Не діждете, кляті! — клекочуть орли.—
Посуньтєся — станем в пригоді:
Скарбів тих нема, щоб купить нас могли,
А смертю лякати нас годі!
Кума нам знайома ще з бозна-коли,—
Як брат із сестрою, ми з нею жили!»

Обурився ворог; хтось крикнув: «Пали!»
І тріскіт розлігся зокола:
Багато чубатих лиш руки зняли
Й поклали на купинах чола.
Між ними найпершим упав Джеджалій,
Промовивши стиха кравчині своїй:

«Прощайте!.. Постійте, брати, до кінця
За край... і за славу козачу!»
Спалахнули пеклом за батька серця,
А Дуб аж затрясся: «Оддячу!»

Хоч мало припасу, розкидали вщерть,
Та в кожному набої летітиме смерть!»

Прорвались на берег завзяті стрільці —
І блиснуло світло раптове;
Шарахнули лави в залізнім кільці,
Попадали з коней панове...
Регоче кравчина: «Що, з'їли бобів?
Ет, лицарі, гоїні до в'язнів, бабів!»

Т' але ж їм не довга потіха була,—
Небавом всі вийшли набої...
А ось і гармата в ляхів загула —
І повно вже крові людської:
Пронизують бомби завязців рядки
Та тіло козаче, знай, рвуть на шматки...

І мовчки лягають страшні вояки,—
Ні крику, ні ремства, ні згуку;
Коли ж упаде недобитий який,
Товариш урве його муку,
Промовивши любо: «Щасна тобі путь!
І нам за хвилину там випаде бути!»

Нелюдське звіроцтво і круля скребе,
І жаль овлада його серцем:
«Лицарство,— промовив,— неславить себе
Подібним катовничим герцем...
Гей, досить убою! Завязцям даю
Я волю і кличу в коругву свою!»

Ущухли гармати... несе козакам
Крулевське ошадження джура;
Всього зо дві сотні лишилося там
Живого, залізного мура...
Наказ королевський немовбито люб;
Але на ту мову відказує Дуб:

«Спасибі за милость! Яснійшому рад
Усякий з нас вірно служити,
Нехай лиш накаже магнатський той гад
По цілій короні злокшити,—
Бо інак сваволя все знищить вкінць
І Річ Посполиту оберне внівець!»

«Пся кров! — Вишневецький на тее гука,—
Король наказав нам гармати,
Так є ще кривуля та ця рука,—
О, бидлу я дам себе знати!
В болото їх трупи! Грузіте гатки —
Живими розірвемо псів на шматки!

А їх передатця поставте отут,
Хай баче, як гинуть гадюки;
Коли ж їм надійде останній капут,
Почнуться й докажчику муки;
Тоді на дозвіллі натішуся я
З тортур і дратівлі змії-гультая!»

І трупи, й колеса, і люшні з возів
Летять у рідку багновицю...
І пробує ворог вже кілька разів
Полізти, та все намарницю,
Бо зла трясовина, мов чорна мара,
Що в неї не кинуть,— усе пожира!

В одному-но місці, де чистий був став,
Нарешті болото згрузили,
І от по тій гатці то плазом, то вплав
Ворожі посунули сили;
Але ж розгорнутись їм змоги нема,
А люте козацтво на списи прийма...

І гинуть кварцяні на лезах, в багні,
За лавами сунуться лави;
Хоч жменя тих левів, а вельми жажні
Спиняють численні батави:
За велетня десять лягає ляхів...
Так гурт же тих левів щохвилі малів...

А ворог що більше на них напіра,
Ярема що дужче шаліє...
«Гей, друзі! — Дуб крикнув.— Спочить нам
пора!

Одно лиш, хорунжий Андрію,—
Щоб по́топтом ворог, бува, не пішов
По нашій святині,— спали коругов!»

Чарує одвага сліпа короля,—
За лицарів серце спалилось,

На берег він скаче й до левів мовля,—
А вже їх но троє лишилось:
Семен, та Крутий, та хорунжий Галá,
І стяг, мов походня, над ними пала.

«Віддайтесь на милость, на ласку мою,
Най слово запевнить моцарське,
Що волю й шляхетство повічне даю
За ваше завзяття лицарське!
Нарешті, просіть що, і я без жалю,
За згоду можливе бажання вволю!»

«Спасибі за ласку,— вклоняється Дуб,—
Твоє милосердя надмірне!
Ти батько наш рідний, козацтву ти люб,
Служить тобі будемо вірно
Душею і тілом, як батьку сини,
Одну тільки ласку, яснійший, вчини...

Утік од нас злодій, Лисенко Іван,
Продав нас за биті таляри,
І от через його зрадецький талан
Дістали ми лютої кари...
Такого падлюки, такої змії
Ще не зазнано в козацій сім'ї...

Віддай же Іуду на правий наш суд,
На нашу козачу розправу:
По краплі ми з жил його виточим бруд
За тяжку наругу й неславу;
Я сам йому горло зубами протну
І китицю з шкури накраю рясну!»

«Цікаво, як пса рознесуть свої пси!» —
Князь гримнув, а круль по хвилині:
«Я слова не зламлю; ти правий еси,—
Звірюча і смерть є звірині!
Нехай же здивує хрещений весь люд,
Який товариський зрадничому суд!»

І з реготом в'яжуть злорадні кати
На ретязь Лисенка-Вовгуру:
«Ой весело буде, як рідні свати

Здеруть перепроданцю шкуру!»
Присуджений смерті не зрушить і брів,
А в серці ховає любов до братів...

Яка йому радість палає в очах —
Ляхи добачають не дуже...
Заледве ступив він на берег в корчах,
Як гомін розлігся: «Наш друже!
Сподобив господь тебе вирвать від мук!» —
І ретязі впали умить йому з рук...

«Не ворог він лютий, а щира душа! —
Дуб грима ляхам остовпілим,—
І вільна Україна тепера пиша
Таким переможником смілим:
На муки віддався він вам залюбки
Й вернув тим родині зборонців повки...

Йому на сім світі довіку хвала,
На тім же — у раї посада!
Звитягу, панове, вам зрада дала,
А сила народна не пада...
І велетнів славних, завзятців-орлів
Цурається Польща з-за гвалту панів...

Ой швидко дістане заліз і собі,—
В ярмі її слава поляже!..
Оце моє слово останнє тобі,
Ксьондзами нацькований враже!
А нам, мої друзі, прощатися тра,
Та линути вкупі до діда Петра».

І от обнялися дві пари на смерть,
На спокій німий до пробуди,
Та в тому стисканні загнали ущерть
Ножі один одному в груди...
Упали, й накрив їх опалений стяг,
Той свідок правдивий славетних звитяг...

Вже майже три віки в давнині сідій
Пірнуло з часу того злого;
Колишніх кривавих та славних подій

Не 'сталося і сліду малого;
Де врава ревіла, де бенькет лунав,
Тепер там шириця та висохлий став.

А люди, нащадки славетних орлів,
Що бились за край і за волю,
Блукають понуро край борон, плугів,
Та все не по власному полю,
Та й самі свавольці — пани-королі —
Марніють в неволі на рідній землі...

І сумно надóкіл... Покрай течії
Шепочуть но верби похилі,
Як бились з-за кривди дві рідні сім'ї,
І горя добились, безсилі...
А буйний часами питає й зітха:
«Коли ж та розрада минеться лиха?!»

1 квітня, 1903 р.

ТЕРЕКЛАДИ
ТА
ПЕРЕСПІВИ

З Й.-В. Гете

Темна ніч вершини
Сном оповила,
По німій долині
Лягла морем мла.
Не курить по шляху,
Не тремтять листи...
Почекай-но трохи —
Одітхнеш і ти!

З І. А. Крилова

ГАВА ТА ЛИСИЦЯ

Вже скільки раз наказувано миру,
Що щирості в облесника нема,
Що влєсливість гидка... та тільки все дарма!

Десь Гаві трапилось украсти грудку сиру,
Не стямилась од радощі й сама:
«Ну,— дума,— вдовольню тепера свою душу!»

От сіла сторожка на грушу
Й налагодилась вже поснідати усмак,
Та щось загавилась... а тут через байрак,
Як на лихо їй, кралася Лисичка:

Нюх-нюх! Щось пахне так!

Спинилася сестричка

Та й носом повела; коли це вгору — зир!
Аж Гава там, ще й держить в дзьобі сир.

В Лисички бідної і слина вже клубочком,
Не зна, на яку й стать, і скалиться, і все
Ті очі заздрісні на сирові пасе;

А далі — мель хвостом й солодким голосочком
Промовила, вклонившись до землі:

«Магайбі, серденько! Здоровенькі були!

Які ж ви стали прехороші!

Та, будь я проклята, платити треба гроші,
Щоб тільки глянути на вашії краси!

Хоч вишукай усі ліси,

А не знайти над вашу вроду —

Хай мене хрест уб'є, хоч провалитись в воду.

Чи хто ж видав такі очиці-зіроньки?

А кольори на пір'ячку які!

А шиенька, голівонька, дзьобочок!..

Який же, мабуть, в вас чудовий голосочок!
От заспівайте лиш, щоб аж пішла луна,—
Та вас царицею призна вся звірина!
Не стямилась тут Гавонька моя,—
Од похвальби аж тьохнуло в серденьку
Й забило дух... Стріпнулася вона
Та й кракнула на всю гавину пельку.
Сир — пуць! І — поминай як звали хвалія!

ПАНАСОВІ ГАЛУШКИ

«Сусідо, голубе! Ще з ласки призволяйсь!»
«Спасибі, кумоньку, наївся вже досхóчу!»
«Та що ти? Мов чужий! Я й слухати не хочу:
Іще хоч мисочку! Признайсь,—
Такі галушечки, яких чортма і в пані:
Заправлені олійкою, гречані,
Гарячі та пухкі...
А вже смачні які!
Ось покуштуй... та ще й шерба з тарані!
Ну ж, куме, серденько!..» — «Йй-богу, вже
наївсь,—
Таки не гріх, що й побоживсь!»
«Та глянь-бо,— дalebі, одна в одну галушка;
А що ж тобі за юшка,
Аж пахтить!»
«Та я ж три миски з'їв!»
«Ет, куме! Годі, цить!
Що ж там за мисочки? Хіба се у панів?
Іж, кумоньку, поки здоров та жив...
Ось глянь — картопелька, цибулька, хвіст з
тарані...
Розпережись, чого сидиш в жупані?
Ну, попусти очкур та на здоров'я й бгай...
Настусю, жіночко! Хоч ти вже ублагай!»
Так поштував Панас Савелія Макуху,
Та не давав йому перевести і духу;
А кум давно вже умлівав...
Та що ж робить? Панасові вважає —
Іще, собі на жаль, він миску-насипає;
Піт витер рукавом і вже над силу вклав.
«От кум так кум! — кричить Панас, радіє.—

Другого ж хоч проси, то ласки він не вдіє...
Ану, знов мисочку: послухай ще разок!»
Як не любив Савелій галушók,
А тут схопивсь несамовито,
Забув і шапку, кинув свиту —
Прожогом в двері й через рів
Від галушок, мов від хортів,
Утік до хати, й з того часу
Ані ногою до Панаса!

В О В К И Т А В І В Ц І

Овечкам бідньким прийшлося до загіну —
Життя не стало од Вовків,
І так їх ворог той посів,
Що навіть Старшину збентежило звіріну.
Надумалась вона вкінєць
Оборонити тих Овець
І цілу Раду покликнула —
В статут придумать артикула.
Хоч, правда, збільш засіли там
Ті ж сіроманчики по лавах,
Так не про всіх вовків же й слава?
Траплялось бачити другим
Таких, що круг отар гулялися близенько,
Не зачіпаючи... коли були ситенькі.
Так чом не будь на Раді й їм?
Хоч тра й Овечкам пільгу дати,
Проте й Вовків не можна ошукати:
По правді треба все чинить.
От Раду в пуші спорудили:
Гадали, думали, судили,
Як би Овечок захистить;
І врешті Старшина лісóва
Дала закон — ось він до слова:
«Понеже Вовк не мусить бунтувать,
То, не взираючи, чи шляхтич, чи стовбóвий,
А скоро він зачепить Овечат,—
Усяка вільна з них за в'язи його взять
І потягти у повітовий —
В сусідній гай чи в бір сосновий».
Здається б, нічого й додати:
Закон як слід. Та тільки от що дивно:

В рештантській Вовчика ще й досі щось не
видно.

Хоч Овечат вони й трощать!

І у людей закони отакі ж:
Подивишся — праві, нема чого й казати...
А суньсь бідар лиш пана позивати,
То краще, кажуть, поли вріж!

МУРАШКА ТА КОНИК ПОЛЬОВИЙ

Жвавий коник-скакунець
Доцвірінькався вкінєць:
З гулянок йому й незчулось,
Як те літечко минулось,
Як у вічі — гульк сама
Сива дядина зима!
Всі діброви стали голі,
І трава посохла в полі,—
Сонця ясного нема!
Хмара хмару гонить, криє,
Вітер стогне, вітер виє,
Снігом поле укрива.
А наш коник все трива,
Чи не вернеться ще літо,
Чи не зійде з снігу жито,
Де щодня було наш грач
Мав і хату собі, й харч?
Але ж літечко — шкода! —
Двічі на рік не впада!
От тепер без хліба й хати
Довелось йому конати,
Бо вже з тиждень скакуну —
Ані ріски, ані сну!
Бідоласі не до солі,
Годі грати на басолі:
На морозі аж сльоза
Безкожухого проймає;
От він силоньки збирає
Й до мурашки приліза:
«Ой, кумасю, серце, любко!

Порятуї, моя голубко,
Безпритулу-сироту!
Прохарчуй мене до літа,
Поки сонця, поки світа,
Не забуду ласку ту!»
«Рада б я, мій куме любий,
Запобігти твоїй згубі,—
Так бідую ж і сама,
Бо вже звісно — річ жіноча:
Як та рибонька тріпочеш,
А залишку все нема!
Тільки дивно мені дуже,
Що ти хліба просиш, друже:
Чом же сам ти не придбав?»
«Ех, голубонько-небого!
Чи було ж мені до того?
Ціле літечко я грав:
Кругом пташки, співи, квіти...
Де ж у ката тут робити?»
«А! так ти...» — «Та я й не спав:
Грав, кажу, все на басолі,
А тепер, з лихої долі,
У їдному жупанцю
Й довелось мені зостаться!»
«Так ти грав все? Й то, бач, праця...
Ну, тепера ж потанцюй!»

БРЕХУН

Вернувшись з посвітніх мандрвань,
Якийсь панок (а може, й цілий пан)
Пішов з приятелем в проходку геть по полю,
І розхвалився таки вволю,
Де він у світі пробував;
Та, знай, до всього докладав
Брехні чимало у придачу:
«Ні,— каже,— те, що я видав,
Уже й до суду не побачу!
Ну, що отут у вас за край?
То холодно, то дуже парно,
То сонце аж сліпїть, а то вже надто хмарно.
Он там так просто рай!
Згадать, аж серденьку поруха:

Ні світла пак не треба, ні кожуха;
Не знаєш, далебі, що то й за ніч смутна,
І цілий божий рік одно тобі — весна.
Ніхто ні сіє там, ні оре, ні боронить,
Проте лиш подивись, що там росте і родить...
Та от, до прикладу, що бачив в Римі я?
Ну, огірок! Ох, матінко моя!
І досі я не стямлюсь з його міри...
Завбільшки був... та ти не поймеш віри...
Йй-богу, наче та гора;
Коли брешу, хай хрест скара!»
«Та що й казати! — приятель одмовляє.—
Яких чудасій пак на світі не буває?
Не всякий тільки добача.
От і тепер, скажу тобі правдиво,
Находимо до дивного ми дива,
Якого ти ніде не зустрівач.
Ген через річку міст: чи бачиш ти, чи ні?
Нам через нього йти,— зовсім непоказній,
А має дивну природу:
Ну, жоден брехунець по ньому не пройде,
Йй до половини не дійде,
Як сторчака й шубовсне в воду;
Хто ж і разу не клав брехні —
Тому безпечно й возом бігти!»
«А в річці глибоко чи ні?»
«Та треба плавать добре вміти...
Так-так! Усяко є на світі,
І див, як в решеті дірок!
Хоча твій римський огірок
І здоровенний, пане-брате...
Адже, здається, як гора?»
«Ну, може, й меншим визира,
А таки буде з цілу хату!»
«Ну, все ж пак чудо, хоч і так.
Одначе, як по правді дбати,
То можна і містка до нього порівняти:
Бо ні один брехливий неборак
Не зважиться ступить туди й ногою...
Та от — хай візьме мене грєць!
Хоч розпитай усіх,— таки цей рік, весною,
З нього втопилися писака та кравець.
Запевне, огірок і з хату предивненький,—

Якщо немає тут брехеньки...»
«Ну, бач, і диво не яке!
Ти пак завваж, які там хати?
Чи можна ж їх до наших прирівняти?
Все побудовано манісіньке таке,
Що ані сісти, ані стати,
І в хатці тісно буде й двом!»
«Нехай і так! А все ж кругом
Такого дива не чували,
Щоб двоє в огірку сідали...
Але й наш міст який? Признай!
Що ні один брехун на нього й не ступай,
Бо так мерщій і гепне в воду!
Хоч огірок твій диво див...»
«Послухай-но! — брехун тут перебив.—
Чим на місток іти, шукаймо краще броду!»

ГУСИ

Лозиною, та й чималою,
Гнав хлопець по шляху на вигін Гусенят,
І — правди нікуди ховать —
Не дуже панькався з своєю чередою,
Таки латав їх, як хотя:
Байдуже, що було хлоп'я
Й само обірване, мізерне та похйле,
А над плохим чому не показати сили?
Нема в тому пак і вини...
Так оті ж Гуси бунтовні
Ніяк на те не приставали,
Все гелготали, гвалтували,
Та, здибавшись із паном на шляху,
Отак жалілися на хлопцеву пиху:
«Чи є ж на світі хто, щоб мав такії муки!
За віщо, паночку, оддав ти нас у руки
Обірванцю такому й гультяю?
Хіба ж ми прості які Гуси?
Куди ж це дурневі, псяюсі,
Втовкти у голову свою?!
Одно лозиною, мов ціпом тим, махає
Та нас, як кріпаків, туряє...
А не розчовпа йолоп сей,
Що рід шляхетський наш ідеться з тих Гусей,

Зъ давнёго Зшитку.

Пісні і Думи.

ЧАСТИНА ДРУГА.

М. СТАРИЦЬКИЙ.

КІЕВЪ.

Типографія Г. Т. Корчанъ-Новицкаго. Михайловская улица, соб. домъ.

1883.

Обкладинка збірки поезій «З давнього зшитку» (1883).

Що колись Рим одрятували;
Та там, коли ви не чували,
Із давна-давен, в дяку їм,
Процесії уставлено та свята!»
«А ви ж за віщо, Гусенята,
Бажаєте шанобоньки й собі?» —
Спитав їх пан. «Та наші предки...» — «Знаю,
І в книжках це читав, а відати бажаю,
Яка користь од вас другім?»
«А зборонили предки Рим!»
«Та то дарма, а ви, панове-друзі,
Сами вчинили що-небудь?»
«Ми? Нічогосінько!» — «Так годі й кирпу гнуть:
Катюзі по заслугі!
З тих предків всім користь була,
За те їм шана і хвала,
А з вас одно хіба — печене!»

Цю баечку, якби на мене,
То можна б приложить і до других речей...
Так щоб, бува, не роздрочить гусей!

КІТ ТА КУХАР

Якийсь-то Кухар-письмачок
Побіг з кухарні у шинок
(Він богомільний був, і саме в тому часі
Прийшлося випити за упокій кумасі);
А дома пантрувать м'ясів
Кота лишив.
Вернувсь — і, матінко! Аж вдарив його піт!
На долівці недоїдки потрібки,
А за барилом коло пічки
Вже над печеним мурка Кіт!
«Ач, ненажеро, лиходій!» —
Почав йому тут Кухар дорікати.—
Так так на тебе, кидай хату,
Так отакий ти вартовий!
Чи то ж не сором, га? Та стін би постидивсь,
Як не людей! І де ти уродивсь,
З якого кодла був твій батько?
(А Кіт одно — трощить та умина курчатко).
Гай, гай! Шкодливий, а старий!

Не мав еси від мене ще наруги,
Тебе в зразок я ставив другим,
А ти... побий тебе лихий!
Тепера вибачай,— усі почнуть мовляти:
«Кіт Васька злодій, курокрад!»
І кожен, вір, що буде рад
Котюгу-злодія лозиною зайняти
Не то з кухарні, а й за двір!
Він — хижий вовк, він — лютий звір,
Лиха чума! Хай все його минає!»
(А Васька слуха та вминає).

Тут слово за́ слово, і кухар красномовий
Ні краю ні кінця не міг дійти у слові!
А поки він галасував,
Кіт Васька все печене вклав!

А я б сказав такому дурнослові:
«Ніж язиком горох товкти,
Було б не кидать стерегти
Печеного котові!»

МАВПА ТА ОКУЛЯРИ

На старість Мавпочка недобачати стала,
А у людей вона чувала,
Що то біда ще не яка,—
Аби дістати окуляри.
Отож чи так, чи за таляри
Добула їх з пів-сорокá:
І, господи, яка раденька!
То на потилицю, а то на хвіст напхне,
То понюхне,
То язиком лизне,
То знов притулить до серденька!
Аж утомилася сама,
А проку з них усе катма!
«Пху! Згиньте! — каже.— Й той скажений,
Хто людські слуха теревені!
Про окуляри всі гули,
А що вони запомогли?»
Тут Мавпочка з досади та печалі,
Як брязне ними по землі,—
Аж тільки скалки заблищали!

На горенько ж, і між людей
Отак подеколи буває:
Хоч корисніша річ, а як ціни не знає
Йї неук — то й жене з очей!

БІЛКА

У Лева Білочка служила,
Що там робила, що пекла —
Нема до того мені діла,
А тільки наймичка мала
Чимсь йогомосці догодила:
А пану догодить — багато треба сліз!
За те ж, за вслуги її ширі,
Обіцяно при цілім мирі
Горіхів йї чумацький віз...
Ну, ситий будь і словом королевим!
Проте час плине, як вода,
І часто Білка голода,
Хоч скалиться й на кутні перед Левом.
Подивиться, а там в горах
Йї всі подружки з ліщини
Трощать горішки на зубах.
Йї заманеться так, що страх,—
Так що ж? Ковтає тільки слину,
Бо в ліс не можна і на мить,—
Усяк штовхає її в спину
Ясновельможному служить.
От вийшла врешті й йї пора —
Обридла Левові стара,
Й шлють до родіни бабу вражу.
І справді, йї дали горіхів цілу мажу:
Горішки славненькі,— любує і сама —
Один в один тобі добрано!
Та тільки от що препогано —
У Білки вже зубів катма!

МАВПА ТА ДЗЕРКАЛО

Раз Мавпа, в дзеркалі забачивши свій лик,
Тихесенько ведмедя — штовх! — у бік:
«Дивись-бо, кумоньку, яка красуня гожа!
Як скалиться кумедно та плига!
Якби на неї була схожа

Хоч краплю я,— мене б взяла нудьга
І я б повісилась, бий мене сила божа!
Проте признайсь, бо ніде правди діть,
А є між подружок таких моргух чимало,
І як на те вже, куме, стало,
То можу я й по пальцях їх злічити!»
«Нім подружок перелічати,
То краще на себе, кумасю, очі зняти!» —
На те ведмідь їй відказав,—
Та раду ж ту даремно вийшло дати!

Таке і в світі я видав:
Що голова на руку погрішає.
Відомо вже й селу всьому,—
Йому за хаптурі усяке дорікає,
А він, проте, морга на писаря Хому!

СЕЛЯНИН В БІДІ

До селянина восени
У північ злодій навісний
Забравсь до хижі і на волі
Погосподарив, як хотів:
Обчустрив скрині, стелю й піл,
Покрав усесіньке, що вспів,—
Лишив-но стіни тільки голі,
Без жалощів... Та й то сказать,
Яка там совість в лиходія!
Ну... так обчистив він Корнія,
Що хоч сорочку продавать:
Заможним ліг безпечно той на печі,
А старцем встав, хоч торбу скинь на плечі —
Анічогісінько нема!
От бідний рученьки лама,
Склика в пригодоньці громаду,
Кумів, приятелів, дідів.
«На бога! — плаче.— Дайте раду,
Запоможіть в лихій біді!»
Тут кожен став порадоньку давати,—
Всі загули, немов чмелі.
Кум Гнат мовля: «Ох, ох! Мій свате!
Навіщо б славоньку пускати,
Що ти заможний на селі?»
А сват Палій:

«Ото на вуса тра мотати,
Щоб хижу ближче будувати!»
«Ет, братці! Все не так! —
Сусід Карпо доводить.—
Що хижа далі, те не шкодить,
А треба у дворі держать лихих собак;
Візьми в мене щенят хоч парку від Понади —
Коханому сусідоньку я радий
На вибір їх подарувать,
Ніж закидать!»
І від рідні й приятелів багатих
Надавано порад таких до ката,
Хто як знав,
А ділом в скрутоньці — то жоден не доклав.

І світ, як бачите, такий:
У щасті друзяків, як рясту на городі,
А суньсь до помочі в пригоді —
То кращий приятель глухий!

СВИНЯ ПІД ДУБОМ

Свиня під дубом віковим
Нажерлась жолудів до хіті і до змоги,
Наївшись, попростягала ноги
І добре виспалась під ним;
А виспавшись, вічки свої продрала
Й коріння підривать свинячим рилом стала.
«Та з цього ж Дубові загин!» —
Йй з гілки Ворон промовляє.
«Про мене, хай і всохне він! —
Йому понура відрікає.—
Аби б но жблуді мені,
А то байдуженьки до Дуба:
Не з його ласки буду груба!»
«Невдячна ти! — загув тут Дуб Свині: —
Коли б ти рило знять та догори здоліла,—
Сама б тоді уздріла,
Що на мені ж ті жолуді й ростуть!»

Отак і неучі освіту все женуть,
А користуються щодня од її праці...
Чи не рідня ж вони Свиняці?

В Е Ч І Р

Уже за хвилі ті червоні,
Втомившись, сонце порина;
Темніша синя пелена,
Туманом криє оболоні,
І вечір землю обніма;
З ним тихо лине ніч сама
І сіє скрізь чудові зорі
На неомірянім просторі...
О богомила! Линь хутчій
З твоїм серпанком чарівливим,
З твоїм забуттям мовчазливим —
Нужденним душам мир навій!
І своїм лагідним диханням
Ти серце, втомлене украй,
Мов ненька та, заколисай!

З Д. Н. Г. Байрона

БУВАЙ ЗДОРОВ!

Бувай здоров, краю, мій краю коханий!
Твій берег в млі сизій зникає...
За хвилями хвилі ревуть, наче п'яні,
І чайка над нами літає.
Блисकोче, мигоче за деменом піна,
Вже сонце червонить ті хвилі...
Ми ж прич утікаєм... Прощай-но, родино,
Добраніч, краї мої милі!

Година, другая... і — збліднеш ти, зоре,
Знов вигляне сонечко з раю;
Побачу я небо, побачу я море,—
Тебе ж не побачу, мій краю!
Будинок, де свята гриміли часами,
Замовкне — і сум його вкриє;
Бур'ян на валах поросте, біля брами
Собака незрадна завіє.

«До мене, дитино, коханий мій джуро!
Ти плачеш? З якого ж то горя?
Невже тобі з бурі на серденьку хмуро
Чи страшно бурхливого моря?
Не плач, не лякайся! Хай щогли хитає —
Вони не бояться негоди:
Так прудко і сокіл прудкий не літає,
Як ми летимо через води!»

«Хай хвиля гуркоче, хай буря бурхає,—
Мені це, мій пане, не вада;
Зі дна мого серця сльозу підіймає
Не жах, а нудьга-нерозрада;
Бо там я покинув і нььку кохану,

Покинув і батька старого,
Там всі мої кривні — опріч тебе, пане,
Опріч тебе тільки — та бога!

Не плакав мій батько, а тільки тремтяче
Хрестив на прощання рукою,
Так мати ж, як рибка, вбивалась боляче,—
Нудитиме тяжко за мною!»
«Що правда, мій джуро, то правдонька щира!
Ясна твоя туга, мій друже:
Якби в моїм серці зоріла ще віра,
То й я, може, плакав би дуже!

А ти, мій стерничий, слуго мій правдивий,
Скажи мені — блідий чого ти?
Невже пак лякають ці хвилі бурхливі,
А чи розбишацькі нальоти?»
«О ні, господине! Бодай і загину,—
Не страшно, й ці хвилі — байдуже!
Але ж я покинув діток і дружину,—
І цим болить серце недуже!

Кінець твого замка стоїть наша хата,—
Там жінка прощалась зі мною;
Прокинуться діти, спитають за тата —
Бездольна відкаже сльозою!»
«Так, так, мій стерничий! Тяжке твоє горе,
Не можна покласти наруги,
А я ж, сміючися, полинув на море,—
Не билося серденько з туги!

Мінливі, зрадливі ті сльози жіночі:
Блисне тільки сонечко зрана —
То й висушить сльози, і вяснить очі
На іншому лоні кохана!
Не жаль мені краю, де літа потратив,
І бурі не страшні гукання!
А жаль, що нікого я там не зоставив,
Кому б перекинув зітхання!

Тепер сиротою на морі глибокім
Лечу, мов той ворон, що кричє...
Чого ж мені плакати,— за́ ким і по́ кім?

Як жоден за мною не плаче!
Хіба пак завие собака слух'яна,
Поки де кутка не спіткає...
Коли ж я вернуся, то рідного пана
Навряд чи й собака пізнає!

Риплять наші щогли, і вітер григоче,
Вітрила напружились білі!
Несіть мене, хвилі, несіть світ за очі,
Назад не несіть тільки, хвилі!
Ти ж, лоно безкрайне, вільнесеньке море,
Мене розважатимеш, знаю;
Тобі ж на добраніч, мій темрявий боре,
Добраніч, коханий мій краю!»

Л И Ш И М Е Н Е !

Лиши мене! Мене журба зв'ялила,
Розрадою поточено давно
Це серце хвореє,— йому тепер несила
Те витерпіть, чим страждало воно!

Лиши мене!.. Надії вже на долю,
На боротьбу нема в моїй душі,
І на твій зов — покрикну тільки з болю:
«Лиши мене, навіки залиши!»

З Г. Гейне

* *
*

Скоро хвилию прилине
Пісня милої про долю,
Серце стука, серце гине,—
Хоче вибитись на волю.

В лісі темнім, в пуші саме,
Заховав би я наругу,
І палючими сльозами
Затопив би свою тугу!

* *
*

Щоку до моеї щоки прихили —
Щоб наші зітхання злилися,
І серце до серця палкого тули —
Щоб полум'ям вкупі взялися!
Коли ж на кохання похлинуть рікою
Киплячі ті сльози з розлуки —
Я, міцно твій стан охопивши рукою,
Умру з поривання і муки!

* *
*

Мені снились сльози й палкі поривання:
У милої в косах барвінок рясній...
Гіркая розмова, солодке кохання,
І голос надбитий у пісні сумній!

Ті мрії давно рознесло, як полову,
Той образ коханий навіки пропав!
Зосталася пісня; тій пісні до схову
І радощі, й тугу не раз я звіряв.

Лини ж, моя пісне, від мене на волю,
В просторі, де зникли надії, лунай;
Ширяй там по світу, знайди мою долю —
Й останнє зітхання ти долі віддай!

СОСНА

На півночі млавій в заметах, у кризі
Самотня соснина дріма;
Куня, похилившись, і в білії ризи
Вдягла її пишно зима;

І марить та сосна про сонце блискуче,
Йй сниться південь-сторона,
Де теж в самотині, на скелі пекучій,
Красується пальма сумна.

* *
*

В вечір хороший, ясний
Сріблом світилося море;
Нас же на скелі крутій
Мовчки окутало горе.

Слався по хвилях туман,
Скиглила чайка над нами;
Гнувся від туги твій стан,
Руки ти мила сльозами.

Я припадав аж до ніг;
Ти ж рук од уст не спускала
Й тихо із пригорщ своїх
Сльзьми мене напувала.

З того дня серденько схне,
Паше вогнем мені з тіла:
Сльзьми своїми мене
Ти, безталанна, струїла!

* *
*

Снилась мені дівчинонька —
Коси довгі, чорні,
Оченьята ж, мов зіроньки,
Ясні та моторні...
Сидимо ми під гіллями,
Що верба схилила,
А навколо і над нами
Ніч панує мила.

У німім ми закоханні
Слів не добираєм,
А солодким цілуванням
Тільки розмовляєм...
Зорі ясні та холодні
В небі темнім мріють
Та з високої безодні
Заздро нам зоріють!

Прокидаюсь... ані духу:
Ніч кругом і стума;
Тільки в серденьку поруха,
В голівоньці дума...
Тільки в стумі серед ночі
Зірка зимно сяє,
Та в наляканії очі
Сумно зазирає!

* *
*

Брати мої рідні! Як сонце сідає,
То море навколо мов золотом сяє;
Коли я скончаю — на дно того злата
Киньте ви мерлого брата!

Я з морем жив довго, як риба з водою;
Було, його хвилі гойдались зі мною,
Часами стихали гризоти і нуди —
Гоїли хворії груди!

З А. Міцкевича

Ч А Т И

Вночі з огорода прибіг воевода —
В очах щось палає негоже...
Від злої наруги серденько рве з туги,
З запалу дихнути не зможе.

Прибіг до світлиці, упав до ліжниці,
Відкинув запони рукою,—
І зблід по хвилині: нема господині,
Нема молодиці в покою.

Понури́в він очі, рукою тріпоче,
Покручує сивий та дума...
А далі з гризоти відкинув вильоти
Й гукнув козака він Наума:

«Гей, хлопи, ви, хами! Чому коло брами
Нема ні собак, ані варти?
Здійми-но з полиці обидві рушниці,
Набої і шаблі загарті!»

Взяли вони зброю й нічною добою
Покрались в садок до квітниці;
Крізь листя бузочку біліла сорочка
Дружини його, молодиці.

На білії руки, немов ті гадюки,
Дві коси хвилясті спадали;
І персоньки-диво вони соромливо
Під пасма шовкові ховали.

Вона свої очі, темніші від ночі,
Ідною рукою закрила,

А другу тремтяче на плічко козаче
З несили вона положила;

На двоє вагає, чинить що — не знає:
Чи то — козака одпихнути,
Чи красеня герця до палкого серця,
Відкинувши сором, горнути?!

А той припадає, коліна стискає
Й говорить словами до неї:
«Все стратив я, зоре! Одно мені горе
Зосталося тільки гірке;

На світі все тьмяне без тебе, Оксано.
Уже мені й думати годі
Рученьку стиснути, у вічі зирнути,—
Усе продала воеводі!

Не мить, не годину кохав я дівчину,
І серденько рвав своє з нуду;
А той без любові купив чорні брови
За гроші-розкоші до суду!

Як вечір стемніє, старий твій зомліє;
В перині пуховій потоне,
Й чоло шолудиве він схилить пестливо
На пишне, знадне твоє лоно!

Із щічок рожевих, із вуст полудневих
Нап'ється залася він вволю;
Мені ж те не вільно!.. А коником пізно
Летів я стрілою по полю

Крізь бурю й негоду, щоб дівчину-вроду
Побачить ще раз на прощання;
«Добраніч!» сказати тобі й побажати
Палкого вночі милування!»

Та слуха й не слуха; він шепче до вуха...
Німіє у неї серденько;
Печуть його речі — й схилилась на плечі
Вона до того козаченька.

.

А пан з небораком чатують за краком;
Із торби виймають набої;
Припаси вложили і міцно забили
По кулі в рушниці гвинтові.

«Ой пане сподарю! Дівчини не вдарю!
Трясе мене дідько з-за спини:
Рука знемагає, щось око моргає,
І впала на порох сльозина!»

«Цить! бидло мерзенне! Заплачеш ти
в мене!
Підсип-но сухого в панівку;
Оправ ту кресницю і прямо рушницю
Наводь ти на пана й на дівку!

Не схиб же! Ну, жваво! Ще вище!.. Направо!
Рушницю тримаєш погано!
Та слухай наказу,— ми випалим зразу:
Ти — в панну, а я — в того пана!»

Козак те не слуха... рушницю до вуха
Мерщі притулив... і — по шкоді!
Тарахнув з запалу... та схибив помалу:
Дістав саме в лоб воеводі!

МАЗУНЯТКО

Мое ж мазунятко! Як часом жартливо
Почнеш воркувати, співати,—
То так же воркочеш, щебечеш знадливо,
Що й слова не хтів би стеряти.
Одмовить, спинити не зважу я духу —
Усе б тільки слухав, та слухав, та слухав!

Як жваві ж ті речі очиці запалять,
І щічки зашаряться мило
А зубки заблищать, мов перли в коралях,
Тоді вже і слухать несила!
Не можу одвести сп'янілого ока —
Усе б тільки цмокав, та цмокав, та цмокав!

С О Н

Коли в нас настане хвилина розстання,
Не мов мені, зірко, «прощай» на прощання!
Не рви мого серця: хай, хворе, не знає,
Якої ти туги завдасть йому маєш.
А в вечір остатній, як стане надворі
Смеркатись і в небі засвітяться зорі,—
Прийди ти до мене, як перше, кохано,
І дай милуванням напитися п'яно,
А щоб розставання того не спочути,
Підлий в ту хвилину у кухоль отрути!
Вуста свої палко з твоїми вустами
Стоплю й занімію навіки в нестямі,
Та так і умру я на розкошах ночі,
Цілюючи вид твій, милуючи очі;
Коли ж в кінці світу погинуть години
І казано буде вставать з домовини,—
Згадай тоді, зірко, з високого неба,
Що спить твій коханий — збудить його треба;
Прилини до мене, голубко сивенька,
Притисни голівку мою до серденька.
Хай так і прокинусь, немов тії ночі,
Цілюючи вид твій, милуючи очі!

Д О С У Л И

(Do Niemna)

Суло моя рідна! Прозорії, чистії води!
Хлоп'ям в вас мочив я долоні,
А потім і серцем гарячим шукав прохолоди
На срібнім, хвилястому лоні.

Марусю! Ти тут любила на власную вроду
І коси сплітала й квітчала,
А я ж то, бездольний, сльозами кропив тую воду,
Що образ твій ясний гойдала!

Куди ж ти, річєнько, куди занесла оті хвилі,
Що літа пестили малії?
Куди занесла мої думи хороші та милі,
І щастя, і долю, і мрії?

Куди мого серця святе поривання майнуло?
Де постать Марусі літає?
Де те товариство?.. Минуло, минуло, минуло!..
Чому ж та сльоза не минає?!

СПОМИН

Марусю! Чи ти ж не забула ті краснії літа,
Коли ми кохались з тобою?
Коли ми не дбали про решту чужого нам світа,
А тільки втішались собою?

Згадай-но: квітницю, розкішно барвінком обвиту,
Де наші скрилялись бажання;
Де тихо струмочок дзюрчав свою думоньку скриту
І ніч окривала кохання;

Де місяць усе на ті перса, розкішні та білі,
Було позирає з-за хмари,
У злото вбирає волосся шовкового хвилі,
У сяйво — красу, твої чари!

Богине! Ти серце тоді поривала глибоко...
Вуста спотикались з вустами,
Зливались зітхання, в очу твоїм гинуло око —
І сльози мішались з сльозами!

С Е Л О

Вітаю знов тебе, самотній цей куток,
Притулок спокою, і праці, і натхнення,
Де линуть дні мої, як потайний струмок,
В обіймах щастя й опрощення!
Я твій: я замінив знадливий двір царський,
Утіхи пишних учт і п'яні поривання
На холодок дібров, на спокій польовий,
На лінощі, на вільні міркування.
Я твій: кохаю я затишний цей садок,
Його квітки, його сутіні,
І луки запашні, й полускиртів рядок
І криничок розводи сині...
Усюди на очу малюнки ворухливі:
Ось плеса двох озер блакитні, чарівливі,
Де часом човником рибалка пропливе,
За ними ген вбачаються сливе
Між сизих пригорків хати в сріблястих шатах,
На березі яркім товару череда,
А далі — вітряки, мов вартові на чатах;
Усюди мирний слід і клопоту, й труда!

Так думка й тут жахом змертвіле серце крає:
Серед ланів-розкош, серед барвистих лук
Прихилець до людей окривджених вбачає
Темноту дику скрізь, ганебу, гвалт від мук...
Не важачи на плач знебулого народу,
Не чуючи, як стогне він щомить,
На лихо створена панів лиха порода
Лозою й канчуком своїх рабів таврить,
Грабуючи у них добро, і працю, й волю;
Над плугом не своїм, похнюпивши чоло,

Під батогом ратай блідий іде по полю...
Свавіллям панство тут його на пса звело!
Прихилу і надій не вільно люду мати,
А кайдани й ярмо судив йому талан;
Дівоча тут краса вбирається у шати
Для того, щоб топтав її паскудник пан;
Робітники-сини, старих батьків надія,
Беруться силою тут з рідних хат у двір,
Щоб множити рабів на примхи лиходія
І тішити його ненатлий взір...
Коли б мій глас здолав людські серця
зрушати —
Вогнем би їх спалив і стрілами пройняв
За лемент, стогін, плач... за ті обдерті хати...
Але намарне зойк: кебети бог не дав!..
Ох, чи й побачу я мій люд непід'яремним
І рабство, знищене правицею царя,
І чи розвидниться над краєм нашим темним
І волі, й розуму сподівана зоря?

МАРА

Хмара хмару крутить, гоне,
Місяць потай вирина,
В сніжній хвилі світло тоне,
Смутне небо, ніч смутна...
Їду, їду... дико в полі,
Дзвоник плаче — дзень-телель!
Страшно, страшно мимоволі
Серед безвісних пустель!

«Гей, рушай!» — «Катмає мочі,
Коням, пане, тяжко страх;
Хуга б'є мені у очі;
У заметах згинув шлях,—
Збились... Ех, тропа змилила,
Що подієш в ніч сліпу:
Водить нас нечиста сила
Та кружає по степу!

Гляньте: ген голосить, грає,
Приска, свище, наганя;

Ось тепер у прірву пае
Торопленого коня;
Там небулою верствою
Замаріється мана,
Там іскриною малою
Мигоне в пільмі й скона!»

Хмара хмару крутить, гоне,
Місяць потай вирина,
В сніжній хвилі світло тоне,
Смутне небо, ніч смутна...
«Ні, кружать, либонь, доволі —
Сил нема!» — і дзвоник змовк,
Стали коні... «Що то в полі?»
«А я знаю? Пень чи вовк!»

Хуга грає, хуга плаче,
Коні точаться назад...
Ген нечиста сила скаче —
Мов свічок тих цілий ряд...
Коні з храпом знов пустились,
Дзвоник брязнув — дзень-телель!
Бачу: темні сили збились
В білій млі німих пустель...

Неподобні, нечисленні
В блимах місячних, вони
Закрутились, сили темні,
Наче листя восени...
Безліч їх! Куди вганяють?
Що там квилять на загуб?
Чи болотника ховають,
Чи справляють відьмі шлюб?

Хмара хмару крутить, гоне,
Місяць потай вирина,
В сніжній хвилі світло тоне,
Смутне небо, ніч смутна...
Гра нечиста сила роєм
В недосяжній вишині
І зловісним зиком-воєм
Душу шарпає мені!

ЕЛЕГІЯ

Шалених літ веселощі змертвілі,
Як хміль важкий, мені тепер не милі;
Але, як мед, журба сподавня лиш
В моїй душі чим далі, тим міцніш...
Мій шлях сумний: віщує труд і горе
Прийдешнього бурхливе, грізне море!

Але, брати, не хочу помирать!
Я хочу жить, щоб мислити, страждать,
І відаю, що стріну раювання
Серед турбот, і стогону, й страждання...
Знов мрією поезії уп'юсь,
Над вигадом сльозами обіллюсь,
І може стать, що захід мій востанне
Ще привіта ухмилкою кохання?!

НАДГРОБНИК

Я спорудив собі надгробник вікопомний;
До нього шлях людський не заросте зелом:
Піднісся чо́лом він, погордий, непоклонний,
Над всяким кесарським стовпом.

Ні! Я не вмру цілком! Душа у співі милім
Переживе мій тлін, не згине унівець,
І хвален стану я, поки на світі білім
Жив буде хоч один співець.

Про мене слава скрізь розкотиться по Русі,
І звелича мене в моїй вітчизні всяк:
І чужородний фінн, і дикі ще тунгуси,
І гордий внук слов'ян — поляк.

І любий буду тим я кривому народу,
Що лірою в серцях я ласку викликав,
Що в мій жорстокий вік прославив я свободу
І словом скривдженим сприяв.

Корись же, музо, лиш господньому наказу;
Погрози не жахайсь і лавра не шукай,
З байдужістю вчувай і похвалу, й образу,
І дурневі не потурай!

* *
*

Остання хмарино бурхливої тучі,
Одна но в блакиті ти гинеш, летючи,
Одна но тамуеш ясноту промінь
І лежиш на землю жалобну сутінь.

Ти, хмаро, ось зараз все небо тьмянила
І блиском сліпучим зловісно мигтіла,
Ти блимала грізно — все нишкло з жаху,—
Уливами мила ти землю суху...

Гей, досить! Позникни! Минула пригода:
Земля відновилась, скрізь тиша та згода,
І вітер, милуючи листя рясне,
Тебе вже з погожого неба женє!

* *
*

Чи я по торжищах блукаю,
Чи увіходжу в людний храм,
А чи з юнацтвом ніч кружляю —
Я віддаюсь своїм гадкам;

Я мовлю скрізь: пролинуть роки,
І скільки тут немає нас —
Всі в склепи зійдемо глибокі,
І чийсь уже наблизивсь час;

Чи бачу в полі дуб могутній,—
Я мислю: велетню лісів,
Переживеш мій вік забутній,
Як пережив своїх батьків!

Чи дитинятко я милую,—
Кажу: «Здорове будь, рости!
Тобі я місцем постаткую:
Мені вже тліть, тобі ж цвісти».

Щодня і навіть щогодини
Мене все думка обляга
Про неминучу домовину,
Про час, коли її черга?

І де мені судила доля
Сконать: чи в морі серед хвиль,
Чи в січі лютій, серед поля,
Чи на степу, де гра ковиль?

І хоч для мертвої людини
Байдуже, де б не зотлівать,
А все ж до рідної країни
Волів би ближче я лежать.

І хай до склепу вхід жалобний
Життя новітнє покраща́
І світ байдужий та холодний
Красою вічною пиша!

* *
*

Святі пустельники і жени преподобні,
Щоб думкою злітять в оселища загробні,
Щоб окриляти дух, стишати буйну кров,
Зложили тьму святих, благальних молитов.
Та жодна з них мені так серця не зрушає,
Як та, що панотець край врат царських читає
У дні жалобнії великого поста...
Її проказують із чулістю вуста,
Бо з тайників душі святиня вирікає:
«Життя мого владико й боже мій!
Дух празності, зневір'я і гризоти,
Дух заздрості до влади і гордоти,
Дух лихословія од мене геть одвій!
А дух сумирності, терпіння, та чистоти,
Та щирої любові світ-зорю
Даруй мені, о господи й царю!
Хай бачу я своїх гріхів мерзоти,
А братові осуди не даю!»

Е Л Е Г І Я

Я перебув свої бажання,
Я зацурав отруту мрій;
Лишилися мені страждання —
Добутки скошених надій.

Від лютих бур черстої долі
Пожовк барвистий мій вінець...
Нуджуся сам в своїй неволі
І жду, чи прийде мій кінець.

Так від морозу задубілий,
Коли зачує хуги свист,
Тремтить на гілці замертвілій,
Як сирота, останній лист!

З И М Н І Й В Е Ч І Р

Буря млою небо криє,
Хуртовиною зрива;
То, як звір, вона завие,
То застогне, мов сова;
То по стрісі старогодній
Очеретом зашуршить;
То, мов пізній подорожній,
У вікно застукотить.

Наша хата і низенька,
І темрява, і сумна;
Ти ж чого, моя старенька,
Знишкла так біля вікна?
Чи то з хуги завивання
Занудилась, чи чого?
Чи куняєш під сюрчання
Веретенечка свого?

Вип'єм, подруго старенька
Моїх марно зниклих літ!
Вип'єм з горя! Ке хушенько
Пляшку — буде веселіш!
Заспівай мені про долю,

Що вже мохом поросла,
Що тепер, мов та дитина,
В сповиточку спать лягла!

Буря млою небо криє,
Хуртовиною зрива;
То, як звір, вона завіє,
То застогне, мов сова.
Вип'єм, подруго старенька
Моїх марно зниклих літ!
Вип'єм з горя! Ке хутенько
Пляшку — буде веселіш!

В'ЯЗ Е Н Ь

Сиджу я в темниці, дивлюся з-за ґрат:
Край муру теж бранець — орел, мій співбрат,
Журливо махає недужим крилом,
Криваве щось дзьоба якраз під вікном...

І рве, і шматує, та зорить в вікно,
Немовби замислив зі мною одно;
І клетотом вабить взір темрявий мій,
І хоче промовить: «З темниці мерщій!

Ми вільнії птахи; гей, час і порал
Туди, де з-за хмари біліє гора,
Туди, де синіють за млою моря,
Туди, де гуляєм лиш буйний... та я!..»

БОРВА НА МОРІ

Море гра; по хмурім лоні,
Мов розпуджені ті коні,
Скачуть буруні,—
Навіжені, в білих гривах,—
Борва їх несе на крилах
З північ-сторони.

Оповито обрій млою
І зміястою стягою
Мріє він здаля;
У безладді хижім море
Б'ється з буйним, необоре,
Стогне та буя.

Хвиля хвилю наганяє,
То зроста, то опадає,
То тіка в пітьму;
То, мов дзвін той на дзвіниці,
Грюка молотом із криці
Об скалу німу...

Ох ти, велетню ковалю!
Що коваadlo б'єш без жалю,
Під густий туман?
Чи на люд готує пути,
А чи землю проглинути
Має океан?

Мов якась потвора блима
Зеленистими очима,
Вся із черенків,

Та в скаженому нестямі,
Виверта з безодні-ями
Кістяки мерців.

Наче звір, рикає море;
А плавці вже бачать горе,
Збіглись на чардак,—
Бо вже теча... ненароком
Блимнув їм підсліпим оком
Здалеку маяк.

На обширі неомірїй,
Топлять всі скарби у вирі
Знуджені плавці;
Їм же хвиля, знай, гуркоче:
«Наш владар добра не хоче,—
Вас чека в дворці».

У пекельній тій пригоді
Все збентежилось в природі,—
Ніч — ані зорі!
Аж сліпить стерничим очі...
Шмат вітрила щось лопоче
Жалібно вгорі.

Квилять, плачуть у покуті
Реї, щогли, ребра куті,
Якорі й стерні...
І немов десь під водою
Повертається горою
Гідра навісна.

Лемент знявсь, гидке ячання
І снастей, і риштування,
Морок ще згустів:
Те рипить, що море — прорва,
А друге, що люта борва
Поглине борців.

Подих смерті лине з сходу,
Қаламутить чорну воду
У киплячий вир...
Сатаніе борва люта,—

Тогосвітняя можуть
Геть руйнує мир.

Край, кінець! У трюмі хвилі...
Прощавайте, дітки милі,
Жіночка-зоря!
Чути, хтось гука на «пробі»...
Люта смерть в ненадлій злобі
Зуби виширя...

І в п'їтми зловісній, хмурій
Рій патлатих, лютих фурій
З смертю заграє
Та назустріч тучі-борві
Кида скрізь у чорні прорви
Зброїще своє...

1874

З Ю. Словацького

ПОЇЗД

(Кўлик)

От і масниці... Встяж коні, з бича!
Кожен веселий, кожен ма зброю,
Лине до бою, нібито з бою —
З брязкотом шабель, з сміхом — за звичай...
Далі гей! Шпарче! Сіл не минати:
Збудим заспалих, візьмем до себе!
Годі вбиратись в пишніі шати,
Ані жалоби, смутку не треба!
В тім, як застали, далі та й далі!
Як керувати ж? Аж до кордону:
Зорі нам сяють на оборону,—
Будемо цілі взагáлі!

Прискають коні; жде нас догидця;
З бича не ляскай, спить хай те лихо.
Хутко по шляху, мов ті привидця,
Линьмо без крику, тихо та тихо,—
Хай грають сани, як блискавиці,
А місяченько, князь білолиций,
В млистій короні, нібито в тузі...
Ха-ха! Як втішно, весело, друзі!
Хто нас побачить, той буде з нами,
Кинеться шпарко в гемонські танці...
Блима по хатах світло уранці:
Гайда ж по снігу слідом санками!
Хто хоче дома спать — на добраніч!
Навіть не збудить півень ту каліч:
Спить-но спокійно, мертві, заспалі,—
Ми й без підмоги — далі та далі!

Стійте! Тривайте! Ось можновладий
Шляхтич відчинить гоїно нам двері:
Столик зелений, повний принади —
Золото, свічі, карти, папери...
Шляхто, панове! К бісу ті карти!
Гайда до зброї, друзі і кривні!
Набік забави, набік ті жарти,
Ох, як обридли пута яремні,
Як остогидли клятї кайдани:
Висохли сльози, жовч розлилася,
Серце здригнулось, кров зайнялася,—
Зірвано струпа з давньої рани...
Гей же, без ляку далі та далі,—
Аж до границі, аж до кордону:
Зорі нам сяють на оборону,—
Будемо цілі взагáлі!

Стійте! Тривайте! Дворик ось білий?
Світяться вікна... Стрельну з пістоля...
Га? Відгукнулись гучні постріли:
Тутка весілля,— добра нам доля!
Шляхта гуляє, спить лихо враже —
Дружби за нами, гості — за нами!
Від молодї гайда, мій княже!
Не озирайся; змите сльозами
Милої личко; сльози ж жіночі.
Серце розчулять, вернуть на знаду...
Краще з квітками з шлюбного чаду
Миттю за нами в темряву ночі,
Так, як застали, в буйнім розпалі,
З хмелем веселим,— далі та далі!

Стійте! Тривайте! Палац чималий...
Стрельну на гасло... Ні, тихо, тихо!
Знагла ускочим, щоб не чували...
Ой-мі! На бога! Похорон... лихо!
Чорне по вікнах... ясна трунина...
Схилене чоло скорбного сина...
Гості в жалобі... Люду ген хмари...
Ждуть домовину пишної мари...
Ох, жалко сина! Батько не встане:
Нащо ж і дляти ті похорони?
Дай на відправу, дай ще на дзвони

Та й гайда з нами, любий мій пане!
З хмарою люду, в тузі-печалі,
Так, як застали, далі та далі,
Аж до границі, аж до кордону:
Зорі нам сяють на оборону!

Стійте! Тривайте! Знов ось господи,—
Вже геть по вікнах світло погасло;
Стрельну з рушниці... Нащо те гасло?
Сплять тут, не чують... Що ж, хоч і шкода
Сон перервати,— стукну в ворота...
Га! Ось і сторож — вірна турбота!
Світить, вітає... «Що ж то, мій сину,
Спить пан господар в слухну годину?»
«Ой, ні! Наш дідич і діти милі
Рушили збройно з військом до стану
Ще позавчора, рано-порану...
А тут тепера як у могилі...
І не повернуть, може, додому...»
«Щасти-но, боже, пану такому!
Дай же, предвічний, щоб наші двіри
Всі так хапались на чесні збори,
Щоб всі юнаки вмить вирушали!»
Гей же, відважно — далі та далі!

Ніч яка пишна, вихром мчать коні,
Бурею гонять, аж з-під копита
Бризкають іскри; близько до світа,
Вже ген зоріє по оболоні,
Блідне вже місяць посеред неба,
Ось кінець шляху — наша потреба!
Гей, спині коні, здерж-но румака:
Тут поле честі задля поляка!

КОХАНКА

Стою я похмурий і думку гадаю,
Чому я не сокіл, чому не літаю?
Розбив би я зараз тяжкі кайдані,
Полинув на південь з тюрми-сторони.

Стоять та сумують там славні могили,
Де трупи братерські навіки спочили;
Там все моє рідне — гаї і поля,
Живе там бездольна коханка моя!

Як небо блакитне, прозорі ті очі,
А шати зелені хороші, хороші!
І синій припояс, мов сизий туман,
Дівчиноньки-вроди гнучкий повив стан.

Замислене чоло мов хмароньки вкрили,
На перса спадають шовкові хвилі,
В вечірню добу співала мені
Вона свої тихі ридання-пісні!

Я всім повідіаю, що тая дівчина,
Що тая вродлива — моя Україна;
Її я кохаю, для неї я грів
І думу таємну, і лагідний спів!

Як дівчини око вабливе, глибоке,
Так небо Вкраїни — прозоре, високе;
Мов поясом синім на південь кругом,
Вона огорнулась славетним Дніпром.

А розкіш-степи ті, зелені, шовкові!
Лежать килимами, ширіють безмові!

Лиш буйний гойдає там тирсу густу
Та хвилю на ниві жене золоту.

Неначе німої скорботи зітхання,
Немов тії неньки над дітьми ридання,
Так в душу глибоко запали мені
Рідної України сумні ті пісні!

1882

СВІТОВА РІЧ

Весна у пишнотах шаріла...
На кручі сиділи вони;
Тихесенько річка леліла,
І килимом слались лани.

По той бік маріла ліщина...
І пісня лилась голосна;
Над ними схилялись калина
Та липа розлога, рясна.

І пара, без краю щаслива,
Гула, немов ті голуби:
Вона молоденька, вродлива,
В нього ж тільки пух на губі.

Коли б хто побачив уранці
Той племінь, що грав їм в очах,
Коли б хто підслухав коханців
Розчулений голос в речах,—

Яким би здалося на слово
Гарячим кохання саме:
Од запалу того чудово
Зігрілось би й серце німе!

Ми потім спіткались неждане:
Вона вже була за другим,
Він теж... А про щастя весняне
Погинув і спомин, як дим!

І там, де калина червона
Та липи старіють рясні,

Рибалки но ходять до човна
Й співають журливі пісні.

Ніхто, ані липа стареча,
Не скаже, що діялось тут;
І сльози, й закохані речі
Напевно що з нею помруть!

1864

П А Р У С

Біліє парус в самотині
На морі в сизім тумані.
Чого шукає він в чужині,
Що кида в рідній стороні?

Бурхоче вітер, хвиля грає,
І щогла хилиться гнучка...
А він пак щастя не шукає
І не від щастя утіка!

Під ним блакить ясніш од неба,
Над ним гра промінь золотий;
Йому ж, свавольцю, бурі треба,—
Буцім у бурях є спокій!

* *
*

І нудно, і сумно, й нема де поради шукать,
Як смутком душа оповита!
Бажання? Який зиск даремне і вічно бажать?
А літа минають, найкращії літа!
Кохать? Але нащо? На час, далєбі, що шкода,
Довіку ж — не сила кохати...
В минуле заглянеш — порóжняява тільки бліда:
І радощі, й муки — все марне до цяти.
Що за́пал? Чи рано, чи пізно заласся солодке
міні,
Бо розум промовить: «Не варто!»
Й життя, як навколо хто оком холодним зирне,—
Дурна та нікчемна ще жарта!

ТАМАРА

В глибокім міжгір'ї Дар'яла,
Де рветься Терек у млі,
Старезная башта стояла
Й чорніла на чорній скалі.

В тій башті високій, негожій
Цариця Тамара жила,
Хороша, мов янгол той божий,
Мов демон — лукава та зла.

І там, що темрявої ночі,
Блищав було промінь ясний,
Мигтів подорожньому в очі
І вабив на спокій нічний.

Звідтіть чувся голос Тамари:
Він весь був — і хіть, і жага,
В ньому були демонські чари
І влади царської вага.

На голос незримої кралі
Хапався купець і вояк;
Його зустрічали ще здалі
Й вели до красуні в *конак*.

На пишному ложі, убрана
У перли, в парчу чарівно,
Чекала вона того пана —
В двох кубках шуміло вино;

Спліталися руки гарячі,
До вуст прилипали вуста,
І гуки заласні, кип'ячі
Лунали всю ніч неспроста!

Немов у порожній тій башті
Сто хлопців палких і дівчат
Зійшлись на гулянці та жарті
Чи то на весіллі княжат.

Але, скоро ранкове сяння
Красило шпилі синіх гір,

Зненацька стихало гуляння,
Німіли і башта, і двір.

Гурчав тільки Терек з провалля
І гомоном тишу будив;
За хвилию хвиля вганяла,
Аж піна летіла з верхів.

З плачем занімілее тіло
Ті хвилі несли в чужий край...
Тоді щось в вікні миготіло,
І линуло звідтіль: «Прощай!»

Таке ж було любе прощання,
Так солодко голос лунав,—
Немов на розкішне кохання,
На пестоші й втіхи вітав.

Б Е С К Е Т

Ночувала хмарка злототкана
У бескета-велетня на лоні.
Вранці знов у путь майнула зрана,
Граючись в блакитній оболоні;
Так лишився ж вогкий слід в морщині
У бескета-діда; сиротливо
Він стоїть, замислився журливо
Й нишком плаче у степу донині...

* *
*

Ой виходжу сам я на дорогу,
Шлях кременний сріблом криє мла,
Змовкла ніч, вважа пустеля богу,
І зоря з зорею розмовля.

В небесах велебність і пишнота,
Спить земля в блакитнім тумані,
Та чого ж в душі тяжка труднота,—
Чи я жду, чи жаль кого мені?

Гей, не жду я од життя нічого,
Й за минулим серце не болить;
Я жадав би сону дорогого,
Щоб на волі від думок спочить...

Та не сном холодної могили
Віковічно хтів би спати я,—
Щоб в грудях бриніли завжди сили,
Щоб повік в них тліла жизнь моя;

Щоб і день і ніч всю милий голос
Про кохання мені пісню вів
І щоб дуб, схиливши пишне чоло,
Надо мною листом шепотів!

Я Н Г О Л

По небу опівночі янгол летів
І пісню він тихую вів,
І місяць, і зорі, і хмар цілий рій
Вважали тій пісні святій.
Співав він про щастя безгрішних братів
Під вітами райських садків,
Про бога величність співав, і хвала
Його щиросерда була.
Дитячую душу в обіймах він ніс
На землю для горя та сліз;
І глас його пісні в душі молодій
Лишився без слів, а живий.
І довго на світі нудилась вона,
Жаданням якимсь чарівна,
І згуків небесних змінить не могли
Йї пісні нудливі землі!

* *
*

Чи пам'ятаєш, як з тобою
Прощались пізньою добою?
З гармати гук простугонів;
Йому ми, зрушені, вчували...

Тоді проміння вже згасали,
Туман на морі сутенів;
Той гук з натугою розлігся
І десь в безодні зупинився...

Скінчивши працю щодньову,
Край моря часто я блукаю,
Тебе в гадках своїх зову,
Вечірнім пострілам вчуваю;
Як їх гукання по черзі
Глушаться хвилями сідими,—
Я сльози ллю в німій нудзї
Й умерти я бажаю з ними!

СУСИДА

Хто б ти не був, сусідо мій сумний,
Люблю тебе, як друга літ коханих,—
Тебе, товаришу нежданий по кайданах!
Хоч долі жарт лукавий, навісний
Мене навіки роз'єднав з тобою —
Тепер муром, а потім таїною.

Коли, бува, вечірньої доби
Крізь ґрати ці, немовби на прощання,
Вмираючи, несе мені вітання
Світ сонячний, рожевистий, слабкий,
І вартовий, обпершись на рушницю,
Дріма, гадаючи про давнюю билицю,—

Тоді, чоло схиливши ік стіні,
Я слухаю — і в тиші мовчазливій
Лунають ясно твої співи;
Об чім вони — не знаю, а сумні,
Повнісінькі нудьги й тяжкого лиха,
Як сльози, ллються, ллються стиха.

І молодощів образ дорогий
Мені зрина, як чарівная мрія,
Скриляється закохана надія,
І вибуха знов полум'я жаги,
Та кров кипить,— а із очей чергою,
Як одгуки, сльоза лле за сльозою!

ПРОРОК

Відколи вічний судія
Мені натхнув пророчу славу,
В очах людських вбачаю я
Злоби і кривд стягú криваву.

Розповідать я всюди став
Науку, правду та любóву,
А люд братерній привітав
Мене камінням за ту мову.

І на чоло я скинув прах,
Утік од людського порога,
Та старцем в пущі, наче птах,
Годуюсь ласкою від бога.

Учувши з неба заповіт,
Мені слугує й звір у борі,
І з неба шлють мені привіт
Ласкавим променем всі зорі.

Коли ж проз бучні городі,
Бува, я крадуся часами,
Шепочуть дітям там діди
І усміхаються вустами:

«Дивіться! От зразок для вас!
Він докоряв усім нам згóла;
Дурний, хотів запевнить нас,
Що ним господь святий глагола!

Глядіть на старця ж ви того,—
Який блідий, худий, убогий,
Як з туги гнеться, босоногий,
Як зневажають всі його!»

РОДОВИЩЕ

Люблю я рідний край коханням незвичайним,
Його не здужає зламати й розум мій.
Ні слава, надбана кривавим рабуванням,
Ні самовіри гордий супокій,

Ні давньої доби перекази святії —
В мені не зворухнуть одрадісної мрії.
Проте люблю — і сам не знаю чом —
Його степів хвилястих коливання,
Його лісів темрявих шепотання
І морем геть розливи рік кругом;
Люблю в повозці я летіти між узбочин,
Очима втомними пронизувати млу
І радісно стрічать, гадаючи про спочин,
Тремтячі вогники по сумному селу.
Люблю я на стерні од диму сизі хвилі,
В широкому степу ночівлю чумака,
І серед жовтих нив часами на могилі
Білесенький гайок з березняка.
І не відому всім я в серці чую втіху,
Як по токах селянських завізно;
Як очеретяну на хаті бачу стріху
Чи помережане й мальоване вікно;
Або смерком погожим в які свята
Я б цілу ніч дивився залюбки,
Як поплавом танок ведуть дівчата,
Як гопака сажають парубки!

ДЕМОН

(Поєма)

ЧАСТИНА ПЕРША

1

Похмурий дух, вигнанець з рая,
Летів над грішним миром цим,
І споминок найкращих згряя
Неслася роєм перед ним,—
Про дні, коли в ясній оселі
Він сяяв, чистий херувим;
Коли по синій неба стелі
Комета бігла перед ним
І помінялись з ним любила
Усміхом щирим, привітнім;
Коли в жадобі, що палила
Його до знання, він зорив
Крізь тумані довічних днів
На божії пишноти-чари
Й зірок розкидані отари
В безоднім проросторі слідив;
Коли він вірив і любив,
Первак, щасливіший з творіння,
Не знав злоби ані зневір'я
І не страхав коли його
Віків ряд довгий... і багато,
Багато дечого... й всього
Не мав він сили пригадати.

2

В безодній пустці він блукав
Давно без притулка й спочина;
Слідком за віком вік минав,
Як за хвилиною хвилина
В черзі однакових все днів.
Він людом кволим володів
І сів зло без смакування;
Ніде спокусові свому
Не зустрічав ще він змагання —
І зло докучило йому.

3

І над верхів'ями Кавказу
Вигнанець райський пролітав.
Під ним, немов кришталь з алмазу,
Казбек, снігами вкритий, сів;
А там десь глибоко чорніла
Крива розщілина, страшна;
По ній гадюкою мигтіла
Дар'ялу хвиля навісна
Та Терек плигав, як левиця
Запіняна, і піна та
Летіла клоччям із хребта,
А він ревів. І звір, і птиця,
Що гра в блакитній глибині,
Ревінню хвиль його вважали,
А золоті хмарки ясні
З полудневої сторони
Його на північ проводжали.
І скелі скупчені, смутні
Над ним схилялись головами,
Немов в таємничому сні,
Та хвилі стерегли. Рядами
По скелях замчища з шпилями
Дивились грізно в тумані
Вартові велетні страшні
Кавказу вільному до брами!
І дико, й пишно геть навкруг
Мир красував... Так гордий дух
Окинув все зневажним оком

Творіння боже, кільки зміг,—
І на чолі його високім
Ніякий одслід не поліг!

4

І розляглися перед ним
Краси інакшої картини.
Розкішним килимом рясним
Пишали Грузії долини.
Щасливий краю чарівний!
Кругом шпилястії руїни;
Струмочків плескіт голосний
По кольорістій, дрібній рині;
Кущі рожеві запашні,
Де соловейки з віт темрявих
До своїх милих, тихих, млявих,
Щебечуть радісні пісні;
Чинар розложистий бік гаю,
Плющеві кетяги з гілок,
Під ним погожий холодок,
Провалля гір без дна, без краю,
Куди в пекучий, ясний день
Тіка й ховається олень...
Тепло і світ, листів шептання,
Веселий гомін скрізь і рух;
В часи південного дихання
Квіток, рослин чудовий дух;
Розкішно-мляві, теплі ночі,
Убрані перлами роси,
І зорі ясні, мов ті очі,
Мов погляд дівчини-краси;
Але пишноти тії милі,
Крім завидющої злоби,
В порожнім серці не збудили
Ні згадок давніх, ні журби,
Ні думки нової, ні сили,—
І що відлучний оглядав,
Все зневажав, всім гидував!

5

Господу пишну, двір широкий
Старий Гудал побудував;

Багато сліз він коштував
Рабам за довгі, тяжкі роки.
Там на сусідніх злогах гір,
Як сонце вигляне щоранку,
Лежить велична тінь від замку;
По скелі ж, де стоїть той двір,
Від башти вниз аж до долини —
Рябіють сходи і щоднини
По них, закутавши в чадрі
Свою дівочу пишну вроду,
Дочка Тамара по горі
Аж до Арагви йде по воду.

6

Понурий замок той дививсь
З шпиля все мовчки на долини...
Сьогодні ж бенкет там якийсь —
Бриньчать цимбали, ллються вина:
В Тамари сватання; Гудал
Весь рід на свято покликав.
На дасі, вкритім килимами,
Сидить Тамара молода.
Немов та квітка між квітками;
Кругом дівчата, співи, сміх...
І час спливає між утіх.
За ясно-сизими горами
Кружало сонячне сіда;
Під голос пісні й плескіт мірний
Бере Тамара бубон срібний —
В танець іде, і ось вона,
Схопивши білою рукою,
Його кружля над головою, —
Як серна, легка та ставна;
То полине, немов та птиця,
То знов зупиниться мершій,
І вогка світиться зірниця
З-під завидющих, довгих вій;
То вигнеться, мов тая лізка,
Бровою чорною моргне,
То, наче човник, посковзне
По килимку чудова ніжка,
І усміхається вона,

Мов та дитинонька ясна!
Та й промінь місячний, як грає
У хвилі срібній в час нічний,—
Навряд той усміх нагадає,
Як молодощі, чарівний!

7

Клянусь я сьйвом тих мирів,
Промінням сходу і заходу —
Ані єдиний із царів
Таких очей та чорних брів
Не цілував ніколи зроду;
В гаремі пишному фонтан
Ні разу душною добою
Перлисто-срібною росою
Ще на такий не падав стан.
Земна рука ще жодна й досі,
Блукаючи в отій розкоші
Кругом хорошого чола,
Коси такої не плела.
Звідколи світ позбувся раю,
Клянусь — у полудневім краю
Краса така ще не цвіла.

8

В останній раз вона гуляла...
А завтра, завтра що то ждало
Дочку єдиную Гудала,
Розкішну квітку пишних ліз?
Гірка рабині тії доля —
Далекий край, тяжка неволя,
Чужа сім'я і море сліз.
І часто думи, наче хмари,
Міняли личенько Тамари;
Але ж у неї кожний рух
Таким був простим, любим, милим,
Таким живим, та виразливим,
Що хай би сам відлучний дух,
Літаючи в світах безкрайніх,
Тоді на неї позирнув —
Він спогадав би братій давніх,
І відвернувся б, і зітхнув...

І демон глянув... На хвилину
 Якусь тривогу й дивну зміну
 В собі відразу він спочув:
 Його душі німу пустиню
 Згук благодійний зворухнув,—
 І зрозумів він знов святиню
 Краси, кохання і добра,
 Та довго тішивсь, позирав
 На зачаровану картину.
 Із серця ринув цілий рій
 Колишніх радощів і мрій,
 Немов за зорями ті зорі,
 Вони минали у просторі.
 І демон з місця не руша:
 Якась-то сила прикувала,
 Нова журба опанувала,
 І відволочена душа
 Рідною мовою озвалась!
 Чи то був знак тільки один
 Опоновлення і покути?
 На серці — він не чув отрути...
 Забути вплив оцих хвилин —
 Не дав бог сили позабути,
 Та забуття й не взяв би він!

10

Стомивши жвавого коня,
 Юнак хапається за дня
 Прибуть на шлюб до молодої;
 Уже щасливо він поспів
 До ярих, пишних берегів
 Арагви, річеньки ясної.
 За ним плуганивсь і рябів
 Шляхом верблюдів ряд чималий;
 Вони під тяжою дарів
 Ногами ледве вже ступали;
 Дзвінки бряжчать їх де-не-де...
 І сам він, дідич Сінодалу,
 Багатий поїзд свій веде.

До огрядного його стану
Улип цвяхований ремінь;
Оправа шаблі і кинджалу
Горить від сонячних промінь;
Рушниця висить за спиною,—
Сріблом цяцькована вона;
І вітер грається порою
Вильотом довгим чи полою
Його нового жупанá,
Що весь блищить у галунах;
Сідло гаптоване з габою,
Вуздечка в китицях, а кінь
Під ним запінівсь до колін,
Аж сяє мастю золотою;
Зігнувши шию огрядну,
Син вільний, жвавий Карабаху
Хропе і коситься від страху
На білу хвилю навісну.
А поперед ще круча мріє...
Трудна дорога надійшла:
Праворуч річка скаженіє,
Ліворуч — прикрая скала;
Проміння гаснуть, вечоріє,
Пославсь долиною туман...
Надбавив хóди караван.

11

Аж ось на самім роздорожжі
Мала каплиця; з давніх літ
Якийсь-то князь у ній лежить,
Тепер святий угодник божий,
Убитий месником лихим.
Так з того часу шляхом тим,
Куди б дорожній не спішився,—
До ворогів чи до гостей,—
А до угодника костей
В каплиці завжди він молився,
І та молитва збороняла
Від бузувірського кинджала.
Але зневажив молодий
Своїх батьків звичай святий:
Його зрадливою жагою

Лукавий демон спокушав,
Він в гадках темною добою
Вуста коханки цілував...
Аж ось щось спереду замріло:
Одно майнуло з-за гори,
І друге, далі разом три...
Хтось стрелив... куля просвистіла,
Підвівся князь на стременах,
Коня ударив острогами,
Насунув шапку і, як птах,
Вперед полинув між рядами;
Ні пари з вуст... а це знов — бах!
Розлігся стогін по долині
І крик, мов буря загула...
Не довго ж січа тая йшла —
Урозтіч кинулись грузини.

12

Все змовкло. Збившись гуртом,
Верблюди з жахом позирали
На мертвих вершників кругом;
Часами їх дзвінки бряжчали.
Розбито пишний караван,
І понад трупом християн
Креслить у млі вже ворон пильний...
Не жде їх затишок могильний
Під плитами в монастирі,
Де сплять батьки і матері;
До них не зайдуть вже часами
Жінки і сестри здалеки,
Окриті довгими чадрами,
Розважить тугу над братами,
Скропить сльозами їх гробки.
Зате прихильними руками
На місці, де витала смерть,
Поставиться на спомин хрест;
Його зелений плющ весною
Своєю сіткою рясною,
Немов дружина, обвине;
І в холодок святий, погожий
Не раз підбитий перехожий
Із шляху зверне й одітхне.

Летить румак прудчій від птиці,
 Хропе і рине, мов до січі:
 То льот свій зразу затрима
 І, насторожуючи вуха,
 Широко ніздрі роздима;
 То зразу вдарить, мов з обуха,
 У землю кутим копитом,
 Й, мотнувши гривною густою,
 Немов скажений, він стрілою
 Полине темрявим шляхóm.
 Якийсь-то лицар занімилій
 Припав до гриви на коні,
 Нога задубла в стремені,
 Рука повиснула з несили
 І не керує румаком;
 А на йому і зверх попруги
 З крові широкі мріють смуги,—
 Вона застигла карюком.
 Кінь з січі пана, наче буря,
 Поніс на вірному плечі;
 Але ж влучка ворожа куля
 Його догнала і вночі!

14

В сім'ї Гудала лемент з туги;
 Зібравсь на дворищі весь рід:
 Чий кінь прибіг і від натуги
 Звалився трупом край воріт?
 І хто цей лицар мовчазливий?
 На його хмурому чолі
 Сліди завзяття ще були;
 Рука схолонула на гриві
 В скаженім стисі хвильовім;
 Одежа й зброя вся в крові...
 Недовго, крале, з-за узгір'я
 Твій погляд сокола чекав:
 Він слово дав і не зламав —
 Прибув до тебе на весілля...
 Але й до сүденого дня
 Не сяде більше на коня!

Як божий грім, упала кара
 На нежурливу ту сім'ю!
 З плачем бездольная Тамара
 На постіль кинулась свою;
 Сльоза збігає за сльозою;
 Рве груди стогін нестримний...
 Аж ось вечірньою добою
 Учувсь їй голос чарівний:
 «Не плач, моя дитино, ревно!
 Твоя сльоза тепер даремно
 На труп росою упаде —
 Вона німого не зведе,
 А тільки стемнить ясні очі
 Та побіліть щічки дівочі!
 А він в далекому краю
 І не почує, і не зважить
 Твоєї туги та жалю;
 Тепер його пестує й манить
 Світ інший в божому раю;
 Він чує співи янголині...
 І що йому в тій стороні
 Ридання, й стогони дівчини,
 Й мізерні марева земні?
 Та доля мрущого творіння,
 Повір, мій світе пресвятий,
 Не варта й хвилоньки боління
 Такого янгола, як ти!»

«В піднебеснім океані
 Без стерна й вітрил рясних
 Тихо плавають в тумані
 Кола світищ огрядніх;

По просторах неозорих
 Пробігають без сліда
 Хмарок бистрих та прозорих
 Баранчастії стада.

Час зустрічі, час розлуки —
 Їм ні втіха, ні печаль;
 Їм нема в прийдешнім муки,
 Їм минулого не жаль.

Під добу нещастя злого
Ти собі їх спом'яни;
Будь нечула до земного
І байдужа, як вони!»

«Як тільки ніч заслону темну
Понад Кавказом розвине
І мир у хвилюнку таємну,
Мов зачарований, засне;
Як тільки вітер над скалою
Загра з пожовклою травою,
І звідтіль пташечка пурхне,
Защебетавши щось смутне;
Коли в нічний холодочок
Під виноградом у куші,
Росу погожую п'ючи,
Розкриє квітка свій віночок;
Як тільки місяць уночі
Загра промінням із-за хмари
Й осяє знишка твої чари,—
Я прилечу і до зорі
У тебе буду гостювати
Й на вії чорнії твої
Сни злotosяїнні навівати».

16

Слова замовкли, і луна
Ще десь озвалась серед сна.
Тамара скочила в нестямі,
Навколо дико погляда,
Сама вся труситься, бліда...
Якась-то мука під грудями
Незрозуміла налягла:
Ні до утіхи, ні до втрати
Її шкода́ було рівняти!
Вся кров вогнем її взяла;
Душа, ламаючи кайдани,
Кудись лину́ла, де в тумані
Іще бринів чудовий глас.
Уже перёд світом її очі
Жаданий сон якомсь стулив;
Але ж він їй гадки збури́в

Химерним маревом пророчим:
Хтось мовчки, з млою на чолі,
Блистячий дивною красою,
Схилився над нею головою;
І оком смутним на її
З таким коханням він дивився,
Немов за нею зажурився.
То був не янгол райовий,
Її зборонник пресвятий:
Вінець з проміння дорогого
Не покрашав його чола;
То був не з пекла ворог бога,
Сівач ненатлості та зла,—
О ні! Він був сумирний, гожий,
До вечора ясного схожий:
Ні день, ні ніч, ні світ, ні мла!

ЧАСТИНА ДРУГА

1

«Ох, тату! Батеньку рідній!
Не жур дочки! Лиши погрози!
Я плачу, бачиш оці сльози? —
Не перші, голубе, вони!..
Не буду я вже нічиєю,—
Скажи усім ти женихам:
Мій сокіл любий під землею —
Другому серця не віддам!
Відколи труп його кривавий
Сховали в скелищі німім,
Мене тривожить дух лукавий
Якимсь-то маревом знадним;
Тяжкі, важенні мені ночі:
Заледве я заплющу очі,
Як снів смутливих цілий рій
Збуряє дух безсилий мій.
Удень себе не спочуваю:
Слова шепочуть но вуста,
А думка геть собі вита —
Нема ні спину їй, ні краю.
Моя вся кров вогнем кипить,

Я сохну, в'яну, як билина,—
Моя душа стражда, болить...
Чи я ж у батька не дитина?
Ой згляньсь, лебедику! Віддай
До монастірю пресвятого,
Там мати господа нехай
Мене боронить од лихого;
Там їй в незваженім жалю
Нудьгу сльозами переллю!
Для мене світ краси не має...
То хай під захистком хреста
Мене живою поховає
Зарання келія свята!»

2

І в монастир помежи гори
Тамару кривні відвезли,
І волосінні чорні вбори
Дівочі перса облягли.
Але й чернеча волосіння,
Як перед тим парча і шовк,
Не надавали їй спасіння
Од зачарованих гадок.
Бувало, в службі пишній саме,—
Вівтар пала за сяйвом свіч;
Але й між божими піснями
Їй чулась все знайома річ.
Або вгорі, в церковній бані,
Де морок хмарою густів,
Знайомий образ їй в тумані
Якимсь-то маревом мигтів;
А чи між хвилями кадила
Кохана постать їй світила,
Мов зірка, променем блідим
Їй манила геть... але куди?

3

У холодку, межи скалами,
Той монастир ховавсь святий;
Чинар розложистий, густий,
Стрункі тополі геть рядами

Його укрили, й між листів,
Як сонце зайде за горою,
З вікна черниці молодої
Лампади промінь миготів.
А далі геть росли густі
Дерева пишні мигдальові
І проміж них, немов вартіві,
Білили в затінках хрести.
Там любо пташки щебетали;
А по камінчиках дзюрчали
Струмочки бистрі, голосні,
І за навислою скалою
Зливались вкупі, та стягою
Межи квіток у гущині
Леліли в сизій далині.

4

На північ видко було гори.
Вони, коли погаснуть зорі
Й блискуче сонечко зійде,
Коли глибоко десь в долині
Димок синенький вгору йде,
А дзвін і стогне, і гуде,
До церкви будячи грузинів;
Коли вірменка огрядна,
В час пишний ранку, після сна,
По воду вниз з скали крутої
Схожа з глеком над головою,—
Тоді верхів'я сніжані,
Немов ті хмароньки, ясною
Вишнево-синьою стягою
В прозорій слались глибині;
А коли промені рум'яні
Увечір гасли,— всі вони
Були в рожевій пелені.
Один Казбек в шлику срібрянім,
Кавказу гордий, дужий цар,
Стояв, сумний, повище хмар!

5

Так серце ж бідної Тамари
Нечисті думи, наче хмари,

Оповили, і не віта
Його вже радість пресвята!
Йї божий світ окрився тінню —
Ніщо очей не проясня;
Бездольній все несе боління —
І ночі темрява, й світ дня.
Бувало, тільки за горами
Вечірня зіронька зійде,
Перед святими образами
Вона в нестямі припаде
Та плаче, плаче... І ридання
За мур святий несе луна,
І нічнjané, сумне мовчання
Далеко збуджує від сна;
Та й подорожній за горами
З страхом вчува його часами
І дума: «Певно, гемон злий,
В горах прикований, конає!» —
Та, прислухаючись, мерщій
Коня геть далі поганяє...

6

Нудьгою змучена, смутна,
Тамара часто край вікна
Зважає думоньки дівочі...
У далину затопить очі
І цілий день сумує, жде...
Йї хтось шепоче: «Він прийде!»
Недарма ж сни її пестили,
Недарма ж той з'являвся їй,
В чиїх очах був смуток милий,
В чиїх речах був неспокій.
Одно їй випало — нудитись,
Сама не відає чому.
Захоче богу помолитись,
А серце молиться йому;
Або, знеможена нудьгою,
На ложе схилиться спочить,—
Вогнем їй подушка горить,
І давить страх якийсь вагою;
Вона зривається, тремтить,
Палають перса, ані тхнути,

Ляга на очі мла густа —
Шукають руки пригорнути,
І поцілунку ждуть вуста...

.

7

Нічної мли покров суцільний
Вже гори Грузії сповив;
До звички милої прихильний,
Під келью демон прилетів,—
І довго, довго він не смів
Святого захистку чіпати;
Була хвилина, він хотів
Від себе думку злу прогнати,
Як хмара, чорний та сумний,
Блукає він коло стіни,
І за нечутними ступнями
Йде шепіт тихий між листками...
А далі глянув на вікно:
Крізь скло лампада любо сяє,
Не спить кохана і давно
Якогось милого чекає.
От стихло все... А це здалі
Чудово гуслі загули
І пісня тихо почалася;
Вона смутною оддалася,
І згуки хвилями лились,—
Немов з сумних очей чергою
Сльоза спадає за сльозою;
І разом співи ті були
Такі ласкаві й чарівнії,
Немовби янголи святії
Ту пісню склали для землі;
Здавалось, сам ясний, крилатий
З святого неба прилетів
Старого друга привітати
І про діла забутих днів
Почав, сумуючи, співати,—
Жаль наболілий розважати!
Відлучний дух спинився враз,
Припав чолом до шибки тихо...
І в його грудях перший раз

Заворушилось давнє лихо,—
Кохання полум'ям пече...
Летіти хоче — сил не має,
Крило на місці застигає,
Не підіймається з плечей!
А із погашених очей
Спада сльоза, вогнем зігрита...
І досі є камінна плита,
Вона край келії лежить
Під холодочком дерези,
Немов пропечена надвое:
То слід сльози, як жар палкої,
Нечоловічої сльози!

8

І входить він, кохати радий,
Душа одкрита для добра,—
І дума він, прийшла пора
Почати знов життя без зради.
Але зневір'я гра в очах,—
Що там у келії спіткає?
І невідомий сум, і страх
Гордючу душу обіймає
Якимсь пророчінням лихим!
От входить він, аж перед ним
Стоїть небесний херувим
І оком ясним поглядає;
Блищить правдотою чоло,
А білосніжнеє крило
Нещасну грішницю вкриває...
Й нечисті очі засліпив
Той промінь радісного сяння,
І, замість щирого вітання,
Тяжкий докір прогомонів:

9

«Дух лихозводний, дух похмурий!
Хто звав тебе в нічних пільмах?
Твоїх прихильців тут нема,
Ще злом не віяло з сих мурів!
Чого ж прилинув ти сюди

До мого світу, мого раю?
Тебе хто кликав — я питаю?»
І дух лукавства й ворожди
В одповідь глянув іспідлоба,
Всміхнувся згорда, й заздра злоба
В душі прокинулась від сна
І полилась, як трутизна!
«Вона моя! — промовив грізно.—
Покинь її,— вона моя!
Оборонять з'явивсь ти пізно —
І нам обом ти не суддя!
На серце, повнее гордоти,
Поклав ознаку я свою;
Не місце тут твоїй правдоті:
Тут я паную і люблю!»
І янгол смутними очами
На бідну жертву позирнув
Й, махнувши знехотя крилами,
В блакиті неба потонув.

.

10

Т а м а р а

Ой, хто ти? Річ твоя негожа!
Чи пекло шле тебе, чи рай?
Чого ти хочеш?

Д е м о н

Ти хороша!

Т а м а р а

Але ти хто? Одповідай!

Д е м о н

Я той, кого ти спочувала
В німій, північній глушині,
Чия душа в твоїй палала,
Чию журбу ти розгадала,
Чий образ бачила у сні;
Я той, чий вид надію губить,
Заледве тільки розсвіне,

Я той, кого ніхто не любить,
Кого усе живе кляне!
Я той, котрому довіку
Нема ні міри, ані ліку;
Я миру — бич, добру — поріг,
Я небу ворог, друг недолі,
Я пан знаття, властитель волі —
І я припав тобі до ніг!
О, вислухай мої страждання!
Тобі я з чулістю приніс
Молитву лагідну кохання —
Земні найперші поривання
І краплю першу моїх сліз.
Могла б ти знову прихилити
До правди й господи мій взір;
Твоїм коханням оповитий,
Одяг би я новий убір
І в чистій ризі аж до раю
Тебе б заніс, мою зорю...
О, вислухай мене, молю,—
Я раб твій, я тебе кохаю!
Заледве я тебе уздрів,
Як зненавидів в ту ж хвилину
Й своє безсмертя без спочину,
І свою владу без країв.
І я позаздрив мимоволі
Отій земній, короткій долі:
Не жить, як ти,— нудьга пройма,
Без тебе ж жити — сил нема.
І знов в безкровім серці мука,
В очах закохана сльоза,
І давня туга, мов гадюка,
В старезні рани заповза.
І щό мені без тебе, кралі,
Мої державини безкраї?
Порожні, марнії слова,
Обширий храм без божества!

Т а м а р а

Від мене далі, дух лукавий!
Я віри ворогу не йму!
Царю небесний! Боже правий!
Молитись... гласу не здійму...

Не можу: згубная отрута
І серце, й розум порива...
Ти, бачу,— згуба, моя скрута;
Печуть вогнем твої слова...
Скажи ж, нащо мене кохаєш?

Д е м о н

Нащо, для чого,— не питай!
Моя царице, чи ти знаєш —
В твоїх очах і пекло, й рай;
Для тебе гордо я скидаю
Вінок терновий з голови
І все колишне забуваю,
Таким вогнем тебе кохаю,
Як не кохатимете ви:
Пекельним полум'ям жерущим,
Осянням райського вінця
І пориванням невмирущим
Моеї мрії без кінця.
З початку світу наболівся
В моєму серці образ твій,
Переді мною він носився
У порожнечі віковій.
Мені ім'я твоє звучало
У першій руху світовім,
І в раюванні тім святім
Тебе одної бракувало.
Ой, якби ти могла спізнати,
Яка страшна, тяжка нудота —
Усе життя, віки в самоті
Розкошувати і страждати:
За добре дяки не чувати
І за лихе не бачить мсти;
Для себе жити й горювати,
У серці пустку вік нести;
Нудити світом і собою
Під вічним тяжаром гріха,
Надокучатись боротьбою,
Що — без покори й без верха!
Віки байдуже озирати,
Все знати, бачити кругом,
Все проти волі зневажати
І все ненавидіть гуртом!..

Заледве грізне слово бога
Мого торкнулося чуття,
З обіймів світу молодого
Навік одлинуло життя...
Синіло небо глибиною,
І в глибині незмірній тій
Зірок і світищ плавав рій,—
Здавен побратаних зі мною;
В весільнім вбранні золотім
Вони в вінцях коштовних сяди;
Проте мене не пізнавали,
Буцім я був для них чужим...
Таких, як я, братів нужденних
Я на пораду покликав;
Але ж очей і видів темних
Уже я й сам не пізнавав.
І з жаху я махнув крилами
Та й полетів... Куди? За чим?
Не знав і сам я: побратим
Був з неба вигнаний братами,—
І світ для мене став німим
За карбіжем райської брами.
Отак по волі буйних хвиль,
Пливе годиною лихою
Розбитий човен за водою
І без стерна, і без вітрил;
Так вранці літньою порою,
Як гаснуть зіроньки бліді,
Одно, без друга і без пари,
Пасмó розірваної хмари
Летить без сліду, без мети,—
Бог знає звідки і куди!

Не довго й з людом я лукавив,
Не довго світ гріху учив,
Усе славетнее неславив,
Усе найкращее сквернив;
Я полум'я святої віри
Залив зневір'ям легко в них,—
Чи ж вимагали сил моїх
Самі дурні та лицеміри?
І я сховався у горах;
З страшних проваллів всім на страх

Світив у темну ніч зорьою,
І вершник пізньою порою
Збивався в сторону вогнем
Та в прірву падав із конем,
Даремно звучи, й слід кривавий
За ним по кручі червонів...
Проте й сі лютії забави
На мить подобались мені!
Борючись з бурями, часами
До неба порох я збивав
І попід хмарами шугав,
Окритий млою, блискавками,—
Аби з душі нудоту збуть
Серед боріння сил на волі,
Втекти від думи вікової
І незабутнєе забуть!
Що варт усі страждання й болі
Від мук і горещів людських,
Колін прийдешніх і булих,
Напроти хвильоньки одної
Моїх боліннів потайних?
Що люди всі? Їх праця, путь?
Вони минули й проминуть!
Надія є: жде правий суд;
Простити може, хоч осуде!
Моя ж журба зі мною всюде,
Їй, як мені, кінця не буде,—
Не відпочить в могилі їй!
Вона то лащиться, мов змій,
То страшним полум'ям палає,
То думку каменем стискає —
Немов надгробник віковий
На руйновищі зниклих мрій.

Т а м а р а

Твоїх скорбот мені не треба,—
Навіщо плачешся мені?
Ти согрішив...

Д е м о н

Чи ж проти тебе?

Т а м а р а

Нас можна чути...

Д е м о н

Ми самі.

Т а м а р а

А бог святий?

Д е м о н

Не вір, Тамаро!

У бога небо, не земля.

Т а м а р а

А пекло, муки, вічні кари?

Д е м о н

Так що ж? Не будеш ти без парн,
Бо там з тобою буду я!

Т а м а р а

Хто б ти не був, мій друже скритий,
А я, згубивши супокій,
З якимсь прихилом мимо хіті
Твій голос слухаю страдний;
Але, як річ твоя лукава,
І маниш ти... то що ж пак я...
Ох, змилуйся! Яка там слава?
Нащо тобі душа моя?!
Невже я небові дорожча?
Невже найкраща я за всіх?
Ні, не одна ще є хороша,
Яка й не віда, що то — гріх?
І до чистотнього їх ложа
Не приторкалась ніяка
Ще чоловічяя рука!
Ні, присягни тут, поклянися!
Кажі... я мучуся... дивися:
Ти бачиш марення мої —
І смутком душу огортаеш...
Ти все спізнав, усе ти знаєш...
І очі жаль пройме твої!
Клянись, лукавії заміри
Всі вирвать з гордого ума!
Невже в зневіреному мирі
І клятьби вірної нема?

Д е м о н

Клянусь першим днем творіння,
Клянусь останнім світу днем,
Клянусь страмотою злочиння
І правди вічної вінцем;
Клянусь зневагою тяжкою,
Побіди маревом хистким,
Клянусь порадою з тобою
І роз'єднанням знов страшним;
Клянусь хмарищем духів,
Моїх братів, мені підручих,
Мечами янголів немручих —
Моїх несплющих ворогів;
Клянусь небом і землею,
Пекельним щастям і райським,
Сльозою першою твоєю,
Останнім поглядом твоїм;
Ласкавих вуст твоїх диханням
І хвилями шовкових кіс;
Клянусь розкошами, й стражданням,
І тим коханням, що приніс!
Я зрікся мстивості старої,
Забув я гордощі і зло,
І вже облесності трутні
Не буде вадити жало!
Я хочу з небом помиритись,
Кохати хочу і молитись,
Я хочу вірити добру:
Сльозою широю зітру
З чола, що пада пред тобою,
Вогонь небесного кляття,
І мир в темноті й супокою
Нехай без мене доцвіта.
Повір,— тебе один я знаю,
Тебе один я зрозумів,
Тобі, мій вишуканий раю,
До ніг я владу всю зложив;
Твого кохання жду, як дару,
І віки вічні дам за мить:
В добрі і злі, повір, Тамаро,—
Ніхто мене за затлумить!
Тебе я, вільний дух обшірі,

Візьму в надзоряні краї,
І будеш ти, царице, в мирі
Найперша пóдруга мені;
Не будеш знать ти більше жалю,
Землі й сльозини не даси,
Де ані щастя, мій кришталю,
Ані довічної краси;
Де все — злочинства, кари, страти,
Де притул заздрості й гріху́,
Де не здолають ні помщати,
Ані кохати без страху!
Хіба ж не знаєш, що таке
Людське кохання хвильове? —
Крові збуріння молодеє...
Так за години́нку ж сливе
Холоне серце зимове!
Хто встоїть супроти розради,
Як нуд охопить навісний,
Проти жіночої понади
І своєволі легких мрій?
Ні, не тобі, моїй дружині,
Судила доля наперед
Зів'яти мовчки у хатині,
Рабою ремства й приверед
Юрби холодної, німої —
Друзів і ворогів твоїх,
Між праці будньої, тяжкої,
Між сподівáнок марівних!
Не згасне марно світ очей
Твоїх за муром цим високим,
Серед молитов одиноких,
Чужих для неба і людей!
О ні, найкраще в світі сяння!
Твій інший шлях,— а цей покинь:
Тебе ждуть інші поривання
І інших радощів глибінь!
Покинь ти перші всі бажання,—
Оту мізерію — людя́м;
Бездню гордого всезнання
Тобі за те я зараз дам!
Моїх підручних духів зграю
Я приведу до ніг твоїх,
А на послуги покликаю

Прислужниць легких, чарівних;
Для тебе з зіроньки ясної
Вінець золотистий я схоплю,
Візьму з квіток роси нічної —
І тими перлами скроплю;
Західним променем блискучим
Твій стан гнучкий я обів'ю
І духом чистим та пахучим
Навкруг повітря напою!
Довічне пісню чарівною
Тобі співати буду я,
Палаці пишні побудую
Із янтарю та кришталя.
Пірну униз на дно морськеє,
За хмари високо злечу,
Тобі я дам все, все земнеє —
Кохай мене!..

11

І він нечуть
До вуст блідих, тремтячих кралі
Вуста гарячі притулив,
Її благання, ремства, жалі
Словами-чарами залив.
Пекельний взір невинні очі
Палив вогнем. І серед ночі
Над нею саме він блищав
Необоронний, як кинджал:
Лукавий Демон гору взяв!
І поцілунку яд закритий
До серця в ту мить долинув,
І крик тяжкий, несамовитий
Збудив північну глушину.
Там все було: кохання, мука,
Докір з благанням хвильовим
І безнадійная розлука
З життям хорошим, молодим...
.

12

Нічний вартівий в ту годину
Один кругом сумних мурів

З чавунним брязкалом без впину
Ступнею мірною ходив,
І коло келії одної
Чогось-то він зненацька став
І, замутившись, не підняв
Руки від дошки голосної.
Крізь тишу облягів кругом
Йому здалося шепотіння,
Двох уст гарячєє стопління,
І крик, і стогін за вікном,
Тяжкий, короткий та безсилий...
Почув у йому сивий дід
Гріха й нечестя якийсь слід
І затремтів; але по хвилі
Замовкло все оддалеки,
Лишень нагірні вітерки
Несли з гаїв пестливий шепіт
Та з темних круч вчувався клекіт
Журливий сонної ріки...
І дід до вгодника святого
З страху молитву став читать,
Аби спокусу духа злого
Від думки грішної прогнать;
І неспокійною рукою
Він шапку зняв з свого чола,
Де мрія променем пройшла,
Й перехрестивсь, та й знов ходюю
Навколо мурів у обхід
Пішов старий, побожний дід.

.

13

Мов пері¹ гарна, серед сна,
Вона лежала в домовині
Якась спокійна, чарівна;
Біліще снігу й полотнини,
Що обкруг неї полягла,
Був цвіт дівочого чола;
Закриті віями очиці,—
І хто б, зирнувши, не сказав,
Що взір під віями дрімав

¹ Міфологічна істота, фея.

І для обуди тільки ждав
Чи поцілунку, чи зірниці?
Але ж і промінь золотий
Даремне грав по них, світив;
Даремне кривні і друзі
Їх цілували в тяжкій тузі,—
Ні! Смерті вічного клейма
Ніщо на світі не злама!

14

І все, де так життя тремтіло,
До себе серденько манило,—
Тепер один нікчемний прах...
На блідих, склеплених вустах
Якась усмішка заміла,
Безмовна й темна, як могила.
Що в їй? Чи втіхонька яка,
Чи сміх над долею лихою,
А чи зневірливість гірка,
Чи над життям і над собою
Зневага горда і тяжка,
Чи виклик небові святому?
А очі так вона вбира,
Мов напис в храмові стара,
Де попід буквою чудною
Закрита казка давніх літ,
Ознака мудрості людської,
Глибоких дум забутий слід...
І довго дивного створіння
Не дотикався янгол тління;
І довго бліда та німа
Посеред келії на марах
Лежала мармуром Тамара,
Таємна, як і смерть сама!
Ще не була вона і в свята
Так пишно, хороше убрата:
Саєт, парча, сріблѳ округ,
Квітки рясні з рідного краю
(Так упада по обичаю)
Ллють чарівний над нею дух,
Та з-під холодних, мертвих рук
Немов прощання шлють до гаю.

Пора ховати; дзвін реве,
 Збираються побожні люди,
 Гудал волосся сиве рве
 І нерозважно б'ється в груди;
 На пишногривого коня
 В останній раз він ледве скочив
 І з трупом рушила сім'я
 На цілих три дні і три ночі.
 Серед гробків її дідів
 Для неї яма вже лежала:
 Якийсь із прадідів Гудала,
 Рабіжник сел і хуторів,
 Як смерть зирнула до постелі
 І покаянный час настав,
 Поставить церкву обіцяв
 На самім дикім версі скелі,
 Де тільки хуга все гула
 Та часом чувся клект орла.
 І швидко там на верховині,
 Серед заметів снігових,
 Знялись святого храму стіни,
 І в них, спокутуючи гріх,
 Той лиходій ліг в домовині.
 З тії пори на скелі там
 Зробилось любе кладовище,—
 Буцім з того, що небо ближче,
 Тепліше буде мертвякам?
 Буцім спокійніше лежати,
 Як далі людський рух і стук...
 Даремне! Мертвим не чувати—
 Ні бувших радощів, ні мук!

В безодні синій, вище хмари,
 Один із янголів святих
 Летів на крилах золотих,
 І душу грішную Тамари
 На лоні праведному ніс,
 І чистою росою сліз
 Змивав її гріховні плями...

Вже за небесними зор'ями
Їм раю світ замиготів,—
Аж ось з пекельної безодні
Злетів дух темрявий та злобний,
І їм дорогу заступив.
Він був могутий, як та туча,
Палав, як блискавки змія,
І згорда він гримів летючи:
«Вона моя! Вона моя!»
І притулилась коло лона
Під оборонничим крилом
Душа з благанням і страхом:
Навік вершилась її доля!
Над нею знову він стояв...
Так, світе ж! Хто б його пізнав?
Яким дививсь він грізним оком,
І скільки в погляді глибокім
Було трутівини та зла,
І холодом несло жорстоким
Від непорушного чола.

«Геть далі! Щезни, дух негожий! —
Посланець райський відрікав: —
Доволі ти попанував,
Але вже слухний час настав,—
І милосердй рózсуд божий!
Спокуси дні уже пройшли;
І враз з кайданами землі
Кайдани лиха з неї спали.
У нас давно вже її ждали!
Її душа була із тих,
Яких життя — одно зітхання
Непереможнього страждання
І недосяжливих утіх.
Господь співочі струни їх
Зіткав з найкращого ефіру,—
Вони не створені для миру,
І мир створився не для них!
За хвильову вона зневіру
Вже наболілася украй...
Вона любила через міру —
І відчинивсь любові рай!»

І янгол грізними очима
На духа зрадного зирнув,
Махнув крилами золотими
І в сяйві райським потонув.
А гордий дух з несили й рвії
Прокляв і правду в небесах,
І навіжені свої мрії
Та знов без пари й без надії
Блукає сам по тих світах!

На злозі дикої гори,
Край Кашавурської долини,
До сього часу і пори
Стоять зубчастії руїни;
Вони діткам навкруг страшні
Своїми дивними казками...
І між старими деревами,
Немов надгробник мовчазний,
Той свідок давніх красних днів
Якимсь-то маревом чорніє.
Внизу розкинувся аул;
Земля красує й зеленіє;
Усюди гомін, галас, гул;
Ідуть ген з крамом каравани,
Дзвінки бряжчать оддалеки;
І, вниз летючи крізь тумани,
Аж грають піною річки...
І тою вічною красою,
І холодочком, і весною,
Як нежурливе те дитя,
Не навіщається життя.

Але той замок спорожнілий
Уже відбув чергу свою,
Сумує тишею могили,
Мов дід старезний, посивілий,
Що пережив свою сім'ю.
Проте і там життя тріпоче...
І тільки місяця чи ночі
Його таємні гості ждуть:
Тоді їм свято і розкоші!
Шамтять скрізь, нишпорять, гудуть:

Старий павук, рибалка жвавий,
Плете сітки свої лукаві,
Зелених ящірок сім'я
На дасі втішно собі грає,
І сторожкá, лиха змія
З нори помалу виповзає
На білу плиту рундука:
То враз зів'ється в три звитка,
То ляже стьожкою й засяє,
Немов забутий воякá
На полі меч, в оправі срібній,
Німому лицарю нетрібний!
І дико все. Старих років
Слідú нема: рука віків
Їх пильно, довго замітала
Й не нагадає довікú
Ні про славутнього Гудала,
Ні про його красу-дочку!

Там, на шпилі скали крутої,
Де їх кістки земля взяла,
І досі церковця мала
Держіться божою рукою;
Покрай воріт її стоять
На варті темряві граніти;
Снігами чола їм укриті,
А на грудях замісто лат
Льоди довічні блискотять...
Навкруг німі, страшні завали,
Морозом скуті, позвисали,
Мов водоспади навісні,
Що задубіли уві сні.
І хуга там на чатах ходить,
Здимає пил з мурів старих —
То пісню стогоном заводить,
То мов гука на вартових.
Самі хмарки ясні здалеку,
Почувши чудо тих сторін,
До церкви линуть на поклін
І на почесне до Казбеку;
А із людей могильних плит
Ніхто сльозою не росить.

Один Қазбек, сумний, похилий.
Вартує пильно ті могили,—
І не розбурка чоловік
Їх сону мертвого повік!

ПІСНЯ

ПРО ЦАРЯ ІВАНА ВАСИЛЬОВИЧА, МОЛОДОГО ОПРИЧНИКА ТА ОДВАЖНОГО КРАМАРЕНКА КАЛАШНИКА

Ох і царю еси, Йван Васильович!
Про тебе нашу пісню зложили ми
Про твого любимого опричника
Й про одважного крамаренка Калашника.
Ми співали її під торбанний дзвін
І примовлювали та присловлювали;
Православний люд нею тішився,
А вельможний пан Ромодановський
Чарку нам підніс меду доброго,
А вельможна його біловида
Піднесла та на срібній таці нам
Рушничок новий, шовком вишитий;
Частували нас три дні, трі ночі
Та все слухали не наслухались.

I

Ой не сяє в небі ясне сонечко,
Не любують ним сині хмароньки:
То сидить край стола за трапезою,
Трапезує то в золотім вінці
Ох і грізний цар, Йван Васильович.
Позад нього стоять все прислужники,
Насупроти його — все пани, княззя,
По боках його — все опричники;
Бенкетує цар в славу богів,
А собі на здоволля й на втіхоньку.
Усміхаючись, цар казав тоді

В золотий свій ківш повно всипати
Вина доброго ще й заморського
Й піднести його до опричників.
І пили усі, царя славили.
Лишень-но один з тих опричників,
Гей, лихий бояк, запальний юнак,
Не мочив свій вус в золотім ковші;
Він втопив у діл карі оченьки,
На перса схилив буйну голову,
А в персах була дума тяжкая.
От насупив цар брови чорнії
І на нього звів очі гострії,
Мов шуляк зирнув з неба синього
На голубонька сизокрилого,—
Так бояк-юнак не підвів очей.
От цар стукнув в діл патерицею,
І в дубовий діл аж на півчверта
Він загнав її сталевий шпиньок,—
Так бояк-юнак не здригнувся і тут...
От промовив цар грізне словонько,—
І прокинувся тут добрий парубок.
«Гей ти, вірний слуго, Кирибейвичу,
Чи позаздрив ти нашій славоньці,
А чи служба чесна надокучила?
Коли сходить князь — зірки радісні,
Що ясніш гулять їм по небові;
А яка-бо з них зайде в хмароньку —
Та на землю вниз мерщі кóтиться...
Не гаразд тобі, Кирибейвичу,
Зневажати так царські радості:
Ти ж пак з роду сам із Скуратових,
А згодований у Малютиних!»
Одповідав так Кирибеевич,
Поклонившись в пояс Грізному:
«Ой ти, царю наш, Йван Васильович,
Не кори мене, хлопа скверного:
Серця палкого не заллеш вином,
Думу чорну ним не запоштуєш!
Прогнівив тебе — царська воленька!
Покарать звели, втяти голову:
Тягота вона плечам лицарським,
До сирої землі й сама хилиться».
Йому цар на те, Йван Васильович:

«Та об чім тобі тужить, парубче?
Чи подерся твій парчовий жупан?
Чи зібгавсь цілком шлик соболячий?
Чи скарбниця твоя спорожнилася?
Чи пощёрбилась шабля гострая?
Або кінь підбивсь непідкований?
Або, може, збив тебе в боїщі,
На Москві-ріці крамаренко з ніг?»
Одмовляє так Кирибеевич,
Похитавши вбік кучерявою:
«Не родилась та чарівна рука
Ні в панськiм роду, ані в крамарськiм!
Степовий мій кінь ходить весело;
Наче скло, горить шабля гострая;
А на свято ми, з ласки царської,
Не згірш іншого приберемося!
Ох, як сяду-злечу на баскiм коні
За Москву-ріку прогулятися,
Підв'яжуся я пасом шóвковим,
Набакир зломлю оксамитний шлик
З чорним сободем на окромоччі.
На воротях стоять там на тесаних
Красні дівойки й молодиченьки
І любують, зорять та шепочуться;
Лишень-но одна і не дивиться,
А наміткою в пасах криється.
На святій Русі, нашій нененьці,
Не знайти такої вродоньки:
Іде пóплавом — мов лебедонька,
Ясно дивиться — мов голубонька,
Слово вимовить — соловейко сам;
Пашуть щіченьки їй рожевії,
Як зоря на небі божему;
Русі косоньки злотопрядені
З пліч їй падають пишно хвилями
І цілують перса білії.
Вона виросла в сім'ї крамарськiй,
А наймення їй Ольга Дмитрівна.
Як побачу я, — то і сам не свій:
Руки дужі вниз мені падають,
Очі сміливі затлумляються;
Нудно, смутно мені, царю праведний,
По світáх самому никати.

Остогидли мені прудкі коники,
Остогидли мені парчі, ёдваби,
І не треба мені срібла, золота:
З ким я маю ним поділитися,
Перед ким юнацтвом вихвалюсь?
Ох пусти мене на Донські степи,
На козаче життя на вільнесеньке.
Хай зложу я там буйну голову,
Та зложу її на ворожий спис;
Подуваних [там] татарва лиха
Коня доброго, гостру шабельку
І черкаське сідло бойовничеє.
Карі очі мої шуляк виклює,
Сиру кість мою дощі вибілять,
І без похорон мій юнацький тлін
На чотири краї геть розвіється!..»
І сказав, сміючись, Йван Васильович:
«Ну, мій вірний слуго, я твоїй біді,
Твоїй скрутоньці дам порадоньку.
Ось візьми перстеньок діамантовий
Та візьми оці перли-намистечко,
Сперш чолом удар здібній свахоньці,
А по тім знадні подаруночки
Перешли своїй Ользі Дмитрівні.
Як до кобу їй — грай весіллячко,
Не до кобу їй — нема гніватись».
«Ох ти, царю еси, Йван Васильович!
Одурив тебе твій лукавий хлоп,
Не сказав тобі правди щирої;
Не сказав тобі, що красуня та
В церкві божій вже перевінчана,
Перевінчана з парнем-крамарем,
По закону нашому християнському...»

* *
*

Гей, співайте, браття,—та торбани ладьте!
Гей ви, братці, пийте — діло розумійте!
Та потіште ж ви пак вельможного
І вельможну його біловидую!

У крамниці сидить огрядний юнак,
 Крамаренко Степан Парамонович,
 А по прозвищу пак Калашников;
 Крам шовкóвий він розгорта на вид,
 Словом ласкавим гостей зманює,
 Срібло, золото перелічує.
 Отже випав йому некорисний день:
 Ходять пауз все пани-дúкарі,
 У крамницю його не загляднують.
 Дзвін замовк в церквах по вечерні вже,
 За Кремлем зоря гасне, жеврючи,
 Застилають небо хмароньки,—
 Жене хуга їх, завиваючи;
 Спорожнивсь широкий гостинний двір.
 Замика Степан Парамонович
 У крамниці своїй двері тесані,
 Ще й дубовії, замком з хитрощу;
 Зле-лихого пса та зубатого
 На ланцюг міцний він прив'язує.
 Та й потяг додому, замислившись,
 До господарки, за Москву-ріку.
 От ввіходить він в свій високий дім,
 І дивує Степан Парамонович:
 Не стріча його молода жона,
 Не накрито стола білим óбрусом,
 А в кутку, де стоять образи святі,
 Одна свіченька ледве блимає.
 І гукнув він мерщій стару наймичку:
 «Ти, повідай, скажи, Єреміївно,
 Де сховалася, куди ділася
 В такий пізній час Ольга Дмитрівна?
 Певно, любії мої дітоньки
 Оце бігали, нагулялися,
 Що зарання так лягли спатоньки?»
 «Господине мій, Степан Парамонович!
 Я скажу тобі дивне дивонько:
 До вечерні пішла Ольга Дмитрівна;
 Уже й піп прийшов з паніматкою,
 Засвітили світ і вечеряють,—
 Господиня ж твоя по сю пороньку
 Не верталася з церкви божої;

І не сплять твої малі дітоньки,
Не пішли вони гулять в забавки,—
Слізьми плачуть все, не вгамуються».
Засмутивсь тоді смутком-думою
Молодий крамаренко Калашников;
До вікна він став, пильно дивиться,
Придивляється вздовж по вулиці,
А на вулиці ніч темнісінька,
Сипле білий сніг, мов лопатою,
Замітає геть чоловічий слід.
Коли чує — в сінях дверми рипнуло,
І по сходах біжить хтось-то похапцем;
Обернувсь,— аж зирк! Світе-боже мій!
Перед ним стоїть молода жона,
Сполотніла вся, світить волосом;
Коси рúсяві порозплітані,
Снігом-інеєм пересипані;
Божевільно їй очі дивляться,
Шепотять уста щось непевнеє.
«Ох і де ти, жінко, тинялася?
На яким майдані чи на дворищі,
Що волосся тобі розкуйовджено,
Що одежа твоя розпанахана?
Ой гуляла ти, бенкет правила
З паничами, знать, соколятами?
Не на те ж бо ми перед образом
Із тобою, жона, заручалися,
Золотими перснями мінялися?
Як замкну тебе за замок міцний,
За дубові двері оковані,
Аби й світу божого ти не бачила,
Чесне ймення мое не ганебила...»
І почувши те, Ольга Дмитрівна
Затремтіла вся, мов голубонька,
Затрусилася, як з осики лист,
Слізьми вмилася тяжко-важенько
Й чоловікові в ноги кинулась:
«Господине мій, красне сонечко!
Хоч убий мене, а хоч вислухай!
Твої речі ймуть, наче гострий ніж;
Від них серденько в мене шарпає.
Не боюся я смерті лютої,
Не ляка мене поговір людський,

А ляка мене твоя нелюбов.
Із вечерні йшла я додомоньку,
Вздовж по вулиці ще й самісінька,
Мені й вчулося, наче сніг хрумтить,—
Озирнулася — чоловік біжить.
Мої ніженьки підломилися,
Я закрилася вся наміткою...
От за руки він міцно взяв мене
І сказав мені тихим шепотом:
«Що лякаєшся, красна зіронько?
Я не злодій пак, душогуб лісний,
Я слуга царю, царю Грізному,
Прозиваюся Кирибейвичем,
З сім'ї чесної, із Малютиної...»
Тут сполохалась іще гірше я;
Завернулася, пішла кóлесом
Бідолашна моя голівонька.
А він став мене цілувать, пестить
Та, стискаючи, все приказує:
«Ой скажи мені, чого хочеш ти,
Моя ясочко дорогесенька?
Хочеш золота, або каменю,
Хочеш перлів ти чи оксамиту?
Як царицю, я приберу тебе;
Будуть всі тоді тобі заздрити.
Ти не дай мені смерті наглої:
Покохай мене, пригорни мене,
Хоч один разок на прощаннячко!»
І голубив він, цілував мене:
На щоках моїх і тепер горять,
Аж шаріють ще живим полум'ям
Поцілунки ті його прóкляті...
А сусіди в хвіртку дивилися,
Сміючись, на нас пальцем тикали.
Як із рук його я сіпнулася
І додому стрілою полинула,
То лишились в руках у харцизника
Мій квітчастий платок — твій даруночок,
І намітка моя, шовком шитая.
Знеповажив він, оганьбив мене,
Мене, чесную, безпровинную...
Що ж набрешуть всім злі сусідоньки?
Кому на́ очі покажусь тепер?

Ти не дай мене, свою вірную,
Язикам лихим на посмішище!
На кого ж, пріч тебе, й сподіватися?
У кого попросить оборононьки?
Сиротина я в білім світоньці,
Рідний тато мій у сирій землі,
Рядом з ним лежить моя матінка,
А мій старший брат, сам ти відаєш,
У чужім краю пропав без вісті,
А мій менший брат — ще мале дитя,
Ще мале дитя, нерозумнеє...»
Говорила так Ольга Дмитрівна,
Слізьми дрібними умиваючись.
Посила Степан Парамонович,
Посила по двох менших братиків;
І прийшли брати, уклонилися
І таке йому слово мовили:
«Розкажи ти нам, старший брате наш,
Чи пригода тобі яка трапилась,
Що покликав нас в таку глупу ніч,
У ніч темряву та морозяну?»
«А скажу я вам, любі братики,
Що тяжка біда, люте горенько
Наді мною це окошилося:
Оганьбив сім'ю нашу чесную
Злий опричник царський, Кирибеевич;
Не знесе душа кривди лютої,
Не стерпить того серце мужнеє!
Завтра буде пак навкулачки бій
На Москві-ріці, при самім царі,
І я виступлю на опричника,
Буду битися до загину з ним.
Як подужа він — то виходьте ви
За святу, мовляв, щиру правдоньку.
Не злякайтеся, милі братики!
Бо молодші ви, свіжіш силою,
На вас менш гріхів назбиралося,
То ачей господь вас помилує!»
А брати на те відповідали:
«Куди вітер дме на високості,
Туди й хмароньки йдуть покірливо;
Як орел зове своїм клекотом
На кривавее поле-боїще,

Зве бенкет чинить, мерлеців ховать,
То орлята всі до його летять:
Ти наш старший брат, другий батько нам,
Чини сам здоров, як ти відаеш,
А тебе вже ми не попустимо!»

* *
*

Гей, співайте, браття,—та торбани ладьте!
Гей ви, братці, пийте — діло розумійте!
Та потіште ж ви пак вельможного
І вельможну його біловидую!

III

Над Москвою уже злотоверхою,
Над мурами кремльовими білими,
З-за далеких лісів та з-за синіх гір,
По покрівлях тесованих граючи,
Сиві хмароньки розганяючи,
Зоря жевріє, прокидається:
Золотисті розтріпала кучері,
Умивається снігами білими,
Як красуня, любуючись в дзеркало,
В небо чисте зорить, усміхається.
Ох, нащо ти, зорé, прокидалася?
На яку радість ти розгулялася?
Ой зіходились та збиралися
Боякі завзяті московські
На Москву-ріку, на кулачний бій,
Погуляти, для свята побавитись.
І приїхав сам цар із дружиною,
Із вельможними ще й опричниками;
І казав розтягти ланцюг срібляний,
Сутим золотом перекований.
Оточили місце в двадцять п'ять сажнів
На охоцький герць поединчатий.
І звелів от цар Іван Васильович
Склик покликати дзвінким голосом:
«Гей, де ви есте, добрі мóлодці?
Звеселіть царя, батька нашого!
В коло герцьове виступайте ви:

Хто поб'є кого, того цар обдарить;
А кого поб'ють, тому бог простить!»
Виступа юнак Кирибеевич,
Царю в пояса віддає чолом,
З дужих пліч скида дорогі хутра,
Оксамитом зверху покривані,
Підпира у бік праву рученьку,
А лівою справля шлик кармазовий,
Дожидає собі супротивника...
Тричі склик дзвінкий перекликали —
Ні один бояк ані рушився,
Всі стоять собі, озираються,
Кожен кожного випиха вперед.
Походжа опричник на прóсторі,
З бояків плохих, знай, глузує він:
«Га, приишли всі, позамислились?
Ну, нема вже що, обіцяюся
Не губить душі ради празника,
Попустить живим на покутоньку,
Тільки втішу царя, батька нашого!»
Коли це юрба розпанахалась,
Й виступа юнак, запальний бояк,
Крамар то Степан Парамонович,
А на прізвище він Калашников.
Уклонився перш царю Грізному,
Далі — Кремлеві та святим церквам,
А по тім всьому люду руському.
У його горять очі полум'ям,
На опричника пильно дивляться.
Супроти його зупинився він,
Натяга міцні рукавиченьки,
Розправля свої плечі дужії,
Гладить бороду кучерявую.
І сказав йому Кирибеевич:
«А скажи мені, добрий молодче,
Ти якого ж то роду-племені,
Яким йменням ти прозиваєшся?
Аби знать, по кім править похорон,
Аби чим було й похвалитися?»
Одріка Степан Парамонович:
«Мене звать Степаном Калашником,
А родився я в батька чесного
Й по закону жив по господньому:

Не ганебив я жінки іншого,
Не харцизничав ночі глупої,
Не ховався я світу божого...
І промовив ти щиру правдоньку:
По одному з нас буде похорон,
Не пізніше як завтра в полудень;
І один із нас попохвалиться,
З товаришами бенкетуючи...
Не на жарт тобі й не на сміх людям
Тепер вийшов я, бусурманище,
А на бой страшний, на останній бой!»
І, почувши те, Кирибеевич
Сполотнів лицем, як осінній сніг:
Смілі очі йому затуманились,
Проміж дужих пліч перебіг мороз,
На устах блідих занімала річ...
Ото мовчки обидва розходяться —
І лицарський герць починається.
Розмахнувсь тоді Кирибеевич,
Та й ударив він вперш Калашника,
Та й ударив його посеред грудей,—
Затріщала кість сильне-дужая,
Похитнувсь Степан Парамонович;
На широких грудях висів мідний хрест,
А в ньому святі моці з Києва,—
І погнувся хрест, продавився в кість;
Мов роса, звідтіль кров закапала.
І помислив Степан Парамонович:
«Чому бути є, те вже спевниться;
Постою до кінця я за правдоньку!»
От наважився, розмахнувсь він,
Зібрав силюнку до остатнього,
Та й ударив він свого ворога
У лівій висок зо всії руки.
Застогнав юнак потихесенько,
Захитавсь бояк, трупом з ніг упав;
Простягнувсь-поліг на холодний сніг,
На холодний сніг, наче сосонка,
Наче сосонка в борі темрявім,
Під смолястий пень та підотнута.
Як те вбачив цар, Йван Васильович,
Розгнівивсь гнівом, тупнув об землю,
І насупив він брови чорні;

Наказав схопити крамаренка вмити
Й привести мерщій собі на очі.
От промовив тут православний цар:
«Одрікай мені щирю правдоньку,—
Чи ти знарочна, чи ти знехотя
Вбив на смерть мого слугу вірного?»
Мого кращого бійця Кирибейовича?»
«Я скажу тобі, царю праведний!
Я опричника нарочито вбив,
А за що, про що — не скажу тобі.
Скажу богові лиш єдиному.
Прикажи мене покарати на смерть,
Втяти голову цю провинну;
Тільки зглянься-но, з ласки царської,
На вдову мою, дрібних діточок
Та на двох моїх рідних братиків...»
«Ой гаразд вчинив, добрий молодче,
Запальний бояк, сину крамарський,
Що по совісті давав одповідь.
Молоду вдову і сиріточок
Із скарбів своїх пошаную я,
Двом братам твоїм від сього пак дня
Даю воленьку продавати, скупати
По широкому царству руському —
І без мита ще, без оплатини.
А ти сам іди, добрий молодче,
На високе те місце карнее
І зложи свою буйну голову.
Я сокиру дам нагострити — страх,
Звелю катові вбратись хороше,
В дзвін найбільший я накажу дзвонить,
Аби знали всі люди чеснії,
Що й ти милості в нас сподобився...»
На майдані вже люд збирається,
Сумовитий дзвін гуде, стогне, мов
Всім голосячи лиху вістоньку.
На високому місці карному
У сорочці зверх кармазіновій,
Золотим гуздем вгорі зап'ятій,
Із сокирою найгострішою,
Руки голі, знай, потираючи,
Походжає кат собі весело,
Бояка він жде ще й завзятого,—

А лихий бояк, крамарський юнак,
З родом-браттями вже прощається:
«Ох ви, братики, друзі кривні,
Поцілуймося та обіймемось
На остатні вже на розлучини.
Уклоніться Ользі Дмитрівні,
Нехай менш вона побивається,
Про мене змовчить моїм діточкам.
Уклоніться хаті батьківській,
Уклоніться товаришам всім,
В церкві божій самі помоліться
Ви за душу мою, душу грішную!»
І скарали Степана Калашника
Смертю лютою та ганебною,
І безщасная голова його
У крові на діл покотилася.
Понесли його за Москву-ріку,
Й поховали там в полі чистому,
Де аж три шляхи розіходяться:
Тульський, Рязанський та Владимирський.
І високий горб з землі скидали,
І кленовий хрест зверх поставили.
Вітри буйні тут віють, бавляться
Над могилою безименною.
Поуз неї йдуть люди добрії:
Пройде сивий дід — перехреститься,
Пройде дівчина — запечалиться,
А пройде кобзар — зложить пісеньку...

* *
*

Гей ви, хлопці вродливі,
Кобзарі поштиві,
Голоси знадливі!
Красно починали — красно і кінчайте,
Кожному по правді честь-шанобу дайте!
Вельможному господарю — слава!
І красуні добродійці — слава!
Й всьому люду хрещеному — слава!

З М. О. Некрасова

* *
*

Що ти, серце моє, побиваєшся?
Угамуйся: чи в перший то раз,
Мов клубком котить геть, розтинається
Лихослів'я в родині про нас?

Не журись! Хай тим люди втішаються!
Не журись! Як в могилі сумній
Заснемо, то колись нагадаються
І про нас добрим словом вони.

* *
*

Духота; ніч довга, похмура;
Без волі, без долі — та ж смерть!
Хоч би ще наринала буря,
Бо чаша вже повна ущерт!

Гримни ж над безоднею моря,
По полю, по лісу шугай
І чашу всесвітнього горя
Розхлюпай украй!..

ПОЕТУ

Куди не глянь — скрізь здирства, гніт і муки,
Під руйновіщем праця і любов...
А ти мовчиш, спустив безсило руки,
І з сорому твоя палає кров.

Ти ремствуєш на свій талан співнічий,
Що дадено хіба на глум тобі,—
Коли в душі лякливій, марівничій
Немає сил на звагу в боротьбі!

У Р И В О К

Глупа ніч. Ми всім насмакувались.
Що ж почати? Сон тіка з очей.
Ми б тепера і молитись стали,
Так чого ж жадати нам іще?

Пожадаймо на добраніч тим ми,
Хто стерпля усе ради Христа,
Чиї очі не вогчаться слізьми
І чиї не ремствують вуста;

Чиї вік працюють чорні руки,
Уважливо дбаючи на нас;
Аби ми добутками науки
І залассям тішились всяк час;

Хто блукає у темноті й досі,
Без освіти на своїм лиці,
Мов заблуда у підземнім льосі,
Без тропи, без світла у руці..

М У З І

О музо журби та печалі!
Ми пісню свою доспівали!..
Прилинь же до мене з безодні,
Ти, сестро моя і народня,—
Склепи ти поспівцеві очі
На сон віковічної ночі!

П Р О Щ А Й

Прощай! Не згадуй днів розради,
Нудьги, сумботи і досади,—
Не згадуй чвар, не згадуй сліз,
Не згадуй заздрісних погріз!

Але ті дні, коли кохання
Над нами грало любе сяння,
І ми вчували серцем рай,—
Благослови та пам'ятай!

З — Н І

На життя іще ти маєш право,
Але я останні дні роню.
Я умру — моя померкне слава,
Не журись і не тужи за ню!

Серце, знай,— недовго її світу
Блискотіть на моєму вінку:
Боротьба все шкодила піїту,
А пісні мішали бояку.

Хто цілком на послугу народу
Оддає своє життя слабе
В боротьбі за щастя, за свободу,—
Тільки той переживе себе!

* *
*

Вчуваючи страхам лихим війни,
При кожній втраті тій кривавій,
Мені пак жаль не друга, не жони,
Не лицаря самого навіть...
Бо що ж?.. Розважиться жона,
І друга кращий друг забуде;
Але десь є душа одна,
Вона тужить до смерті буде!
Серед лукавства наших днів,
Серед бридні, злоби, погрози
Одні я в світі підглядів
Святі, правдиві, щирі сльози,—
То сльози скорбних матерів!
Ім не забути вже синів,
Що полягли на смертній ниві,
Як не звести кристалій іві
Своїх похилистих гіллів...

* *
*

Що не рік, то й зменшаються сили,
То й душа кам'яніє моя...
Ненько-краю! Дійду до могили
Й не діждусь часу слухного я,—

Того часу, як згоються рани,
Коли висохнуть сльози твої
І справдяться жадання кохані,
Найулюблені думи мої?

Я б бажав, помираючи, знати,
Що стоїш ти на добрій тропі,
Що світ бачать з убогої хати
І твої хлібороби сліпі;

Щоб буйненький з селіща рідного
Хоч єдиний той одгук доніс,
Де б не чулось кипіння страшного
Чоловічої крові та сліз...

ДУМИ ПРИ ВЕЛЬМОЖНОМУ ГАНКУ

Ось він, ганок бучний! По роцістих
святах,

Зачумілий у рабській слаботі,
Цілий город в якійсь-то турботі
До дверей тих хапається — страх!
Записавши наймення і звання,
Повертаються гості назад,
І кожнісінький так-то вже рад,
Що, мовляв би, у тім — всі жадання!
А у будні цей ганок вельможний найбільш
Оточає люд бідний, мізерний,
І пройдисвіт, і пан, на все здатний за гріш,
І вдовиця, й каліка старезний.
Тут по ранках туди і назад раз у раз
Все з бумагами вершники скачуть;
Інший звідти іде і веселим гаразд,
А другі ж, повертаючись, плачуть.
Раз я бачив, сюди надійшли мужики,

Бідолашні, селянські люди;
Помолились хресту, стали геть здалекі,
Думні чола схиливши на груди.
Появився швейцар... «Допустіть!» — загули
Якимсь порваним голосом з муки;
Той огледів гостей: непоказні були —
Вид палений, потріскані руки,
Сірячини на плечах в латках,
По торбині на спинах зігнутих,
Хрест на шиї та кров на ногах,
В личаки саморобні узутих...
(Знати, довго чвалали вони
Та й дізнали в дорозі бідоти!)
Хтось гукнув до швейцара: «Жени!
Наш не любить тієї голоти!»
Й замкнув двері. Пождали, сіроми сумні,
Потяглись за шагом тим злидненным...
Так швейцар не прийняв, і пішли геть вони,
Палючися під сонцем південним,
Простогнавши: «Нехай його біг
Вже розсудить,— як зглянувся над нами!»
Безнадійно махнули руками,
І, аж поки я бачити зміг,
З непокритими йшли головами...
А палацу розкішного пан
Ще у ліжку пестився, як хан...

Ти, що вік свій кохаєшся в лестошах,
Волоцюжестві, ласошах, пестошах,
Час марнуючи в картах цілком,—
Гей, прокинься! Заверни їх хоч з жалощі:
У тобі — їм рятунок і радощі...
Так щасливі ж не щедрі добром!
Байдужé тобі кари господнії,
А людські ти держиш в руках,—
І несуть оті люди бездольнії
Нерозважену тугу в серцях.
Що тобі оте горе пекучеє,
Що тобі бідолашний той люд?
При житті, що мов свято кипучеє
День у день,— озирнутися в труд!
Та й навіщо? Писаків оманою
Ти народнее щастя зовеш;

Проживеш пак без нього ти з шаню
І при шані умреш!
Мов проміння рожеві, вечірнії,
Твої згаснуть безжурнії дні
На розкішнім повітрі Сіцилії,
У квітниці рясній, запашній,
Дивлячись, як те сонце ясененьке,
Поринаючи в море синесеньке,
Озолочує в паси блакить...
Заколисаний піснею тихою
Любих хвиль — ти заснеш самохіть,
Мов дитина, між ласкою, втіхою
Дорогої твоєї сім'ї,
Що у вічі до тебе впадатиме,
(А на смерть твою заздро чигатиме).
Заберуть і останки твої,
Привезуть колією залізною
Іх до нас... І ти ляжеш в землі,
Нишком прókлятий всею отчизною,
Гучно вславлений в пишній хвалі!..

Отже, як се велику парсону
Для людців ми турбуєм дрібних?
Краще зірвемо серце на них:
Безпечніш... та й чим-небудь до сону
Хоч розважим себе... Не біда,
Коли часом той хлоп постражда:
Він і звик, та й у небі святому
Так судилось! В шиночку сіроми
Все проп'ють від жалю до шага
І застогнуть, іду́чи додому...
Ох і земле моя дорога!
Назови хоч одну ти країну,—
Я такого й кутка не видав,—
Де б не тяжко було селянину,
Де б твій син та сівач не стогнав?
Стогне він по полях, по дорогах,
Стогне він по темницях, острóгах,
Під землею в тяжких кайдана́х;
Стогне він по степу коло сто́гу,
Стогне він коло воза тяжко́го,
Стогне він і по власних хата́х,
Навіть божому світу не радий,
Стогне він по усіх городах,

По прихожих судів і уряду!
Глянь на Волгу! Чи чуєш ти, рветься
Який стогін з тієї ріки?
Отой стогін в нас піснею зветься:
То ідуть на *гужах* бурлакі!
Волго, Волго! У повідь весною
Ти не так потопляєш поля,
Як тією людською сльозою
Напилася вже наша земля!
Де народ, там і плач... Ох, сердешний!
Що ж твій стогін вістить безконешний?
Чи прокинешся ти з кайданів,
Чи під гнітом тяжким бідування
Ти вже все, що здолав, повершив,—
Зложив пісню, не пісню — ридання,
І душею навіки спочив?!

СІЯЧАМ

Сіяче правди по полю народному!
А чи ти сієш по ґрунту неплодному,
Чи трухле зérно дотла?
Чи легкодухий ти, чи спавсь на силюнці?
Жовкнуть всі руна на твоїй нивоньці,
Доброго дастьбі й стебла!
Де ж ви, умілі, з душею хороброю?
Де ж ваші сакви з пашницею доброю?
Гайда на труд!
Сійте немруще повік, добро всякеє,
Сійте розумне: колись вам подякує
Щиро наш люд!

ДРУЗЯМ

Я помиривсь з необхідною долею;
Годі ці муки пекельні тягнуть,
Годі боротись безсилою волею:
Швидше жадаю навіки заснуть!
Вам же не марно жить, друзі шановні,
І полягти у могилі такій,
Щоб постולי широчезні, народнії
Слід протоптали до неї мерщій.

ПРОРОК

Не говори: «Забув він осторогу!»
Його ж своя і доля покара,
Незгірше нас він бачить неспромогу
Без мученства служити для добра.

Проте коха щиріш він і святіше,
В його душі нема замán людських:
«Для себе жить між миром можна лише,
Але умерти можна для других!»

Так дума він, і смерть для нього любя:
Не скаже він, що мало в світі жив,
Не скаже він, що марна буде згуба,—
Він жереб свій давно вже назорив!

* *
*

Незабаром дістанусь я тліну.
Хороше, як умреш, але тяжко вмирать...
Чи хто зронить на мене сльозину,—
Байдужé: я не буду благать.

Я дворянському нашому роду
Слави співом своїм не надав,
І не зменше чужим я народу
Помираю, як жить починав.

Братства, пріязні струни співучі
Мені змалку порвала судьба:
Вороги мої тільки живучі,—
Друзяків же взяла боротьба.

Недочуті їх пісні віщливі,
Зрада голос урвала співцям!
На менé їх поличчя журливі
Лиш докірливо дивляться з рам...

МОЛЕБЕНЬ

Сумно в селі у нас, холодно, голодно,
Ранок зажурений, мряка, туман;
Дзвін десь іздалеку стогне неголосно,—
Кличе до церкви селян.

Чується в дзвоні мов влада величнaя,
Щось-то суворе, святе!
Був того ранку смутного у церкві я,
І не забуду про те.

Всі тут селяни, од старця до молоді,
В землю поклони кладуть,
Господа молять, щоб зглянувсь на голоді,
В груди, ридуючи, б'ють.

Скрухи, молитви такої ще, може,
Зроду ніде я не зрів...
«Зглянься на люд твій окривджений, боже! —
Я мимохить шепотів:

«Вчуй ти благання гарячі та щирі
Тих, що слугують землі...

: : : : : : : : : : : : : : : :
: : : : : : : : : : : : : : : :

Тих, що вік цілий боролись з неволею
Й не подались в боротьбі,
Чули прощання з кріпацькою долею,—
Молимся, боже, тобі!»

МУЗА

Ні, не чув я зроду музи чарівної,
Щоб вона веселу пісню наді мною
Голосом ласкавим, тішачи, співала!
Із простор небесних вона не злітала
Маревом прозорим, соном злототканим,
І душі не гріла променем рум'яним;
А коли хлоп'ям я вибігав на ниву,
Не збуряла думи мрією хисткою,
Мене не учила радісного співу,

Не була ніколи отою добою,
Коли кров в нас грає кожну хвилину,
Мені за кохану, вірну дружину...

А опанувала мене вельми зрана
Муза не ласкава, муза не кохана,
Товарішка хворих, журної голоти,
Що й на світ родились задля сліз,
скорботи;

Зігнута од праці, скрутою забита,
Вона голосила... і була повита
Її пісня жалем, тяжкою нудьгою...

А не то — й ридала часом наді мною!

Уражалось болем молоде серденько,
І я сам за нею заливавсь ревненько...

А то часом співи буйні плач зривали
І завзята пісня голосом лунала;
Але в ньому чулись ще смутніш одгўки
Зрадного кохання, навісної муки,
Літ хлоп'ячих, красних помертвілі мрії,
Бідаря-сердеги праця без надії,
Дужого ненадільсь, тихого покора —

І вона казилась з нестерпного горя:
У палкім завзятті присягалась богу,
На бій конче вийти до всього лихого,
І мене в колисці страшно колисала
Та до помсти небо грізно викликала.

Але в серці тихім, повному кохання,
Не бурхали довго люті поривання:
Сумирялась швидко від тепла любові
Згага ненапїтна помсти, кари, крові...

І скорботу буйну гоїла єдина
Богоблагодатна та свята хвилина,
Як вона, бездольна, з ясною сльозою,
Легідно всміхнеться було наді мною,
Та, схиливши чоло на убогі шати,
Научає стиха — «ворогів *прощати!*»

МОРАЛЬНИЙ ЧОЛОВІК

Живучи сам з моралію згодливо,
Нікому ще я кривди не вчинив.
Жона моя, закрившись полохливо,
Смерком раз — шасть! — в покій, де милий жив;

* *
*

Саме в розпалі година жнив'яная...
Доле ти, доле жіноча! Незважняя
Туга по нашій землі!
Диво, що в'януть ти рано примушена,
Вельми винослива, тяжко намучена —
Мати у руській сім'ї!
Спека страшенна. Площина безлісяна,
Тирса, лани та широкість блакитяна,
Сонце нестерпно пече.
Жінка-бідарка із сил вибивається,
Хмара над нею мошки коливається,
Їсть їй і вид, і плече.
Пить потяглася до кухля, та — лишенько! —
Якось серпом перекрылася ніженька, —
Часу нема зав'язать:
Вчулось, немовби хтось крикнув за копами;
Жінка — туди... геть укрилася косами —
Треба дитя вгамувать!
Що ж ти схилила безрадісно голову?
Пісню йому *про терпливість без спочиву*,
Мати терпляча, співай!
Очі червоні, мов з вітру навіяні,
Краплі росисті у неї над віями...
Сльози чи піт — угадай?
В кухоль, накритий поверх лопушиною,
Скрапнуть вони... безталанна з дитиною
Жадно припала лицем
Й кухоль взяла в наболілі долононьки...
Що? Чи смачні пак солоні ті слъозоньки
Навпіл з гірким сирівцем?!

* *
*

Чи їду зимою, — а ніч непрозора, —
Чи чую, як хуга лютує сумна, —
Дружино бездольна, убога та хвора,
Зненацька твій образ коханий зрина!
На серці гадюка зів'ється неначе...

Ти змалку терпіла тяженну біду:
Твій батько суворий мав серце ледаче,
Віддав за нелюба тебе, молоду;
Попалась ти в лапи лихої недолі,
Не малось і краю невольницьких днів...
Так ти ж не зігнулась, втекла од неволі,—
І знов не на щастя господь тебе вів!
Чи ти пам'ятаєш той день, коли хворий,
Голодний я руки з несили зложив?
Стогнала страшна завірюха надворі,
По пустці холодній аж вітер ходив.
Чи ти пам'ятаєш — уже сутеніло,
І темрява лізла у нашу тюрму;
Син плакав у тебе; даремне ти гріла
Диханням рученьки задублі йому.
Точилась тяжка, невимовна хвилина...
Кричав якомсь хрипко недолець малий...
Наплакалась добре і вмерла дитина.
Моя безталанна! Пекучих не лий!
Від голоду, може, до ранку й ми са́ми
Закриємо очі і стулим уста;
Хазяїн промовить прокляття над нами
За збитки, й положать нас вряд без хреста...
Сиділи ми мовчки, окриті п'ятьмою.
В очах твоїх думу страшну я вбачав:
Ти серцем вагалась, а потім марою
Знялась... Я, безсилий, в дрімоті куняв...
І нишком убрання ти вийняла з скрині,
Немов на весілля прибралась, пішла
Кудись-то... а згодом в маненькій труніні
Убогу вечерю назад принесла.
Без слів ми невитерпний голод заїли,
Поставили світло на мерзлий поріг
І сина прибрали, в труну положили...
А хто ж нам і за́ що, дружино, споміг?
Ні ти не казала про темне придбання,
Ні я запитати одваги не мав;
В очах твоїх тільки тремтіло ридання,
І мозок мій яро злобою палав...
Ой де ти тепера? Чи з горя, з бідоти
Втомившись, навіки спочити лягла?
Чи, може, загрузла в поганім болоті
І людям жіночу красу продала?

Та хто ж приголубить тебе й обороне?
Блукатимеш гірко сама коло стін!
В моїм тільки серці блисне й захолоне
Безсилий та марний проклін!

НЕВИЖАТА РИЗА

Осінь похмура. Крюкі залетіли,
Ліс оголився, поля спустошніли;
Тільки не вижата риза одна...
Збуджує думу журливу вона.
Ніби шепочуть колосся похмурі:
«Нудно осінні нам слухати бурі,
Нудно хилитись чолом до землі,
Зерна достиглі ронить по ріллі!
Птаство ненатле та хиже щоночі
Нас окрадає і нищить досхочу,
Заець толочить і буря лама...
Де ж пак ратай наш? Чом досі нема?
Чи ми вже гірші за всіх уродились?
Чи ми не рясно колоссям укрились?
Ні! Ми не згірші за інші, й давно
В нас налилося й достигло зерно.
Та чи на тее ж орав він і сів,
Аби нас вітер зимовий розвіяв?»
Стогне в одповідь їм вітер сумний:
«Ратай, хазяїн ваш, дуже слабий.
Знав він, для чого вас сів весною,
Та підірвався від праці тяжкої;
Трудно сердезі — не їсть і не п'є,
Хворе сердєнько робак йому ссе;
Руки, що перше провадили плуга,
Зсохли на тріски, звисли, як пуги,
Стемріли очі і голос пропав,
Що сумовитої пісні співав,
Як, налягаючи грудьми на рало,
Ратай задуманий йшов тут, бувало».

МАТИ

Вона була прибита від печалі,
І часом тим, як три орли-сини
Круг неї бавились, веселі, жартівні —
Її уста журливо шепотали:
«Сини мої! Нащо вас привела?
На горенько, лебедики, незважне...
Ви підете шляхом прямим одважне —
І не мине вас ваша доля зла!»
Не плач при них, намученая мати,
Не затемряй їх ясного лиця!
Але навчай їх змалку поважати,—
Що є часи, стороки без кінця,
Коли нема найкращого жадати,
Як страдного, тернового вінця!

МАРИНА, СОЛДАТСЬКА МАТИ

(Поема)

Ледве-ледве в глупу ніченьку
З полювання ми вертаємось;
Хвала богу, до торішньої
Хоч ночівлі добираємось.

«Ось і ми! Магайбі, тіточко!
Що звело вас, мов бабусеньку?
Чи про смерть уже задумали?
Киньте набік тую думоньку!

Чи зігнула біда лютая?
Розкажіть нам — може, злегшає!»
І Марина оповідала
Своє горенько сердешнее.

«Вісім год синка не бачила,
Чи живий він — ані писано;
Не гадала уже й бачитись...
А син в хату несподівано

Повернувся по безстрочному.
Затопила свою піченьку,
Напекла млинців, вареників,
Йому змила я голівоньку;

Та не довго були радощі,—
Повернувся син хворісінький:
Вночі кашель б'є москалика,
У крові платок мокрісінький.

Каже все: «Поправлюсь, матінко!»
Помилився — не поправився:
Дев'ять день хворів коханий мій,
На десятій — переставився!..»

Знишкла, змовкла, не добавила
Більш до того ні півсловонька.
«Та з чого ж так причепилася
Козакові та хворобонька?»

Чи слабий був у вас змалечку?»
Стрепенулось в нені серденько:
«Був Михайло не козак — орел,
Як дубочок, ріс прямесенько!»

Чудувався генерал старший,
Дивлячись на хлопця гожого,
Як в рекрутському присутствії
Становили його голого.

На хатину сю вінець складав,
Ставив сохи сам дубовії...
Красувались в чорнобривого
Пишні кучері шовковії!»

Знов замовкла безталанная.
«Не мовчіть! Розважте тугоньку!
Що зломило сина любого,—
Певно, визнали ви думоньку?»

«Не любив казати, паночку,
Як взнакй далась солдатчина:
«Людам гріх душі показувать,
Що вже богіві призначена...»

Каже: «Тим гнівити господа,
А нечисту силу радувать;
Тепер ліпше про все змовчати,
Ніж на вóрогів досадувать!»

Німота́ перед сконаннячком
Подобає християнину!»
Господь знає, які мученьки
Силу витягли Михайлину,—

Я й сама вже не питалася...
Ні на щó не нарікаючи,
Говорив він речі тихії
Та розважні, помираючи.

Було ходить все з сокирою
По подвір'ю він тихесенько;
Весь горód заплів оборою,
Хатку злагодив старесеньку;

Перекрити ще й хліви хотів...
Не справдились його мислоньки:
Ліг та за день перед смертею
Тільки й знявсь на свої ніженьки!

Позирнути забажав ще він
На рідну свою стороночку —
Як весна пиша садочками,
Як усе радіє сонечку.

Забажав,— пішла з Михайлом я;
Попрощавсь ото він з хатами,
Попрощався з Кудлаєм старим
І з дрібними овечатами.

До лугів ми за село пішли:
«Прощавай вже, сіножатонько!
Я косив тебе ще парубком!» —
Та й заплакав мій Михайлонько.

Пісня в лузі розлягалася...
Підхопив він її, гóлосну:
«Не одна в полі доріженька...» —
Та затхнувся, впав на бóрозну:

Не стояли йому ніженьки,
Голівонька нахилилася...
Журно тьохкав соловейко нам,
Як додому поверталися.

Ох і тяжко в ніч останню
Стало: пам'ять мов стерялася;
Все йому перед сконаннячком
Ота муштра увижалася:

Ходить, чистить амуніцію,
Паси вибілів солдатській,
Язиком грав якісь пригравки
Та співав пісні ненаськії...

Викидять щось став рушницею,
Аж хатинка пішла ходором;
Журавлем стояв на ніженьці,
Витягав другу козиром.

А се зразу... застогнав притьмом,
В ноги — пущь! — ридає, кається:
«Згляньтесь, ваше благородіє!
Ваше...» Бачу — задихається...

Я до нього — стих, послухався,
Ліг на лаву. Я молилася,
Чи не дасть нам бог рятуночку!
Світом пам'ять мов з'яснилася,

Шепотнув: «Прощай, ріднесенька!
Знову ти сама зосталася!»
Над Михайлом я схилилася,
Похрестила, попрощалася,—

І погас він, немов свіченька
Восковá, передгосподня...»
Мало слів, а горя річенька,
Горя річенька безодня!

М О Р О З

(Поема)

ЧАСТИНА ПЕРША

Смерть селянина

I

Буланко в заметі загруз по коліна;
Дві пари корявих постол
Та вкрита ряденцем ялова трунина
Стирчать із убогих grindжол.

Стара в чималих рукавицях
Устала коня підігнать.
Крижинки у неї на віях,—
Мабуть, від морозу блищать.

II

Навиклая думка в пііта
Попереду неї біжить:
Мов шатою білою вкрита
В селі ген хатинка стоїть.

В хатинці під полом телятко,
На покуті мрець під вікном;
Лепечуть дурні ще дрібнятка,
Дружина рида над шитвом,—

Готує мерцеві, повинно,—
Не кидає голки й разу́,

Й краса гордовита в оці.
Хіба їх сліпий не пізнає,
Видющий же скаже в ту ж мить:
«Пройде — мов те сонце осяє,
Погляне — навік ошастить!»

Ідуть вони тею ж тропою,
Якою верстає й наш люд;
Але ж між убожества й гною
До них не влипа якомсь бруд.

Пишає красуня на диво,
Рум'яна, струнка, огрядна,
У всякім убранні вродлива,
У кожній роботі зручна.

І голод, і холод — все зносить
Без ремства, терпляче вона...
Я бачив раз, як вона косить:
Що мах — то й копиця одна.

Платок їй набакир геть збочив,
От-от спадуть коси до п'ят...
Якийсь парубійко підскочив,—
Їх вгору підкинув на жарт!

Важенні, русяві ті коси
На перса рум'яні лягли,
Укрили їй ніженьки босі,—
За ними не видно й землі.

Вона відвела їх руками,
На парубка очі звела...
А вид її гордий, мов з рами,
Образою й гнівом пала.

У будень не любить пустоти;
Зате ж не пізнати її,
Як слід працьової турботи
Їй усміх зжене на чолі.

Такого пак щирого сміху,
І пісні, і танця в танку —

За гроші не купиш: «Ну, втіха!» —
Гудуть чоловіки в кутку.

В гранні — її вершник не встигне,
В біді — допомгти не схибне,
Коня хоч навзаводи спине
І в полум'я просто стрибне!

Хороші та білі їй зуби,
Немов тії перли блищать,
Так пильно ж коралові губи
Красу їх від люду таять.

Вона усміхається зрідка...
Не час їй баляси точить;
Не зважиться в неї сусідка
Горшка, чаплії попросить;

Їй лінощі зовсім не милі,
Не шкода старців-гультіпак...
Лежить на ній розуму, сили
І праці великої знак.

У неї нехибне дізнання,
Що з праці рятуночку жди,
І праця їй зносить надбання:
Сім'я не бідує в нужді,

Бо завжди в них теплая хата,
Хліб — сонце, смачний сирівець,
Здорові і ситі хлоп'ята,
Й про свято є теж буханець.

До церкви іде молодиця
Попереду всеї сім'ї,
Дворічна дочка повнолиця
Припала до лона її.

Рядком шестилітнього сина
Веде сама в сукні святній...
І долюбу всім ця картина,
Для кого наш люд дорогий.

V

І ти пак красою світила,
Гнучка була й сильна в стану,
Так горенько ж, лихо зломило
Покійного Прокла жону!

Ти горда, ти плакати не хочеш;
Але ж трунове полотно
Дрібними ти мимохить росиш,
Його шиючи похіпнó.

З вий довгих сльоза сльозу гонить
На руки проворні твої...
Так колос без шелесту ронить
Достиглії зерна свої...

VI

На цвинтарі, геть за хатами,
Де хуга лютує і гра
З підбитими вітром хрестами,
Місцину дідусь вибіра;
Втомився, робота тяжка,
Тут трібна теж знала рука,—

Щоб з шляху був хрест на прикметі,
Щоб сонечко грало кругом...
Стримлять йому ноги в заметі,
В руках його заступ і лом.

Від інею шапка аж сяє,
З морозу у сріблі весь ус;
Стоїть нерухомо й гадає
На згірку високім дідусь.

Надумавсь. Хрестом починає,
Де буде він яму копати,
На себе хреста покладає
Й ну заступом сніг відкидать.

Тут способи іншії мались,
Бо цвинтар не те, що рілля:

Із снігу хрести викладались,
Хрестами лягала земля.

Зігнувши старечую спину,
Дід довго зусильно копав,
І мерзлу, поламану глину
Сніжок незабаром встилав.

Ворона до нього злетіла,
Потикала дзьобом, пройшлась...
Земля, мов залізо, дзвеніла,
Ворона з нігичем знялась...

Уже й домовина готова.
«Гадав я цю яму копать? —
(В старого зірвалося слово) —
Чи Проклові б тут спочивать?»

Не Проклові б!»... Дід оступився,
Із рук йому вислизнув лом
І в білу ту яму звалився...
Дідусь його витяг з трудом...

Пішов... по шляху шкандибає...
Туман усе небо встила...
Немов цілий світ помирає:
Сніг сипле, затиша і мла...

VII

В байраці, де плинула річка,
Дідусь свою бабу нагнав
Й спитався в старенької знишка:
«Чи добру труну обібрав?»

На це запитання старого
Вуста шепонули: «Нічого!» —
І знову понишки вони;
Гринджоли так тихо склизили,
Немовби втікали могили,
Неначеб боялись труни...

Оселя ще здалі й не мрілась,
А зблизьку вогонь миготить;

Бабуся із ляку хрестилась...
Кінь вдарився набік... в ту ж мить —

Оброслий увесь бородою,
Без шапки, босоніж, з кийком,
Зненацька з'явився марою
Ім давній знайомий Пахом.

Він був у сорочці додільній,
Ланцюг з-попід неї дзвонив;
Спинився мерщій божевільний,
Об землю кийком попобив,

Промовив щось з жалю та болю
Й сказав: «Це не лихо — нудьга!
На вас поробив він уволю,
Прийшла пак і ваша черга!

Труну ненька сину купила,
А батенько яму копав;
Жона ж покривало пошила —
Всім разом вам праці завдав!»

Пробуркнув іще щось... а далі
Крутнувся і повіявся навдалі:
Бряжчали сумне ланцюги,
Голісінькі литки блищали
Й писавсь слід босої ноги...

VIII

Лишили труну біля хати;
Задутлих Марусю й Грицька
Звели до сусідоньки спати
Та й ну споряджати синка.

Поважно, суворо і тьмяно
Чинилася справа сумна:
Залишнього слова не дано,
Сльоза не змигнула й одна.

Втомивсь ти з життя працьового
Й заснув, поробивши землі!

Лежить він, байдужий до всього,
На білім дубовім столі;

Лежить нерухомий, холодний,
І свічка горить в головах,
Лежить у сорочці плоскóнній,
В нових личаніх постолах.

Покладені руки подвійне,
Мозолі від праці і мук...
Хороше обличчя спокійне,
Густа борода аж до рук...

ІХ

Поки мертвяка споряджали,
Навіть не зітхнули самі,
І тільки-но очі ховали
У діл бідолахи німі.

Аж ось уже скінчено діло,
Нема чого критись з плачем,
І що на душі наболіло —
В словах полилося дощем.

Не буйні по степу гуляють,
Не бучні гудуть весілля,—
По Проклові кривні ридають,
По Проклові тужить сім'я:

«Голубонько наш сизокрилий!
Куди ж ти від нас полину́в?
По вроді, по зросту, по силі
Ніхто тобі вривень не був.

Ох, був ти родимцям порадник,
На ниві робітником мавсь;
Був гóстям привітник, упадник,
У жінці, у дітках кохавсь...

Що ж мало гуляв ти по світу?
За віщо ти нас одцуравсь?
Обмислив ти мислоньку скриту,—
З сирою землею збратавсь!

Обмислив,— а нас сиротами
Лишив на поталу бідам;
Тепер не водою — сльозами
Палкими вмиватися нам!

Умре твоя ненька по тузі,
Та й батько недовго стрива;
Як липа без верху у лузі,
Так в хаті без мужа вдова.

Не жаль тобі бідної жінки
І діток не шкода... Вставай!
З своєї закривної нивки
Під осінь збереш урожай!

Поруш-бо, коханий, плечима,
Шовком-кучерями тріпни,
Поглянь, як орел той, очима,
Солодкі вуста одімкни!

На radoщах ми б наварили
І меду, і пива мерщій,
За стіл би тебе посадили —
Зволяйся, жаданий, рідний!

А сами б насупроти стали —
Питима надіє сім'ї!
Очей би з тебе не здіймали,
Ловили б всі речі твої...»

Х

На це голосіння-розмову
Надходив сусідоньок ряд;
До образу всяк клав воскову,
Бив в землю поклона і знову
Вертався собі нишком назад.

Раз по раз та смутна гостина
Змінялась... аж ось і кінець.
Вечеряти сіла родина —
Капусту й черствий сирівець...

Дід влади над кволим серденьком
Тій марній журбі не давав:
Підсівши до світла близенько,
Старі постולי він латав.

Зітхаючи голосно, важко,
На п'єчі бабуся лягла,
А бідна вдовиця Одарка
Провідати діток пішла.

Цілісеньку ніч біля свічки
Читав над покійним дячок,
За ним тільки сумно з-під пічки
Виводив цвіркун голосок.

XI

Хурдига ревла безустанку
Та снігом ліпила вікно,
І сонце мов крилось в серпанку,
Бо свідком було того ранку
Сумної картини воно.

Буланий в гринджолах бік тину
Господаря сумно тривав;
Без зайвого плачу й поміну
Труну люд на санки поклав.

«Ну, з богом, буланко! Рушай-но!
Натягуй міцніше гужі!
Служив ти господарю славно,—
В останній разок послужи...

В торговім селі Чистополі
Купив він тебе сосунцем,
І викохавсь ти на роздолі,
Та й став таки добрим конем.

Упадливо ти з господарем
Святий хліб на зимоньку дбав,
Давався й дитині з отари,
А діло добряче держав.

Як в полі ж роботи кінчались
Й мороз його сковував в лід,—
З господарем ви виряджались
З повітки до валки підвід.

І там знавав лиха чимало:
Вагу тарабанів в санках,
У хугу страшенну траплялось
Не раз загубити і шлях.

Від пуг на боках твоїх бідних
Карбіж не єдиний лежить;
Зате ж по подвір'ях заїзних
Вівса наїдався ти всить.

Чував у пилипівські ночі
Метелиці стогін сумний,
І звірячі сяйла — не очі —
Вбачав в гушині лісовій;

Спочатку тремтів ти од жаху,
А далі — й страху вже нема!
Так, бачся, господар дав маху —
Й його долягла та зима!»

ХІІ

Раз випало в сніжнім забої
Йому на всю ніч залягти,
А потім з остуди лихої
Ще три дні в гарячці іти;

В речений час хуру пригнати
Хапався небіжчик, либонь;
Пригнав, повернувся до хати
Без гласу, а тіло — вогонь.

Матуся стара його вмила
Водою з сьоми веретін,
У лазню гарячу зводила,
Так ні,— не очунює він!

Тоді знахарок покликали —
І поять, і шепчуть... а тут

Все гірше... Його протягали
Три рази крізь кінський хомут.

Топили коханого в проруб,
Під сідало клали й війе —
Всьому він корився, як голуб,
Та дарма — не їсть і не п'є!

Ще положить під ведмедя,
Аби той кістки розім'яв,
Ходак сергачівський Нехтедя —
Що трапивсь — пораду давав.

Одарка ж, дружина слабого,
Прогнала порадника пріч:
Ще спробувать ліку другого
Замислила бідна: і в ніч

Пішла в монастир на болоні
(Три милі він був од села),
Де там у чудовній іконі
Цілющая сила була.

Пішла, повернулась з святою —
Так хворий без гласу вже був,
Причашений, вбраний до столу;
Побачив він жінку, зітхнув

Та й вмер...

ХІІІ

...Гей, буланко, рушай-но!
Натягуй міцніше гужі!
Служив ти господарю славно,
В останній разок послужи!

Гудуть уже дзвони знавдалі,
Попи там тривають... ну, їдь!..
Прибиті з журби та з печалі,
Йшли мати з старим поперідь.

Сирітки рядком коло татка
Сиділи — ніхто не рида;

А поруч, ведучи буланка,
Їх ненька, нещасна, бліда,

Плелася... запали їй очі,
І був не біліший від щок
На ній той смутковий, жіночий
Із білої хусти платок.

За нею сусідів, сусідок
Плуганивсь рядочок рідкий;
Міркують, що ніби сиріток
Талан тепер буде тяжкій,

Одарці роботи прибуде,
Що ждуть її злидні та нуд.
«Жаліти вже нікому буде!» —
На тім увесь згодився люд.

XIV

Як водиться, в яму спустили,
Насипали горбик з землі;
Поплакали всі, потужили,
Сімейку жалем наділили,
Завдали мерцеві хвали.

І сам голова Йван Степанич
З бабами в півгласа загув:
«Покій тобі, Прокл Севастьянич! —
Сказав.— Добросердий ти був.

Жив чесно, а надто у строки,—
Вже як тебе бог захищав,—
Платив пану чинші, оброки
Ї податки в казну постачав!»

Не стало тут слів йому в річі,
Промимрив він щось і додав:
«Ох! Ось які дні чоловічі!» —
Та й шапку на голову взяв.

«Зваливсь... а був дужий на диво!..
Шкодá! Не мине і наш брат!»

Ще раз похрестившись поштиво,
Усі повернули до хат.

Високий, німий, скам'янілий,
Без шапки, весь сивий, блідий,
Мов пам'ятник з мармуру білий,
Стояв на могилі старий.

А потім, узявши лопату,
Журливо почав бородач
Утопувать синові хату,
Під стогін старої та плач.

Як, кинувши ж сокола-друга,
В село дід з старою входжав:
«Чи ба! Як хитає їх туга,—
Мов п'яних!» — народ промовляв.

XV

Одарка ж вернулася тихо
Додому — діток накормить...
А в хаті ж як в льосі! Ох, лихо!
Хапається піч затопить;

Під припічок — зирк! — ні цурпалка!
Замислилась мати німа:
Сиріток покинути жалко,
Часу їй приголубить нема,

То їй вибачать діти на ласці.
Звела їх до хати чиїсь
Та зараз на тім же буланці
По дрóва й поїхала в ліс...

ЧАСТИНА ДРУГА

Воевода Мороз

XVI

Морозяно. Сяють пологи срібляні,
Бори бовваніють кругом;
Буланко ні вільно, ні тюпки плуганить,
Душі не зустрінеш шляхом.

Як тихо та чутко! З села якийсь голос
Долинув, і в усі дзвенить;
У лісі на корінь насунувся полоз,
Аж в серці неначе рипить.

Навколо площина, що й зглянуть несила,
Немов в діамантах горить...
Одарчині очі сльоза стуманіла,—
Повинно, їх сонце сліпить.

XVII

На полі ж то тихо, а в лісі
Ще тихше і ніби ясніш;
Щодалі — дерева грубіші,
І тіні щодалі — довгіш.

Дерева, і сонце, і тіні,
І мертвий, німий супокій...
Аж ось! Розляглося голосіння
Та стогін болячий, тяжкий!

Одарку подужало горе —
І ліс безуважно чував,
Як лихо лилось необоре,
Як голос тремтів і лунав;

І сонце холодне, недруже,
Мов жовтее око сови,
Дивилося з неба байдуже
На муки-ридання вдови.

І скільки тих струн увірвалось
На серці нещаснім людським,—
Довіку захованим сталось
У борі безлюднім, глухим.

І тугу вдови-бідолахи,
Матусі сиріток-дрібнят,
Підслухали вільні лиш птахи,
Та й досі від миру таять!

XVIII

Не псяр по діброві гукае,
Не греблі ламае вода,—
Наплакавшись вволю, рубае
То дрова вдова молода.

Руба та склада на гринджоли —
Коли б їх хутчій нарубать;
Навряд а чи й чуе з недолі,
Як сльози невпинно біжать.

Оце на сніг білий скрапнеться
Із вій яка-небудь одна,
До самого долу проб'ється
І ямку протопить до дна.

Другу на березину зроне,
І дивишся — миттю вона
В перлину ясну захолоне —
І біла, і кругла, й міцна.

А інша на оці засяе,
Струмком по щоці побіжить,
І сонце в ній променем грає...
Упоратись Дарка спішить.

Рубае, рубае, рубае,
Не чує, як холод зціпля,
Одно — про дружину гадає,
І кличе, і з ним розмовля.

XIX

.
.
«Голубонько! Нашу красуньку
В танок, на весняних святках,
Візьмуть знов дівчата Маруньку
Й хитатимуть знов на руках!

Стануть хитати,
Вгору кидати

І трусити так,
Як молотять мак¹.

Наче маківочка гожа,
Буде Маруся літать,
Вся зчервоніє, як рожа,
Стануть очиці палать;

Буде ніжками махати,
Дзвінко сміятись... самі
Ми на її любуватись
Будемо, соколе мій!..

XX

Вмер, не дожив свого віку,
Вмер — і зарито в землі!
Як навесні чоловіку
Любо у полі, в селі!

Сонечко ясне палає,
Всі поживляє краси;
Нивка на рало триває,
Травка прохає коси.

Рано, бездольна, я встала,
Ріски у роті не мала,
В плуг запрягла я коня,
Нивку до смерку орала,
Косу ніч цілу клепала,
Стала косити до дня.

Міцно ви, ніженьки, стійте,
Рученьки білі, не нийте:

Треба самій працювать!
В полі ж самісінькій трудно,
В полі самісінькій нудно,—

Буду коханого звать:
«Глянь, чи я добре зорала?
Глянь, чи сухим я зіклала
Сіно в круглесенький стіг?

Всю сіножать без привала
Я на граблях спочивала...
Чом мені ти не споміг?

¹ Дитяча гулянка.

Хто ж до пуття довести мене схоче?
Нікому діло поправить жіноче...

XXI

В ліс почали вже товар виганяти,
Стали розкішні жита красувати —
 Дав нам поліття господь,—
Ниньки по груди жита чоловіку,
 Дав нам поліття господь!..
Та не продовжив тобі тільки віку,—
Хоч-не-хоч в поле сама вже виходь!..
 Овід гуде, уїдає,
 Згага пекельна в'ялить;
 Сонечко серп напікає,
 Сонечко очі сліпить;
 Палить у голову, в плечі,
 В ноги, у руки пече;
 З жита, немовбито з печі,
 Так і пашить гаряче;
 Спиноньку страх натруджала,
 Рученьки, ніжки болять;
 Жовті, червоні кружала
 Перед очима стоять..
 Жни, дожинай похутчіше,
 Бачиш, вже пада зерно..
Вкупі б робить охитніше,
Вкупі б не так забарно...

XXII

Ох, справедливий був, ненько,
Сон перед спасом мені!..
В південь заснула саменька
Я із серпом на стерні;
Бачу, мене оступає
Війська ворожого тьма,
Грізно руками махає,
Грізно очима пройма.
Кинулась я було в ноги,
Та вже несила тікати;
Стала прохати спомоги,
Стала я вголос кричать.

Чую — земля затрусилась,
Зілля кивають, тремтять...
Перша матуся з'явилась,
Дітки за нею біжать;
Вже без погоди не здвине
В полі вітряк своїх крил;
Брат підійде та й спочине,
Свекір плуганить, як віл.
Всі приплелись, посходжали,
Тільки дружини мого
Очі мої не вбачали...
Стала я кликати його:
«Бачиш,— мене оступає
Війська ворожого тьма,
Грізно руками махає,
Грізно очима пройма!
Що ж ти не йдеш боронити?..»
Господи! Щезло куди ти?
Що це зі мною було?!
Жадного війська немає,
Геть навкруги — ні ноги...
То не лихі вороги,—
Жито кругом облягає,
Буйні колосся, рясні
Світ заступають мені!

Гнуться, мов золотом сяють,
Руки лискочуть і вид,
Сами соломі під серп нахиляють —
Більш їм стояти не слід!

Жати я стала хутенько;
Жну, а на шию мою
Сиплються зерна буйненькі,
Ніби під грядом стою!

Ох, моя матінко, за ніч
Випаде зерно усе...
Де ж ти мій Прокл Севастьянич?
Чом тебе бог не несе?

Сон справедливий був, ненько,—
Жатиму, бідна, саменька!

Жатиму все без дружини,
Буду сніп міцно крутить,
Буду раз по раз сльозини
В сніп загорьований лить...

Ох, не перлисті, не срібні
Сльози пекучі вдови;
Нащо ж ви богу потрібні,
Нащо здались йому ви?..

XXIII

Довгі зимові ті ночі —
Спатоньки нудно самій;
Аби не плакали очі,
Буду я ткати хутчій.
Витчу полотен багато,
Добрих, тонких скатертин;
Дасть бог, діжду-таки свята —
Виросте сокіл мій син;
Буде на цілу країну
Красень між всіх парубків;
Висватать сину дівчїну
Вирядим чесних сватів...
Кучері красеню Грицю
Я розчесала гаразд...
В білім, хорошім обличчю
Кров молодечая гра...
Ну, та до пари й подружжя,
Наче рожевий листок...
Встань — уже час, милий друже,
Благословити діток!
Дня цього ждали, як свята:
Як то раділи колись,
Аж усміхалася й хата,
Що став ходити наш Гриць.
Цїлу ту нічку зимову
Ми не стуляли очей,
Все вели тиху розмову:
Як то Гриць дійде людей,
Як його будем женити,
Як ми надбаєм всього...
От таки, бога хвалити,

Ми і діждали того.
Грає троїста музика.
Бубон гуде на селі;
Треба позвать чоловіка —
Стрінути поїзд здалі:
Кралю веде білолицю
Сокіл, не сокіл — жених!
Сип же ти жито-пшеницю,
Геть обсипай молодих!»

XXIV

В бір на смачне пасовище
Гойдар овечок жене;
В борі ж чатує вовчище —
Певно, чиюсь-то хапне?
Чорні та темряві хмари
Звисли над нашим селом,
Блискавка блисне і вдарить
В хату чиюсь-то притьмом!
Чутка недобра підкралась,
Ходить між людом кругом:
Парубкам воля урвалась —
Швидко некрутський прийом!
Гриць одинак в нас та й годі:
Діток всіх — донька та син...
Тільки наш староста, злодій,
Щоб не підвів під аршин?..
Скаже: «Так хоче громада!...»
Згине навіки наш син...
Де ж твоя, друже, порада?
Ти б захистив нас один!
Ох, ти не встанеш, мій друже!
Зціпились руки байдуже,
Очі склепились твої,—
Вік сиротіти сім'ї!..

.

XXV

Чи ж не благала я матір престольну?
Чи ж я ледача була?
Ніччю сама по ікону чудовну
Я не злякалась — пішла;

Вітер гуде, намітає замети,
А хоч би місяць з-за хмар!
Глянеш на небо,— погані прикмети:
Ряд домовин ніби й мар...
Чи ж не впадала за ним, моїм голубом,
Чи пожаліла чого?
Я і признатись йому мала соромом,
Як я кохала його!
Зірки блиснуть і осяють цю темряву,
Та не осяють думок!
Зайчик ген рушив по впалому дереву...
Стій, не біжи на шляшок!
Ні, проминув, побіг пріч, хвала богові...
В північ насунула мла;
Чую — по цілому темному борові
Сила нечиста пішла.
Виє, голосить, десь квилить... не руш мене!
Зникни і щезни мерщій!
Я несу горенько-лихо натруджене
Діві пречистій святій!
Коні іржуть, звір реве по глушівинам,
Вслід мов погоня яка!
Гей, не чіпайте! Бо дорого стоїть нам
Наша копійка гірка!

Літо було він проробить цілісеньке,
Зиму всю в краї чужім;
Я ж сама дома всі ночі довгісенькі
Лину гадками за ним.
Іде він, мерзне, голодний, натруджений;
Я, знай, сиджу та пряду;
Наче той шлях його, довгий, зануджений,—
Нитку без краю веду.
Гра веретено, із пучок спускається,
Аж на долівці скака...
Прокіл мій десь по заметах путляється;
А як дорога тяжка
Й мажа з вагою,— жаліє худібоньки,—
Сам себе в віз припряга...
Так-то працюючи з ранку до ніченьки,
Ми і придбали шага!..
Господи! Будь милосердим до бідного,
Зглянься на нашу сім'ю!

Все, що зібрали ми срібного й мідного,—
Все тобі, боже, даю!

XXVI

Вже я й облісок минаю;
Стежки в заметах не знать:
Біло геть з краю до краю...
Ледве що стало світать.
Зірка блискуча, хороша
Впала з небесних верхів,—
Знати, то воленька божа,
Певно, господь її змів...
Глянула я й заніміла
Аж похололо чоло:
Все пригадати хотіла,
Що мені в думку зайшло,
В той час, як зірка зникала
В темряві страшній, сумній?..
Так, тепер все пригадала:
Думала, соколе мій,
Що не застану й живого...
Мати Ісуса Христа!
Чим прогнівила я бога?
Крий мене, діво свята!
Знов я побігла невтомно...
Сила-то в нього яка!
Може, ікона чудовна
З ліжка зведе мертвяка?
Ох, аби ласка господня,
Бог не попустить сиріт...
«Ось мур і брама церковна!
Тінь моя аж до воріт
Вже досяга головою.
Впала навколюшки я,
Зирк,— а вгорі наді мною
Хрест суто злотий сія;
Зверху ж на баньку хрестову
Сів лиховісник той — крюк...
В грудях так стислося знову,
Що не зняла я і рук!

XXVII

Довго мене забарили —
Саме того ж таки дня
Черниці сестру хоронили.
Вутреню слухала я.

Тихо чернички ходжали,—
Чорний на всіх був одіг,
Тільки небіжка лежала
В білім убранні, як сніг.

Спить молода, супокійна,
Знає, що буде в раю...
Поцілувала і я, гріходійна,
В білу рученьку твою!

Пильно їй в личко дивилась:
Краща, молодша за всіх,
Ніби голубонька біла
Проміж голубок простіх.

Чорне вкривало аж долі,
Чотки на пальцях святі,
Вінчик кунштовий на чолі,—
Тихі так янголи ті!

Мов же святими вустами
Богові слово за нас,
Аби з дрібними дітками
Вік мій бездольний не згас!

Сестри черниченьки са́ми
Нéсли на плечах труну
І з голосінням-сльозами
В яму спустили тісну.

XXVIII

Рушили з чином пречистую діву,
Стали черниці співати журливу,
Били чолом до землі.

Скільки ж то шани було їй повсюди,
Кидали працю зануджені люди,

Всі проводжали її!
Хворих до неї носили й незрячих...
Знаю, царице! Ти сльози болячі
Втерла кільком на очах...
Нам тільки ласки ти дати не зволяла...
Господи! Кільки я дров нарубала,
Чи й доведу на санках?..»

XXIX

Скінчивши це звикле їй діло,
На санки зіклала дровá,
За віжки взялась і хотіла
Додому вертатись вдова.

Та знов загадалась над лихом,
Сокиру невмисно взяла
І, слізьми ридаючи тихо,
Під сосну високу пішла.

Заледве ступає ногами,—
Втомив її плач той тяжкий:
Так лихо стихає часами
В страшний та німий супокій!

Під сосною стала — чи й дише,—
Без думи, без стогону й сльоз.
У лісі мертвячая тиша,
Надвечір міцніша мороз.

XXX

Не буря над лісом шумує,
Не з гір то клекоче вода,—
Мороз-воевода пильнує
І панства свої огляда.

Вбача, чи гаразд хуртовини
У лісі стежки замели,
Чи долі нема де ялини,
Нема де без снігу землі?

Чи пишно всі сосни прибрались?
Яка на дубах тих краса?
Чи міцно у кригу скувались
Великі й маненькі плесá?

’ Іде — по деревах ступає,
Лущить по замерзлій воді;
А сонце сліпуче аж грає
В кудлатій його бороді.

Усюди шляхи чарівному...
От зблизився він до вдови —
І вмить зупинивсь нерухомо
Над нею поверх голови!

Осівши на сосну стрільчату,
Віночком став бить по вершку
І сам-но до себе завзяту
Завів якусь пісню хвастку.

XXXI

«Пригляньсь на мою, серце, вроду:
Який воєвода Мороз!
Такої краси й сили зроду
Вбачати тобі не прийшлося!

Сніги, хуртовини й тумани
Морозові завжди слухні,
Піду на моря-океани —
Палаці повстануть ясні.

Замислю — і річку чимáлу
Сховаю я миттю під льод,
Містки побудую з кришталу,
Яких не збудує народ.

Де вільні, широкі, погожі
Недавно ще води текли,—
Там ниньки уже перехожі
І хури з вагою пішли.

Люблю по глибоких могилах
У пámорозь мертвих вбірать;
Морозити кров кому в жилах,
Чи мозок у чóлі стискать.

На лихо, на страх лиходію,
Як їде він верхи у ніч,
Таку лускотню заподію,
Що рад би він зникнути пріч!

Баби, боячись вовкулаків,
Тікають додому хутчіш;
Але ж тих п'яниць-гультіпаків
Дурити іще веселіш:

Без крейди всю пику збілюю,
А ніс запалає вогнем,
І бороду так пришрубую
До віжок — хоч тни ти ножем!

За всіх багатіший я в світі,—
Мого не злічити добра:
У перли, сріблó, в самоцвіти
Сестра моє царство вбира.

Ходи в моє царство зі мною,—
Ти будеш царицею пак!
Гаразд попануем зимою,
А літом спочинемо всмак.

Ходи, приголублю, пригрію,
Палац тобі дам не один!» —
І став їй махати на шию
Мороз булавою з крижин.

XXXII

«Чи тепло тобі, молодице?» —
З високої сосни кричить.
«Еге ж!» — одрікає вдовиця,
Сама ж вся дубіє, тремтить.

Ще нижче спустивсь морозенько,
Махнув булавою ще раз,
Шепоче ласкаво, тихенько:
«Чи тепло пак?» — «Тепло, гаразд!»

«Гаразд»,— а сама все дубіє.
Торкнувсь морозенько блідий,
У вид різким духом їй віє
Й голкі гострожа́лі, знай, сіє,
На неї з срібля-бороди.

І ось край її опинився:
«Чи тепло,— промовив,— тобі?»
І Проколом вмить їй з'явився
Та й став цілувати її.

У шию, в вуста та у вічі
Її чарівник цілував,
І їй ті закохані річі,
Що милий про шлюб,— шепотав.

Так стало їй радісно, мило,
Так солодко шепіт наліг,
Що й очі Одарка стулила,
Й сокиру впустила до ніг.

І лагідний усміх німіє
В вдови на блідих вустоньках;
Мов борошном, спушено вії,
А брови у срібних скалках...

XXXIII

Блискучим морозом окрита,
Стоїть вона, дубне навік,
І сниться гаряче їй літо,—
Не звезене жито ще в тік,
А зжате,— вільніше їм стало!
Возили селяни снопи,
А Дарка картоплю копала
Таки край тієї ж тропи.
Робила й свекруха старенька
На діток; а тут на мішках

Сиділа Маруся гарненька
І моркву тримала в руках.

Віз повний рипить, над'їжджає,—
Буланко заржав до своїх,
І широко Прокіл ступає
За возом снопів золотих.

«Магайбі! А де ж мій Грицюня?» —
Ім батько сказав, ідучи.
«В горосі»,— озвалась бабуня.
«Ей, Грицю!» — гукнув він мерщі

Ї на небо зирнув: «Вже не рано!
Напиться б, бо згага...» Встає
Їого господиня кохана,
З барилка води подає.

Тим часом і Гриць обізвався:
Оплутаний чисто в'ючем,
Жвавенький хлопчина здавався
Котючим зеленим кущем.

«Біжить, лопотить мій стрибалко,
Горить під ногами трава!»
Грицько увесь чорний, як галка,
Білява лишень голова.

Опукою котить жвавенько,
На шиї горох хомутом...
Попоштував бабу він, ньеньку,
Сестру,— так і ниже в'юном!

Погладила мати хлоп'ятка,
І батько за шоку вщипнув;
Тим часом не гаявсь Буланко:
Він шию тягнув та тягнув,

Допався — й, оскаливши зуби,
Смакує горохом, щипа
І в добрі, м'якесенькі губи
Грицюнине вухо хапа...

XXXIV

Маруся до батька озвалась:
«Візьми мене, тату! Тривай!»
Скакнула з мішків та й упала;
Підняв її батько: «Гай, гай!

Не плач,— не скалічила спину!
Не треба плаксійок мені,
Ти, жінко, такого хлопчину
Іще приведи на весні!

Дивися ж!» Жона зчервоніла:
«Та буде тобі й одного!»
(А вже щось під серцем носила...)
«Та ну-бо, Марусю, чого

Ти плачеш? Утри свої сльози,
Мерщій на ту ніжку ступи!»
І батько, підвівшись на возі,
Її підсадив на снопи.

А Гриць наче тут уродився,
Схопився й собі за рубель;
І віз, риплячи, покотився,
Помежи рясних конопель.

Знялася горобчиків сила,
Шугнула густим табунком...
І довго Одарка зорила,
Закрившись від сонця платком,

Як з татом дітки наближались
До хати, де слався димок,
І їй з-за снопів усміхались
Червоні обличчя діток...

От пісня луна на роздолі!
Дзвінкий голосок у співця...
Остатнії одсліди болю
Позникли в Одарки з лица;
Душа полетіла боляче
Туди, де той спів голосний...

Немає над пісню ту краще,
Яку ми чуваємо в сні!

Об чім вона — бог її знає,
І слів ти її не питає;
Але ж вона серце стишає,
На душу навіює рай.

В тій пісні є пестоші, й ласки,
Й кохання — без краю-кінця...
Застигла й не сходить в Одарки
Щаслива ухмилка з лица.

XXXV

Якою б ціною не сталося
Селянці моїй зацікавить,—
Байдуже: вона усміхалась;
Немає що за нею жаліть.
Ніде пак спокою такого
Любого не знайдемо ми,
Як в лісі безмовім, облогім,
Під небом холодним зими.

Ніде так гаразд на слободі
Не дихати хворим грудям...
І якщо нам жити вже годі,
То краще спокоїтись там.

XXXVI

Ні гуку! Душа замірає,
І горе і щастя стиха,
І чуєш ти, як огортає
Тебе ота тиша глуха.

Ні гуку! І бачиш ти синій
Край неба, та сонце, та ліс,
В сріблястий одягнений іній,
Що пухом химерно обвис;

І тягне тебе якась сила
В таємну його глибочинь...

Аж ось угорі зашамтіло,—
То білка з соснових вершин,

Скакнувши, шмат снігу звалила —
В Одарки він звис на спині;
Одарка ж стояла й дубіла
В якимсь зачарованім сні...

З В. Сирокомлі

ПОШТАР

«Тут бенкет і гомін; один ти в шумляві
Сидиш, мов той бранець в неволі;
На люльку! На чарку! Сідай тут на лаві,
Повідай про власні недолі!

Ні дзвоник, ні сурма, ні красні дівчата
Тобі не приносять заласся;
Два роки ти з нами,— не можна й згадати,
Щоб ти коли раз засміявся!»

«Ох, як мені тяжко та смутно повсюди —
Ніщо мені в світі не мило...
Дай чарку! По чарці зважніш, може, буде,—
Послухай, що серце здавило:

Пристав я на пошту малим ще на годи,
В душі ж мав я сили багато;
По правді не знав я слободи й вигоди,
Не знав я ні ночі, ні свята!

Од ранку до смерку, од смерку до ранку
Возив і панів я, і паній;
Дістав золотого,— тоді-то гулянка:
Веселий, і ситий, і п'яний!

Дівчат було зводив, співав товаризну,
Із писарем — різний, та й квита!
А коні як знали! Як лясну, як свисну —
То й рвуть мої сиві з копита!

Та весело, боже! Затрубиш споранку,
І гайда — поля і діброви!

Везеш панича або часом панянку,—
Двозлотка в кишені готова!

Т' але ж моє серце спізнало дівчину,—
Жила вона тут от, за милю;
Було, як вертаюсь, то хоч на хвилину,
А завжди одвідаю милу!

Раз писар гукає мене опівночі;
Прокинувся,— схопився до йогого...
Було ж то зимою; мороз шпига в очі,
Замети й хурдига до того.

«Вези пак штафету!» — «От лихо собаче!»
Йому я промимрив з-під носа;
Взяв сурму, пакета, коня окульбачив
І сивим по шляху дав часа.

А вітер аж виє, у очі б'є хуга,
І темно, й страшне бездорожжя...
Верста проминула, одна, далі друга,
Під'їхав під третю — мій боже!

Крізь посвисти бурі, бік шляху, сльозами
Хтось, чую, «на пробі» благає...
Я й кинувсь — подумав, що, певне, снігами
Хтось поночі блудить, змерзає;

Звернув і коня вже... коли це край вуха
Шепнув хтось: «Яке тобі діло?»
Гей, вигайдай краще хвилинку,— послухай,—
З повроття одвідати милу!»

Страх серце окутав, не зміг я дихнути,
Над чо́лом піт кригою взявся...
Я в сурму ударив, щоб крику не чути
І далі геть сивим послався.

Вертався я світом; од дому близьенько
Знов страх огорнув мене скритий:
Дух стисло, недобре щось чує серденько
Та стука, мов дзвоник розбитий.

Кінь приснув, наїживсь, ударив в копита...
На шлясі одубла, як глина,
Під шаром замету, мов килимом вкрита,
Лежить якась змерзла дівчіна!

Струхнув я плат снігу із білої шати,
Відкинув замета од тіла,
Стер сніг із обличчя — була то... ох, брате!
Дай чарку! Кінчати — несила!..»

ПРО СТАРИЙ МІЙ ДОМИК

I

Гей, там вліво за горою
Ростуть дуби широчолі,
За дубами геть стягою
Розіслалися подоли —
Надніманські ті розкоші,
Ярі, ярі та хороші!
Вправо чисті плеса сяють,
В скло їх верби зазирають;
А за ними на пісочку
Шумлять верби в холодочку.
Вийдеш в вулиці роздолі —
Пообіруч йдуть баркани,
А в кінці геть, де тополі,
Старий домик мій коханий
Гнеться, в землю уростає,
Мов дідусь який горбатий;
Криві стіни; дах щербатий;
Між драниці небо сяє;
Зверху — мох, трюха — зісподу,
Така ледач та господа...
А мені вона найкраща —
Не оддам її нізащо!
Зараз з ганку йде острокіл
Геть садка мого надокіл,
А в садочку, мов в віночку,
Ростуть кетяги з бузочку;
Попід вікнами руїни
Красні квіточки шаріють,
А од квіток стежки мріють,

До порічок і малини.
Перед ганком поле; далі
Німан стьождою повився,
А під тином на завалі
Вулик в землю похилився.
Ех! Я пан там над панами!
То ж садок мій і будинок,
Там і праця, і спочинок
Чергувалися часами;
Там копав, садив я, сів,
Там скриляла мене мрія,
Там я вперш почув враження
Полохливого натхнення!
То ж моє все господарство,—
Моя власність, моє й панство...
Хоч убого там і голо,
Хоч самотньо й мовчазливо,—
Так зате ж як чарівливо
Позирать звідтіль навколо!
Чи погляну ненароком
На зелені ті площини,
Чи спочить захочу оком
На темрявій сосновині,
Чи зирну на плеса склисті,
Чи втоплю я свої очі
В далині тій сизій, млистій,
Де Німан прудкий блискоче
І хвилястим сріблом плине,—
У пишнотах око гине!
Звід небесний — моя зала,
Чисті плéса — то дзеркала,
Луки — килими шовкові,
А луги й бори соснові —
То шпалери і квітніці
У моїй царській світлиці.
Ген на синій бані хмарка,
Наче парус, лине, дметься;
Як на бурю що збереться,
То не встоїть моя хатка:
Дощ крізь стелю так і рине,
Бо дастьбі уже покрівлі;
А крізь старі, струхлі стіни
Вітер ходить по будівлі.

II

Гей, там в лісі, на поляні
 Завдає сокира болю:
 І дерева, наче п'яні,
 Стиха хиляться додолу;
 Аж лунає гомін всюду,
 Гуркіт буркає діброву —
 І доводить, що я буду
 Швидко мати хатку нóву.
 От на той рік, ще до літа,
 Закипить тут разом праця...
 Нова хатка буде вкрита,
 Певно, краще, ніж стара ця;
 Але серцю більше стуми:
 Як розвалять ці руїни,
 Де я спогади і думи
 Мої на́дбані подіну?
 Чи, бувало, здавить груди
 Пориванням, смутком, страхом...
 Де ховав я свої нуди?
 Під моїм стареньким дахом;
 Чи, бувало, радість блисне —
 Усміхалась мені й хата,
 А чи й горе часом стисне —
 Краще гоїлась тут втрата.
 Онде — призьба, онде — ганок,
 Там і лавочка маненька,
 Де щовечір і щоранок
 Я був слухав соловейка;
 Його пісні пробуджали
 Надніманські верболози
 І на очі наvertsали
 Закоханця щирі сльози.
 Раз отам... одної ночі...
 Серце шарпалось шалене:
 Наче зорі, ясні очі
 Стиха зóрили на мене...
 На вустах німіло слово...
 Було чутно рух дихання...
 Ох, не вернеться нанóво
 Час первотнього кохання!

От покій мій — кращий спадок,
В цеглу виписані стіни...
Боже, боже! Кільки згадок
В голові моїй тут лине!
Ось вінок засохлий жита —
Пам'ять давня із оджинок;
От канапа, пилом вкрита,—
Мій по праці відпочинок;
Он і столик, де захівна
Дума стигла й мрія люба,
А он шафа, книжок повна,—
Мое щастя й моя згуба!
Ген над столиком високо
Висять пасма з павутини —
Спочивав на них я оком
В маревничії години;
І в тій пряжі ворухливій
Народжались, мов в тумані,
Рої цілі полохливі
Поетичних малювань!
Он камінок аж до стелі,—
Самоту скрашав, бувало;
Там на полум'ї веселім
Моя пісня достигала!
Он і друга хата — зала,
Невелика, а простора,
Підіймала сміх і галас
Було часто там дівбора...
Того щастя не купити,
Не вернути ті години!
Було стомлений, розбитий
Тихо сядеш до дружини...
А вона, як та воркота,
Приголубить, гляне тихо —
І з душі зліта скорбота,
Усміхається вже лихо!
Он і килим в жовті крати,
На дивані розіслатий;
Он і столик, де часами
Чаювали ми з гостями.
Тут на б́еседі, бувало,
Час точився веселіше,
А ще надто, як траплялось

Стрігись з щирим товаришем.
Ось манесенька кімнатка,
Он і ліжко дерев'яне —
Тут мене, іще хлоп'ятка,
Було завжди спати клано;
Тут плелися сни дитячі
І юнацькі красні мрії,
Тут і заміри гарячі
Пестувались у надії.
Тут лягав, вставав на думці
Я за край свій, за родину...
І звір'яв оцій подушці
Не одну гірку сльозину!

III

Хатко! Швидко твої стіни
Поховають руйновини!
Що ж тоді почати мушу?
Сам приріс я до хатини,
Та й вона врослася в душу!
Швидко в закут новий сяду:
Там ні ласки, ані згаду,—
Мов чужина, і до серця
Вже ніщо не озоветься!
Туди столик мій яловий
Я звелю перемістити...
Що ж, що хатка буде нова?
Так душі ж не поновити!
Вже старече, ржаве око
Нових марев не спіткає:
Що було, того немає,
А рідне лежить глибоко!
Там і видок буде новий,
Без німанської болоні,
Що окутав бір сосновий.
Вже на яснім, синім лоні
Не спочинеш млявим оком,
Не побачиш ненароком
І бузочку в огороді...
Що й казати? Годі, годі!
Вже минулись літа красні,

Молодощі ті знадні,
І не вернуться заласні —
Ні враження, ні надії!
Треба жити, як припало:
Сам руїна на руїні...
Що ж для серця хоч зосталось?
Тільки спогади єдині!..

Не тікайте ж ви, кохані,
З мого серця, з мого дому...
Хоч на хвильку легше стане,
Як заплачу по старому!

БОЖЕВОЛИЦІ

IV

Гей, лікарю-пане! Учено у школі вас чисто
Всьому, добродії;
Ходи ж, подивися на це дивовижне намисто,
Що в мене на шиї!
Тверде, як перлина, неначе те сонечко сяє,
А чисте, як води;
Ясними проміними блискоче, мигоче та грає,
Що й зглянути годі!
А там в серединці ясної тії намистінки,
Мов крапля, червоне
Щось біга, палає та міниться все щохвилинки,
Аж серце холоне!
А пахне як дивно! Мов душу дурманить, чарує
Та пахощ знадлива, смертельна...
До вуст і не мисли підносить, бо зараз отрує
Тебе його гіркість пекельна.
Ну, що ж то за камінь? Невже пак добродій не знає
Такої дурниці?
Наука, як бачу, не все осягнути здолає —
Є в світі тайниці!
Не вгадуй! Тобі не допоможе наука тут славна,
А серце єдине:
То ж мученя-хлопа запекла, засушена здавна
Кривава сльозина!

VI

Мрілись кумедні мені постаті
У тій кімнаті:

Чи то містечко, чи село в гаю —
Щось не згадаю!
Там на куриній ніжці хатина,
Мов купа сіна;
Там підлестилась якась господа
Сивоборода;
Палац вельможний там на узб́очі
Вирячив очі;
А десь на отшиб — церква горбата,
Вітром багата!
На дерев'яних сохах підпертий
Дах передертий;
Хтось пооздобив його даремно
Мохом і дерном!
Люди говорять, ходять, сідають,
А і не знають,
Де б тут подіти власну парсону,
Пухлу від сону?
Чи тут зостатись, чи сунуть далі?
Якби ви знали,—
Було такого з ними сміху-то,
Що і не чуто!

З башти щербаті кашляють дзвони,
На похорони!
Чотири старці, вбрані в дранину,
Пруть домовину;
Чотири баби гошпитальничі
Тримають свічі;
А попереду дяк для охвіти
Пише мисліти,
Бо калганівки черкнув помалу
Він — для запалу!
Та вже й з запалом виводить тони
Із «антифони»,—
Як пустить баса або гуконе
«Во время оне»,
Або як вшкварить часом «со духом» —
Наче обухом!
Тупне ногою й почервоніє —
Так-то зрадіє!

Труна убога, і за труною
Мало набою;

Йдуть собі люди прості, сіряві,—
Тим, що цікаві;
Скачуть за ними з жартів хлоп'ята —
Все-то їм свята!
Два товариші того небоги
Зійшло з дороги,
Кажуть про себе: «Шкода велика!
Жаль чоловіка!
Юна душа ще! Серце ж боляче,
Надто гаряче:
Як лава в жерлі, воно кипіло
І клекотіло
За всіх боляче; так власна сила
Його й спалила!
А тепер щó там в тісній господі?
Глина та й годі!»

«Ревеш по ко́му ти так нечисто,
Дяче-басисте?
Мертвий як мертвий, і по сконанні —
В доброму зданні!
Мусив терпіти — видко, доволі
Одслідів болі,
А на чолі ж то — дума й скорбота:
Скажи-но, хто то?»
Так запитався пан в окулярах,
Що йшов при марах.
Пану на тее дяк одрікає:
«Хто тут гукає?
Це панахида: я по уставу
Веду одправу!
А цей небіжчик, що вмер, бідаха,—
Якийсь невдаха!
Літав під хмари, писав він часто
Вірші квітчасті;
Читав ізранку аж до вечері
В книжках химери;
Любив він поле, гаї, поляни,
Мов той селянин...
А як додати (слово між нами) —
Плакав часами!
Мав він дівчіну, але та мила
Його скривдила;

Та й товариству не йняв він віри,
Бо всі нещирі!
Вірші погризли заздрі писаки,
Мов ті собаки!
Знищили чисто родичі меткі
Його маетки.
Так-то щастило йому на світі —
В сні і в житті!
Розумом кидав дуже високо,
Та й спристрив око...
Як чоловіка було спіткає —
Пріч утікає!
Стала ходити чутка по місту,
Що стратив хисту,
Ніб в голові-то його невдалій
Чмелі заграли...
Зліг він зимою таким случаем:
Хліба не має,
Хата холодна, хоч би дровинка
В жар до комінка!
Йому ж байдуже, горенька мало!
Пише, бувало,
Вірші та думи, власні надії;
Пише, дубіє —
Поки морозом його не зогне;
Тоді застогне:
«Боже мій щирій, боже мій милий!
Коли ж в могилі
Зложу я буйну, і на хвилину
Хоч одпочину?!»
Голод і холод таки піїта
Звів з цього світа!
Ми його маєм швидше сховати —
Бо без заплати!
Хто ж нам за ладан, свічі, за дзвони,
За похорони —
Хто нам заплатить? Може, багаті
Ті літерати?!
Дарма ж досадно драти горлянку —
Хоч би на шклянку!»
«Що ж нам почати, діди та баби?
Голос наш слабий!
Нумо, гукнімо коло могили

З усії сили:
«Вічную пам'ять!» Дай йому, боже,
Тихее ложе!
Сонце довічне, крикніть-но, діти,
Хай йому світе!

Л Я Л Ь К А

Хай лялька не плаче, не квилить, як вова строката,
А сяде і вушко нахилить любенько;
А я розкажу їй такого багато-багато,
Що чула од тати й од неньки.

От в свято... мамуня вбере мене в нове убрання,
І стьожку рожеву зав'яже круг чола;
Я вивчу тоді по-французьки до бозі благання,
Й поїдемо ми до костьола.

А то ж то здивує, напевно, вся темна голота:
Бо вже ж не про неї розмова та панська!
Попросту ж молитись мені, далєбі, не охота,
Бо я пак не хлопка селянська?!

Але ж помолюсь я тихенько по-польськи у свято,
Щоб бозя зростив та скрасів мене боршей;
Для мами ж і тата щоб дав він багато, багато
І жовтих, і білявих грошей!

А як вони люблять ті гроші — і мама, і тато!
Одправи наймають, купують і ладан, і шати...
Бо бозя, бач, добрий: як хто йому дарить що — за то
Оддарює він устократи!

Для того вони і справляють молебни в господі,
Бо бозя їм сплачує щедро та гойно...
Ото і збереться в нас грошей так дуже, що й годі,
Що їх і злічити не можна!

Ет! Лялько! Яка-бо ти справді смішна та дурненька!
Питаєш, чи сам бог в постаті прилине,
Чи прїшле він янгола з неба до тати і неньки,
Щоб їм заплатив за дарїни?

А де ж там? Як мама казала, то з божої волі
До нас прийде жид і дасть грошей досита;
За гроші накупим і сел ми, і хлопів доволі,
Що будуть нам жать і косити.

А ти і не знаєш? Що ми — то шляхетні панове,
А єсть іще й люди — те хлопське поганство;
Ім з неба і бог наказав без уваги, сурове,
Аби працювали на панство!

Фі! Брудні та п'яні... обшарпані всі, босонозі,
А жовті — заледве волочать і духа!
Та хто ж тому винен? За те їм і кара від бозі,
Що хлопство татуні не слуха.

От коней — то тато кохає, собачок — то мама;
А хлопів всяк лає, кийком усяк кропить...
По правді, аж шкода!.. За що їх катують часами?
Негречні повинні бути хлопці!

От вчора, наприклад,— мій тато заснув по обіді;
Вони ж незвичайно так лізуть на очі!
Ввійшли, забруднили покої, кричать, як ведміді:
«На бога, дай хліба, паноче!»

За те їх звеліли нещадно і страшно скарати!
Як виросту я, то не хочу турботи:
Поки не наїсться старе і мале в моїй хаті,—
Не ляжу і спати я доти!

Та як і заснути, коли бліді люди тісняться
Покірно під двері, під вікна з журбою.
Не дати їм хліба,— вночі дідугани присняться
І візьмуть у торбу з собою.

А згірше—дізнає про вчинок Христос, що на небі:
Він, бач, ділить хліб, щоб усіх годувати!
Помолимся ж, лялько, ми щиро про хліб, про
потреби

І хлопів, і мами, і тати!

Б У В А Л О

Гей! Дав би я душу і тіло — за мало:
Щоб так погуляти, як здавна бувало!
Любив я колись-то, як щира та братська
Під вечір зимовий збереться громадка,
І зараз — умова: по парі санками
Далеко, далеко поїхать снігами...
Ряд санок по шляху, як вихор, зникає,
А дзвоників брязкіт здалека лунає...
Мій кінь попереду летить, наче птиця,
Аж креше з копита вогонь йому криця!
Дорога ж утерта, як обрус, біліє...
Та весело ж, боже, аж серденько мліє!
Он крадеться місяць із хмарки за хмарку,
Любує звисока на нашу забавку,
І променем ясним з срібляного чола
То поїзд осяє, то бори навколо!
А поруч у мене голубка кохана,
В котру закохався я серцем до п'яна!
Як любо бувало від вітру хистити
Її та до серця палкого тулити!
Збігали нечутно заласні хвилини...
А ми ж то летіли, неначе пташини:
Вона щось воркоче, і сяють ті очі,
Ясніші над зорі зимової ночі...
І їдеш, і мариш, і просиш у бога,
Аби лишень довше барилась дорога!

Вітрець подихає, панує ніч-мати;
Від зірок, від снігу — хоч голки збирати!
По горах, долинах, по всій оболоні
Шелеще наш поїзд, аж прискають коні.
Ген-ген щось в білявім тумані за милю:
Чи в хатці готують вечерю спізнілу?
Чи звір блима оком? Чи зірка то божа?
Чи світло в покоях — мете подорожа?
То блисне, то зникне яскриця в тумані...
Гей, просто керуймо на світло ми сани!
А вогник все більша, що бовкне наш дзвоник—
То вікнами сяє госпóдарський дворик.
Поки ще хазяї не чують,— тим часом,
Гей, живо заїдьмо під ганок з галасом!

І крики, й вітання: всі вибігли в сїни,
Бо раді так дуже веселій гостині!
А сміху ж то, сміху! Зрум'янені лица,
Комінок палає — сміється й світлиця...
Вже й стіл серед хати, вечері до краю,
А чарки рядками, як сонечко, сяють!

Заживши, запивши хазяйські щедроти,
Наново охота до сміху й пустоти;
Жартуєм, співаєм — і горя нам мало,—
Попросту, сердечно, як здавна бувало!
Аж серце старече було молодіє,
І часом дід сивий за нами шаліє;
А ті ж то красуні, знадливі юначки,
Рожеві, як квітки, легенькі, як пташки,
Щебечуть, стріляють очима так сміло...
А в молоді серце палало та мліло!
Ех, як же то вхітно було після втоми
Всім покотом просто заснуть на соломі!
Заснути на думках о збіглий забаві
І марить тим самим, чим тішився в яві.

Любив я колись-то... о боже, мій боже!
Для чого минуле вернутись не може?
Для чого те серце стукоче та ние
І в оці потухлім сльоза туманіє?
Ех! Ще погуляв би! Даремне жадання:
Не ті тепер люди, не ті їх завдання!
Минулось, минулось! І поїзд забутий
Уже не заглушить сердечної скрути!

СЕЛЯНКА

В чотирьох піснях

(З недавнього)

I

ЗАСПІВ ДО НЕДІЛІ

От вам, друзі, на неділю
Пісеньки чотирі:
Не вгадаю й сам за хвилю,
Що утну на лірі.

Бо та ліра якась нудна:
Часом так застогне,
Що й на серці стане трудно,
Наче похолоне!

На те ліра одрікає:
«Нащо ж маю душу?
Що буйненький навіває,
Те й співати мушу!»

РАНОК

Із-за гори спустилася
Неділя святая,
Із-за хмари рожевої
Сонечко вже грає;
Стиха вітер жене хвилі,
Нагинає колос;

Лине янгол яснокрилий
Над селом навколо
І віщує полям, лугам,
Квіточкам, росинкам:
«Приніс, діти, радість я вам,—
Неділонька ниньки!»

Травка вмилася росою,
Овечок чекає
І весняною красою
Зеленіє, грає:
Буде паша тепер сита,
Дякувати бога —
І старий вівчар Микита
Затрубив у рога.
За селом стоїть під дашком
Святий хрест і скринька;
На йому щебече пташка:
«Неділонька ниньки!»

Коло Йванової хати
Ридвані минають;
Чують літо вже хлоп'ята
По двору гайсають.
А Іван сам одмикає
Власную збожницю —
На базар він поспішає,
Одміря пшеницю...
Незабаром і жнива ті,—
Злотяться долинки,
От і треба поспішати.
Бо неділя ниньки.

Запряга Іван у воза
Коника, сідає;
Дітвора — дружина боса
Радісно гукає.
Рушив батько за ворота,
Хрест минає, клуню...
А дрібна йому голота:
«З богом, наш татуню!
Хай пошле вам у дорозі
Доброї годинки!»

Щирше молять діти бозю,
Бо неділя ниньки.

Поки діти труть очиці
Та кладуть поклони,
Янгол божий на дзвіниці
Задзвонив у дзвони.
Святий голос аж розлягся
І луна по лугу,
А з ним разом із піддашся
Пугач крикнув — пугу!
Як нічна бридота сміє
Вить в такі хвилинки?
Сонце світить і радіє,
Що неділя ниньки!

II

ПОВОРОТ З ТОРГУ ІВАНА

Вибачте,— трохи підпилий!
Ну, одна чарка для сили,
На другу сват мене кличе:
Чи ж відмовлятися личе?
Там пішла третя і п'ята,
От і набралася кварта,
От в голові вже і муха...
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Набик, панове, бо п'яний!
Може, вам сором, сукмани?
Хоч моя свитка і драна,
Та не була ще збрудняна!
Чи ж вам про ваші блавати
Можна те саме сказати,
Хоч би попові на вухо?..
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Тпру! На дорозі шиночок...
Люльки б смикнути разочок:
Дай-но, шинкарко, жарину!
Тут... наче чорт мене в спину
Ткнув і на вухо нарадить:

«Випий — горілка не вадить!»
Ну! я і випив, послухав...
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Жінко! Хоч вдарся об поли,
Будеш обідать без солі!
Стерпиш ти, вірна, моторна:
Сіль тепер, бачиш, коштовна,
А у нас мало достатку...
Хлопцям купити б граматку?!
Так їм освіта — поруха...
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Хоч би й уміли читати,
Нас же почнуть зневажати:
Цвенькати вивчаться тільки;
Мало їм в свято горілки,—
Будуть лигати і в будень,
Поки не вийдуть на бубен,
Поки не проп'ють кожуха...
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Хрест от! Тут стать би, спочити...
Ноги щось пишуть мислити!
Господи! Вибач! Я темний,
З дідьком боротись даремне.
Де ж мені взяти освіти?
Хто захистить мої діти?
Темна їх доля-свекруха...
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Блискавка шарпає хмари..
Грім в стару сосну ударив.
Чом же він в корчми не стука,
З котрих нам збитки і мука?
Рясно їх родить щохвилі:
Може, по десять на милі,
Крив'ю ми платим сивуху!..
Гей-но! Рви, коню, щодуха!

Видко і хати вже наші,
Квапиться коник до паші...
Віз повернув я так круто,

Що мене з воза попхнуто!
Темно — устати, не встану...
А тут ще дідько з-за стану
Ляска в долоні над вуха...
Сам кінь порвався щодуха!

III

ЛЕМЕНТ ОРАНДАРЯ

«Гей, Іване? Як барило!
Аж у рів його звалило:
Спить мертвецьки з того хміля!
Правда, ниньки і неділя;
Чарка, друга — до потріби...
Тільки в мене пити треба!
Тобі б — чарка добра, п'яна;
Мені б — грошей до гамана!
А то, бач, який? Зірвався
І на торзі налигався
Ярмаркової горілки!
Ти ж украв мої зарібки!..
Дамсь взнакі за це тобі я!
Гвалт, рятуйте від злодія!

Чи ж не злодій? Добрі люди,
Згляньтесь сами: що ж то буде,
Як отак усі, шалені,
Гроші крастимуть з кишені?
Мені ж треба на щось жити?
Треба корчму оплатити?
Сто карбованців — не жарти:
Поки стягнеш з тії кварти,
То позбудешся й халяви!
Треба ж їсти дати ораві:
Діткам, жінці, молодиці,
Двом коровам і телиці...
Чи ж заполи я одкрою?
Гвалт, рятуйте від розбою!

Ще ж я маю й коненята,
Й козенята, й овечата —
Може, з двадцятєро буде;

Чи ж мені їх збутись, люди?
Ні, жартуєте, панове:
Потягну вас в повітовий!
Бо в контракті всі умови
Геть записані в ті слова:
*«Вшисці хлопи і кобіти
Мусять в корчмі моїй пити».*
Як я п'яного нап'юю?
Гвалт, рятуйте від розбою!

Та ще далі пише строго:
«Не минаючи нікого,
Пам'ята хай добре кожен:
Що деінде,— боронь боже! —
Ані пити, ні гуляти;
Що всі хлопці і дівчата
У оранді мусять тільки
Напиватися горілки,
Бо заплатять жиду втрое...»
Гвалт, рятуйте від розбою!

Що ж мені тепер почати,
Коли хлоп не зна читати?
От узяти хоч Івана:
Він повіз сьогодні зрана
Збіжжя два мішки хороші,
(То ж не сміття — певні гроші!)
Та ще й мірочку гороху...
Якби пив собі потроху,
То оце б задля потухи,
І в мене б черкнув сивухи...
А тепер яка надія?
Гвалт, рятуйте від злодія!

А і то!.. Не вернеш шкоди!
Ну, валяться тобі годі!
Встань! Я витягну із рову,
Та ще вип'еш в мене знову!
Ну ж бо, хлопе ти опилий,
Повертайсь, зберись на сили,
Покажи свою кишеню,
Чи є грошей хоч із жменю?
Ох, і *вей мір*, щоб ви знали,—

В нього гроші всі покрали!
Їх лічив уже собі я...
Гвалт, рятуйте від злодія!

Ох!.. Бува ж така пригода!
Мені, Йване, тебе шкода...
Краще б гроші ті пропити,
Але лиха не спинити!
Сумувати ж більш не варто...
Набір, чуеш, я дві кварта
Тобі всиплю на потуху.
Треба ж зважить тобі духу!
А то дома зараз люба
Зміє добре тобі чуба,
А ти й сам за те їй вдвоє...
Будуть гвалти і розбої!

В Е Ч І Р

Втихомирились дерева,
Квіточка дримає,
Пелена якась рожева
Землю огортає;
Осідає в хмару сонце,
Виграва потиху,
Позолочує віконце
І стареньку стріху;
Дим іде з убогих хаток,
Люди поніміли...
Отакий-то пак остаток
Святої неділі!

Йдуть корови із-за гаю,
З ними рядом вівці;
А вівчар, знай, виграває
На своїй сопілці;
Виграває того «Гриця»,
Аж луна лягає...
А бездольна удовиця
Під хрестом ридає
Та голосить трудно, нудно,
Ламле руки білі...
Отакий-то вечір смутний
Святої неділі!

Гудуть бубни і скрипці
Коло шинку сп'яну...
Задзвонили із дзвіниці
Дзвони по Івану:
Зранку пив і турбувався
З хлібом на базарі,
А увечері прибрався
Та й поклавсь на мари!
Так життя те наше гине,
Рветься кожну хвилю...
І не зна ніхто, чи й стріне
Ще другу неділю!

ДО СУДДІ

Промова злочинниці

(Переспів)

Аще хочеш совершен быти, раздай
имушество твое нищим и гряди за
мною.

Єв.

Мій гріх тяжкий, мій домисел злочинний
Суди, суддя, та напрямкі, хутчій,
Без вигадок, без хитрої личини
Й без фарисейських лицедій!

Замість шовків, одягши людське дрантя
І чобітки *злочинно* знявши з ніг,
Я йшла туди, де стогнуть наші браття,
Де тьми ярмо, нужди батіг.

На вчинкові гарячому узята,
З своїм хрестом стою перед судом;
Нащо ж сюди ще й свідки, й адвокати?
Адже я винна пак кругом!

Лиши, покинь ці допити, мій пане,—
Всі при мені злочинницькі знаки:
Мужичий вбір, на босих нозіх рани,
А ось — мозолі й синяки!

Але й те знай: хоч піймана з виною.
А не боюсь тебе я, суде злий,
І кара ця безсила наді мною,—
Бо врешті верх — не твій, а мій!

В льоху мене навiк сховати маеш,
Але слабу хвороба захистить,
Бо у тюрмi,— i сам здоров ти знаеш,—
Менi не довгий час сидить...

I я умру з любовiю до брата,—
Йi нiхто не вирве iз грудей...
I на мiй труп, я певна, що й у ката
Поллються слiози iз очей!

1878

МУЗІ

Геть із чола вінок барвистий!
Зірви і кинь його до ніг:
Шпичастий терен багрянистий
Тобі один би личить міг!

* *
*

Я не цілком твій — зве мене
Життя нове і інші мрії;
Від них мене не одітне
Ні ласки пал, ні муки рвії.

Тебе кохаючи, я знав,
Що нам мета — не раювання;
І в серці я не зацурав
До сяйва правди поривання;

Не запровадив у причал
Свій човен млявою рукою,—
І сміло мчусь до хвиль, до скал
На боротьбу з лихою млою!

[1878]

* *
*

Вмерла муза моя! Ох, недовго вона
Гріла світлом самотнії дні:
Поспадали квітки, догоріли вогні,
Непрозориста ніч, як могила сумна!
Марно в серце слабе од гризот і нудьги
Згуків-ліків цілющих я жду,—
Мій пашистий вінок під п'ятою ноги,
Я без пісні журюсь і без пісні бреду...
А колись скільки мрій і таємних чудес
Народжалося враз у хатинці моїй:
Пожадав — і з шатра світозорих небес
Променистим дощем злине образів рій,
Сріблосяйні плеса блиснуть вдалині,
Заяскрять колони храмин,
І знесуться в блакить килими чарівні
Снігових та химерних вершин...
А тепера я сам... пустка, темінь — одно,
А друге — все зорить мертвяком;
Наче чорний той крук, полохливо в вікно
Б'ється ніч непогожа крилом.
Мармур пишних храмин розлетівся в туман,
Гір величних красу затопила імла,
Серце знило від мук, заніміло від ран,
Лиш безсила сльоза в очі журні лягла...
Вмерла муза моя! Ох, недовго вона
Гріла світлом самотнії дні:
Поспадали квітки, догоріли вогні,
Непрозориста ніч, як могила сумна.

* *
*

І галас оргії, і співів п'яних згуки
У сяйві святочнім весельчастих огнів...
А поруч — лемент, крик знесиленої муки,
Гвалт деспотів і стогін, плач рабів,
Роз'ятрений порок, розпуста під вінками,
І труд зганеблений... і дурня регіт, глум,
І, потай зрошений кривавими сльозами,

Загублений в юрбі провісник чесних дум...
І це життя? Це світ? І це перлина твору —
Розумний чоловік?! В нікчемній метушні,
У ярмарку людським — нема думкам простору,
Як розуму нема в мутнім, безладнім сні!
Але таке життя гнітить, як віко трумне,
Як хворість зла, що ламле нашу путь
І серце шарпає у те безсоння трудне...
І нікуди тікати, і ніколи зітхнути!

Часами мариться мені чудова мрія:
Ласкаво стелється геть далина німа,
І колос нив тремтить, і річенька леліє
В садку, що в золоті гарячому дріма;
Гушавина глуха мене зове, як мати,
Привабним шепотом в обіймища свої
І обіця вернуть безповоротні втрати
Для щастя, втіх нових, для другої зорі.
Так не тому ж зложить мозольні з праці руки
І розумом заснуть під захистом дурниць,
Хто постеріг, що гвалт, і боротьба, і муки
Не вигадки книжок, не чмари огневиць!

Я не ховав життя жахливо за омани,
Не одягав його у штучні убрання,
А клав я без страху в розкрив'янілі рани,
Як знахар-друг, і пальці, і дання...
Вогнем, тортурами правдивого зневір'я
Збагнув я все — й себе не можу ошукать,
Що годі мені ждати і забуття, й сумир'я,
А вік за скривджених боротись і страждати!

1896

* *
*

Друже, брате, знебулий, нужденний мій брат,
Ти душею не гниєш у п'їтьмі!
Хай неправда буя, хай зло гірша в сто крат
Над землею, що змита слізьми;
Хай розбитий в багні наш святий ідеал,

І безвинна скрізь точиться кров,—
Вір — настане той час, що погине Ваал
І на землю знов зійде любов.

Не в терновім вінку, не в узлах ланцюгів,
Не з хрестом на зігнутих плечах,—
Вона ввійде у мир в сяйві лагідних днів,
З світлом щастя та правди в руках...
І не стане ні сліз, ні злоби-ворожди,
Ні безхресних могил, ні рабів,
Ні нужди без країв, без просвітку нужди,
Ні меча, ні ганебних стовпів...

Друже мій, ні, не сон оте вшестя ясне,
Не надія хистка та плөха,
Озирнись — зло усіх вже занадто жене,
Ніч навкруг вже занадто лиха!
Мир знесилиться з мук, захлинеться в крові,
Упаде в боротьбі від заліз
І зведе до любові, до святої любові
Очі, повні безрадїсних сліз!

* *
*

Співочий вірш, який скриляла мрія,
Не слугував розривкою мені,
Лиш коли чув грїмоти на чолі я,
Тоді складав покїрливі пісні.

Над співом я, мов хворий, надривався,
В пологах твір страдниче появляв,
І стан райський співця мені здавався
Тяжким хрестом, що не по силі зняв.

Не раз мене замовкнуть брала хїть
І в забутті злучитися з юрбою,
Так арфа ж Ейлова повинна задзвенїть,
Як вітер сколихне струнину за струною.

Та й течія не владна навесні
Не грїмотїть зі скель потоком рвучим,
Коли сніги в нагїрній вишині
Розтопляться під променем пекучим!

Сербські народні думи і пісні

БУДУВАННЯ СКАДРУ

Брати рідні будували город,
Братів троє, троє Мрлячовенків:
Гей, один брат був король Вукашин,
Другий брат був Углиш-воевода,
А що третій — Гойко Мрлячовенко.

Будували Скадер на Бояні,
Будували цілих троє років,
Троє років, з трьомасот майстрами;
Не змогли вивести й підмурів,
А не то, щоб город збудувати:
Що майстрі пак вибудують за день —
Все те віла¹ розруйнує за ніч.

Як настало вже четверте літо,
Обізвалась з гір зелених віла:
«Не мурдуйсь, короле Вукашине,
Не мурдуйся і не кидай грошей:
Не спромігся вивести й підмурів,
То куди ж пак город збудувати?!
Розшукай ти брата із сестрою,
Щоб в обох і ймення були схожі,—
Розшукай ти Стою і Стояна;
Замуруй їх у підмури башти:
Тільки в той час виведеш підмури,
Тільки в той час города збудуєш!»

¹ Віла — дівоча потвора, що живе по горах, подібна до нашої русалки, або краще — мавки. Тільки віла сербська більше добродина, ніж злочинна; вона дуже гарна, має чудовий голос; часами жартує з юнаками, а більше піклується про них і про Сербію.— (Тут і далі примітки перекладача.— *Ред.*).

Як зачув король Вукашин тее,
Десемира-слугу кликнув зараз:

«Десемире, чадо моє любе!
Був ти досі за слугу-незраду,
Тепер станеш за дитину рідну!
Впрягай, синку, ти до воза коней
І бери ще золота шість пригорщ,
Та й їдь, синку, геть по білім світі:
Знайди мені брата із сестрою,
Щоб в обох і ймення були схожі,—
Розшукай пак Стою і Стояна;
Хоч одбий їх, хоч купи за гроші,
Та вези до Скадру на Бояні.
Замуруймо їх в підмури башти,
Щоб підмури нам не руйнувались,
І щоб город нам добудувати».

Як зачув слуга Десемир тее,
Запріг зараз він до воза коней,
Взяв з собою золота шість пригорщ,
Та й поїхав геть по білім світі;
Шука всюди двох по йменню схожих,
Шука всюди Стою і Стояна.
Ой три роки він шукав по світу,
Не знайшов пак двох по йменню схожих,
Не знайшов ні Стої, ні Стояна.

От вернувсь до Скадру на Бояні,
Королю вертає воза й коней,
Оддає ще й золота шість пригорщ:

«Ось, королю, тобі віз і коні,
А це маєш золота шість пригорщ;
Не знайшов я двох по йменню схожих,
Не знайшов ні Стої, ні Стояна».

Як зачув король Вукашин тее,
Кличе зараз будовніка Рада;
Рад гукнув на триста своїх майстрів,—
Почали знов Скадра будувати.
Що змурують, віла розруйнує:
Не дає пак вивести й підмурів,
А не то щоб город збудувати.

Із-за гір знов обізвалась віла:
«Ой чувай, короле Вукашине!
Не мурдуйся і не кидай грошей;
Як не можеш вивести й підмурів,
То куди ж пак город будувати!
Але вас є братів рідних троє,
Кожен має собі вірну й жінку:
Чия вранці на Бояну вийде
І майстрам цим винесе поснідать,
Ту й муруйте у підмури башти,—
Так вам тільки й вивести підмури,
Так вам тільки й город збудувати!»

Як зачув король Вукашин тее,
Зве обох братів до себе рідних:

«Ой чи чули, мої браття милі,
Що з-за гір нам проквіляє віла?
Що даремно кидаємо гроші:
Не дає ж пак вивести й підмурів,
А не то щоб город збудувати!
Але ось що з гір говорить віла:
Нас тут троє, ще три рідних брата,
Кожен має собі вірну й жінку:
Чия вранці вийде на Бояну
І майстрам цим винесе поснідать,
Ту й муруймо у підмури башти,—
Так нам тільки й вивести підмури,
Так нам тільки й город збудувати!
Т'але ж, браття, в бога віру маймо,
Не кажімте жоден про це жінці,
Здаймось краще на їх долю власну,—
Чия вранці вийде на Бояну?»

На тім слові присягають браття,
А що жоден не розкаже жінці.

От тим часом ніч спада на землю;
Розійшлись брати по білих дворах;
По вечері господарській, добрій
Пішов кожен з жінкою до ліжка.
Ох, дивуйтесь, що тут буде, люди?!

Той Вукашин перший ламле слово,—
Свою жінку так остерігає:

«Ой послухай, моя жінко вірна!
Не ходи ж ти на Бояну вранці,
Не носи пак снідання майстрóвим,
Якщо хочеш на сім світі жити:
Бо тебе під бáшту замурують!»

Рівно й Углиш ламле своє слово,
І він каже своїй жінці вірній:

«Пам'ятай-но, жінко моя вірна!
Не ходи ж ти на Бояну вранці!
Не носи пак снідання майстрóвим,
Як не хочеш молодую згинуть:
Бо тебе під башту замурують!»

Тільки ж Гойко не ламає слова,
Своїй жінці не мовля нічого.

Як порану почало світати,
То схопилось Мрлячовенків трое
Та й пішли до Скадру на Бояні.
Час настав і снідання виносить,
А черга б то — пані королевій.

От вона побігла до ятрівки,
До ятрівки, Углиша дружини:
«Слухай, серце, дорога ятрівко!
Так болить у мене голівонька,
Далєбі, що й світа я не бачу:
Понеси ти снідання майстровим!»

А на те їй Углишóва жінка:
«Ох і сестро, пані королево,
Так рука болить чогось у мене,
Далєбі, що і звести не можу.
Попроси ти молоду Гойкову!»

От пішла до теї королева:
«Моя сестро, молода Гойкóво!
Так болить у мене голівóнька,
Далєбі, що й світа я не бачу:
Понеси ти снідання майстровим!»
А на те їй одмовля Гойкова:

«Ох і ненько, пані королево!
Рада б волю я твою вчинити,
Так іще ж дитини не скупала
І полотен білих не попрала!»

Одріка на тее королева:
«Не турбуйся, молодице сестро,
Однеси ти снідання майстрóвим,
Я за тебе поперу полотна
І твоє скупаю немовлятко».

Нема що робити молодиці,
Понесла те снідання майстрóвим.

Як спускалась на Бояну-річку,
Її вгледів Гойко Мрлячовенко;
Юнакові жаль окутав серце:
Йому шкода вірної дружини,
Йому шкода в сповитку дитини,
Що зостатись сиротою має,
Сиротою на четвертім тижні,—
І дрібними вмився Мрлячовенко.

Те уздріла молодиця гожа,
Йде до його легкою стопою,
Стає рядом, промовляє стиха:
«Що з тобою, господарю милий,
Що дрібними вид свій умиваєш?»

Одрікає Гойко Мрлячовенко:
«Лихо тяжке, жінко моя вірна!
Було в мене яблуко злотисте,
Так сьогодні ж у Бояну впало:
Ото й досі не розважу туги!»

Не второпа молодиця гожа,
Але чуло господарю каже:
«Моли бога о своє здоров'є,
А ще й більше яблуко здобудеш!»

Тут юна́ка так стиснула туга,
Що одвів він голівоньку набік,
Щоб не бачить більш своєї жінки.
От надходить Мрлячовенків двоє,—

Ще й Гойковій дівері обоє:
Беруть тую за біленькі руки,
Ведуть, бідну, мурувати в башту;
Кличуть зараз будовника Рада,
Рад гука на триста своїх майстрів.
Так сміється ж молодиця гожа,
Собі дума, що то, певно, жарти.

От станóвлють мурувати в башту:
Триста майстрів почина роботу,
Закладають дерево і камінь,
Вже виводять мур їй по коліна...
Все сміється молодиця гожа,
Все їй думка, що жартують з нею.

Триста майстрів все мурують далі,
Накладають дерево і камінь:
Молодиці мур уже по пояс.
Бачить, бідна, що то люті жарти,—
Давить тіло дерево і камінь;
Як заб'ється, мов зозуля сива ¹,
Ну благати діверів обидвох:
«Ой не дайте ж, майте в бога віру,
Вмурувати мене, квітку юну!»
Просить бідна, та нема спомоги,—
І не зглянуть дівері на неї.

От, добувши сорому й догани ²,
Свого пана почина благати:
«Ой рятуй-но, господарю любий,
Не дай мене, юну, вмурувати!
Біжи прудко до старої нені:
Моя ненька має вволю грошей,
Тобі купить кріпака й кріпачку;
То й муруйте їх в підмури башти!»

¹ У сербській думі: «како люта змія», але це порівняння хорошого образу молодиці з гадюкою у нас вразило б надто вухо. Треба додати, що серби завжди і злобливий, лютий крик, і жалосне голосіння рівняють до гадючого писку; у нас же з гадюкою порівнюється що-небудь тільки лихе.

² На сході соромливість жіноча заборона молодницям не то що говорити, а й дивитись навіть на кого іншого, крім чоловіка. Для того-то Гойкова і мусила перемогти сором і догану, бо в пострасі обернулася в прохання до своїх діверів.

Молить бідна, та нема спомоги.
Ото бачить молодиця гожа,
Що даремні всі її благання,
Просить слізною будівника Рада:

«Пробі, брате, будовниче Раде!
Над грудима вимуруй віконце,
Щоб крізь його мої груди білі
Годувати могли сина Йвася,
Коли часом принесуть до мене».

Рад на те їй по-братерськи згодивсь:
Над грудима кида їй віконце,
Щоб крізь його її груди білі
Міг поссати сиротятко Йвасик,
Як малого принесуть до неньки.
Вона потім знов благає Рада:

«Пробі, брате, будовниче Раде!
Над очима кинь мені віконце,
Щоб я відсіль бачила свій дворик,
Як до мене Йвася будуть нести,
І назад односити додому!»

І на те Рад по-братерськи згодивсь:
Над очима кинув їй віконце,
Щоб дивилась на подвір'я біле,
Як до неї Йвася будуть нести
І назад односити додому.

Так під муром поховали бідну.
Їй дитинку в сповитку носили;
Цілий тиждень годувала мати
Свого сина, озивалась словом,
А по тижні їй не стало гласу;
Але покорм в матері зостався,—
Цілий рік ним годувався Йвасик.

І довіку так лишилось тее —
Ї досі покорм матерній не висох:
Всім на чудо, а на поміч ненькам,
Котрі в грудях молока не мають.

ОДРУЖЕННЯ КОРОЛЯ ВУКАШИНА

Пише лист король Вукашин Жура¹
В білім Скадрі², на Бояні-річці;
Шле той лист він на Герцеговіну,
В біле місто, славу Перлітору³,
Перлітору біля Дурмітора⁴,—
Видосаві, Момчиловії жінці;
Нишком пише, нишком посилає
І в листі до неї так мовляє:
«Видосаво, Момчилова жінко!
Що там робиш у снігах, у кризі?
Чи поглянеш з свого міста вгору —
То краси ніякої не вбачиш:
Одно — білі Дурмітора гори,
Оповиті кригою та снігом,
Як у зиму, так і серед літа.
Чи поглянеш з свого міста долом —
Вбачиш Тари каламутну воду;
Рвуть дерева і каміння хвилі,
Там нема ні мосту, ані броду,
Тільки скелі та бори навколо.
Ти отруй Момчила-воеводу,
Хоч отруй, хоч видай мені його;

¹ Жура — знач. шуплий, малий на зріст. Вукашин — той самий, що будував Скадер.

² Скадер, або, як всім більше відоме, Скутарі, — місто в північній Албанії, неподалеку од Чорногорії, стоїть і по сей день над Бояною-річкою, поблизу самого вливу її в Адріатичське море.

³ Перлітор — по інших Пірітор; руйновище цього міста й досі ще є.

⁴ Дурмітор — гора на границі Герцеговіни з Чорногорією.

Та над море, на долини рівні,
В білий Скадер ти до мене ліни!
Я візьму за жінку тебе вірну¹;
Будеш в мене, господине-краве,
На злотистих веретенах прясти,
Шовком прясти, на шовку сидіти,
Оksamити та парчу носити
І ходити в перлах та дукатах.
А який той Скадер на Бояні!
Кинеш оком з міста та на вдáлю —
Все укрили фіги, та оливи,
Та розкішні лози-виногради;
Кинеш оком з міста ти додолу —
Спіють ниви білої пшениці,
А навкруг — зелені все левади,
Протіка там синяя Бояна,
А в Бояні плава риба всяка,—
Коли схочеш, можна їсти свіжу!»

Одібрала Момчилóва жінка
Лист од Жури,— дивиться, читає;
Прочитавши, другий дрібен пише:
«Ой королю, пане Вукашіне!
Не так легко видати Момчила,
Ані видать, ані отруїти:
У Момчила — сéстра Єхросина,
Сама їжу братові готує,
Кожну страву перед ним куштує:
У Момчила — братів милих дев'ять,
А по них дванадцять ще небожів:
Вино красне наливають дядьку,
Кожну чашу пригубляють сперше.
Момчил має коня Ябочіла²,
Ябочила з дужими крилáми —
Куди схоче, полетіти зможе!

¹ Із першої думи видно, що при закладах Скадру Вукашин уже був жонатим; то тут треба розуміти,— або що Вукашин овдовів, або що народ змішав урем'я. Здається, остатнє ймовірнійше.

² Ябочил — себто ябковатий. Оповідують про його так: в озері, коло якого Момчилові кобили паслися, водивсь якийсь огир крилатий. Момчил якимись хитрощами злучив його з кращою кобилою, котра і привела Ябочила. Крила у Ябочила були невидимі, і тільки він розпускав їх у глупу ніч або у потреби.

Момчил має шаблю-блискавицю...¹
Не боїться нікого, прич бога!
Слухай же, королю Вукашине!
Підійми ти вельми сильне військо,
Веди просто на озера гладкі,
Та й засядь з ним за зелену гору.
У Момчила — звичай особливий:
Він щоранку у святу неділю
Іде світом до озер на влови;
За ним їде братів милих дев'ять,
Та дванадцять ще небожів з ними,
Й вояків із міста сот чотири.
Як зайдє неділонька святая,
Попалю я крила Ябочилу,
Затуплю я шаблю-блискавицю,
Її вмажу геть у крив солону,
Щоб навіки до пахви пристала:
Тоді зможеш загубить Момчила!»
Як дійшов той лист до Вукашіна,
Прочитав він, що письмо те каже,
І та вістка — йому любя стала.
Підійма він вельми сильне військо,
Веде військо на Герцеговіну,
Веде просто на озера глადкі
Й засідає за зелену гору.

По вечері, як зайшла неділя,
Йде Момчило до свого ліжка
І лягає на постіль пухову,
Незабаром жінка йде до його,
Не лягає тільки на перини,
А над чόлом йому сльози ронить.
Пита в неї Момчил-воєвода:
«Видосаво, жінко моя вірна!
Та яка ж пригода тобі сталась,
Що ти сльози наді мною рониш?»

Одрікає Видосава юна:
«Ой Момчиле пане-господарю!
Я не маю жодної пригоди,

¹ У сербській думі стоїть — «шаблю із очима»; але і сам Караджич не розуміє, що б воно визначало?!

Тільки чула про чудове диво,
Тільки ж чула, бачить не приміла:
Кажуть — маєш коня Ябочила,
Ябочила з дужими крилами.
Я в коня ще крил не добачала
І на слово не діймаю віри,
То й боюся, що погинуть маєш!»

Мудрий був Момчило-воевода,
Мудрий був, а дався на дурниці —
Одрікає так він своїй жінці:

«Видосаво, жінко моя вірна!
Твою тугу я розважу з хіттю:
Ти побачиш Ябочила крила.
Як уперше заспівають півні,
То біжи ти до нової стані:
В той час кінь мій розпускає крила,
Іх розгледіть тоді добре зможеш!»

Те промовив і заснув безпечно.
Спить Момчило; жінці не до сону,—
Молодиця на постелі слуха,
Прислухає, чи не крикнуть півні?

Скоро півні перші заспівали,
Молодиця скочила з перини;
Запалила світло у ліхтарні,
Взяла потім лою і смолиці.
Та й побігла до нової стані.
Щиру правду їй сказав Момчило:
Ябочило розпускає крила,
Розпустив широкі до копитів.
А вона ж то узяла ті крила,
Намастила лоем і смолою
Та після вогнем ще й підпалила —
І спалились Ябочилу крила...

Що ж вогнем до станку не згоріло,
Під попругу придавила міцно.
А звідтіль пішла ще до збройниці,
Взяла гостру Момчилову шаблю,
Умочила її в крів солону
Та й вернулась на постіль пухову.

Як порану забілили зорі,
Устає Момчило-воевода
Та й говорить жінці Видосаві:
«Видосаво, жінко моя вірна!
Чуден сон я бачив сеї ночі:
Наступає ніби чорна хмара
З Васайова¹, проклятого краю,
І ляга навколо Дурмітора.
Я ударив на ту чорну хмару
Із рідними дев'ятю братами —
І дванадцять ще небожів з нами,
Та вояків добрих сот чотири...
В хмарі тій ми, жінко, розлучились,
Розлучились, більше не злучились!
Боронь боже — сон віщує лихо!»

Молодиця одріка на тее:
«Не лякайся, господарю милий!
Юнакові кожен сон на руку:
Сон — мара, а бог єдиний — віра!»

От убравсь Момчило-воевода,
Виходжає з білої світлиці;
Його ждуть братів там дев'ять милих,
Та дванадцять ще небожів з ними,
Й вояків із міста сот чотири,—
А коня виводить йому жінка.
Посідали всі на добрих коней
Та й побрались до озер на влови.

От туди як стали над'їжджати,
Обступило скрізь їх сильне військо.
Як забачить військо те Момчило,
Та мерщі до боку за шаблюку...
Але марно: ані зрушить шаблі —
До пахви неначе прикипіла!

Обізвавсь Момчило-воевода:
«Ой чи чули, мої рідні браття?
Ізрадила Видосава-сука!
Т'але ж дайте шаблю мені тяжку!»

¹ Земля ця лежить між Чорногорією і річкою Лімом. То було пробування роду Васасевичів.

Вони зараз його волю чинять,
Дають шаблю братові найтяжчу.
До братів Момчило знов мовляє:
«Слухайте ж, мої брати кохані!
Ви ударте ворога по крилах,
А я сам в серéдину ударю!»

Було ж дива і страху там, боже!
Дивувався б, чудовався кожен,
Як січе Момчило-воевода,
Як шаткують під горою другі.
Ябочило ще толочить більше,
Ніж Момчило шаблюю рубає.
Так коневі ж сталася пригода:
Повертався він до Перлітора,
Коли се — назустріч дев'ять коней
Вороних, а брата — ні єдина!

Як побачив воевода тее,
Жаль стиснув його юнацьке серце:
По братах, по рідних своїх з жалю,
Йому руки білії помліли —
Не здолає вже рубати більше.

Він тоді ударив Ябочила,
Острогами гострими ударив,
Щоб летів до міста Перлітора;
Отже кінь летіти вже не зможе!
Заклина Момчило-воевода:
«Ябочило! тебе б вовки з'їли!
Перше з жартів завжди ми літали,—
Без потреби, а з завзяття тільки,
А тут з лиха винести не хочеш!»

Але стиха кінь йому на тее:
«Ой Момчило, пане воеводо!
Не клени, не бий мене даремно,
Вже тепер летіти я не зможу:
Карай боже Видосаву люту,—
То вона спалила мої крила!
Що ж вогнем до 'станку не згоріло,

Під попругу придавила міцно.
Вже тепер рятуй себе, як знаєш!»

Як те вчув Момчило-воевода;
Змив дрібними вид юнацький, білий,
З Ябочила скочив він додолу,
Тричі скочив, города доскочив;
Але там зачинена вже брама,
Ще й замкнута на залізні кріюки.

Момчил бачить свою тяжку долю,
Сестру кличе, Єхросину милу:
«Єхросино! Сестро моя рідна!
Ти спусти ж полотен мені з муру,
Щоб по них я переліз за браму!»
Сестра брату одмовляє з плáčем:

«Ох, мій брате, Момчил-воеводо!
Не спусти полотен тобі з муру,
Бо мені ж невістка Видосава —
Братова моя, твоя зрадниця —
До колоди прив'язала коси!»

Та сестра ж та жалібниця чула!
Шкода стало їй свого брата:
Зашипіла, мов гадюка люта,
Головою з всеї сили б'ється,
Рве волосся на собі до 'днього:
На колоді погубила коси,
Полотна вхопила шмат великий
І спустила з муру аж додолу.
Взяв обіруч шмат той воевода,
По йому на мур високий пнеться;
Долізає до кінця вже муру...
Коли це — де візьметься зрадниця,
В руці шаблю гострую тримає,
Полотно зверх рук йому втинає.

З муру на діл падає Момчило,
З муру — на діл, на погонне військо,
На мечі, на списи довжелезні,
На сокири, на тяжкі булави¹.

¹ По-сербськи — *буздовани*. Оружжя це зовсім схоже на нашу булаву, тільки булава у нас вживалася як клейноди, а буздован був завжди оружжам: ним трошили з руч і кидали наодраль.

Надбігає сам король Вукашин,
Та й ударив його списом довгим,
Та й ударив в саме серце наскрізь!
Застогнав Момчило-воевода:

«Я тобі прощаю, Вукашіне!
Не бери ти Видосави тільки,
Видосави, лютої зрадніці,
Бо й твою вона погубить душу:
Мене нині зрадила для тебе,
Для другого — тебе завтра зрадить!
А бери ж сестру ти мою милу,
Мою милу, Єхросину рідну:
Вона ж буде вірною довіку,
Тобі зродить, як мене,— юнака!»

Так мовля Момчило-воевода,
Так мовляє, борючись з душею,
А промовив — оддав богу душу.
Ледве вмер Момчило-воевода,
Зараз браму одчинили в місті.
Вийшла з неї Видосава-сука
Королю назустріч, Вукашіну.
От його проводить до світлиці,
За злотистий стіл його саджає,
Вином, медом зрадника частує,
Йому ставить всяку ласощ панську;
Іде потім у збройницю мужню
Та й приносить Вукашину шати,
Момчилові шати і оружжа.

Але що ж за невидале диво?
Що Момчилу до колін сягало —
Те Вукашин по землі волочить;
Що Момчилу шлик був саме вміру —
Вукашину аж на плечі пада;
Що Момчилу чобіт був помалій —
А Вукашин дві ноги взуває;
Що Момчилу золотий був перстень —
В Вукашина три персти влізає;
Що Момчилу шабля була зруча —
В Вукашина по землі на локіть;

Що Момчилу броня була легка —
Вукашин в їй... ані зворухнеться!
Як сплесне ж король тоді Вукашин:
 «Милий боже! Лихо ж мені тяжке!
Ну та й сука ж Видосава ця!
Та коли вже лицаря такого,
Що нема й на світі,— загубила,
Що ж мені на завтра заподіє?!»

Та й покликав слуг своїх вірненьких...
Ухопили Видосаву-суку,
Прив'язали до хвостів конячих
Та й пустили з Перлітора в поле:
Так живцем і розірвали коні!

Взяв король достатки всі Момчила,
Взяв сестру Момчилову з собою,
По названню — Єхросину красну,
Взяв, одвіз до Скадру на Бояні,—
Та й повів мерщі її до шлюбу.
Гарний рід сплodiла Єхросина,
Породила Марка¹ і Андрія.
Марко вдавсь цілком у свого дядька,
В юнака, Момчила-воеводу.

¹ Марко — той самий, що звався потім Марком-королевичем,
про якого народ сербський зложив найбільше дум.

РАДУЛ-БЕЙ І БОЛГАРСЬКИЙ КОРОЛЬ ШИШМАН

Милий боже, всім еси ти хвален!
Завелися дві гадюки люті,
Дві гадюки... ні, два рідних брата:
Завелися Радул-бей¹ — господар
Із Мирчетом, своїм рідним братом;
Хоч би ж за що? За абищо просто!
За гулящі, за дві сербські землі —
Каравлаську і Карабогданську²:
Мирчет хоче панувати над ними,
А Радул-бей навпроти боронить.

От схопив Мирчета-воеводу
Радул-бей і кинув у темницю
На дно саме, а ключі од неї
Геть закинув в Дунай, річку тиху;
Як ключі закинув в Дунай-річку,
Так живцем замурував він брата!
Отже щастя бог послав Мирчету,
Що в Радула була жінка добра:
Жаль їй стало дівера-сердеги,
Уночі нирців, рибалок кличе,
Щоб знайшли ото ключі в Дунаї;
Як достали ті ключі з Дунаю,
Вона зараз до темниці нишком —
Дорогого дівера одвідать.
Принесла йому тонке убрання
Та щодня його харчує й поїть
Білим хлібом та вином червоним.

¹ Бей — турецьке слово; значить — пан, господар.

² Так по-турецьки зветься Валахія і Молдавія.

Так ото три роки й проминуло.

Як настало вже четверте літо,
Пише лист король болгарський Шишман
Із Тарнова й засила Радулу:

«Ой чи чуєш, пане Радул-бею!
Оце бог дав мені хлопця, сина,
То прошу тебе святим Іваном,
Бога ради, будь йому ти кумом;
Приїзди до мене в місто Тарнів,
Там охрестиш ти мого сина
Й покумаємось з тобою кривно!»¹

Дійшов лист до рук Радула-бея;
Прочитав він, що в листі стояло,
Зрозумів все та й заплакав ревно,
Бо на думку Радул-бею спало,
Що король зманити його хоче
Та зрадецьки й погубити в себе.
От він кличе Янголину вірну
Й викладає своє лихо жінці:

«Ой чи чуєш, моя жінко вірна?
Ось дійшов до мене дрібен листик,—
Пише сам король болгарський Шишман,
Мене просить, щоб хрестив я сина;
Я ж вважаю, що це певна кривда,
Що король мене зманити хоче
Та зрадецьки й погубити в себе,
Щоб забрати мої села й землі
І тебе ще за коханку взяти;
Ой порадь мене ти, жінко вірна!»

Йому жінка одрікає мудро:
«Господарю, пане Радул-бею!
Де ж жінки та чоловіків радять?
Що ж тобі пораяти я можу,
Коли в тебе у темниці рада —
Що мій дівер, а твій брат-порадник,
Господар Мирчет пан-воевода?
Він тебе один порадить мудро!»

¹ Шишман, король болгарський, був таки дійсне зрадником: він жив в кінці XIV віку і пристав на бік до султана Мурата; з ним же разом він бився і на Косовім полі проти сербського царя Лазаря. Для того-то і дума народна малює його невірним, лукавим.

Радул-бей зірвав тут річ їй словом:
«Змовкни, жінко, занімій навіки!
Нащо ти Мирчета пригадала —
Вже йому потліли досі й кості».

Як те вчула Радулова жінка,
Пішла зараз до дверей в темниці,
Вивожа Мирчета-воєводу,
І провадить до біл-двору просто;
Йому кличе голия хлопчину,
Щоб голив Мирчета-воєводу;
Одягла Мирчета потім гарно
Й повела аж на *чардак*¹ до бея.

Коли вгледів Радул-бей Мирчета,
Схопивсь зразу перед ним на ноги,—
Обіймає, у лице цілує,
О здоров'я лицарське питає:
«Чи живий ще ти еси, мій брате?»

Одріка Мирчет пан-воєвода:
«Ще живий, але поржавів, брате:
Мене ржа поїла у темниці,
Ледве в тілі я тримаю душу!»
От почав бей перед ним тужити,
Що йому король болгарський пише:
«Але слухай, мій Мирчете, брате!
Ти порадь, навчи мене, що діять,
Чи іти пак до Тарнова-міста,
Взявши разом сотні три угорців?»

А на те Мирчет пан-воєвода:
«Ох, мій брате, пане Радул-бею!
Що тобі з трьох сотень тих угорців?
Удовиць набуде тільки триста;
А чи суть старі ще наші слуги?
Чи ще є де Радосав, той сербин?»

¹ Чардаком у сербів зветься гульбище на покрівлі, так як у них всі вони плоскі; це в них найлюбіміше місце: там п'ють і вино, і гостей приймають. Крім того, на чардаках ще будуються у них і наддашники, де пробувають дівчата. У нас чардаком зветься верхня частина корабля (палуба).

Чи ще єсть Юрко наш Запіяка?
Чи ще служить в нас Манойло-гречин?»

Радул-бей і каже тоді брату:
«Слуги ті ще, слава богу, живі:
Дома є при нас Манойло-гречин,
І Юрко є Запіяка тут;
Нема тільки Радосава-серба:
Кажуть, ніби у Видині-місті».

От Мирчет пан-воевода й радить:
«Пиши лист до серба Радосава,
Хай тебе жде край Босути-річки;
Ти ж бери двох вірних слуг тутешніх,
Рушай з ними до Тарнова-міста,
Та й не бійся короля Шишмана:
Як почне вино червоне пити —
Пить за тебе Запіяка буде,
Як почне по-грецьки ізмовлятись —
Тобі скаже все Манойло-гречин,
Коли ж буде викликать до герцю —
То за тебе Радо-сербин стане».

Як дослухав Радул-бей ту раду,
Зараз шле лист Радосаву-сербу,
Щоб його ждав край Босути-річки;
Сам же їде й бере слуг двох вірних.

Коли стали біля хвиль холодних,
Тут зустріли й Радосава-серба;
Радул серба у лице цілує,
Серб Радула — у заполи й руку,
Та й побрались до Тарнова-міста.
Привітав їх король Шишман красно:
Звелів коні вести вниз до стані,
Повів бея на чардак угору,
Посадив за повний стіл Радула.

Вино добре пили тиждень цілий:
З королем тим — лицарів дванадцять,
А із беєм тільки слуг тих трое.
Кида оком пан Радул-бей часто,
Кида оком в білий двір раз по раз,
Чи не йдуть з хрещеником до його?

Але що ж король той Шійшман чинить?
Наливає вина повну чашу,—
А в тій чаші буде ок дванадцять,—
На здоров'я Радул-бею пану;
Бей оддав Юркові Запіяці,
А той випив, не лишивши й краплі.

Коли те король болгарський вбачив,
То по-грецьки став змовлятись набік,
Щоб згубити Радул-бея пана
І його трьох вірних слуг укупі;
Але гречин розумів по-грецьки,
То й гукнув до Радосава-серба:
«Чи ж не бачиш, що погинуть маєм?!»

Як почув же тее сербин Радо,
Потягнув він стальового меча,
Зарубав ним короля Шишмана
І з ним разом лицарів дванадцять ¹.

Тарнав-місто зруйнували хижо,
Із скарбниць позабирали скарби,
Захопили соколів і коней
Та й вернулись до Букреша-міста ².

Тяжко брату самому без брата!

¹ Оповідують, що король Шишман цілий свій вік грабував чуже добро, а врешті таки був справді убитий одним зобиженим.

² Б у к р е ш — Бухарест.

ХВОРИЙ ДОЙЧИН

Розболівся воевода Дойчин
В білім місті, у Солуні¹ славнім,
Лежить хворий дев'ять років часу;
Вже й забулись про його в Солуні,—
Усім думка, що вже вмер давно він.
Рознеслась повсюди тая чутка
І дійшла в далекий край арапський.

Як зачув про те арапин Вусо,
Скоро вчув, сідлає вороного
Й їде просто до Солуну-міста.
Зупинився під Солуном-містом,
На широкім, на розлогім полі,
Й серед його розіп'яв шатрище;
Викликає перебійця з міста,
Щоб до його на майдан виходив
Ото битись на лицарськім герці.

Ой нема вже юнака в Солуні,
Щоб з арапом на той герць міг стати:
Дойчин був — так занедужав здавна,
Лука був — так йому руки хворі,
Єсть Ілько, ще недорослий неук,
Що не бачив ще й у вічі бою,
А не то щоб з ким ставав на герці;
Так коли б і згодився він битись,
То його не пустить стара мати:

«Не йди, скаже, мій хлоп'ятку Ільку,
Бо тебе арапин той одурить

¹ Солун — Салоніки, по-грецьки; край Салоницького залива, в Македонії.

І загубить молодим навіки,
А мене посиротить на старість!»

Як побачив той арапин чорний,
Що нема вже юнака в Солуні,
Котрий став би з ним на герць юнацький,
То й поклав він на Солун податок:
На двір кожен — по вівці неkotній,
По мішечку печеного хліба,
По барилу доброї горілки,
А вина червоного по сто ок
Та по двадцять золотих дукатів;
Ще й по гарній од сім'ї дівчині,
По дівчині чи й по молодиці,
Яка ледве прибула до шлюбу
І яку ще не голубив жоден.

Солун цілий вже давав податки,
Черга впала і на двір Дойчїнів;
Так не має ж Дойчин той родини,
Тільки має свою вірну жінку,
Та сестру милесеньку Галину;
Вони бідні ті податки склали,—
Але хто ж їх однесе на поле?
Бо арапин їх не схоче взяти
Без Галини, дівчини-красуні!

Зажурились ото бідні з туги:
Сидить Галя в головах у брата
Та з обличчя дрібні сльози ронить
На чоло пополотніле брату.
Те почув якось нещасний Дойчин
Та й промовив наболілим гласом:

«Чи мої вже погоріли двіри,
Що на мене дощ крізь стелю крапле?
Вже нема де мені й вмерти з миром!»

А сестра Галина й одмовляє:
«Ох, мій брате, мій Дойчїне хворий!
То не дощ крізь стелю тобі крапле,
А то сльози із очей Галини!»

На те каже сестрі Дойчин хворий:
«Бога ради, що тобі там, сестро?
Чи не стало у вас більше хліба?»

Чи вина червоного бракує,
Або злата, чи полотен білих?
Чи нема чим гаптувать на п'яльцях,
Чи нема чим, чи нема по чому?»

Одріка йому сестра Галина:
«Ох, мій брате, мій Дойчине хворий!
Є в нас хліба білого доволі,
А вина червоного ще й більше;
Досить злата і полотен білих,
Маю чим на п'яльцях гаптувати,
Маю чим та і по чому — маю;
Але слухай, є другеє лихо:
Сів у нас арапин лютий, Вусо,
Під Солуном, на широких полі,
Й викликає перебійця з міста,
Щоб виходив з ним на герці битись;
Ой нема вже юнака в Солуні,
Щоб з арапом на той герць міг стати!
Як побачив те арапин чорний,
Положив він на Солун податок:
На двір кожен — по вівці годящій,
По мішечку печеного хліба,
По барилу доброї горілки,
А вина червоного по сто ок,
Та по двадцять золотих дукатів,
Ще й по гарній од сім'ї дівчині,
Чи по дівці, чи й по молодиці...

Солун цілий вже давав податки,
Черга впала і на твій двір білий:
Ти ж не маєш ніякого брата,
Щоб зібрав податок той арапу;
То зібрали і самі ми, бідні,
Ті податки і докупи склали;
Але хто ж їх однесе на поле?
Бо арапин їх не схоче взяти
Без Галини, без сестри твоєї...
Але слухай, мій Дойчине хворий,

Я не буду пригортать арапа,
Поки віку твого, брате любий!»

Застогнав тоді недужий Дойчин:
«Гей, Солуне! погорів ти краще б,
Ніж у тебе й юнака не стало,
Який міг би з тим арапом стятись;
Щоб мені вже хоч умерти з миром!»

Та й кликнув він Янголину-жінку:
«Янголино, моя вірна жінко!
Чи живий ще мій гнідий кінь, дужий?»

Одрікає Янголина-жінка:
«Господарю, мій Дойчине хворий!
Кінь гнідий твій ще живий, здоровий,
Бо його я вгодувала добре».

Тоді й каже їй недужий Дойчин:
«Янголино, моя вірна жінко!
Візьми зараз дужого гнідого
Та й веди ти до мого побрата,
До Петра, до коваля міського;
Хай гнідого підкує на віру,
Хочу сам на герць з арапом стати,
Хочу стати, поки духу в мене!»

Жінка зараз його волю чинить,
Бере з стані дужого гнідого
Й до Петра, до коваля, одводить.
Як її коваль Петро забачив,
То до неї й обізвався словом:
«Моя сестро, Янголина гожа!
Певно, вмер уже мій побрат Дойчин,
Що гнідого вивела на продаж?»
Йому й каже Янголина гарна:

«Ні, ковалю, діверу мій Петре!
Хвала богу, ще не вмер побратим,
А тобі дає чолом і просить,
Щоб гнідого підкував на віру,
Бо на герць він до арапа піде;
Як поверне, то й заплатить гроші».

А на те коваль Петро й закинув:
«Янголино, моя сестро мила!
Не кую на віру, любко, коней;
А ти дай в заставу чорні очі —
Намилуюсь, поки зверне побрат
І мені заплатить за підкови».

Зайнялася Янголина гнівом,
Спалахнула, як живе багаття,
Повела некованим гнідого
І вернулась до слабого Дойчі.

Пита в неї хворий Дойчин стиха:
«Янголино, моя жінко вірна!
Чи гнідого підкував побратим?»

Зашипіла, мов гадюка, Яня:
«Господарю, мій Дойчіне хворий!
Убий, боже, побратима твого!
Не кує він, бач, на віру коней,
А в заставу мої очі править —
Милувати, поки вернеш гроші;
Я не можу коваля пестити,
Поки віку твого, друже Дойче!»

Як почув недужий Дойчин тее,
Обізвався до жінки-незрадниці:
«Янголино, моя жінко вірна!
Осідлай мерщі мені гнідого
Й принеси ще мені спис вояцький».

Кликнув далі він сестру Галину:
«Ой Галино, моя сестро люба!
Принеси ще полотна шмат цілий,
Утягни, обвий ним мене, сестро,
Аж од клубів геть до ребер круглих,
Щоб кістки не розійшлися в мене,
Аби кість не розминулась з кістю!»

Враз обидві його волю чинять:
Сідла жінка дужого гнідого
І приносить йому спис вояцький;
Сестра вносить полотна шмат цілий
І втяга ним хворого Дойчіна

Аж од клубів геть до ребер круглих.
Вперезали йому шаблю куту,
Привели гнідого січового,
Посадили Дойчина на його
І дали вояцький спис у руки.
Пізнав пана січовий кінь зараз,
Став під рідним господарем грати;
Вигравав так кониченько дужий,
Що як їхав по базару Дойчин,
То каміння з-під копит летіло.
Аж зраділи крамарі солунські.

«Хвала богу пресвятому,— кажуть,—
З того часу, як умер наш Дойчин,
Ще не їхав юнак краший жоден
По Солуну, по цім місті білім,
Ще не біг і дужчий кінь од цього!»

От поїхав на те поле Дойчин
До шатрища, де арапин чорний.
Як узрів його арапин чорний,
То од страху аж схопивсь на ноги,
Та й говорить юнакові чорний:

«Ой Дойчине, бий тебе свят-боже!
Та невже ти ще живий і досі?
Ходи, друже, вино пий до мене,
А ті звади... ну їх к бісу, брате!
Я тобі податок твій дарую!»

Але гримнув йому Дойчин хворий:
«Виходь зараз мені, падло чорне!
Виходь зараз на майдан юнацький,
Будем битись на юнацькім герці...
Знай, як смачно пий вино червоне
І дівчаток пригортать солунських!»

Його й просить той арапин чорний:
«Бога ради, воєводи Дойче!
Кинь-бо набік ти до біса звади
Та ходи вино до мене пити:
Я дарую, тебе ради, місту
Всі податки й всіх дівчат солунських.
Присягаюсь святим богом щиро,
Що вже більше не прийду сюди я!»

Як побачив тоді Дойчин хворий,
Що арапин не насміє вийти,
Розігнав він дужого гнідого
На шатрище арапове біле
Та й підняв йому шатро на списа.

От би глянуть, що було там чуда!
Під шатром дівчат солунських тридцять,
Проміж ними той арапин чорний!
Як побачив же арапин чорний,
Що не хоче дарувати Дойчин,
Вмить на спину вороному скочив
І вхопив ще довгий спис у руку;
Вибіг люто на широке поле
Й розлютив ще бігиря до бою.

От до його Дойчин хворий крикнув:
«Бий же перше ти, арапське падло!
Бий ти перше, щоб не мав вже жалю!»

Вергонує тут спис арапин чорний,
Щоб ударить Дойчина слабого;
Так гнідий же научився бою,
Припав зараз до трави на землю,
А спис зверху промайнув високо
Та й ударивсь геть у землю чорну,—
Половина його вгналась в землю,
А друга переломилась чисто.

Як побачив те арапин чорний,
Повернувся та давай навтьоки,
Простягсь просто до Солуна-міста,
А за ним в догоню — Дойчин хворий.

Арап чорний був ударивсь в браму,—
Наздогнав пак його Дойчин хворий,
Замахнувся довжелезним списом
Та арапа й пристромив до брами;
Потяг потім адамасську шаблю,
Одтяв нею голову арапу,
Піймав, чорну, на жало шаблюки,
Вийняв з лоба арапові очі,
Завинув їх у шовкову хустку,
Голову ж закинув геть у тирсу.

От вернувся він назад базаром,
Та як їхав уз Петра-побрата,
Уз побрата, коваля міського,
То й гукнув до побратима в кузню:

«Вийди, брате, заплачу за ковань,
Що мені ти підкував гнідого,
Підкував гнідого ще й на віру!»

А йому Петро-коваль і каже:
«Побратиме, мій Дойчине хворий!
Не кував тобі коня я, брате:
Тут собі пожартував щось трохи...
Так твоя ж і Янголина люта,—
Спалахнула, мов живе багаття,
Й повела некованим гнідого!»

Йому знову Дойчин хворий каже:
«Та виходь же, заплачу за ковань!»

Йде коваль до довжника свого...

Потяг шаблю, махнув Дойчин нею,
Ковалю зняв голову одразу;
Піймав тую на жало шаблюки,
Вийняв з лоба ковалеві очі,
Завинув їх у шовкову хустку,
Голову ж геть на каміння кинув
Та й вернувся до свого біл-двору.

Зліз з коня перед дверима в себе,
Сів-поліг на ліжку на пухове,
Витяг з хустки арапові очі
Та сестрі коханій їх і кинув:

«Оце, сестро, арапові очі;
Тепер знай, що цілувать не будеш
Цих очей за мого віку певно!»
Потім витяг ковальові очі,
Та їх жінці Янголині й кинув:

«На лиш, жінко, ковальові очі;
Тепер знай, що цілувать не будеш
Цих очей за мого віку певно!»

Те промовив,— оддав богу душу.

СМЕРТЬ ІВАНА ДЕСПОТОВИЧА

Занедужав Деспотович Йванко¹
У Срієму, у землі тій рівній,
У селі хорошім Купинові²;
На смерть тяжко занедужав Йванко
Та й покликав слугу Милютіна:
«Милютине, мій слуго ти вірний!
Запрягай лиш до берлина коней,
Біжи кіньми яко можеш прудче,
В Крушедол³, у монастир той білий,
Та поклич мені рідного брата,
Мого брата, Максима-владика.
Перед ним не втаюй ти нічого,
А скажи, що я смертельно хворий.
Завертай ти звідти хутче коней,
І біжи до міста Беркасова,
Та поклич мою стареньку матір,
Янголину, мою неньку рідну;
Але їй ти не розкажуй правди,
Що на смерть я занедужав тяжко,
А скажи, що я її вітаю,
Що оце я на війну рушаю
Поза море, аж на дев'ять років,
То й прошу її благословення!»

¹ Іван, чи Йванко, Деспотович, себто син деспоти, здається, був із роду Якшичів, син Дмитра і Янголини.

² Купиново — село і замок в Сремській землі, одданий на мешканне Івану Деспотовичу Матвієм Корвіном.

³ Крушедол — багатий монастир на Фрушській горі, у Срієму, зложений владикою Максимом, внуком Йер. Бранковича, в 1569 році. І досі там держиться багато переказів і байок про життя того святого.

Слуга хутко його чинить волю,
Запрягає у три ряди коней,
Іде просто в Крушедол хороший
Та владичі там, Максиму, й каже,
Що на смерть вже занедужав Йванко;
Завернув він звідти коней хутко,
І побіг до міста Беркасова,
Та і каже Янголині, неньці,
Що це Йванко на війну рушає,
Поза море, аж на дев'ять років,
То й зве матір, щоб благословила.

Йому мати Янголина й каже:
«Милютине, наш слуго ти вірний!
Потривай же мене три дні білих,
Поки зшию я тонку сорочку
Та спечу ще калачі біленькі
На гостинець моему Івану».

Але їй на те слуга Милютин:
«Бога ради, Янголино-пані!
Тебе Йванко твій не може ждати,
Бо дійшов до його пильний листик;
Вези краще борошно на тісто,
На сорочку ж — полотно біленьке!»

Бачить мати, що інак не можна,
Взяла прямо борошна на тісто,
На сорочку ж — полотно шмат білий,
Потім сіла у берлин легенький,
Покотила у Срієму рівну.

Як були вже близько Купинова,—
Аж бік двору без шапок всі слуги,
По левадах ходять вільно коні
Вороні без чабраків, без сідел,
У дворі не мають коруговки,
Не чутно ні бубнів, ні суремок.
От і каже Янголина-мати:

«Милютине, наш слуго ти вірний!
Коли Йванко на війну рушає,
Чого ж слуги без шапок там ходять?»

Нащо коней пущено в левади
Без попон, без чабраків, без сідел?
Чом не грають бубни та суремки?
Чом не мають корогви хрещаті?»

Одрікає їй слуга Милютин:
«Пані люба, Янголино-мати!
Пан тепера на трапезі, певно,
П'є вино червоне на здоров'я
Й бога молить о щасній дорозі,—
То для того й без шапок всі слуги;
А що ходять по левадах коні
Вороні без чабраків, без сідел —
То туди їх пущено на попас,
Бо далека їм дорога буде;
Бубни били — перестали тільки;
Маяли і корогви хрещаті —
Так повіяв із планини вітер
І звалив всі корогви на землю».

Як були вже перед білим двором,
Стару неньку обняла тут туга;
Увійшла вона в світлицю білу,
Аж Іван там бореться з душею;
В головах стоїть Максим-владика,
Чита брату одхідну молитву.
Як те взріла Янголина-мати,
Закувала, мов зозуля сива:

«Ох, Іване, мій коханий жалю!
Як без тебе землі Сремській, рівній?
Що без тебе твої білі двори?
Що без тебе вороні коні,
Твої коні й соколята сиві?
Що без тебе з добром цілим стане?
Як без тебе твоїй вірній жінці?
Як без тебе твоїй неньці сивій?»

На те Іванко перемигсь на хвильку
Й відповідав неньці мертвим гласом:
«Земля Сремська господаря знайде —
Або доброго, або лихого;
Мої коні й соколята сиві.

Мої білі понад Саву двори
Нехай візьме брат мій, Вук Огнистий;
А добро — моїй старенькій неньці,
Щоб жила ним, боронилась лиха;
Моя жінка із чужого роду,
І на мене хоч брехала часто
Словом брату, Максиму владиці:
«Іван Деспот все по краї швендя,
Молодичок та дівчат кохає!» —
Але ви їй не вчиніте кривди:
Дайте їй дукатів три торбини,
Хай живе з їх, поки долю знайде».

Те промовив Деспотович Йванко,
Те промовив, оддав богу душу.

ОДРУЖЕННЯ КНЯЗЯ ЛАЗАРЯ

П'є вино собі Степан-цар Дужий¹
У Призрену², в своїм місті білім;
Вином служить слуга вірний Лазо³,
Все царю переповняє чашу
Та на його поглядає скоса.

Цар пита слугу-незраду Лаза:
«Ой на бога, слуго вірний Лазе!
Як питаю, кажи щиру правду:
Що ти все переповняєш чашу
Та на мене поглядаєш скоса?
Чи твій коник засмутивсь, захирів?
Чи одежа поносилась в тебе?
Чи вже мало у кишені грошей?
Чи чого бракує в моїм дворі?»

Йому й каже слуга вірний Лазо:
«Тобі вільно говорити, царю!
Як питаєш, скажу щиру правду:
Не захирів ще мій вірний коник,
Не зносилась ще одежа в мене,
І не мало у кишені грошей;
Всього досить в твоїм білім дворі.
Вільні речі тобі, царю дужий!
Як питаєш, скажу щиру правду:

¹ Степан Душан, з роду Неманичів, прозваний Дужим; почав царювати в 1336 р., а вмер в 1356, ще замолоду. Його царювання було найславетніше.

² Призрен — город в полудньовій Сербії, столиця кількох королів сербських, а між ними й Степана Душана; тепер у йому пробува католицький біскуп.

³ Лазар Греблянович, що потім став царем сербським і поліг з своїм царством на Косовській січі. Кажуть, ніби він був прижитним сином Степана Душана.

Які слуги по мені настали,
Уже всі на власнім хлібі сіли,—
Іх усіх переженив ти, царю;
Тільки я сам ще кутка не маю,
Бо мене ти оженишь не хочеш
За моєї молодості й вроди!»

А на те йому Степан-цар Дужий:
«Згляньсь на бога, слуго вірний Лазе!
Я ж не можу за тебе узяти
Ні свинарки, ні вівчарки зроду;
Тобі треба господиню кралю,
Та й мені щоб приятель¹ був добрий,
Щоб не сором було поруч сісти
І вино червоне п'ють з ним разом.

«Але слухай, слуго вірний Лазе!
Я для тебе вже найшов дівчину,
А для себе гождого побрата:
У старого бач Богдана-Юга²
Єсть мизинка, Милиця-красуня,
Сестра люба дев'ятьох Югенків.
Але як тут натякнуть Богдану?
Про це й слово йому кинуть трудно,
Бо Богдан той не простого роду,
Не оддасть він за слугу дитини...

«Але слухай, слуго вірний Лазе!
В нас сьогодні п'ятниця-пістниця,
А по їй субота буде завтра,
А по завтра і неділя божа.
Ми поїдем в чорний бір на влови,
І запросим Юг-Богдана, діда;
З ним поїде і Югенків дев'ять.
Ти не їдь на полонину³, Лазе,
А зостанься в моїм білім дворі
Та готуй вечерю господарську.
Як з уловів ми вертатись будем,

¹ Кривні молоді і кривні молодого зуться у сербів *приятелями*, друзяками одні другим; батько і мати зуться першими приятелями. У нас же кривні молоді і молодого зуться між собою сватами.

² Юг-Богдан був державцем Акерманії і Македонії; дехто з учених оповідає, що він був навіть родичем Степану Душанові.

³ Полонина або планина — гора, укрита лісом.

Заверну старого я Богдана,—
Ти запросиш дев'ятьох Югенків.
Коли сядем за злотисті стóли,
Ти постав присмаків, і горілки,
Та й вина червоного внеси нам.

Як промочим вином добрим душу,
Почне Юг про всячину бесіду,
Про юнаків, що бували здавна,
І добуде *старославну* книгу¹,
Провістить по їй часи остатні.
Як те вчуеш, слуго вірний Лазе,
То біжи ти до комори вгору,
Візьми звідтіль золоту ту чашу,
Що недавно я купив в базарі,
В славнім місті, Варадині білім,
Од дівчини, од золотарівни,
Йй заплатив півтори торби грошей²;
Налий чашу ти вином червоним
І вклонися Юг-Богдану нею.
Отоді замислиться Юг сивий,
Чим тебе оддарувати, Лазе?
Я в той час йому й закину слово
Про мизинку, Милицю-красуню».

От минає п'ятниця-пістниця,
А по їй минає і субота;
Розсвітає вже свята неділя.
Вибравсь цар на влові у планину,
Запросив старого Юг-Богдана,
Разом з ним — синів Югенків дев'ять,
І побрались ото всі на влови.

Полювали по горі зеленій,
Не піймали, не забили й гича,
Та з нічим додому й повернули.

Ім назустріч вийшов вірний Лазо,
Заверта цар на вечерю Юга,
Лазо просить дев'ятьох Югенків.

¹ Книга *старославна* чи *староставна* (себто: стародавня) часто йменується у сербських народних думках: це якась чудовна, свята книжка, у котрій заведено все, що було і що буде, од початку й до кінця світу; вона завжди знаходиться у руках старих, побожних людей — чи пустельників, чи й лицарів часом.

² Себто: півтора «товара блага».

Посідали всі за стіл злотистий:
На чолі сів сам Степан-цар Дужий,
Коло його Юг-Богдан старенький,
За Богданом вже Югенків дев'ять;
Всім слугує слуга вірний Лазо,—
Наставля присмаків, і горілки,
І вина червоного приносить.

Як вином тим промочили душу,
Почали про всячину бесіду,
Де й які коли були юнаки;
Юг виймає старославну книгу
Й провіща про дні остатні з неї:
«Ой видайте, мої браття гожі,
Ой чуйте, що ця книга каже!
Як настануть вже часи остатні,
То не стане ні овець, ні збожжа,
Ані квітів, ані бджіл у полі;
Волоктиме по судах кум кума
І оружно брат на брата стане!»

Як зачув те слуга вірний Лазо,
Побіг миттю до комори вгору,
Приніс звідтіль золотую чашу,
Вином добрим налив чашу повну
Й поклонився Юг-Богдану нею;
Взяв до рук Юг золоту ту чашу,
Чашу взяв, а пити не хоче з неї,—
Дума Юг, чого б воно й до чого,
Чим йому б оддарувати Лаза?»

Обізвались втім сини до батька:
«Ох і батьку, наш старий Богдане!
Чом не п'єш ти з золотої чаші,
Яку Лазо тобі дав у шану?»

А на те їм Юг-Богдан і каже:
«Мої діти, всі Югенків дев'ять!
Спорожню я золотий ківш з хіттю,
Тільки думка, мої діти любі,
Чим мені оддарувати Лаза?»

Одмовляють Юг-Богдану діти:
«Маєш, батьку, чим оддячить добре,—
У нас досить соколів і коней,
У нас досить і шликів, і китиць!»

Обізвався тут Степан-цар Дужий:
«Має Лазо соколів і коней,
Має Лазо і шлики, і пера;
З того Лазо не бажа нічого,
А бажа він Милицю-дівчину,
Твою доню, ще й мизинку гарну,
Сестру рідну дев'ятох Югенків».

Як почули те Югенків дев'ять,
Ісхопились на легенькі ноги,
Витягають мечі гострі зразу,
Щоб царя в столиці погубити.

Юг-Богдан старий їх ну благати:
«Стійте, діти, майте в бога віру!
Як царя ви заб'єте сьогодні,
То над вами вічна кара стане;
Ось візьму я старославну книгу
Та погляну в неї, діти любі,
Чи судилась Лазові Милиця?»

Чита книгу Юг-Богдан старенький,
Чита книгу, дрібні сльози ронить:

«Стійте, діти, майте в бога віру!
Ой судилась Лазові Милиця,
І судилось йому царство в спадок:
Разом будуть царювать обое
У Крушевцю, коло вод Морави!»
Як почув Степан-цар Дужий тее,
Зараз руку до кишені сунув,
Витяг з неї тисячу дукатів,
Витяг з неї й яблуко із злата,
А в йому ж три самоцвіти цінні,—
На заруки ¹ дівчині Милиці.

¹ У сербів при змовинах дають зараз батькові чи старшому родичеві молодой гроші і другі дарунки; той, хто їх узяв, не має вже права зректись свого слова, а той, хто дав, бува, не приїде по дівчину, теря свої гроші. Це нагадує завдаток чи заставу при якому-небудь продажному обов'язку. Яблуко — просте, срібне чи й золоте — конечний весільний дарунок у сербів молодій од молодого.

УРОШ І МРЛЯЧОВЕНКИ

На широкім на Косовім полі,
Коло церкви білої Самдрезі,
Стали разом табори чотири:
Один табір Вукашина-крóля,
Другий табір Углиша-державця,
Третій табір Гойка-воеводи¹,
А четвертий — Уроша-царенка.

Завелися сподарі за царство,
Проміж себе вже готові битись,
Хоч на смерть, ножами золотими:
Чиє царство — згодитись не можуть.

«Моє єсть!» — гука король Вукашин;
Собі й Углиш: «Не твоє, моє-бо!»
Гойко пробі: «Ні, моє — не ваше!»
Слуха тее молодий царенко,
Слуха тее,— не промовить слова,
Бо супроти трьох братів не сміє,
Не насміє проти трьох Мрляченків.

От і пише лист король Вукашин,
Пише лист і посила чаушом
Аж до міста білого Призрену,

¹ Углиш, Вукашин і Гойко — три брати із роду Мрлячовичів, ті ж самі, що будували Скадер на Бояні. Род Мрлячовичів з родом Неманичів ворогував завжди за панування; по смерті ж Душана всі вони напали на молодого плохенького Уроша, та до їх пристав і Юг-Богдан з синами і з своїм зятем Лазарем.

До дного Неделька-протопопа:
Хай прибуде на Косове рівне
І повіда, кому стать на царство,
Бо він сам царя на смерть готовив,
Сповідав і причащав дарами,
Та в його і книга староставна».

Другий лист державець Углиш пише,
Пише лист і посила чаушом
Теж до міста білого Призрѣну,
До того ж Неделька-протопопа;
Пише третій — воєвода Гойко,
Шле і він чауша запального;
А царенко Урош ще четвертий
Пише лист і посила чаушом.

Всі чотири дрібні листи пишуть,
Посилають запальних чаушів;
Ще ж усі — один другого по́тай.
Збіглось разом вершника чотири,
Збіглось разом у Призрѣну білім,
Попід двір Неделька-протопопа.

Протопопа не застали дома,
Бо у церкві вутреню він правив,
А по їй і святу службу божу.
Ну, та й смілі ж ті чауші в біса,
Із завзятих найзавзяті, певне:
Не схотіли позлізати з коней,
А так верхи й затурили в церкву;
Повиймали канчуки плетені —
Та й ну бить Неделька-протопопа!

«Гей! хапайсь, Недельче-протопопе!
Гайда зараз на Косове рівне,
Та скажи, кому на царство стати:
Бо ти сам царя на смерть готовив,
Сповідав і причащав дарами,
Та в тебе ж і книга староставна.
Ну, мерщі ж, як голови ще шкода!»

Ой заплакав протопоп Неделько,
Сльози ронить, промовля чаушам:
«Одступіться, посланці від дужих,

Поки в церкві не одправлю служби:
Тоді взнаєм, кому стать на царство».

Схаменулись, виїхали зараз.
А як служба покінчилась божа,
Вийшли люде перед білу церкву.
От Неделько-протопоп і каже:
«Мої діти, четверо чаушів!
Правда ваша,— я царя на смерті
Сповідав і причащав дарами;
Т' але ж в його не питавсь за царство,
А питався за гріхи, що вдіяв;
Ви ж простуйте до Прилипу-міста,
Аж до двору короленка Марка,
До самого Марка, мого вчення:
Він од мене вивчився письменству.
Марко був за писаря цареві,
У його ж і книга староставна,
Йому й знать, кому спадає царство.
Ви покличте на Косове Марка —
Щиру правду він вам оповіда,
Бо нікого не боїться Марко,
Опріч бога одного святого!»

От побрались четверо чаушів,
Ідуть просто до Прилипа-міста,
До оселі короленка Марка.

Як були вже перед білим двором,
У ворота брязнули залізом.
Те зачула Єхросина-мати,
Кличе зараз сина свого Марка:

«Сине Марку! чадо моє любе!
Хтось ударив брязкалом в ворота:
То, здається, батькові посланці!»

Встає Марко, одчиня ворота.
Уклонились Маркові чауші:

«Помагайбі, господарю Марку!»
На те Марко їх віта рукою:

«Б'ю чолом вам, мої діти любі!
Чи здорове пак лицарство сербське
І шановні королі та князі?»

Уклонились посланці низенько:
«Господарю, короленку Марку!

Всі здорові, та немає згоди,
Бо велика між сподарів звада:
На Косовім на широкім полі,
Біля церкви білої Самдрежі,
Завелися сподарі за царство;
Проміж себе вже готові битись,
Хоч на смерть, ножами золотими:
Кому царство — згодитись не можуть.
Тебе кличуть на Косове рівне,
Щоб сказав ти, кому стать на царство».

Іде Марко до господи зараз,
Зве на раду Єхросину-матір:
«Єхросине, моя ненько рідна!
Між сподарів стала тяжка звада:
На Косовім на широкім полі,
Біля церкви білої Самдрежі,
Завелися сподарі за царство;
Проміж себе вже готові битись,
Хоч на смерть, ножами золотими:
Кому царство — згодитись не можуть.
Мене кличуть на Косове поле,
Щоб сказав їм, кому стать на царство».

Як сам Марко дбав о щирій правді,
Так благає й Єхросина-мати:
«Слухай, Марку, мій єдиний сину!
Заклинаю молоком матірнім:
Не скривди ти, не скриви душею
Ані батька, ані дядька ради;
Кажі правду, як кохаєш бога,
Гляди ж, сину, не згуби душі ти:
Бо вже краще голівоньку стратить,
Ніж свою пак огрішити душу!»

Узяв Марко староставну книгу,
Осідлав строкатого Шарина¹;
Сам на спину коню Шарцю скочив
Та й поїхав на Косове рівне.

¹ Шарин, або Шарець — так звався славетний кінь Марка-короленка; це назвище йому надано за шару його масть чи — як у нас кажуть — строкату.

Як над'їхав Марко уже близько
До шатра, де був король Вукашин,
Обізвавсь тоді король до його:

«Хвала богу, доля ж моя щасна:
Ото їде син мій рідний Марко,
Він присудить мені царство певно,
Бо йому й спаде воно по батьку».

Марко чув, а й слова не промовив,
На шатер не скинув навіть оком.

Як державець Углиш Марка вбачив,
То до його й закидає словом:
«Мое щастя, то небіж мій їде:
Він присудить мені царство певно!
Скажи, Марку, що моє це царство,—
Будем спільно, як брати, царити!»

Мовчить Марко, не промовить слова,
На шатер не скине навіть оком.

Вбачив Марка воевода Гойко,
Та до його й закидає словом:

«Мое щастя, то небіж мій їде!
Він присудить мені царство певно:
Бо як був ще невеличким Марко,
Пестував я його сам кохано,
Пригортав до лона під аксамит,
Мов найкраще яблуко золотисте;
Як було це їду куди верхи,—
Садовлю з собою завжди Марка...
Скажи, Марку, що моє це царство:
Царювати сам ти будеш справжнє,
А я буду по тобі лиш первим!»

Мовчить Марко, не промовить слова,
На шатер не скине навіть оком.

Їде просто до шатра ясного,
До шатра Уроша молодого;
Догнав Шарця до шатра царенка,
Та і зсочив із коня тут Марко.

Як угледів його хлопець Урош,
Схопивсь зараз з подушок шовкових,
Схопивсь хутко, радісно говорить:

«Слава богу: то ж хрещений батько,
Мій хрещений короленко Марко:
Він по правді скаже, кому царство».

Кинувсь він — та й обвилися руками,
Білий вид цілують брат у брата,
О здоров'є лицарське питають;
На м'яких подушках потім сіли.

Не багато уточилось часу,
Як по дневі темна ніч настала.
От порану почало світати,
В церкві білій задзвонили в дзвони,—
Добродійство рушило до церкви.
Як скінчилась вже свята одправа,
Вийшли всі добродії із церкви
Йї посадали в цвинтарі за столи;
П'ють горілку, заїдають цукром.
Бере Марко книгу староставну,
Подивився в книгу ту і каже:

«Батьку мій, короле Вукашине!
Та невже ж пак королевства твого
Тобі мало? Бодай його стратив,
Коли хочеш ще й чуже одняти!
А ти, дядьку, господар Углішу!
Та невже ж пак господарства твого
Тобі мало? Бодай його стратив,
Коли хочеш ще й чуже одняти!
А ти, дядьку, воєводо Гойку!
Та невже ж пак воєводства твого
Тобі мало? Бодай його стратив,
Коли хочеш ще й чуже одняти!
Подивіться ж (хай вас бог скарає!):
Книга пише, що Урошу царство,
Сироті, по батькові спадає,
Бо його це батьківщина власна.
Цар і сам в остатню годину
Одказав се царство своєму сину».

Як зачув король Вукашин тее,
Одним скоком він схопивсь на ноги,
Витяг потім золотого меча,
Щоб забить ним сина свого Марка;
Кинувсь Марко од отця втікати,
(Бо, звичайно, не впада дитині
З своїм батьком, з своїм рідним битись),—
Утіка він поза білу церкву,
Кругом церкви білої Самдрезі.
Біжить Марко, а король — по п'ятах;
Уже тричі обернули коло
Кругом церкви білої Самдрезі;
Уже мало не піймав він Марка,—
Коли з церкви щось загомоніло:
«Ховайсь в церкву, короленку Марку!
Чи не бачиш, що погинуть маєш,
Ще й погинуть од свого батька,
А за правду пресвятую божу».

Одчинились тут церковні двері,
Марко вбіг у білу церкву зараз,
А за ним і зачинились двері.
Добіга до тих дверей Вукашин,
Як ударить мечем прямо в двері,—
Аж звідтіль червона кров капнула.
Схаменувавсь тоді король Вукашин
І промовив жалібно словами:

«Ох і боже, лихо мені тяжке!
Загубив я свого сина Марка!»

Але з церкви щось йому на тее:
«Ой чувай, королю Вукашине!
Ти забив не сина свого Марка,
А забив ти янгола святого».

Як король на Марка був сердитий,
То й почав його тут проклинати:

«Бодай хрест тебе убив, мій сину!
Щоб не мав могили, ні нащадку!
Та бодай ти не діждався й смерті,
Поки в турка за слугу не станеш!»

Клене батько — величає Урош:
«Батьку Марку! Бог тобі оддячить!
Хай твій розум світить всім на раді!
Хай твій меч не вищербиться в січі!

Хай не буде над тебе юна́ка!
Хай живе про тебе слава в світі
Поки стане місяця і сонця!»

Як вістилось, так усе й справдилось.

СМЕРТЬ МОЛОДОГО ЦАРЕНКА УРОША

Милий боже, що то чуда й дива!
Що се чуто у Призрену-місті?
Чи то радість, а чи туга тяжка?
То не радість у Призрену-місті,
То не радість, а велика туга:
Умірає цар Милютин¹ Дужий
І нікого по собі не кида,
Пріч Милиці, молоді жінки,
Та двохлітка ще Уроша, сина.

Ізібралось усе сербське панство,—
Йому жалко господаря свого:
Юг-Богдан старий прибув на смуток,
І синів з ним, Юговенків дев'ять,
Прибув далі воевода Милош,
За Милошем — із Пазару Реля,
Потім далі — ще Милан Топлиця
З побратімом Косовіч-Іваном,
А за ними Мрлячовенків трое —
Деспот Углиш, воевода Гойко,
Та ще й третій брат король Вукашин
З своїм сином, короленком Марком.
Прибув далі проігумен Йосиф
Із ясної Равиниці-церкви
З молодим дияконом Михайлом;
Ізібралось усе панство сербське,
Наостанці й патріарх честивий,
Сивий старець, пресвятий Арсеній.

¹ Милютиним у цій думі прозвано не кого іншого, як Степана Душана.

Стоять нишком над царем всі смутні...
Юг-Богдан, дід, зняв нарешті слово:
«Господарю, Милютине царю!
Ти недужий, умірати маєш...
То скажи, кого тобі найжальче?
Чи Призрену, білої столиці,
Чи твоїх царських скарбів численних,
Чи Милиці, молодой жінки?»

«Ні, того всього мені не шкода,
А найжальче свого сина Вроша,
Що не можу йому царства здати!»

Йому й каже Юг-Богдан старенький:
«Хіба мало воеводів сербських?
Приручи ти кому-небудь царство
У державу, на які-там роки,
Поки дійде своїх літ царенко!»

От замисливсь цар Милютин дуже
Та й надумавсь, кому здати царство:
Королю Вукашину здає він,
Королю і дядькові Уроша,
У державу на сім років часу,
Поки дійде літ дитина Урош.

Як преставивсь цар Милютин Дужий,
То Вукашин оцарився зараз.

Рок за роком упливає часу,
Незабаром і сім літ минуло,
На ті сім набігло ще сім других;
Царенятку вже шістнадцять років,
А про царство й не згадає жоден...

Йому стало дорікати панство:
«Де ж те царство твого батька, Вроше?»
Пита Урош воеводів сербських,
Чи не буде хто з них свідком часом:
«Як отець мій, цар, преставивсь богу,
То кому він приручив корону?»

Пішов Урош до Богдана-Юга,—
Той йому назвав всіх воеводів,
Що були при царській смерті свідки;
Та ласкаво і послав просити,
Щоб збирались воеводи сербські
На вечерю до Богдана-Юга.

От збиралось усе сербське панство,
Всі збрались, трапезують чесно...

А це Урош молодий схопився
І давай їх всім святим благати:

«Як отець мій, цар, преставивсь богу,
То кому він приручив корону?»

Підвівсь Марко, всіх обводить оком,—

Мовчить кожен, не промовить слова:

Хто пак знав — казати не насміє,
Хто б насміливсь — так не зна нічого...

Тоді Марко до громади й каже:

«В короля Вукашина корона,
Бо моему вона батьку здана!»

Як почув король Вукашин тее,
Витяг зараз свою шаблю гостру,
Схопивсь миттю він на ноги з долу,
А з ним разом брати — Гойко й Углиш,
Щоб рубати ото сина Марка!
Зірвавсь Марко і собі на ноги,
А за Марком — і Милош, і Реля:
Січанину захотіли збити.
Так схопились воеводи сербські
І завзятців помирили щасно.

Богом просить молоденький Урош
Свого батька по хресту і дядька,
Щоб вернув той батьківщину-царство.
Нема що, король Вукашин згодивсь,—
Оддає небогові корону,
З нею разом — славне царство сербське.
Так на тому й розійшлась громада.

Небагато уточилось часу,
А вже дядько замишляє зраду
Супроти хрещеника й небога,—

Щоб його таки згубити з світа.
Мислив, думав — і надумавсь добре.
Виїздить на влови у планину,
Закликає й сироту Уроша;
Вкупі разом і побрались в гори.
Полювали, не знайшли нічого,
Поки згага допикать їм стала;
От спустились вони з гір в долину
І знайшли там затишне озерце.

Зсів з коня король Вукашин перший
І напивсь холодної водиці;
Йому й каже молоденький Урош:
«Тепер ти подерж обох цих коней!»
Взяв Вукашин двох тих добрих коней,
А Урош став жадно воду пити.

От король — за олив'яну балту¹
Та як лусне з-за плечей небожа
У висок, поза юнацьке вухо,—
Аж мазга поприснула в долину
І озерце замутилось крив'ю!²

Як Урош там простягнувсь бездухий,
Взяв Вукашин мерлеця за ноги
Й поволік геть із долини набік;
Потім взяв, на плечі скинув тіло,
Виніс просто на лісисту гору
Й заховав під сосною, у хмизі,
Притрусив зверх бур'яном та листям,
Поверх його наверхав каміння,
А на його ще ялових шишок,
Щоб знайти було не можна й сліду.
Повернувся назад Вукашин звідтіль.
Як зближався до Призрену-міста,

¹ Балта — таке оружжя, подібне до нашої тупиці, тільки з великим обухом. На Поділлі і в Галіції теж уживається таке назвище.

² Король Вукашин таки справді зрадецьки убив Уроша, запросивши його на полювання; тільки Урошу було тоді певних 31 рік. А це було так: плохий Урош удався од нападу воеводів, надто Юговенків і Лазаря, під руку до свого кума Вукашина; та, запримитивши його лукавність, хотів був тікати, а той і вбив. Царство ж таки не досталось Вукашину, а ним заволодів славний Лазар.

Ще здалека сестра брата взріла,
Та не взріла ж при йому Уроша:
Догадалась вона зразу, бідна,
Що небожа загубив десь дядько.

Як заплаче, заголосить ревно...
Пішла в гори шукать сина Вроша;
Шука, ходить по планині тиждень —
Ані ріски, ані краплі в роті;
Прийшла врешті над озерце темне,
З його хтіла закропити душу,—
Так озерце ж замутило крів'ю,
Й по землі геть червоніють плями!
Догадалась, що тут син погинув,
Пішла слідом на планину вгору,
Ішла слідом, поки слід згубила,
Шукать стала уже осліп в борі.

Як зайшла ж у гущину соснову,
Позирнула під зелену сосну,—
Аж сидять там янголи чотири,
Проміж ними стоїть Урош ясний,
Бо вже він був пресвятився в бога!

Коли взріла те цариця-мати,
Повернулась, давай бігти з лісу:
Біжить хутко до Призрену-міста,
До царського монастиря просто,
Все те каже проігумну-старцю;
А ігумен духовенство скликав,
Та й пішли всі в бір зелений, в гори,
І знайшли там Уроша-царенка.
Йому тіло не потліло й крихти,
Бо у бога дістав ласку Урош.

Одспівали тут одправу Врошу
Й понесли аж в монастир царевий;
В домовину золоту поклали,
На довічне спочиванне тихе.

Та не буде ж королеві-дядьку
Ні на небі, ані тут спочинку:

Ні од суду праведного бога,
Ні од кляття цілого народу,
Бо він вбив хрещеника-небога
Задля царства, задля добр тутешніх!

МИЛОШ У ЛАТИНЦІВ

Милий боже! от послухать чуда!
Висилá посла князь сербський Лазар,
Свого зятя, Обилич-Милóша,
Од латинців¹ одібрати хáрач².
Посла пишно прийняли латинці,
Вшанували частуванням панським,
Потім того повели до церкви,
Повели до церкви Димитрови.

Як були вже коло церкви саме,
То латинці й почали хвалитись:
«Ану глянь, Милоше-воевода!
Бачиш нашу Димитрову церкву,
Яка пишна і яка велика?
В вашім краї вже таких немає!»

Одмовля їм воевода Милош:
«Єсте мудрі ви, пани латинці!
Хоч і мудрі ж, плетете дурницю!
Коли б знали ви церкви всі наші,
Скільки є їх, та які чудові —
*Задушніці*³ царів наших славних!!
Гляньте лиш на лавру *Студеницьку*,
Поблизу од *Нового Пазару*⁴;

¹ Православні серби латинцями взивають католиків.

² Харач — поголовна данина; подушне. (*Слово турецьке*).

³ Задушниця, або задушбіна, — так зветься у сербів яке-небудь діло святе чи жертва, що дає чоловік за живота ще на упокій своєї душі, за душу свою.

⁴ Пазар, Новий Пазар (частіше — Базар, або Новий Базар) — значний город в полудньовій Сербії.

Гляньте лиш на монастир Джурджевий¹
 Коло дворів Дёжева² старого —
 Задушніцю царя Симеона;
 Гляньте лиш на невидале чудо,
 Наш *Віліндар*³ зверх гори Святої —
 Задушницю патріарха Сави
 І його ще батька Симеона;
 Гляньте лиш на *Жичу*⁴ на Мораві,
 Понад Ібром, вище Короновця;
 На *Спочани*⁵ при джерелах Рашки —
 Задушницю святого Степана,
 Отого Степана, що найперве
 Королем у Сербії вінчався;
 Гляньте лиш на *Папрачу*⁶ високу
 Понад Спречу, трохи вищ Зворника,
 Під горою Борогвом високим —
 Задушницю Вукана жупана;
 Гляньте лиш на показний наш *Дёчан*⁷
 Коло міста білого Призрена —
 Задушницю короля з Дечанів.
 Гляньте лиш на нашу красну *Рачу*⁸
 Край Соко́ла, понад річку Дріну;
 Гляньте лиш на пишну *Троношу*⁹,

¹ Монастир Джурджевий — ще й досі видно руїни коло Нового Пазару. Другий монастир того ж назвища стоїть у Чорногорії над річкою Лімою.

² Дёжев — назва гори поблизу Нового Пазару.

³ Віліндар — монастир на горі Атос, закладений Степаном жупаном, а збагачений його нащадками Неманичами. Тут, у своїй закладені, і вмер Степан, найменованій у ченцях Симеоном. Після його ще проживав тут син його Сава — теж святий патрон сербський.

⁴ Жича — тепер уже руїни; там короновалися перш королі сербські.

⁵ Спочани, Сопочани — тепер теж руїни монастиря, що був над Рашкою, поблизу Нового Пазару.

⁶ Папрача або Папратця — завалище монастиря, в тепершній Боснії, коло Зворника.

⁷ Дёчан, Дечани — монастир, що й тепер стоїть ще в сербській країні, Метохії, коло містечка Дзяковиці. Заклав його король Степан Урош з роду Дечанів, для того-то й таке назвище дали монастиреві.

⁸ Рача — монастир над річкою Рачою. Соко́л — замок міцний чи сторожова башта на стрімчатій скелі.

⁹ Троноша — монастир на річці, що й сама прозивається також.

Край Лозниці, на Троноші-річці —
Задушницю Юговенків браттів;
Гляньте лиш на славу Раваницю¹
Край Ресави², нижче Парачина,
Понад річку, Раваницю зимну,—
Задушницю мого тестя Лаза,
Господаря найясного князя!
Коли б вам зирнути ще й на інчі,
От було б подивуватись дива,
Скільки є їх і які чудові!..
Що ж мені вже Димитрова ваша!?
Коли хоче, я її тяжкою
Булавою перекину зараз?»

Йому віри не няли латинці
І побились об заклад з Милошем
На червоних тисячу дукатів.

Узяв Милош пернача тяжкого,
Засукав рукава аж за локті
Та в душі отак благає бога:
«Вибач, боже, й ти, святая церкво,
Що на тебе замірюсь кидать!
Не на тебе ж, тільки поуз тебе!»

Кинув вгору пернача тяжкого,
Аж за хмари той пернач полинув.
Одні кажуть: «Перекинув церкву!»
Другі кажуть: «Ні, не перекинув!»
Треті кажуть: «Ще вгорі високо!»

Як пернач же повернувся нарешті
Із-за хмар поза ту білу церкву,
То ударив аж у двір Бановий;
Проломив покрівлю він над ганком,
І убив там двох синів Банових,
Чотирьох латинських адміралів
І дванадцять ще панів великих.
Коли те завбачили латинці,
То взяли Милоша-воєводу
І замкнули у льохи темничні.

¹ Раваниця — пишний колишній монастир, зруйнований турками, стояв край річки Равані, через що й одібрав своє назвище.

² Ресавя — назва околиці.

Сидить Милош, погляда в квартиру,
Чи не пошле кого бог на око,—
Коли й зуздрів цигана Костія.
Як забачив, став його благати:

«Брате в бога, цигане Костію!
Ось тобі три золоті дукати:
Принеси мені перо й паперу,
Принеси паперу картку чисту».

Костій зараз по-братерськи чинить,
Достає йому перо й паперу,
Достає паперу картку чисту.
Сіда Милош, дрібен листик пише,
Та не пише, чим звичайно пишуть,
Але пише із обличчя крив'ю,
Свому тестю, Лазареві князю,—
Як було все, викладає чисто.

Як дійшов той дрібен лист до Лаза
Й прочитав він, що в листі стояло,
Цар на його другий дрібен пише,
Шле його він до панів латинських,
А в листі такі слова стояли:

«Слухайте, добродіі латинці!
Пустіть зараз ви Милоша-зятя,
Заплатіть йому по правді заклад
І оддайте з ваших земель харач!
Як його ж не пустите ви зараз,
То кленуся вірою і богом,
Що зберу на вас мадьяр і сербів,
Поплюндрую усі ваші землі,
Знищу все вогнем я та залізом!»

Як листа латинці прочитали,
То Милоша випустили зараз,
Оддали йому з всіх земель харач
І заклад свій — тисячу дукатів.

ОСТАТНІЙ БЕНКЕТ ЦАРЯ ЛАЗАРЯ

Славу славить Лазар-князь достойний,
У Крушевцю, в своїм сховнім місті.
Старшину всю посадив за стóли,
Старшину і старшинят-юнаків:
По праворуч у царя — Юг сивий,
А за батьком — Юговенків дев'ять;
По ліворуч — Бранковенко Вука,
А за ним вряд — інші сербські мужі;
Насупроти — воевода Милош,
Коло його воевод ще двоє:
Йван Косанчик та Милан Топлиця.

Взявши з столу щирозлотий кубок,
Цар здійсмає до громади слово:
«До кого я маю випить чашу?
Якщо мав би по літах я пити,
Пив би зараз до Богдана-Юга;
Якщо мав би по державі пити,
Пив би я до Бранковенка Вука;
Якщо мав би по любові пити,
Пив би я до діверів коханих,
Дев'ятьох юнаків Юговенків;
Якщо мав би по красі я пити,
Пив би я до Йвана Косанченка;
Якщо мав би я по зрості пити,
Пив би я до Топлиці Милана;
Якщо ж мав би по юнацтву пити,
То вже певно не кого інше,
Як до рук Милоша Обилича!
За здоров'я, за твоє, Милоше!
Будь мені чи вірен, чи невірен,

(Вирне правда і потоне кривда!)
Хоч і зрадиш мене завтра в бої,
Ставши на бік до царя Мурата,—
П'ю за тебе, будь здоров, Милоше!
На! цей кубок — вино добре випий,
А його сховай од мене в шану!»

Схопивсь Милош на легенькі ноги
І цареві до землі вклонився:

«Тобі хва́ла, славний князю Лазо!
Тобі хва́ла за твоє вітання,
За вітання й за дарунок — хва́ла!
Та не хвала ж за твою примову!
Нехай бог мене скарає смертю —
Не зневірив ще нікого зроду
Й не зневірю аж до віку-суду!
Моя думка — на Косовім завтра
Полягти за віру християнську.
А що зрада,— то бік тебе, царю,
Тихомиром п'є вино холодне:
Бранковенко, проклятий невірник!»

«Завтра рано, в день святого Віда,
Будем відать на Косовім полі,
Чия віра, а чия невіра.
Бог один хай буде мені в поміч!
Я на рано завтра в поле лину,
Заколоти турчина Мурата
І ногою йому стать на горло.
Як же бог окриє мене й доля,
Що вернусь живим я до Крушевця,
То піймаю Бранковенка Вука,
Прив'яжу до мого спису вгору,
Як куделю ту на кужіль — жінка,
Й понесу геть по Косовім полі!»

РОЗВІДКИ

«Побратиме, Косанченку Йване!
Що ж, огледів турків табір добре?
Чи багато в того турка війська?
Чи нам можна з ними в бої стятись?
Чи здолаєм ми побити турків?»

Одповідав йому Йван Косанчич:
«Ох, Милоше, мій коханий брате!
Турків табір я огледів добре;
Страшна сила того війська в турка:
Якби всі ми, серби, сіллю стали —
Й то б не стало до обіду туркам!
Ой ходив я по турецьких ордах,
З днем два тижні виходив я цілих,
Та нема ж їм ні числа, ні краю!

Од каміння аж по явір голий,
А од того явора сухого
До Сазлії, аж по міст склеповий,
А од мосту до Звечану-міста,
Од Звечану, брате, до Чечану,
Од Чечану по гору-планину —
Все укрило геть турецьке військо.
Кінь при коню, юнак при юнаку;
Бойних списів цілий ліс чорніє,
Короговок — наче хмар на небі,
А шатрів — немов заметів снігу!
Якби з неба падав дощ краплистий,
До землі б і крапля не допала
Через тих юнаків, через қоней!

Покрив Мурат ціле Мазгат-поле,
Що між річок Ситниці та Лаби».

Ще питає воевода Милош:
«Ой скажи, Іване-побратиме,
Де ж шатро того царя Мурата?
Я закликав перед князем Лазом
Заколоти цим мечем Мурата
І ногою йому стать на горло!»

Одмовля йому Іван Косанчич:
«Брате милий! Ошалів ти, певно!
Та шатро ж бо лютого Мурата
В осередку таборища саме!
Хоч би мав ти й соколині крила
І полинув по повітрі ясним —
Не доніс би ні пірця, ні кістки!»

Почав Милош заклинати Івана:
«Ох, Іване, побратиме любий,
Хоч не рідний, а як рідний брате!
Не розкажуй оцього ти князю,
Щоб цареві не завдять тривоги
Та і війська не сполохнуть марно.
Ось скажи як нашому ти князю:
«Єсть у турка того війська дуже,
Проте можем з ним ми легко стягнуться
І побити його зможемо добре:
Бо не справжні ото всі вояки,
А *хаджі*¹ старі все та прочане,
Крамарі та рукомесна молодь,
Що війни і в вічі не видали,
А пішли пак з голоду за хлібом.
Ще ж до того, скільки є там війська,
Все ослабло на тяжку хворобу,
На тяжку бігачку-крівавицю;
Та і коні занепали всі їм,
Бо дістали десь страшного сапу!»

На ці речі одповів Косанчич:
«Добре, добре! Мій коханий брате!

¹ *Хаджа* — турецький чернець.

Розкажу, як волиш ти, цареві,
Розкажу, що ти казав, до слова;
Бо твої ми і в життю, і в смерті:
Я — Косанчич — та Милан Топлиця».

ВИБІР ЛАЗАРІВ І БОЙ НА КОСОВІ

Сивий сокіл в високостях лине
Із святого аж Єрусалиму,
І несе він ластівку-пташину;
То не сокіл, то не птиця сива,
А Ілля, святий пророк-громовець;
Не несе він ластівки-пташини,
А несе лист од святої діви,
До царя приносить на Косове
І спуска цареві на коліна.
Дрібен листик от що йому каже:

«Ох і славний родом, царю Лазе!
Яке царство собі хочеш вибрати:
Чи земне ти собі царство волиш,
Чи те царство, що на небі в бога?
Як земне ти собі царство волиш —
Сідлай коні, підпинай попруги,
Підперізуй, все лицарство, шаблі,
Та й вдаряйте ви на турків сміло:
Усе чисто їх погине військо!
Якщо ж волиш ти небесне царство,
То став зараз на Косовім церкву,
Її став не з твердого каміння,
А з едвабу білого й шарлату:
Хай на смерть в ній причаститься військо,
Бо поляже твое військо ціле,
І ти, царю, з ним поляжеш разом!»

Як цар Лазар вислухав ці речі,
То замисливсь, надвое гадає:
«Боже милий! Що ж мені почати,

Яке царство собі вибрать краще?
Чи те царство, що на небі в бога,
Чи земне, тутешне царювання?
Хоч би й вибрав я земнее царство,
Так тутешне ж царювання — хвиля,
А на небі — аж во віки віка!»

Так ото земне цар занехав,
А на небі собі царство вибрав,
І взявсь ставить церкву на Косовім:
Становить не з твердого каміння,
А з єдвабу білого й шарлату.
Викликає до тієї церкви
Патріарха сербського святого
І дванадцять ще владик високих,
Щоб на смерть те військо причастили.

Ледве військо вистроїлось в лави,
Як упали на Косове турки.
Веде військо Юг-Богдан старенький,
З дев'ятьма ще рідними синами,
Мов орел з прудкими соколами:
Кожен син веде по дев'ять тисяч,
Сам Богдан старий веде дванадцять.
Ото бились і рубались з турком;
Сім пашів вже били і побили,
А як з восьмим узялися битись,
То й поліг там Юг-Богдан старенький
З дев'ятьма рідненькими синами,
З дев'ятьма прудкими соколами —
І все військо полягло там з ними.

Ведуть військо в бой три Мрлячовенки:
Воевода Гойко і пан Углиш,
Сам король Вукáшин з ними третій;
Веде кожен аж по тридцять тисяч.
Ото бились і рубались з турком;
Пашів вісім били і побили,
Як з дев'ятим завзялися битись,
Дягло зараз Мрлячовенків двоє:
Воевода Гойко і пан Углиш,
А за ними і король Вукáшин
З ран упав попід турецькі коні,—
Й полягло все військо з ними разом.

Веде військо князь Степан¹ до бою.
Ой у князя того війська сила,
Сила війська — шістдесят аж тисяч.
Ото бились і рубались з турком,
Пашів дев'ять били і побили;
Як з десятим завзялися ж битись,
То поліг тут князь Степан у січі,—
І все військо полягло з ним разом.

Веде військо сам цар сербський Лазар.
У його страшенна сила сербів:
Сімдесят і сім ще тисяч цілих.
Розганяють по Косовім турків,
Навіть глянуть не дають на себе,
А не то що боронитись мечем:
Лазар певно б гору взяв над турком.
Так скарай біг Бранковенка Вука,—
Він пак зрадив на Косовім тестя!
Ох, тоді-то взяли гору турки,
І тоді ж поліг цар сербський Лазар,
А з ним разом полягло й все військо —
Сімдесят і сім ще тисяч цілих.
На землі їм, поки сонця,— слава,
А на небі — вічне царство в бога!

¹ Син Лазаря.

ЦАРИЦЯ МИЛИЦЯ І КОСОВСЬКА СІЧА

Ой цар Лазар за столом вечеря,
Коло його Милиця-цариця.
Йому й каже Милиця-цариця:
«Царю Лазе, золота короно!
Ти пойдеш завтра на Косове,
Туди візьмеш слуг і воєводів,
А в дворі ж то при мені нікого
З чоловіків не лишаєш, царю,
Щоб тобі хоч міг листа одвезти
На Косове і назад вернутись;
Забіраєш братів дев'ять милих,
Моїх рідних Юговенків дев'ять...
Ти zostав тут хоч їдного брата,
Хоч їдного на мое благання!»

Одмовляє їй на те цар Лазар:
«Моя пані, Милиця-царице!
А з братів кого б найбільш бажала,
Щоб лишив тобі я в білім дворі?»

«Ти zostав тут Юговенка Бошка!»
Тоді й каже їй на те цар Лазар:
«Моя пані, Милиця-царице!
Коли завтра освіне день білий,
Освіне день і засяє сонце,
А у місті одімкнуть ворота,—
Ти виходь у місто аж до брами,
Бо тудою йтиме військо в лавах:
Усі верхи, при вояцьких списках,
Попереду Юговенко Бошко

Нести буде корогу хрещату.
Ти вклонись йому й скажи од мене,
Аби стяг оддав кому другому,
А зостався б сам з тобою дома!»

От як вранці освінув день білий,
Вийшла зараз Милиця-цариця
Й стала в місті попід саму браму.
А це йде тудою військо в лавах:
Усі верхи, при вояцьких списах,
Попереду Юговенко Бошко
На гнідому, чисто весь у золоті,
А хрещата короговка вкрила
І юнака, і коня гнідого;
На хрещатій яблуко злотисте,
А на йому стоїть хрест із золота,
Од хреста вже золотії кїти
Аж на плечі Бошкові спадають.

Кинулась тут Милиця-цариця,
Ухопила за вузду гнідого,
Обіймає рученьками брата
І до його промовляє стиха:
«Ох, мій брате, Юговенку Бошко!
Тебе цар дарує мені з жалю:
Ти не підеш у Косовську січу.
Шле тобі він привітання й каже,
Щоб ти стяг дав кому хоч другому,
А зостався б сам тут у Крушевцю,
Аби я хоч брата в тузі мала!»

На те каже Юговенко Бошко:
«Іди, сестро, ти на башту білу,—
Я для тебе не вернусь додому,
Із своїх рук не оддам я стяга,
Хоч би й цар Крушевцем поклонився!
Що б сказала про мене дружина?

«Гляньте, мов, який страхун той Бошко!
Не насміє й у Косове вийти,
За чесний хрест свою кров пролляти
І за віру живота оддати!»
Та й погнав гнідого у ворота.

А це їде сам Богдан-Юг сивий,
І за ним сім Юговенків рядом;
Зупиняла всіх сьомох цариця,
Отже жоден не схотів і слухать.
Незабаром, по якій-там хвилі,
Іще їде Юговенко Война;
Царський огир — на приїздку в його,
Весь укритий чабраком парчевим.
От цариця за коня вхопилась,
Рученьками обнімає брата
І до його промовляє стиха:
«Ох, мій брате, Юговенку Войно!
Тебе цар дарує мені з жалю;
Шле тобі він привітання й каже,
Щоб оддав ти огиря другому,
А зостався б сам тут у Крушевці,
Аби я хоч брата в тузі мала!»

На те каже Юговенко Война:
«Іди, сестро, ти на башту білу!
Хоч би й знав я, що погину в бої,
А нікому не оддав би Шарця,
І додому не вернувся б зроду!
Я йду, сестро, на Косове рівне
За чесний хрест свою кров пролляти
І за віру полягти з братами!»
Та й погнав коня він у ворота.

Як те вчула Милиця-цариця,
Впала, бідна, на холодний камінь,
Впала, бідна, і зомліла з туги.
А це їде цар достойний Лазар...
Як побачив Милицю-царицю,
Йому з виду покотились сльози;
Повів очі він наліво справа
Та й покликав Голубана-джуру:
«Голубане, мій слуго-незрадо!
Злізай зараз з білогрива твого
Та царицю підними на руки
Й однеси її в високу башту;
Бог тобі за мене надгорода!
Ти не їдь вже у Косовську січу,
А зостанься в моїм білім дворі».

Як почув же Голубан ті речі,
То дрібними змив своє обличчя;
Нема що — злізає з білогрива,
Підніма царицю він на руки
І несе в високу її башту;
Т' але ж серця вгамувать не зможе,
Щоб не їхать на Косовську січу...
От вернувся він до білогрива
Та й послався манівцем в Косове.

Як уранці рано день освінув,
Прилетіли аж два чорні крюки
Із Косова, із рівнот широких,
Й сіли-пали на будинок білий,
На будинок пак чесного Лаза.
Один кряче, промовляє другий:
«Чи ж будинок се чесного Лаза,
Щось нікого у дворі немає?»
І ніхто не вчув того з будинку,
Тільки й вчула Милиця-цариця,
От і вийшла на подвір'я біле
Та й питає двох чорненьких крюків:
«Помагай біг вам, два чорні крюки!
Звідкіля ви прилетіли вранці?
Чи не з поля Косового часом?
Чи видали там два війська дужі?
Чи ті війська одно з другим стялись?
Чие військо узяло пак гору?»

Одмовляють їй два чорні крюки:
«Ой на бога, Милице-царице!
Ми це ранком з Косового поля
І видали там два війська дужі:
Вчора війська між собою стялись
І царі погинули обидва,
Вельми трохи щось зосталось турка,
А од серба коли що й зосталось —
Усе чисто у крові та в ранах!»

Коли це слуга Милютин їде,
Несе в лівій свою праву руку;
А що ран на тілі аж сімнадцять:
Йому й кінь обляпаний весь крив'ю...

От до його Милиця-цариця:
«Чого смутен, Милютине вірний?
Чи не зрадив на Косовім князя?»

Але їй слуга Милютин каже:
«Зсади мене з кониченька, пані,
І обмий холодною водою
Та напій, залий вином червоним:
Доконали мене тяжкі рани!»

Здійма його Милиця-цариця,
Обмива холодною водою,
Напува його вином червоним.
Як слuzі вернулись трохи сили,
То й питає Милиця-цариця:
«Що ж було там на Косовім полі?
Де погинув славний княже Лазо?
Де погинув Юг-Богданко сивий?
Де його Югенків дев'ять згибло?
Де погинув воевода Милош?
Де погинув Бранковенко Вука?
Де погинув Банович Страхиња?»

Тут слуга почав їй повідати:
«Всі zostались на Косовім полі!
Де погинув славний князь наш Лазар,
Списів там поламано багато,
Як турецьких, так і сербських списів;
Але сербських над турецькі більше,
Бо ті серби боронили, пані,
Свого князя, господаря Лаза.
А Юг сивий ще погинув, пані,
Упочатку, аж у першій бої;
Згибло там і Юговенків вісім,
Бо брат брата не схотіли здати,
Аж поки один одним зостався
Брат дев'ятий, Юговенко Бошко.
Він ще стягом по Косовім вів
І розгонив хмаровища турок,
Наче сокіл голубів лякливих...
Де стояло по коліна крові,
Там погинув Банович Страхиња.
А Милош погинув, моя пані,

Край Ситніці, біля вод холодних,
Де багато полягло і турка;
Згубив Милош аж дванадцять тисяч
Того турка й їх царя Мурата;
Даруй, боже, опрощення неньці,
Що на світ Милоша породила!
Він лишив по собі спомин сербам
І не вмере він у піснях, в повістках,
Поки люду і Косова поки!
А що ти питаєшся про Вука —
Будь він проклят з матір'ю і з батьком!
Будь він проклят з племенем і з родом!
Він царя це на Косовім зрадив,
Він це звів дванадцять тисяч війська,
Ще й якого? — кірасирів лютих!»

ЦАРИЦЯ МИЛИЦЯ І ВОЄВОДА ВЛАДЕТА

Вийшла шляхом Милиця-цариця
З свого міста білого Крушевця;
Коло неньки двоє доньок миких:
Видосава і вродлива Мар'я.
А це їм Владета-воєвода
На коневі воронім назустріч;
Добрий огир запаливсь, аж паше,
Біла піна геть всього покрила.

От питає Милиця-цариця:
«Ой на бога, воєводу княжів!
Чим коня ти запалив так дуже:
Чи не їдеш з Косового поля,
Чи не бачив ти чесного князя,
Мого пана і твого, Владето?»

Одмовля Владета-воєвода:
«Ой на бога, Милице-царице!
Я вертаюсь з Косового поля,
А не бачив там чесного князя,
Тільки й бачив, як коня царського
Тягли турки серед поле рівне:
Моя думка, що князь славний згинув».

Як те вчула Милиця-цариця,
Лице біле слізоньками вмила,
Пита знову воєводу з плачем:
«Скажи ж мені, воєводу княжів,
Коли був ти на Косовім рівнім,
Чи не бачив дев'ятьох Югенків
Та старого Юг-Богдана, батька?»

Йй на те Владета-воевода:
«Я проїхав крізь Косове рівне
І там бачив Юговенків дев'ять
Ще й старого батька Юг-Богдана;
Всі стояли на Косовім полі,
Руки їм в крові були по плечі,
А мечі тяжкі — по перехрестя.
Тільки вже їм зомлівали руки,
Січучи на тім Косовім турків».

Ще питає Милиця-цариця:
«Стій, стривай ще трохи, воеводо!
Чи зятів моїх не бачив часом:
Обилича й Бр'анковича Вука?»

Одмовля Владета-воевода:
«Як я їхав по Косовім рівнім,
То Милоша Обилича бачив:
Він стояв сам на Косовім полі,
Похилившись на вояцькім списі,
Що зламався уже був надвоє;
Зо всіх боків його тисли турки —
Ох, напевно, уже досі згинув!
А що Вука, то я там не бачив —
Бодай його не вбачало й сонце! —
Він-бо зрадив пречесного князя,
Мого пана і твого, царице!»

СТЕПАН МУСИЧ

Степан Мусич п'є вино холодне
У Майдані ¹, щиро-срібнім місті,
На своєму панському дворі краснім;
Наливає йому Вайстин-джура.

Як холодним підкрпився трохи,
Степан Мусич обернувся до джури:
«Ой, Вайстине, мій коханий синку!
Я тепер от спочивати ляжу;
Ти ж вечеряй і вино пий тута.
Тільки вийдеш на подвір'я біле
Подивитись на безхмаре небо,
Чи вже місяць на заході ясен,
Чи на сході світова вже зірка,
Чи не час нам вирушати в дорогу
На Косове красне поле, рівне,
На *рочісте* ² до чесного князя?
Бо ти знаєш, мій коханий синку!
Коли ми були ще на скликанні,
Як то князь нас заклинав всіх богом,
Заклинав і проклинав страшенно:
«Хто од роду і з коліна сербів,
В кім кров сербська, хто зоветься сербом,
А не прийде на Косовську січу —
Бодай бог його скарав на діти:
Хай не зна він ні дочки, ні сина!
Хай ніщо з його руки не родить,—

¹ Місце, де родився Степан Мусич.

² Рочисте — умовлене місце до збору. В такому розумі уживається часами і в нас; напр., «вийти на рочисте гуляти». А то ще й у другім: рочисте свято.

Ні вино, ні білая пшениця!
Бодай схирів з своїм родом цілим!»

Ліг Степан на пуховій перині,
Сів вечерять його джура вірний.

По вечері, як вина напився,
Він виходить на подвір'я біле
Подивитись на безхмаре небо,
Чи вже місяць на заході ясен,
Чи на сході світова вже зірка?
Чи не час їм вирушать в дорогу
На Косове красне поле, рівне,
На рочисте до чесного князя?

Як настав час, він пішов до стані
І виводить двох лицарських коней —
'Дного пану, а собі — другого;
Їх сідлає, убірає в зброю.
Вернувсь далі на подвір'я біле
І виносить корогву шовкову,
А на їй же по яснім єдвабі
Аж дванадцять хрестів злотих сяє,
Ще й ікона пресвятого Йвана,—
То б патрона Мусича Степана.
Ставить він ту корогву під стіну
І біжить сам до світлиці вгору,
Розбудити господаря свого.

Як дійшов він до дверей світлиці,
Його стріла Мусичова жінка —
Пригортає, у лице цілує:
«Брате в бозі, Ваїстине-джуро!
Брате в бозі і в святому Йвані!
Ти в нас завжди був слугою вірним:
Заклинаю ж тебе богом, брате,
Не буди ти господаря рано!
Бо я сю ніч сон недобрий мала:
Ніби лине голубине стадо,
Ведуть перед соколи два сиві;
Мов простує з нашого ще й двору
На широке на Косове поле,

Й сіло-пало в лагері турецькім.
Як упало, більше не злітало..
То, мій брате, сон віщує лихо:
Тра обом вам сподіватись смерті!»

Але їй на тее джура Вайстин:
«Сестро любя, Мусичова жінко!
Ні, не хочу я скривдити, сестро,
І мойого, і твогого пана:
Бо не знаєш, як на тім скликанні
Заклинав нас, усіх сербів, Лазар,
Заклинав і проклинав страшенно:

«Хто од роду і з коліна сербів,
В кім кров сербська, хто зоветься сербом,
А не прийде на Косовську січу,—
Хай ніщо з його руки не родить,
Ні вино, ні білая пшениця!
Хай не зна він ні в хазяйстві щастя,
Ані в домі од дітей потіхи!
Бодай схирів з своїм родом цілим!»
То й не можу учинити зради
І моему, і твоєму пану!»

Пішов джура до світлиці вгору,
Став будити господаря свого:
«Вставай зараз, господине любий!
Час-пора нам вирушать в дорогу!»

Степан скочив на легенькі ноги,
Лице миє у воді холодній,
Пишні шати одяга на себе,
Шаблю гостру причіпля до боку;
Бере кухоль, налива червоним,
П'є вино на честь і славу божу,
На честь божу й на щасну дорогу..
Ой за столом в своїм місті білім
П'є вино востатне воевода!

От, напившись, вийшли вдвох до двору
Й посідали на двох добрих коней.
Розгорнулась корогва хрещата,
Бубни, сурми загули, заграли —
І в поход всі вирушили з богом.

Білий день їм освінув в дорозі,
На Косовім краснім полі, рівнім;
Тут їх стріла дівчина-косовка:
В руках держить кónівки дві ясні,
Щирозлоті, а проте порожні;
Під пахвою шлик шовковий, білий,
А на йому з білих пір'їв кетяг;
Знизу пір'я всі залиті в срібло,
Посередці золотом повиті,
А на версі в справжні перли вбраті.

Обізвався до дівчини Мусич:
«Помагайбі, моя сестро мила!
Де була ти? Чи не в бої часом?
Звідкіля цей шлик у тебе білий?
Дай-но, сестро, мені шлик шовковий
Подивитись, чи пізнаю, чий він?
Хай мене поб'є лиха година,
Коли скривдить я й на думці маю!»

Йому й каже дівчина-косовка:
«Будь здоровий, воеводи княжів!
Ні, на бої не була я зроду:
А збудила мене мати рано;
Встала я й пішла по воду чисту.
Як прийшла ж до річки я Ситниці —
Аж вода вся коломітна й збита:
Несе, брате, юнаків та коней,
Шапки турські і *завої*¹ довгі,
Й наших сербів шлики білі, пишні;
Оцей шлик найближче плив до краю.
Увійшла я до Ситниці в воду
Та й зловила шлик шовковий білий.
Маю брата меншого за себе,
То цей шлик оддам рідному брату,
А що кетяг — вже собі zostавлю».

Те мовля й дає шлик воеводі.
Тільки глянув пан Степан на його,
Тільки глянув — і пізнав одразу,
Шлик пізнав, і ревні сльози ронить...

¹ *Завої* — довгий шмат матерії, якою гурки завинають собі голови.

СМЕРТЬ МАТЕРІ ЮГОВЕНКІВ

Боже милий, що ж то дива й чуда!
Ой зібралось на Косовім війська,
А між військом Юговенків дев'ять,
Ще й десятий сам Богдан-Юг сивий.

Молить бога Юговенків мати,
Аби дав їй соколині очі
Та сріблясті лебедині крила,
Щоб змогла летіти на Косове,
Позирнуть на дев'ятьох Югенків,
На старого батька їх Богдана;
Що просила й випросила в бога:
Дав господь їй соколині очі
І срібlistі лебедині крила.
Полетіла на Косове рівне,
Знайшла мертвих Юговенків дев'ять
І старого батька Юг-Богдана.
Дев'ять списів встромлено над ними;
На тих списках соколів є дев'ять,
Коло списів дев'ять добрих коней,
А в середці дев'ять левів лютих.

От заржало дев'ять добрих коней,
Зарикало дев'ять левів лютих,
Заквилило й соколів ще дев'ять...
Але мати дуже серце мала,
Не зронила й однієї сльозини;
Забірає дев'ять добрих коней,
Забірає дев'ять левів лютих,
Забірає й соколів ще дев'ять
Та й вернулась до біл-двору з ними.

А невістки взріли матір здалі
І побігли їй назустріч з двору:
Заридало дев'ять сиріт ревно —
Закувало удівоньок дев'ять;
Враз заржало дев'ять добрих коней,
Зарикало дев'ять левів лютих,
Заквилило й соколів ще дев'ять,
Але мати дуже серце мала —
Не зронила й однієї сльозини.

Уночі ж, як по півночі стало,
То заржав Дем'янів кінь Буланко.
Пита мати Дем'яно́ву жінку:

«Моя доню, Дем'яно́ва жінко!
Чого рже Дем'янів кінь Буланко?
Чи ще хоче білої пшениці,
Чи жада він з *Звечану*¹ водиці?

Одмовля їй Дем'янова жінка:
«Ой свекрухо, Дем'янова мати!
Кінь не хоче білої пшениці,
Не жада він з Звечану водиці;
А Дем'ян його так призвичаїв,—
До півночі лиш оброк жувати,
А з півночі вирушать в дорогу:
То й сумує за своїм він паном,
З жалю рже, що не привіз додому!»

І тут мати вдержала серденько —
Не зронила й однієї сльозини.

Як уранці почало світати,
Аж два крюки чорні з поля линуть;
У крові їм по рамена крила,
Біла піна на дзьобах засохла.
Несуть крюки юнакову руку
З золотим ще й перстеном на пальці;
Несуть руку, кидають на лоно
До тієї матері старої.

Взяла руку Юговенків мати,
Зо всіх боків огляда криваву,

¹ Звечан — річка невелика, але дуже бистра.

Далі й кличе Дем'янову жінку:
«Моя доню, Дем'янова жінко,
Чи пізнала б ти, чия рука це?»

Одмовля їй Дем'янова жінка:
«Ой свекрухо, Дем'янова мати!
То ж рученька нашого Дем'яна!
Я пізнала злотий перстень, мамо,
Бо це той, що я дала на шлюб!»

Взяла мати Дем'янову руку,
Зо всіх боків огляда криваву,
І до неї промовляє стиха:
«Моя ручко, яблунятко красне!
Де ж росло ти? Де тебе зірвато?
Росло в мене, в матері на лоні,
А зірвате на Косові рівні!»

Напрудилось тоді серце в нені,
Напрудилось і розбилось з жалю,
По синах, по дев'ятьох Югенках,
По десятім Юг-Богдані сивім.

ДІВЧИНА - КОСОВКА

Рано встала дівчина-косовка,
Раннім ранком у святу неділю,
У неділю до схід сонця встала:
Засукала рукава біленькі,
Засукала аж до білих локтів;
Білий хліб несе вона на плечах,
А в руках дві золоті коновки:
У одній — холодная водиця,
У другій — вино червоне, добре.
От іде з тим на Косове рівне;
Бойовищем, молоденька, бродить,
Бойовищем пречесного князя,
Розглядає по крові юнаків;
Де надиба юнака живого,
Умива холодною водою,
Напува його вином червоним,
Нагодує потім хлібом білим.

От її пригода там наводить
На юнака Орловенка Павла,
Що хорунжим молодим був в князя;
Знайшла його ще живим дівчина:
Руку праву йому чисто втято,
А ногу ж то — по коліно ліву;
Перебито йому ребра круглі,
Що аж видко із-під ребер легке.

Піднімає лицаря дівчина,
Витяга з кривавої калюжі,
Умива холодною водою,
Напува його вином червоним

І до вуст йому дає хліб білий.
Як серденько в юнака заграло,
То й питає Орловенко в неї:
«Люба сестро, дівчино-косовко!
Що тобі пак за неволя нагла
По крові перевертатъ юнаків?
І кого ти, молода, шукаєш
На цім смутнім бойовищі-полі:
Чи рідного, чи у других брата,
А чи батька по гріху¹ старого?»

Одмовляє дівчина-косовка:
«Милий брате, лицарю незнаний!
Я нікого не шукаю з кривих:
Ні рідного, ані в других брата,
Ані батька по гріху старого.
А чи знаєш, лицарю незнаний,
Як цар Лазар готувався з військом,
Як у пишній Самодрезьській церкві
Аж три тижні протопопів тридцять
Сповідало й причащало всіх їх?
Причастилось усе сербське військо,
Наостанку — воєводів троє:
А що перший — Милош-воєвода,
А що другий — то Іван Косанчич,
А що третій — то Милан Топлиця.

Я була на той час коло брами...
Коли йде це воєвода Милош,
А юнак же, на весь світ хороший!
Йому шабля по каміннях брязка,
Шлик шовковий, в срібло пера взяті,
Поза плечі плащ крапчастий, пишний,
А на шиї едвабова хустка...
Озирнувсь він, подививсь на мене,—
Скида зараз плащ крапчастий, пишний,
Скида з себе й простяга до мене:
«На, дівчино, оцей плащ крапчастий,
Хай тобі він на незабудь буде:
Хоч по йому ти мене згадаєш!

¹ Народ сербський, як часом і наш, вважа і освячений шлюб все ж таки за гріх, хоч і неминучий. Для того він і узива іноді: «батько по гріху, син по гріху».

Я ж іду погинуть, моє серце,
В таборищі пречесного князя.
Моли бога, дівчинонько люба,
Щоб здоровим я вернувся додому,
То й для тебе щасна доля буде,
Бо тебе я одружу з Миланом;
Із Миланом, побратимом в бозі,
Що зі мною побратався богом,
Вишнім богом та святим Іваном;
А я сам весільним батьком буду!»

За Милошем йде Іван Косанчич,
А юнак же, на весь світ хороший!
Йому шабля по каміннях брязка,
Шлик шовковий, в срібла пера взяті,
Поза плечі плащ крапчастий, пишний,
Коло шиї едвабова хустка,
А на пальці щирозлотий перстень.
Озирнувся він, подививсь на мене,—
Здійма зараз щирозлотий перстень,
Здійма з пальця, простяга до мене:
«На, дівчино, щирозлотий перстень,
Хай тобі він на незабудь буде,
Хоч по персню ти мене згадаєш!
Я ж іду погинуть, моє серце,
В таборищі пречесного князя,
Моли бога, дівчинонька люба,
Щоб здоровим я вернувся додому,—
То й для тебе щасна доля буде,
Бо тебе я одружу з Миланом,
Із Миланом, побратимом в бозі,
Що зі мною побратався богом,
Вишнім богом та святим Іваном;
Я ж тобі боярином вже буду!»

За Іваном йде Милан Топлиця,
А юнак же, на весь світ хороший!
Йому шабля по каміннях брязка,
Шлик шовковий, в срібло пера взяті,
Поза плечі плащ крапчастий, пишний,
Коло шиї едвабова хустка,
На руці ж платок парчевий чисто...
Озирнувся він, подививсь на мене,—

Скида зараз той платок парчевий,
З руки скинув, простяга до мене:
«На, дівчино, цей платок парчевий,
Хай тобі він на неза́будь буде:
Хоч по йому ти мене згадаєш!
Я ж іду погинуть, моє серце,
В таборищі пречесного князя.
Моли бога, дівчинонько люба,
Щоб здоровим я вернувся додому —
Йй тобі, серце, щасна доля буде:
Візьму тебе за дружину вірну!»

І на тім пішли три воеводи...
Йх-то я й шукаю тут по полю».

Але йй на те Павло Орлович:
«Сестро люба, дівчино-косовко!
Глянь-но, серце, бачиш списів гору?
Де найгуще і найвище списів,
Там лилася тепла кров юнацька;
По стремена доброду коневі,
По стремена й по вузду сягала,
А юна́ку — по шовковий пояс:
І твої там полягли всі троє.
Не кривав же рукавів даремно,
А вертайся до свого двору».

Як ті речі дівчинонька вчула,
Вид свій білий слізеньками вмила,
Повертає до свого двору
Та голосить, як зозуля, б'ється:
«Лихо ж тяжке, нещаслива доле!
Як торкнувся я і до сосни, бідна,
То і сосна зелененька всохне!»

СОН ЦАРИЦІ МИЛИЦІ

Сон приснився Мїлиці-цариці,
Вірній жінці славного цар-Лаза:
Нїб схилилась на вікно залїзне,
На віконце у дворці царевім,
І лицем до сонця повернулась;
Коло лона двоє пташок в неї,
В ластївок тих золоті всі крила,
На головках по коронці з перлів;
Вона держить їх на лоні білим
І цілує в личенятка гожі.

Прилетїв тут сокіл, птиця сива,
А за ним вслїд — ворон, птиця чорна,
Голова ж бо лебедяча в його,
А на крилах воронячі пера;
У сокóлка ж золотисті крила
І на чолі щирозлоті пірця.
Ото сіли на дворі царевім.
Поглядають на Милицю-пані
І до неї промовляють словом:
«Господине Милице-царице!
Дай обидві ластівки нам, пані!»

Одмовля їм Милиця-цариця:
«Слухайте ви, молоді два птахи!
Не просіть двох ластївок у мене,
В господині Милиці-цариці,
А просіть у пана-господаря,
У царя преславного у Лаза,
Бо його ці ластівки-пташини».

Як зачув те ворон, птиця чорна,
Голова що лебедяча тільки,
Він злетів вниз із царських будинків,
Сів цареві на вікно залізне,
А з віконця в золоті покої,
Впав цареві на коліно праве,
Його цмокнув у коліно, в руку
Й став просити ластівки-пташини.
Йї й дав йому цар славний Лазар.
Вхопив, бідну, під крило широке,
Сів із нею на царським будинку
Й став співати ворон, птиця чорна,
Став співають своїм віщливим гласом
І виводить голосну музику,
Став виводить, промовля словами:
«Веселися, славний царю Лазе!
Бо придбав ти господаря-зятя
Із породи воронів та крюків!»

Співа пісню голосну той ворон,
А з очей на землю сльози ронить;
Де упала на траву сльозина,
Зайнялася там трава зелена,
А од неї і царські будинки
Зайнялися з усіх боків чисто;
Полетів тут з ластівкою ворон.

Коли вгледів сокіл, птиця сива,
Що царський двір загорівся палко,
Ухопив він, розвинув стяг сербський
І пожежу погасив в будинку;
Та, вклонившись Милиці-цариці,
Став прохати ластівку-пташину:
«Дай мені цю пташку за дружину!»

Йому й каже Милиця-цариця:
«Ой соколку, сивий пташе гарний!
Я б тобі подарувала пташку,
Так ця пташка ж господаря має,
Господаря славного цар-Лаза,
Бо ця пташка — ластівка царева!»

Як почув те сокіл, птиця сива,
То припав цареві до коліна,

Його цмокнув у коліно й руку,
Став просити ластівку-пташину;
Так не дав її цар славний Лазар,
А соколку ще промовив грізно:
«Далі геть, соколку, пташе сивий!
Швидше б я тебе живим замучив,
Ніж тобі б подарував пташину!»

Як зачув те сокіл, птиця сива,
Повернувся із двора царського,
Не промовив на відповідь слова,
Розпустив свої злотисті крила
Та й полинув на планину вгору.
Коли вздріла ж Милиця-цариця,
Що соколко ревні сльози ронить,
Стало жаль їй сивого соколка,
От вона й гукнула голосненько:

«Гей вернись, соколку, пташе сивий!
Сядь до мене на коліно праве;
Обітру я твої сльози ревні.
Чого плачеш, чого сльози рониш?
Я тобі вже ластівку дарую!»
Те зачувши, сокіл, птиця сива,
Прилетів, сів на коліно пані —
Господині Милиці-цариці,
Та од щастя дрібні сльози ронить,
Сльози ронить вниз на землю чорну:
Куди дрібна не впаде на землю,—
Зараз травка зеленіє яро,
На їй квіти розцвітають мило,
На ті квіти налітають бджоли;
Куди дрібна не впаде на двори,—
На їх зараз позолота сяє
І убранство, і пишноти всякі!

Як те вздріла Милиця-цариця,
Дала зараз ластівку-пташину;
Зібрав сокіл сватів пишних зграю,
Розгорнув він корогву хрещату
Та й поніс до свого двору пташку.

Як приснився такий сон цариці,
Вона, бідна, заридала з туги,

Як зозулька, і ридає, й б'ється;
Пробудилась по тривозі нагло,
Із постелі скочила на ноги,
Потім вмилась, помолилась богу,
Помолилась і пішла в двір білий
До свого господаря-пана,
До царя преславного, до Лаза;
Йому стала про свій сон казати,
Чи не зна він, що сей сон віщує?
Але цар не може розгадати,
І до жінки оцим словом каже:

«Моя жінко, господине славна,
Господине, Милице-царице!
Не лякайся, моя пані, сону:
Сон — мара, а бог єдиний віра,—
Бог, як схоче, на добро поверне!»

Повернулась звідтіля цариця
І у другу увійшла світлицю,
Де дванадцять воевод сиділо,
Поміж ними бан Страхинич гожий,
Коло бана все виборні серби.
Ім цариця «помагай біг» каже,
Воеводи їй здоров'я зичать;
Ісхопились всі на ноги зразу,
Білі руки їй цілує кожен;
Потім місце між себе звольнили,
А молодші налили їй чашу.
Стала пані пить вино холодне,
П'є вино та дрібні сльози ронить.

Обізвавсь Страхинич-бан до неї:
«Господине, Милице-царице!
Чого ти до нас прийшла, царице,
І лице гіркими слізьми миєш?
Чи здоров пак господар твій, пані,
Господар твій, славний цар наш Лазар,
Пан-господар мій і твій, царице?»

Промовля йому цариця-пані:
«Ой чи чуєш, Страхиничу-бане?
Сеї ночі дивний сон я мала
І од сону пробудилась тяжко:

Мов сиджу я у дворі царевім,
В дворі білім, край віконця саме,
І лицем до сонця повернулась,
Коло лона двоє пташок в мене.
Коли це — летить крюк, птиця чорна,
А за ним вслід — сокіл, птиця сива;
Голова у крюка лебедяча,
А в соколка золотисті крила...
Одібрали обох пташок в мене,
Старшу пташку ухопив крюк чорний,
Я й зосталась сиротою, бідна,
Голосю все та ридаю слізьми.
Та ще от що ти послухай далі:
Як заплакав птах той, чорний ворон,
Його сльози крапали на землю
Й по землі запалювали трави,
А од них і зайнялись будинки.
Як те вгледів птах, сивенький сокіл,
Розгорнув він коруговку сербську,
В царськiм дворі погасив пожежу;
Далі взяв у мене пташку другу,
Підхопив її під крильце біле
І поніс в свої краї родимі;
Я ж зосталась, дрібні сльози ллючи!»

Бан Страхинич вислухав те вважно,
Але сону розгадать не може,
Чи не може, чи не хоче просто,
Тим-то й каже господині ось що:
«Господине, Милице-царице!
Не лякайся, не вбивайся з того:
Сон — мара, а бог єдиний віра;
Коли дасть бог — на добро все вийде».

Як те вчула Милиця-цариця,
То неміло їй на серці стало,
Що ніхто не розгадає сону;
Повернулась вона, смутна, звідти
І пішла у той покой хороший,
Де сидів її синок Степанко,
Не було якому й семи років.
Сину мати «помагайбі» каже;
А Степанко ісхопивсь до неньки,

Про здоров'я запитався в неї,
Білу руку в матері цілує;
Мати сина узяла за руки,
Посадила на колінах білих
Та до сина до Степана й каже:
 «Ох, мій синку, мій Степанку рідний!
Сеї ночі чуден сон я мала:
Мені снилось, що сиджу я в дворі,
В царськiм дворі край віконця саме,
І лицем до сонця повернулась;
Коло лона двоє пташок в мене —
В іграшки все тішаться, гуляють...
Коли це де не взялось два птахи:
Попереду чорна птиця ворон,—
Голова у його лебедяча,
А на крилах воронячі пера;
Вслід за крюком — сива птиця сокіл,
А у його золотисті крила.
Ото сіли на царськiм будинку,
Запросили двох пташинок любих,
Двох пташинок, ластівок двох малих,
У царя преславного, у Лаза,
Запросили й понесли з собою,
Тому крюку, отій чорній птиці,
Одну пташку дарував сам Лазар,
А соколку, отій сивій птиці,
Я сама подарувала другу:
Так ото і понесли двох пташок.
Слухай, серце, що ще буде далі:
Як летів назад птах чорний ворон
І з собою ластівку заносив,
То почав співати своїм гласом
І виводить таку пісню гучно:
«Веселися, славний царю Лазе!
Бо придбав ти господаря-зятя
Із породи воронів та крюків!»

Співа пісню голосну той ворон,
А з очей на землю сльози ронить;
Де ронила на траву сльозина,
Там займалась вся трава зелена,
Запалились і царськi будинки,
Мій Степане, з усіх боків ясно.

Коли взрів те сокіл, птиця сива,
Розгорнув він коруговку сербську
Й погасив царські будинки чисто,
Потім сів цареві на коліно,
Став просити ластівку-пташину;
Як не дав же славний Лазо пташки,
Він припав до мене на коліно,
Почоломкав і коліно, й руку,
Став просити ластівку-пташину.
Оддала я йому пташку в жінку,
І поніс він у своє кубельце
Та од щастя дрібні сльози ронить,
Сльози ронить вниз, на землю чорну:
Куди дрібна не впаде на землю,—
Зараз травка зеленіє яро,
На їй квіти розцвітають мило...
Коли бог дасть,— може й добре бути».
Розказала, як було все чисто.

Як прослухав все Степан-хлоп'ятко,
Що казала йому рідна мати,
Таким словом обернувся до неї:
«Моя ненько, Милице-царице!
Я тобі сон розгадаю зараз,
Розкажу все, що нам має бути:
Що сиділа ти в царськiм будинку,
То ти, мамо, господине славна,
Сидиш завжди край вікна царського;
Що лицем до сонця повернулась —
То дивилась ти на царство сербське;
Що держала, моя нене рідна,
Ластівок двох ти на лоні білім —
То не хто, як твої доні любі:
Лисавета і Маруся гарна;
Що два птахи прилетіли здáлі,—
То прибудуть два сватове пишні,
Будуть сватать двох дівчат у тебе
І візьмуть обох їх за дружини:
Мар'я піде за крюка за птаха.
Що в крюка лебедяча голівка,—
Знати, зять із роду сербів буде,
А що в його воронячі крила,—
То, знать, буде запродавцем сербським,

Зрадцем нашим, бий його хрест божий!
А що крюк ронив гарячі сльози,
Ронив сльози все на землю чорну
І палив траву зелену ними,—
То вогнем він нашу землю злиже;
Що зайнявсь царський будинок білий
Господаря славного цар-Лаза,—
То зять зірве ще й царську корону
І порушить Лазареву славу,
Славу зрушить і царя загубить,
Наше царство подарує туркам!

А що й друге тобі в соні снилось,
Ніб прилинув сокіл, птиця сива,
І поніс ластовенятко друге
Та од щастя почав сльози лити,
Сльози лити вниз на землю чорну,
А од сліз трава й зазеленіла;
Що траву він підживив зелену,—
То то нас він звеселити має;
Що поніс він ластівку з собою,—
То він візьме Лисавету меншу;
Що він травку завітчав квітками,—
То, знать, Лазу він послужить годно,
Господарю, славному цареві;
Що розвинув коруговку сербську
Й погасив царські палаци нею —
То він буде месником за батька,
І у турків вб'є царя Мурата!»

Як те вчула Милиця-цариця,
Стала плакати і казати сину:
«Ох, мій синку, мій Степанку рідний!
Маю я дві доньки кохані —
Лисавету і Марусю милу,
Так обидві ж ще дівчатка дрібні;
Коли їм та шлюбна доля буде,
Коли їх ще ті свати запросять?»

Незабаром збіг і час недовгий,
Як дійшли літ дві дочки хороші —
Лисавета і Маруся гарна;
Згодувала їх на лоні мати.

Стали їх свати вже оглядати,
Оглядати, милуватись оком,
Кожен просить по черзі дівчину;
Не дає цар славний ні одному,
Одбиває все сватів численних;
От прибув до його Вук Бранкович,
Запросив у Лаза старшу доню,
По прозванню Марусеньку пишну,—
І йому цар її дав за жінку:
Звів царя він, лихо його неньці!
Бранковича тричі кляте кодло
Ізчепилось з Неманича родом,
З славним родом пречесного Лаза,
Господаря над всім краєм сербським;
Бранковича тричі кляте кодло,
Бо на всяк час тільки зраду мислить...
І в те кодло забрано Марусю!

Все те бачив молодий Степанко,
Йй його серцю було тяжко дуже;
Але він одно благав у бога,
Щоб в Росію його батько вивіз,
Ніж служити Бранковичу Вуку¹.

Як Бранкович поріднився з ними,
Незабаром, по яким там часі,
Підросла й Єлизавета-доня;
Вже й до неї ті свати вчащають,
Але цар не оддає нікому,
Одрікає всім сватам численним;
Поеднала вже її Милиця
З юнаком Милошем Обиличем.

Незабаром час короткий сплинув,
Як упали на край сербський турки,
Звоювали Неманіча царство,
Загубили пречесного Лаза
На Косовім на широкім полі.
Там-то й зрадив його Вук Бранкович,—
Хай поб'є його година люта!
А що другий воевода Милош,

¹ У сербів молодші в сім'ї повинні прислужувати старшим. Ото ж і Степану випадало служити Вукові — наливати вино, стояти перед ним і т. інше.

Од початку й до остатку щирий,—
Заколов царя Мурата в турків,
Відомстив за свого господаря,
За царя преславного, за Лаза!

І справдилось розгаданне сону:
Все так сталося, як казав Степанко.

БРАНКОВИЧ ЗВЕ НА КОСОВЕ ТУРКІВ

Раду радить цар-султан турецький,
Цар Мурат у городі Єдрену;
На ту раду він зібрав все панство:
Старшина вся прибула на раду,
Старшина вся — і паші, й візири.
Ім і каже цар Мурат потужний:

«Слухайте, мої паші й візири
І всі інші господарі й судці!
З того часу, як звели ми грека
І Єдрену у його забрали,
Не здобули ми нічого й досі,
Щоб було чим похвалитись навіть
І було що розказати людім:
От і йду я на Косове з військом.
Як батьки ще воювали наші,
І у греків здобували землю
Та й у серба щось урвали трохи,
Зачепили шмат землі в Країні;
А по смерті сильного Душана,
Як умер він і лишив корону,
Ми урвали ще кавалок поля,
Прихопили на Країні землі;
Але вжитку нам з того немає,
Бо не можу я зібрать данини.
У Крушеві ще лежить корона
На слuzі, на сербі Неманенку,
По найменню що цар славний Лазар;
Коло його скупилися серби,
Й усі сербські воеводи славні:

А що первий — Обиленко Милош,
Юнак славний, на весь світ хороший,
По юнацтву над його немає,
Сам з царем він поборотись може.
Другий в його — Косовенко Йванко,
Третій лицар — то Милан Топлиця,
А четвертий — Юг-Богдан старенький,
Синів в його, Юговенків, дев'ять:
Юнаки всі, орленята сиві,
Та таких же і нема ні в кого,—
Вони держуть на Косовім царство.
Ще ж у Лаза є й Бранкович Вука,
А при Вуці сім синів дорослих,
І вони всі юнаки до бою.
Коло їх є банович Страхиня,—
Він потомок боснянського бана,
Що державив в Душановій Босні,
Й його хвалять, що добрячий юнак.
Як умер ще цар Душан потужний,
Зайняли ми всю Країну сербську,—
Так осів там знов господар сербський,
Не дає нам забирати грошей,
Брати грошей і збирать данини:
Ізбрали царя знову серби,
Ізбрали Неманича Лаза.
А чи ж може те земля терпіти,
Щоб один край мав сподарствів двоє,
Одно царство двох царів держало,
Як тепера в господаря Лаза?

Ще ж до мене надіходить чутка,
Що Косове широчезне й довге,
Що на йому є аж трое скелищ:
В однім — злото, в другім — срібло чисте,
А що в третім — добрий мрамор білий,
Яким мелють і пшеницю, й жито,
І усяку ще пашницю іншу.
Та якого і нема деінде;
Але з того нам дастьбі користі.

Ой чувайте ж, мої діти любі!
В нас нема з того добра нічого,

А що й єсть, то й те ціни не має;
У Єдрену, в нашім царстві славнім,
Усього того добра бракує.
Так порадьте ж ви мене тепера,
Як би нам у Лаза те здобути
І корону з його чола скинуть,
Бо не може і земля терпіти,
Щоб один край мав сподарствів двое,
Одно царство — двох царів держало!»

Слуха тее все турецьке панство,
Але жоден не промовить слова;
Обізвавсь один паша Боядин
І цареві таке слово мовив:

«Дужий царю, наш Мурате-пане!
Коли ще в царя у Константина
Було ціле його грецьке царство,
Він держав і Босню болотнисту,
Рівну Босню і Герцеговіну;
Так Душан же із Тарнова дужий
Мав замірок і Стамбул відняти;
Але ж тее не вдалось Душану.
Смерть до його була ближч сорочки
І порвала сподіванки любі:
Смерть надибав, а Стамбула — годі.
Отже ми перемудрили серба,
Підвели і одурили греків
І Єдрену тим у них забрали.
Так нам треба окрутити й сербів,
Окрутити того князя Лаза
І його всіх воеводів сербських,
Які держать у Крушевці царство
На мечях та на правицях дужих.
Я тобі їх по черзі згадаю:
Що найпервий — Обиленко Милош,
Воевода і юнак сподавній,
Найзавзятий і найдужчий, чути,—
Тому тяжко, хто з ним має стятись;
Так Милоша ж звести може другий,
Бо між ними єсть, на щастя, зрадник,
Що нам хоче запродати царство:
Сербський цар пак той преславний Лазар
Має зятя Бранковича Вука;

Той круг себе гайдуків годує,
Щоб здали йому корону й царство.
Другий юнак Косовенко Йванко —
І його знов окрутити легко,
То й нема чого боятись, царю;
Третій юнак — то Милан Топлиця,
Із Топлики, сербської паланки,—
Єсть у його там чимало роду,
І він може воювати довго;
Так Милана ж видадуть нам другі,
І його ти не лякайся, царю.
Що четвертий — Юг-Богдан, дід сивий,
А при йому Юговенків дев'ять —
Люті, хижі, мов вовки горянські;
Але й їх скрутити можуть другі;
А що п'ятий — банович Страхиня,
Цей нащадок боснянського бана
І юнак межи всьома виборний —
То й його нема чого боятись!

«Ось недавно одібрав листа я,
Одібрав од самого продавця,
Одібрав од Бранковича Вука,
Дорогого царю Лазу зятя
(Йому мило з турками братання):
Хоче Вук той свого тестя зрадить,
Продать хоче на Косовім царство;
Збира військо на Косове поле
І мене на тее поле кличе,
Щоб мені здать воєвод всіх сербських
І корону Лазареву з ними;
За те просить собі палац пишний
У Єдрену, у країні грецькій.
На цей лист списав я зараз другий,
І йому одправив на коліна,
А в листі до його так мовляю:

«Слухай бане, Бранковичу Вуче!
Вирушай ти на Косовську січу,
А як будем там ми завтра вранці,
Запродай нам Лазарево царство:
Я збудую тобі палац пишний
У Єдрену, біломурім місті,
Царський палац, за царського ліпший,—

І високий, за всі замки вищий,
І хороший, що нема й на світі!»
Ото Вук мене на тім послухав,
Мені зараз одписав лист другий
І в листі такі слова мовляє:
«Збирай військо, виряджайсь в Косове,
На Косовім здибаємось завтра.
Отже серби в боюванні дужі,
А у вірі непохибно щирі:
Тебе мають привітати люто;
Але я всіх ошукаю й зражу:
Я тепер в царя слуга найпервий,
Бо недавно поріднивсь з ним кривно,
Взяв дочку у пречесного пана,
Господаря славного цар-Лаза;
Що скажу — не суперечить Лазо,
Мені вірить, як своєму сину...
Але я тобі скажу по правді,
І справджу своє юнацьке слово:
Коли будем на Косовім завтра,
Заберу я найвиборне військо,
Кірасирів, бойових юнаків,
По вибору, яких краще знаю,
На яких я сподіваюсь більше,
Що вони приміли б без утоми
Воювати цілу днину з вами,
Заведу їх за планину Шару,
Заведу, як думка, тисяч двадцять
Кірасирів, бойових юнаків.
Коли стану за горою з ними,
Ти не бійся уже з тих нікого,
А йди сміло у Косовську січу —
Зломиш решту воеводів сербських,
Що жадають і юнацтва, й бою.
Коли щасна тобі вийде доля,
То ти згубиш Обилич-Милоша
І добудеш голову юнацьку,
Згубиш також його двох побратів
І царевих Юговенків дев'ять;
А як згинуть воеводи сербські
Й сивий сокіл Обиленко Милош,
То вже легко вам царя згубити
Й захопити Лазарево царство.

Одпиши ж ти дрібен листок зараз,
Коли маю на Косове вийти,
Щоб мені опорядити сербів».

Як почув те цар Мурат турецький,
Пригорнув до серця Баядина,
Пригорнув і приголубив сина,
Почоломкав у обидві щоки,
А ще потім межі чорні очі
Та й промовив таку річ до його:
«Баядине, мій ти рідний сину!
Вважай добре, що тобі скажу я:
Що мовляв ти — все мені до люблю,
Хай не буде поговору потім;
Коли будем на Косовім завтра
І якщо я там загинуть мушу,
То на тебе залишаю царство:
Ти в тім разі Бранковича Вука,
І твого, і могого порадца,
Нагородиш уже сам, як знаєш;
Якщо ж я ще царювати маю,
То вже буде вам найліпше певно!»

Кликнув потім він пашів, візирів,
І до їх таке промовив слово:
«Слухайте, мої паші й візири
І всі інші господарі й судці!
Чи насмієм ми на сербів вдарить,
Завтра рано з ними в бої стятись,
На Косовім змірятись юнацтвом,—
Чи здобути, чи загинуть чесно?
Вже нам краще по-лицарськи згинуть,
Ніж по-бабськи упустити царство,
Котре наші ще батьки здобули:
Тож-то слід, щоб ми ішли до бою
Й поновили нашу силу в царстві!»

Те почувши, все турецьке панство
Уклонилося по черзі султану
І, йому поцілувавши руку,
Обізвалось таким тихим словом:
«Ми царя всі послухати мусим:

Завтра звернем на Косове військо,
Щоб на полі в бої з сербом стятись,
На Косовім змірятись юнацтвом
На мечях та на булавах тяжких;
Чи ж твоєї не підновим сили?
З царя Лаза скинемо корону,
А твою піднесемо ще вище!»

Як почув те цар Мурат турецький,
Султан дужий пише дрібен листик,
Посилає на Косове поле,
У Крушевець до двора царського,
На коліна до царя до Лаза:

«Царю Лазе, головарю сербський!
Збирай військо, гайда на Косове:
Не помисли, що тут є омана;
Виходь просто на Косове поле,—
Там мечами ми поділим царство:
Бо не може ні земля терпіти
Та не може і зміститись вкупі,
Щоб у царстві було дві держави,
В однім краї — господарів двоє,
Щоб один люд — двом давав данину!»

БАНОВИЧ СТРАХИНЯ

Був собі колись-то бан Страхиня,
Жив собі в однім маленькім банстві,
В землі банській, край Қосова поля,—
Та такого вже орла й не буде!
Раз уранці до схід сонця встав він
І гукнув, покликав слуг до себе:
«Слуги вірні! Біжіть хутко в станю,
Осідлайте румака прудкого,
Приберіть його в найкращу зброю,
Підтягніть йому міцніш попругу;
Бо я, діти, лагоджусь в дорогу:
На який час кину край свій банський
І поїду румаком далеко,
Аж у місто у Крушевець білий,
До старого Юг-Богдана, тестя,
І до любих шуряків Югенків,
Бо вони вже скучили за мною!»

Слуги зараз панську волю чинять,—
Осідлали огиря прудкого.
Бан Страхиня сам прибрався пишно,
Сам прибрався у шарлат-аксамит:
Взяв на себе кармазову *чóху*¹,
Що чистіша од води прудкої,
Червоніша од ясного сонця.
Приодягся сивий сокіл сербський,
Сів-упав на огиря-зміюку
І полинув в тестівщину птахом;
Прилетів до білого Крушевця,

¹ Ч о х а — плащ, галунами шнуркований.

Де знедавна зачалось царство.
Його любо стрів Богдан-Юг сивий
З дев'ятьма своїми соколами,
З шуряками, дорогими бану,—
Обнімають, пригортають зятя;
Взяли слуги огиря у станю,
А сам бан пішов в світлицю пишну,
Посідали за накриті столи
І розмову завели розумну.
Позбірались і слугині, й слуги,
Той слугує, той вином частує;
Що було там господарства-панства —
Посідали всі вино кружати;
На чолі сів сам Богдан-Юг сивий,
По праворуч, коло себе поруч,
Посадив він свого зятя бана,
За ним сіло й Юговенків дев'ять,
А ще далі — усе інше панство.
Хто молодший, слугував старійшим;
А найбільше Юговенків дев'ять
Припрошали й частували щиро
Попереду Юг-Богдана, батька,
По Богдані усе панство інше,
А найщирше дорогого зятя;
Раз у раз слуга вино розносив,
Частував всіх з золотої чаші,
Що вбирала ок, напевно, з дев'ять;
А другий приніс наїдки різні,
І павидла, й солодощі всякі,—
Ну вже, брате, був царський то бѣнкет!

От гостює, бенкетує в теста
Бан Страхиня день по дневі довго,
Запишався, одцурався й дому.
Що було у тім Крушевцю панства,
Аж обридло Юг-Богдану, діду,
Просячи і рано й вечір Юга:
«Господарю, сильний Юг-Богдане!
Ми цілуєм твій припіл шовковий
І правицю твою білу й дужу;
Пошануй же, господарю, й ти нас,
Потруди свою царську величність:
Заверни й до нас у хату з зятем,

З дорогим бановичем Страхином,
Хай його ми привітаєм чесно!»
І ходив по всіх дворах Юг з зятем.
А поки ж то обійшли всіх поряд,
Проминуло щось чимало часу,
І таки Страхи́ня-бан загаявсь;
Коли це — зненацька лихо впало!

Раз уранці, ледве сонце встало,
Листоноша лист приніс дрібненький
Із малого господарства-банства,
Од старої банової ньеньки,
І поклав Страхи́ні на коліна;
Подививсь той, прочитав писанне,—
Не гаразд же у листі стояло,
Повіщав він, що конає ньенька:
«Де ти, синку, Страхи́ничу-бане?
Ой на лихо пив вино в Крушевці,
Ой на горе в тестівщині бавивсь!
Прочитай, яке нещастя сталось:
Із полудня встала сильна сила —
Із Єдрену цар турецький з військом,
Та й упала на Косове поле;
Наступив цар і навів візирів,
Ще лихих побічників і беїв.
Скільки є в царя країв і зємель,
Всю з собою зняв турецьку силу,
Всю згромадив на Косовім полі,
Захопив обидві наші річки —
І Ситніцю, і холодну Лабу,
Та й обсів Косове поле ціле.
Кажуть люде, повідають, синку:
Що од скелі аж по явір всохлий,
Од сухого ж до Сазлії, сину,
Од Сазлії аж по міст залізний,
Од моста аж до Звечана, сину,
Од Звечана до Чечана, кажуть,
Од Чечана до планини вгору —
Все укрила геть ворожа сила,
І злічити її, сину, трудно!
Кажуть люде, у царя-невіри
Є сто тисяч з самих беїв війська,
З панів-беїв, дідичів крайових,

Що по краї розібрали землі
Й проживають на царському кошті;
Під панами сильне-дужі коні,
А при боці щось оружжа мало —
Одна шабля-дамашовка тільки;
Іще ж кажуть, що в царя-султана
Є й друге завзяте вельми військо —
Запальнії яничари-турки,
Що в Єдрену двір царський вартують;
Яничарів, кажуть, теж сто тисяч.
Повідають іще, сину, люде,
Що в турчина єсть і третє військо
Та якогось Тука і Мантука:
Що захоче, те поб'є й потопче...
Всякого є в того турка війська:
От іще є одно військо сильне —
Самовольний Влах-Алія — турчин,
Що не слуха і царя-султана,
А не то що візирів та беїв:
Їх вважа він з їхнім цілим військом
За мурашок по землі нікчемних;
Отакий-то той Валах-Алія!
Не схотів з царем іти він чесно,
Без розбою на Косове поле,
Повернув Валах шляхом ліворуч,
Та й ударив він на наше банство:
Рідну землю нашу всіяв горем,
Сплюндрував, вогнем злизав все чисто
І каміння з будівлів розкидав,
Розігнав твою всю челядь вірну
І зневажив твою матір сиву:
Їй конем переламав сурелі;
Силоміць взяв твою жінку вірну,
Взяв з собою на Косове поле
Й під шатром її тепер милує!
А я, бідна, тут сама лишилась,
На руїнах голосю-ридаю,
Як зозуля,— а ти п'єш-гуляєш,
Бенькетуєш у Крушевці білім:
Ой на лихо ж те гуляння вийшло!»

Коли лист той прочитав Страхи́ня,
Його серце обняв жаль пеку́чий,

І на виді лягла туга-мука:
Він насупив свої чорні брови,
Чорні вуси аж на груди впали,
Зморщив чоло, втирив в землю очі,
А в очах гірка сльоза блиснула.

Як побачив свого зятя-бана
Юг-Богдан старий таким уранці,
То спалахнув, як живе багаття,
І до зятя обізвався прикро:

«Бог з тобою, мій коханий зятю!
Ти чого схопивсь сьогодні рано,
Чого вид твій невеселий, смутний?
Хто тебе роздратував, образив,
На кого ти розлютився, зятю?
Чи, бува, не насміялись гостро
Шуряки в розмовоньці з тобою?
Чи своячки частували мало?
Чи чого в моїм дворі бракує?
Кажи, зятю, все по правді чисто!»

Спахнув бан і відповідав тестю:
«Ет, не те, старий Богдане-Югу!
З шуряками я в найліпшій згоді,
А своячки — господарські дочки —
І вітають, і частують добре,
Та й в дворі всього у тебе досить;
Але от що засмутило душу:
Мені лист прийшов з малого банства,
Од моєї од старої неньки».

Тут про все він розказав Богдану,
Як йому геть сплюндрували двори,
Як йому всю розігнали челядь,
Як його скалічили матусю,
Як у його і дружину вкрали:

«Ох мій тестю, Юг-Богдане сивий!
Де ж тепер моя дружина любя,
Моя жінка, твоя дочка рідна?
Нам обом і сором, і неслава!
Але слухай, мій коханий тестю:
Чим жаліть мене по смерті маєш,
Пожалій, поки живу я в світі:
Я прошу тебе, благаю щиро
І цілую твою руку білу,—

Ой пусти твоїх синів зі мною,
А моїх же шуряків Югенків:
Я поїду на Косове з ними,
Розшукаю ворога свого,
А царського гультая лихого,
Що добро й сім'ю мою розпудив.
Ти не бійся, далєбі, мій тестю,
Й не лякайся за синів рідненьких;
Шуряків передягну я хитро,
Скину з них рідну, крайову одіж,
Приберу їх у турецьке вбрання:
Вберу чола у завої білі,
Дам на плечі долами зелені,
А на ноги — шаровари пишні,
А до боку — блискавиці-шаблі;
Ще ж до того накажу я слугам,
Щоб юнакам осідлали коней
По-турецьки, підтягли б їх міцно
І поклали б зверх ведмеді чорні:
З синів вийдуть яничари чисто!
Я ще любим шурякам пораю,
Що, коли ми на Косовім станем
І поїдем через військо турське,
Я пашу вдавати буду з себе,
А вони нехай з страхом поведять
І мене за старшину вважають;
А коли хто у царському війську
Нас спитає, заговорить з нами
По-турецьки й на мановське¹ зверне,
То я з турком говорити можу
По-турецьки й по-мановськи рівно,
Розумію і арапську мову,
Та утну й по-арнаутськи дрібно.
Проведу їх так Косовим полем,
Одурю усе турецьке військо.
І знайду я ворога лихого,
Дужого турчина Влах-Алію,
Що моє добро й сім'ю розпудив.
Шуряки мені в пригоді стануть,
Не дадуть турчину на поталу,
А без них я сам напевно згину,
Бо не трудно одного й потяти!»

¹ Мановська — малоазійська мова.

Як зачув старий Богдан те слово,
Весь сполохнув, мов живе багаття,
Й одказав Страхині-зятю згніва:
«Любий зятю, мій Страхиню-бане!
Ти сьогодні, бачця, розум стратив,
Що прохать синів у мене зваживсь,
Щоб вести з собою на Косове,
Аби їх там покололи турки!
Про се більше ані слова, зятю!
Не пущу моїх синів з тобою,
Хоч би я не взрив дочки й до смерті!
Але слухай, мій Страхиню-зяте,
Та чи варт себе так гризти дуже?
Чи ти знаєш, чи не знаєш, може,
Що коли хоч одну нічку дочка
Ночувала під шатром з турчином,
То тобі вже не годиться в жінки:
Що скарав бог, те вже кляте вічно!
Хай невірі вона краще буде;
Цур їй, пек їй! Хай з нечистим гине!
Я тобі ще висватаю кращу,
Ще нап'юся на весіллі добре
І довіку приятелем буду;
А дітей все не пущу з тобою!»

Запалився бан Страхиня гнівом,
Але й слова не промовив тестю,
Не покликав його слуг до себе,
Не покликав конюхів він навіть:
Пішов сам до огиря у станю;
Але як же осідлав доладно,
Як коня свого підпружив міцно!
Загнуздав у сталеві заліза
Та й повів коня до двору з стані;
Став при ганку на біленький камінь,
Скочив з його на коня легонько
І зирнув на дев'ятьох Югенків,—
Шуряки ж спустили в землю очі;
Кинув бан на свояка ще оком,
Свояка якогось Неманича,
Так свояк похнюпив очі в землю.
Як пили вино й горілку вкупі,
Всі хвалились по-юнацьки добре,

Присягались святим богом зятю:
«Ти любіший нам, Страхиню-бане,
За все царство, за всю нашу землю!»
А тепер, коли скрутило лихо,
То нема вже й товариша бану,
Ні з ким їхать на Косове поле.
Глянув бан, що друзяка немає,
Сам поїхав сиротою з двору.

Іде просто Крушевецьким полем;
Як проїхав уже геть тим полем,
Позирнув він на Крушевець ще раз,
Чи не їдуть шуряки позаду,
Чи не стало шуряка їм шкода?
Але дарма: зрозумів він добре,
Що в біді не буде йому друга!
Тут у смутку пригадав Страхиня,
Що хорта він залишив у дворі,
І хорта ж лихого Карамана,
Що йому і за коня вірніший,
Та й гукнув він голосно та гучно
До хорта, що залишивсь у стані;
Ледве вчув хорт господарський голос,
Ісхопився та й чкурнув по полю,
Наздогнав мерщій коня прудкого,
Круг його став з радощів скакати,
Брязкотить лиш золотим ошийком,
В очі зорить, мов балака з баном.

Веселіше бан конем поїхав.
Пробігає і степи, й планини,
Добігає до Косова поля;
Як побачив ворогів там силу,
Аж на серці похололо в бана,—
Пом'янув він праведного бога
Та й ударивсь між турецькі орди.
Ото їде по Косовім полі,
Іде полем на чотири краї,
Шука всюди турка Влах-Алію,
Так ніде ж його знайти не може.
От спустився бан до Ситніці-річки
І забачив якесь дивне диво:
Ой на кручі, край річеньки саме,
Розіп'ято там намет зелений,—
Аж півполя захопив широкий.

На наметі золотая банька,
Горить-сяє, ніби ясне сонце;
При наметі вбито спис у землю,
А до списа вороний прив'язан,
У коня на морді є торбина,
Б'є ногами він у землю люто.

Як забачив бан Страхиня тее,
Зміркував він і розмислив — певно,
Що намет той Влах-Алія, турка;
Поганя мерщій коня прудкого,
Скида з пліч на руки довженний
Й одкидає ним приполи на́бик,
Аби глянуть, хто сидить в наметі?
Не сидів там дужий Влах-Алія,
А сидів якийсь старенький дервіш,—
Борода йому за пояс біла;
І сидів один собі в наметі
Бідолашний дідуган той, турчин,
В самотині пив вино червоне,
Наливав сам, вихиляв сам чашу,
Аж но очі налилися крив'ю!

Як угледів бан Страхиня діда,
Поздоровкавсь по-турецьки з турком,
П'яний дервіш звів на його оком
І пробовкнув йому важко слово:
«Будь здоров і ти, Страхиною-бане,
Із малого банства край Косова!»

Іспалахнув, розлютивсь Страхиня,
Дервішеві по-турецьки гримнув:
«Брешеш, діду, лихо твоїй неньці!
Ти чого тут пропиваєш розум,
З очей п'яних біси знать що мелеш,
І гауром величаєш турка?
Про якого поминаєш бана?
Зовсім я не бан якийсь Страхиня,
А конюший при царських румаках;
От розбіглись румаки цареві
По турецьких незчисленних ордах,
То ми всі тепера і ганяєм,
Щоб царських переловити коней.

Гляди ж, діду, як твої я речі
Розкажу візиру чи цареві,
То вже лиха не минеш ти певно!»

Засміявсь, зареготався дєрвіш:
«Ти не хто, як бан Страхи́ня справді!
Знаю сам,— бодай його не знати! —
Хоч би був я на Голеч-плани́ні
Й тебе звідти в царськім війську вгледів,
То пізнав би і тебе, й коняку,
І хорта твогого Карамана,
Що тобі і над коня доро́гший.
Знаєш, бане із малого банства?
Я пізнав обличчя твоє зразу,
По чолу, по очіх твоїх грізних
І по вусах довжелезних чорних.
Пам'ятаєш,— пробач тобі боже! —
Як попався я колись в неволю?
Сердюки твої мене схопили
У Сухарі, в верхів'ях планини,
Й оддали до рук твоїх залізних:
Ой закинув ти мене в темницю!
Дев'ять років я в льоху пролежав,
Дев'ять років я терпів там муки,
Наступав уже був і десятий,
Так тебе, здається, жаль взяв, бане,
Що звелів темничареві Раді
Вивести мене на світ до себе.
Пам'ятаєш чи забув, Страхи́ню,
Як мене тоді ти став питати:
«Гей ти, брате, лютий гаде турський!
Пропадеш ти у моїй темниці!
Чи ти зможеш одкупитись, хлопче?»
Ти спитав, я одказав по правді:
«Одкупив би з радістю я волю,
Якби ти пустив мене додому,
У мій рідний край, до батьківщини:
Є у мене там добра чимало,
І ґрунтів, і левів¹ є багато,
Ще б спромігся тобі викуп дати;
Так мені ж ти не повіриш, бане,
І не пустиш в білий двір на віру!»

¹ Лева — монета у 10 коп., і тепер так лічать на Подоліі.

Тільки дві заруки є у мене —
Вічний бог та свята віра божа;
Присягаюсь, їх у свідки кличу,
Що тобі я принесу свій викуп!»

І мені поняв ти віри, бане,
Одпустив у білий двір мій зараз,
У мій край, у батьківщину рідну.

Але я, вернувшись до родіни,
Тільки лихо своє тяжке вгледів:
По дворах у батьківщині в мене
Перейшла якась зле-тяжка пошесть,
Поморила і жінок, і хлопів,
Не лишила у селі ні духа;
Всі двори спустошились у мене,
Зруйнувались на пустки негожі,
Аж бур'ян попробивався з мурів;
Що було добра і левів дома —
Захопили собі турки в спадок!

Як побачив я забиті хати,
Що нема вже ні добра, ні друга,—
Думав, думав, та одно надумав:
Ухопив поштáрського коня я
Та й побіг ним до Єдрену-міста,
Вдаривсь просто до царя й візира.
Вбачив візир, розказав цареві,
Що який юнак завзятий з мене;
Одягли ото мене в убрання,
Візир дав намет крім того добрий,
А султан коня ще вороного
Та до того і оружжа добре;
Наказали візири султанські,
Щоб за те повік служив цареві.

Ти прибіг оце до мене, певно,
Щоб тобі я заплатив свій викуп?
А я, бане, і шага не маю!
Гей, Страхиню, стережися лиха,—
Щоб, бува, тут не погинув люто
На Косовім, у султанським війську!»

Придививсь бан і пізнав старого,
Зараз скочив з огиря прудкого,
Кинувсь діда пригортати щиро:
«Брате в бозі, мій старий дервішу!
Не нагадує про колишній викуп:
Я тобі ним кланяюся, друже;
Не за грішми я сюди приїхав,
Не шукаю я твого довгу,
А шукаю дужого Алію,
Що мені розруйнував всі двори,
Що украв-пограбив в мене жінку!
Ой скажи ж, мій сивий друже, правду,
Де б мені надибать лиходія?
Ще ж тебе благаю по-братерськи,
Ти мене не вияви пак війську,
Щоб в полон не захопили турки!»

Але дервіш став клястися богом:
«Ой ти, орле-соколе, Страхиню!
Моя вірність твердіша над камінь:
Хоч візьми ти оце зараз шаблю
Й нею витни половину війська,
А тебе я все-таки не зраджу,
Не зневажу твого хліба-солі,
Бо як був я у темниці в тебе,
Годував ти мене хлібом білим,
Напував вином червоним досить,
Вивожав на сонце грітись часто
І з неволі ще пустив на віру;
То й тебе я не скривджу ніколи,
Не продам, не видам тебе зроду,—
Так чого ж мене лякатись, бане?»

А що ти питаєш мене, бане,
Про турчина дужого Алію,—
То ген-ген його намет біліє
На горі високій, на Голечі...
Отже слухай ти моєї ради:
На коня сядь і втікай з Косова,
Як не хочеш тут загинуть марно:
Не зважайся на себе, юначе,
Ні на руку, ні на шаблю гостру,
Ні на спис твій, мочений в отруті!

Хоч і дійдеш ти до Влаха вгору,
Та назад вернутись буде тяжко:
Він захопить тебе в дужі руки
Із конем, з оружжам твоїм ясным,
Твої руки назад скрутить-зломить
І живому вийме очі з лоба!»

Засміявся бан Страхиня діду:
«Брате в бозі, дервішу старенький!
Не журись іще за мене, брате,
Тільки війську не скажи, не видай!»

Одказав на це Страхині дервіш:
«Чи ти чуеш, мій Страхию-бане!
Не зламаю я своєї віри,
Що міцніша у мене над камінь:
Хоч візьми ти розжени коня це,
Вийми зараз свою шаблю гостру
Й в царя витни половину війська,—
Не зроблю я тобі кривди, брате,
Не продам я тебе турку словом».

На коня сів бан рушати ранком
Й обернувся на прощанні ще раз:
«Гей, мій брате, дервішу старенький!
Ти пак поїш коня рано й вечір,
Напуваєш на Ситниці-річці,
Скажи ж мені щиру правду, друже,
Де тут брід через холодні хвилі,
Щоб коня я не загнав у глибінь?»

Старий дід йому по правді й каже:
«Гей ти, бане, соколе ти сербський!
Та такому юнаку й коневі
Що не річка — то й усюди броди!»

Гикнув бан, і перебрів ту річку,
Та й полинув на коню прудкому,
Та й полинув на Голеч-планину.
Низько бан, а сонце вже високо
З неба сяє на Косове поле,
Освіча усе цареве військо.

Але що ж тобі Алія дужий?
На планині під наметом всю ніч
Милував він Страхинову жінку.
Вже у турків такий завжди звичай:
Любить кожен попоспати вранці,
Поки добре не угріє сонце.
Склепив очі й спить собі Алія.
Закохався у свою рабиню,
У рабиню, Страхинову жінку,
Голову схилив їй на коліна;
А вона рукою огорнула
Свого пана дужого Алію,
Одхилила у шатрі приполи
Та й любує на Косове поле,
Озирає всю турецьку силу,
Розглядає, де які намети,
Розглядає юнаків і коней.
Тільки зирк униз Голеч-планини —
Аж летить юнак і кінь знайомий.

Ледве тее вона оком взріла,
Будить стала господаря турка,
Торка стиха по щоці рукою,
І торкає, і шепоче словом:
«Господарю, дужий Влах-Алію!
Уставай-бо, підведи голівку!
Підперізуй свій коштовний пояс,
Приберись в своє ясне оружжа,
Бо до нас біжить он бан Страхиня,—
Голову тобі він зітне, скине,
А мені обидва ока вийме!»

Влах спалахнув, мов живе багаття,
Кинувсь з гніва, поглядає оком,
Та як присне од сміху зненацька:
«Мое серце, Страхинова жінко!
Ну, тебе, знать, налякав твій сподар!
Вже нагнав жаху тобі, сердезі!
Як з тобою у Єдрен поїду,
То і там вбачаться буде, певно!
То не бан Страхиня, моя любко,
А то, рибко, посланець султанський;
Шле до мене його цар турецький
Або, може, Махмед, перший візир:

Щоб піддавсь я самохіть цареві,
Щоб, бува, я не розпудив війська...
Ізлякались, бач, царські візири,
Наполохав, знати, меч мій добре!
Ти не бійся, не тремти, кохана,
А поглянь своїм хорошим оком,
Як смикну я свою шаблю гостру
Й посланця опережу царського —
Хай другого вже не шлють до мене!»

Так йому ж на те коханка каже:
«Господарю, дужий Влах-Алію!
Чи не бачиш, чи осліп на очі?
Не вояка то султанський зроду,
А господар бан Страхиня певно:
По чолу я чоловіка бачу,
Я по очіх його взнала здалі
І по вусах довжелезних чорних;
Он і кінь під ним той самий, дужий,
І рудий хорт Караман эле-лютий...
Не жартуй своєю головою!»

Коли ж вчув те турчин Влах-Алія,
Затрусила його зразу трясця;
Ісхопивсь він на легенькі ноги,
Поясом підперезавсь коштовним,
За його заткнув кинджал стальовий,
Причепив до боку шаблю гостру,
З вороного все не зводить ока.

У ту мить і бан туди наскочив,
Та не здержав його гніву й розум:
Не сказав він туркові й добридень,
Не промовив по-турецьки «селама»¹,
Але grimнув псові грізне слово:

«А! ти тут, собачий син, харцизник,
Розбишака, бунтовник султанський?
А чиї ти попустошив двори?
Чиїх слуг порабував ти хижо?
Чию жінку під шатром цілуєш?
Ну виходь тепер на герць юнацький!»

¹ С е л а м — значить по-турецьки «здоров був». Так турки завжди вітаються.

Здрігнувсь турчин, мов шалений, скочив,
Одним скоком до коня доскочив,
Другим скоком на коня плигóнув
І обидва поводи притиснув.

Не трива хвилини й бан Страхи́ня,
Розігнав на ворога коня він,
Швиргонув на його спис убійний;
Тут юнак наскочив на юна́ка,
Але Влах розставив дужі руки,
І вхопив у руки спис Страхи́нів,
Та до його й покрикóнув слово:
«Гей гауре, гей Страхи́ню-бане!
Що ти це собі еси замислив?
Чи тобі ж я шумаді́йська баба,
Що яку ти одним оком гониш?
Я ж не хто, як дужий Влах-Алія;
Та мені візир і цар — не сила!
Та мені й усе султанське військó,
Хоч яка б там не зібралась сила,
Все їдно що по траві мурашки!
А ти, лихо, мене звеш до бою?!»

На цім слові й Влах двигóнув списом.
Хотів зразу простромить Страхи́ню,
Але бог вже захистив тут бана:
Був у бана кінь, до бою звиклий,
Він припав, мов сокіл той, додолу,
Ледве вчув, що спис загув ворожий,—
І над баном просвистів спис далі
Та й ударивсь об холодний камінь,
Аж розбився, розщепивсь натроє,—
На державі і на галці саме.
Погубивши свої списи довгі,
Ухопили вояки бу́лави:
Як ударить дужий Влах-Алія,
Як ударить по шелому бана,—
Аж його з кульбаки сіпонуло,
І схиливсь він до коня на шию;
Але й тут бог допоміг Страхи́ні —
Та і кінь у його був розумний,
Не було й не буде вже такого
Ні у сербів, ні у турків, певно:

Махонув він передом і задом,
Та в кульбаку знов і вкинув пана.

От ізваживсь бан Страхиня знову
І лусонув дужого Алію:
Не здолав пак вибити з кульбаки,
А коня таки угнав у землю
По коліна на усі чотири.
Поломивши перначі й булави,
Узялися вороги за шаблі —
І зчепились знов в юнацькім бої.

Ну та й шабля у Страхині-бана —
Було глянуть,— надивитись чуду!
Ковалів два ту кували шаблю,
Ковалів два й коваленків трое,
Од неділі до неділі саме;
Викували з дорогої криці,
Вигостили на точилі страшно.
Замахнувся на Страхию турчин,
Бан прийняв на шаблю його шаблю
І розсік турчинову надвое;
Як побачив те, зрадів бан дуже,
Одважніше на Алію кинувсь,
Його тисне звідтіля, то звідсіль,
Йому хоче голову одтяти
Або руку урубати праву.
Юнаки два знов стялися люто;
Так біда — не подається турчин,—
Половинкою боронить себе добре,
Не дає ні голови зрубати,
Ні правиці у себе одтяти;
Затуляє шматком криці шию,
Підставляє його всюди зручно
Під банову блискавицю-шаблю,
Одбиває, її щербить щораз,
Тільки приском одлітає криця.

Як посікли ж вороги шаблюки,
Покрошили геть до перехрестя,
Кинули й недоламки на землю;
Сплигнули з сильне-дужих коней,
Учепились один 'дному в горло,

Ісплелись руками, мов гадюки,
Борючись по Голечу-планині;
І носились по планині вітром,
Поки сонце на полудні стало,
Аж у турка виступила піна,
Біла піна, немов сніг горянський,
А у бана — біла та крівава:
Покривавив він на грудях кунтуш,
Покривавив чоботи обидва;
Допекла страшенно бану мука,
Й обіззавсь він до своєї жінки:
«Карай боже тебе, жінко люта!
Ти чого на нас байдуже зориш?
Підніми полумок з шаблі краще
Та удар ним чи мене, чи Влаха:
Кого більше тобі, жінко, шкода!»

Але й турчин став її благати:
«Мое серце, Страхинова жінко!
Ти мене не бий, моя голубко,
А удар ти чоловіка-бана,
Бо йому не будеш зроду мила,—
Він тебе картатиме до смерті,
Дорікати буде рано й вечір,
Що зі мною під наметом спала;
Я ж тебе кохатиму довіку:
Повезу з собою до Єдрену,
До тебе приставлю тридцять служок,
Хай тобі приполи суконь держуть,
Хай годують цукером та медом;
Закрашу тебе усю я злотом
З голови аж до трави рясної:
Ну, удар-бо ти Страхиню-бана!»

Стать жіночу й підвести не штука:
Ісхопилась, мов скажена, зразу,
У траві знайшла полумок з шаблі,
Обвинула у шовкову хустку,
Щоб не врізав її білу руку;
Кинулась ото до перебійців,
Заміряє то звідтіль, то звідсіль —
Стереже ж но голову Алії,
А чига на свого господаря,
Господаря свого Страхиню...

Як ударить його зверху в чоло,
По шлику через пірнач срібр'яний
Та по білим дорогім завбою,—
Пересікла і пірнач срібр'яний,
Пересікла і завій коштовний,
Зачепила навіть трохи й чола:
Кров побігла по юнацькім виду,
Заливає юнакові очі.

Здрігонувсь бан в своїм лютім горі,
Що вже має погібати марно,
Та й надумавсь про свого друга.
Як криконе своїм білим горлом
На хорта-друзяку Карамана,
Що до вловів призвичаїв добре,
Як криконе, як присвисне вдруге,—
Вірний хорт до пана миттю кинувсь
І вхопив зрадницю жінку в зуби.
А жінки ж ті полохливі, звісно,—
Всяку жінку наляка собака.
От і ця покинула шмат шаблі,
Завищала, аж луна озвалась,
Ухопила кудлая за вухи
Ї покотилась разом з ним з планини.

Глянув турчин, що таке вчинилось,
І коханки йому жалко стало,
Все зорить, що робиться там з нею;
Але в бана розпалилось серце,
Закипіла нова сила й звага,
Сюди-туди тріпонував Алію
Та й звалив його таки на землю.
Розлютивсь, посатанів Страхиня,
Не шука ніякого оружжа,
А насів невірі він на горло
І зубами перегриз горлянку,
Наче вовк той барану у лісі.

Скочив потім бан кривавий з місця,
Став гукати на хорта рудого,
Щоб покинув його жінку зараз;
А зрадниця й кинулась навтеки,
Із гори до турків простяглася,—

Так не дав їй бан Страхиня ходу,
Ухопив мерщій за праву руку
І привів до огиря прудкого.
Скочив бан тут на хребет коневі,
Потім жінку поза себе скинув
І побрався манівцем по полю,
Скоком-боком од ворожих турків,
Та й доїхав до рівнот Крушевських,
До Крушевця рідного щасливо.

Стрів його старий Богдан-Юг радо,
Й шуряків коханих дев'ять стріло,
Пригортають, у лице цілують,
Про здоров'я лицарське питають.
А коли старий Богдан-Юг вгледів,
Що в крові чоло і шлик у зятя,
Вид свій панський змив дрібними слізьми:
«Ох і горе ж нашій всій державі!
Привітали ми тебе, мій зятю!
Знати, є в турецького султана
Юнаків чимало сильне-дужих,
Що й мого соколонька підбито,
Над якого нема в цілім світі!»

Й шуряки злякалися за зятя,
Так Страхиня так їм відповідав:
«Не картай себе даремне, тестю,
Не бентежтесь, шуряки кохані:
Не знайшлося юнака в султана,
Щоб мене переборов, поранив!
А сказати, хто мене скривавив,
Од кого я дістав рани люті?
Коли я з турчином Влахом бився,
Любий тестю, старий Юг-Богдане,
То розсікла мені чоло жінка,
Моя жінка, твоя дочка люба:
Не схотіла стать за чоловіка,
А пішла невірі помагати!»

Юг спалахнув, мов живе багаття,
Крикнув грізно дев'ятьом Югенкам:
«Гей виймайте ножі гострі, діти,
Пошаткуйте на шматки зрадницю!»

Сини дужі чинять батька волю,
Посипнулись до сестри з ножами;
Так Страхи́ня заступив сердегу
І промовив їм такеє слово:
«Шуряки ви, Юговенків дев'ять!
Чи не сором, чи не гріх вам, браття?
На кого ви витягли кинджали?
Коли ви такі юнаки люті,
То чому з ножами і з шабля́ми
Ви не йшли зі мною на Косове?
Там було б вам з ким у бої стятись,
Там змогли б ви рятувати брата,
Од неволі, од тяжкої муки!
Не посмійте ж ви сестри й торкнути:
І без вас би я упоравсь з нею,
Так прийшлося б вас усіх тут знищить,
Не було б з ким і по чарці випить;
А я жінці сам вину дарую!»

Мало в світі є таких юнаків,
Яким був наш сокіл бан Страхи́ня.

КОСОВЕ ПОЛЕ

Ой блискоче блискавка з Єдрену,
Грім гуркоче з Цареграду саме,
Громовина на Косове паде,
Розгрімляє Неманича царство.
То не грім б'є блискавками з неба,
Ох, то турків грецький цар впускає
Із Медіни у свою державу,
Щоб від сербів боронили греків,
Воювали Неманича царство!
Тільки ж тяжко грек себе одурить,
Одігріє в пазусі гадюку,
А гадюка їхнє царство згубить,
Іхню силу, їхню славу знищить!
Вражі турки взнали шлях-дорогу
У державу Константина славну
І в Єдрену закладають царство,
Щоб боровся віки-вічні місяць
З християнським православним миром!

Вже зброїться хан турецький Мурат,
Збира військо по своїй державі,
Бере турків і юнаків грецьких;
Триста тисяч назбирав він війська
Й веде збройно своє військо хижє
Воювати на Косовім сербів,
Добувати Лазарево царство.
Ой прибув Мурат той на Косове,
Втаборяє таборами військо
По широкім по Косовім полі,
І намет шовковий розпинає
Серед степу на траві зеленій;
Зверх намету золотая банька,

Наче сонце, миготить і сяє;
У тій банці стримить спис сталевий
І хрестові пригрожає боєм.
Од намету аж додолу кити,—
Щирозлотих китиць тих дванадцять,
Буйний вітер їх гойда, колише,—
Аж черкаєть по траві зеленій,
Аби хан знав, звідки вітер віє.
Над наметом короговки мають,
З вітром грають, бовваніють здалі,
Аби турки-яничари знали,
Що Мурат-цар спочиває тута.

От ввіходять у намет той слуги,
Розстилають килими шовкові,
Зверху їх пухкі перини ложать,
А перини ще парчею криють:
Там-то й буде сильний хан сидіти.
Увели ото невіри й хана,
Посадили на пухких перинах:
Одпочив там собі хан помалу.
Потім взяв чорнила і паперу
Й написав лист на своїм коліні,
Посилає до Крушевця-міста,
Аж у двір до царя Лаза саме,
І в листі до його так мовляє:
«Царю Лазе! Володарю сербський!
Ось тобі безрадісні новини —
Подивись-но, що в листі пишу я:
Край один — а два над ним державці,
І піддані не знесуть такого!
Висилай мерщій ключі од міста
І в заставу твого сина Стеця.
Та ще харац за сім років часу,—
А не то, збирай на мене військо,
Найзавзятих вояків-юнаків,
Та й веди їх на Косове поле:
Там мечами покопаєм межі,
Людським трупом вистелем границі!
Я кажу без кривди і без зради,
Що тобі вже царювати годі!»

.

Опівночі, по вечері саме,
Листоноша прибіга в Крушевець.
Забряжчало брязкало на брамі,
А цар Лазо й обізвавсь до джури:
«Видосаве, мій ти джуро вірний!
Вийди лишень на подвір'я біле,—
Хтось у браму брязкалом ударив;
Оце, мабуть, вістовник здалека
Від царя чи короля якогось».

Як зачув царське те слово джура,
Хутко збіг із башти вниз до брами
І впустив вістовника тихенько;
Зачинив за ним ворота знову,
Потім взяв його за білу руку
І повів аж до царя в світлицю.
Як царя той вістовник забачив,
Уклонився йому чόлом низько,
Почоломкав у коліно й руку
Та й поклав цареві лист в приполи;
Далі, склавши шанобливо руки,
Одійшов назад, немов од хана.

Взяв до рук цар Лазо лист од його,
Розламав печатку на листові,
Розгорнув і став читати пильно;
Лист читає, себе смутно має:
Обіймає його серце туга,
Дрібні сльози по обличчю ринуть,
Мов по вітам дощовії краплі;
Похилив він голову на руки,—
Ой гнітить її тяжка скорбота,
Журба в'ялить його серце трудне:
Жалко царства Лазарю й країни!

Поруч з ним сидять три воеводи,
Воеводи — три державці сербські:
Що один — то Косовець Іванко,
А що другий — то Милан Топлиця,
А що третій — воевода Милош.
Ото бачать три державці славні,
Що цар в смутку дрібні сльози ронить,
То й їх серце осягнула туга,
І вони давай вмиватись слізьми.

Обізвався воевода Милош:
«Царю Лазе, володарю славний!
Прибували й перше до нас листи,
Та таких ще не було смутливих;
Як-то жаль нам, володарю славний,
Що сумуєш, дрібні сльози рониш!»

Славний Лазар одріка журливо:
«Воєводи, мої діти любі!
Клятий ворог шле листа цього нам.
З широкостей Косового поля,
Вражий турчин, завзятуший Мұрат,
Чи ви чули, мої діти любі?
Все Косове вражі турки вкрили,
Все укрили білими шатрами,
Від криниці до ґрунтів планини,
Від планини до мarmору-скелі,
А від скелі до Ситниці-річки.
Мене кличе на Косове Мұрат,
Кличе ворог з ним ділитись царством
Та мечами покопати межі,
Трупом нашим вислати границі;
Хоче взять у нас ключі од міста
І в заставу — мого сина Стеця
Та ще й х́рач за сім років часу!

Що ж почати, мої діти любі?
Єсть у мене, але вельми трохи
Лицарів-завзятців проти турків.
Ось, дивіться, вся моя держава:
Скиндирея та Уроменея,
Македонський край та Арнаута,
Уся Босня та Герцеговіна,
Срієм рівний та степи Земунські,—
Та й по всьому оце тільки й царства.
Хоч списати юнаків-завзятців
Всіх на папір одного по однім,
Так навряд чи буде й сотня тисяч.
А для нас це проти турків мало!
Ох, у турків страшна сила війська,
Триста тисяч вояків заклятих!

Що ж чинити, мої любі діти?
Тяжко-жалко край занапастити

Й Неманенка золоту корону!
Що ж робити? Воювати — годі,
Бо на серба одного — три турки;
Та хоча б усі горянські віли
Нам у поміч на Косовім стали,
То й то турків звоювать несила!
Хіба, може, додасте ви раду
На Косове оце йти покірно,
Поклонитись тому хану низько
І чоломкнуть в його ханську руку?
Тяжко-важко, Сербіє преславна,
Тебе туркам піддавать в неволю
Та ще й сина залишать в заставу:
Сонце й місяць ще я бачить буду,
Тебе ж, сину, вже повік не вбачу!
Що ж почати, соколи-орлята?
Може, зважмось воювати хана?
Не жаліймо ми своєї крові
За святий хрест, за преславну віру
Та за нашу предковічну волю!»

Розпалився з тієї речі Милош
І цареві палке слово кинув:
«Царю Лазе, володарю славний!
Краще в бої лицарем вмирати,
Ніж зостатись бабієм зрадливим!
Збирай військо по усій державі
Та удармо на Косове боєм;
Його змиєм по-лицарськи крив'ю,
А не зрадим по-жіноцьки царства,
Під п'ятою в тих гадюк не будем:
Хай нас діти не клянуть довіку,
Що по зраді їх дали в неволю!»

Слуха цар палке Милоша слово
Та радіє, веселиться серцем,
Воеводам промовляє знову:
«Так! Славніше лицарем вмирати,
Аніж нашу батьківщину рідну
У неволю бусурманську дати!
Та хто ж буде в нас охочим-щирим,
Аби завтра, до схід сонця рано,
Взяв одягся у турецьке вбрання

(От що ханські одягають слуги
Або теж паші ті бусурменські)
Та й пішов би на Косове поле
Переглянуть Муратове військо:
Чи велика в того хана сила,
Чи багато лицарства-завзяття?
Та хай каже мені ширу правду!»

Обізвався воевода Милош:
«Царю Лазе, володарю славний!
Не сумуй ти, не печалься дуже,
Не в'яли ти серденька журбою:
Як судилось та господь споможе,
То я завтра, до зорі раненько,
Туди в поле побратима вишлю,
Побратима, Косовця Івана.
Він у мене всячини навчився:
На Косовім на широких полі
Він зуміє арнаутам мовить,
На добридень дати і оддати;
То й огляне й все турецьке військо».

Як зачув те Косовець Іванко,
Почоломкав в царя руку зараз:
«Царю Лазе, володарю славний!
Не журися, не смутися серцем:
Завтра рано перегляну турків
І всю правду розкажу тобі я.
Збирай, царю, юнаків завзятих,
Всі ми підем воювати турків.
Якщо бог дасть — поб'ємо Мурата,
Перебором бусурманську силу!»

Радісніш царю на серці стало,
Звеселився, благословив юнака:
«Щасти боже тобі в справі, Іване!»

Як уранці освінув день білий,
Схопивсь Милош, пробудивсь од сону,
Став побрата споряджати в дорогу,
Побратима, Косовця Івана:
Убирає у турецьку одіж,
В ту, що ханські одягають слуги,

Що вдягають і паші турецькі;
Коня криє килимом зеленим,
Аби турки не змогли пізнати;
Ясну зброю припина до боку
Й виряджає на Косове поле.

От над'їхав до Косова Йванко,
До Косова на те поле рівне,
Зупинив прудкого вороного
Й кинув оком по Косовім полі,—
Аж там бачить незлічиму війсьکو,
Бачить війська превелику силу...
Боже милий! — і не стямивсь з дива:
Та здавалось, присягнути можна,
Скільки влітку на деревах листу,
То ще більше в бусурманів війська!
Вкрили степ весь юнаками й кіньми,
Їх шатрів, мов лебедине стадо,
Коруговок,— наче хмар на небі,
Списів довгих — цілий ліс чорніє.
Коли б з неба яблуко хто кинув,
Не на землю б воно, певно, впало,
А упало б на коня, чи турка,
Чи на спис, а чи й на стяг широкий.

Огляда все Косовець Йванко,
Проміж військом конем прудко їде,
Конем добрим, килимом укритим;
Позирають там паші на Йвана
Та між себе розмовляють стиха:

«Ну та й гарні та хороші, боже,—
У султана у Мурата слуги,
Вже немає що й сказати, справді!»

А Иван все оглядає військо
Цілих три дні і чотири ночі;
Проїжджає межі військом тричі —
Від криниці до ґрунтів планини,
Від планини до мarmору-скелі,
А від скелі до Ситниці-річки.
Ой оглянув усе сильне військо,
Та надвечір, як смеркати стало,
Й повернувся він назад додому.

Як на світ благословитись стало
І край неба запалав червінню,
А по небу блиснув ясний промінь,
До Крушевця пан Іван наблизивсь.
Його вгледів воевода Милош;
Хутко скочив на легенькі ноги,
Сів на свого вороного зараз
І майнув ним по широкім полі
Побратиму Йванові назустріч,—
Пригортає і цілує щиро;
Там в степу й на одпочинок сіли.

Запитався тоді Милош стиха:
«Побратиме, Косовцю Іване!
Де ж бував ти, що видав ти, друже?
Чи ти бачив бусурменські орди,
Переглянув усі ханські сили?
Чи великі тих невірив хмари,
Чи велика Муратова сила?
Ой скажи всю правду мені щиро:
Чи багато в ворогів завзяття,
Чи здолаєм з ними в бої стятись,
Чи здолаєм ворогів подужать?»

Промовляє пан Іван смутливо:
«Воєводу Милоше, мій брате!
Ох і бачив я турецькі орди,
Переглянув Муратові сили:
Межи військом я проїхав тричі,
Від криниці до ґрунтів планини,
Від планини до мармору-скелі,
А від скелі до Ситниці-річки.
По степу геть з обох боків річки
Бовваніють всюди шатра білі,
Все укрито юнаками й кіньми.
Ой велике бусурменське військо!
Щиру правду повідаю, брате:
Куца одіж, а рукава довгі,—
Галасують по наметах слуги:
«Завтра рано на Косовім полі
На гаурів ми ударим боєм
І мечами покопаєм межі,
Іхнім трупом вистелим границі!»

Ох, Милоше, побратиме любий!
Та, здається, присягнути б можна,
Якби з неба й дощ пустивсь на землю,
Не упала б на траву й краплина,
А упала б на коня, чи турка,
Чи на спис, а чи й на стяг широкий.
Мій Милоше, побратиме любий!
Ой не легко воювати з ними,
Але там я перший трупом ляжу,
А Мурату не піддамсь в неволю!»

Слуха тее воевода Милош,
Промовляє знов до побратима:
«Я тобі оце назустріч вибіг,
Щоб сказати і пораду дати:
Не кажи ти усього цареві,
А то цар ще засмутиться серцем
І не піде на Косове боєм.
Так, Іване, побратиме любий!
Не здолаю й я втримати серце:
Завтра перший на Косове вдарю,
Поламаю ту ворожу силу,
Що край рідний наш прийшла спустошить».

Змовився так Милош з побратимом;
Потім знов на вороних упали
Та й погнали до царського двору.
Перед замком позлізали з коней
Та, побравшись за рученьки білі,
Увійшли до славного цар-Лаза,—
І вітають, і цілують в припіл.

Тоді Лазар запитався тихо:
«Ну, мій джуро, Косовче Іване!
Чи бував ти на Косовім полі,
Чи видав ти бусурменський табір,
Чи багато у Мурата війська?
Чи багацько в ворогів завзяття?
Ой скажи мені всю правду щиро,
Чи здолаєм з ними в бої стятись?»

Одрікає Косовець Іванко:
«Царю Лазе, володарю славний!

Ой бував я на Косовім полі
І видав я бусурменське військо:
Небагацько там завзяття й сили,
А все зрада та омана тільки:
Страх бояться сербського лицарства,
Круги поля все з страху чатують!
Звідкіль, царю, не удариш боєм,
То й попудиш, повоюєш добре.
Я аж тричі перебіг їх військо
Від криниці до ґрунтів планини,
Від планини до мармору-скелі,
А від скелі до Ситниці-річки;
Небагацько в того турка війська —
Сміло з ними поборотись зможем!»

Слуха тее цар преславний Лазар,
І ті речі зворушили звагу —
Звеселивсь він серденьком болячим;
Усміхнувсь, чорнила взяв, паперу
Й сів листи державцям всім писати.
Пише перший лист до рук владики
Й посилає у Цетінню-місто;
Другий пише королеві в Босні;
Третій пише Бранковичу Вуку
Й посилає в край Герцеговіну;
Шле четвертий у Арабську землю
Та до рук Мусія Арбанаса;
П'ятий пише у Срієм, край рівний,
Богданові-воеводі в руки;
Шостий пише Павлові Орленку
Й посилає до Будима-міста;
Сьомий пише Юг-Богдану, діду,
Й посилає в Вучитерну-місто;
Восьмий пише банові Страхині
Й посилає у Баняну рівну;
Лист дев'ятий Васаєнку Стецю;
Лист десятий Мусенку Степану;
А остатні — Злотогляду Серду
Та своєму рідному Лауші.
Усім пише, заклина, благає:

«Вибирайте лицарів-завзятців,
Вибирайте юнаків найкращих,
Найхоробрих, що завзято б'ються,

Не боятися полягти у бої,
Та приходьте у Крушево рівне,—
Вдарим боєм на Косове поле:
Бо Косове ціле турки вкрили,
Мурат славний веде перед війську,
Звоювати хоче край наш рідний.
Краще ляжмо у кривавім бої,
Аніж підем ворогам в неволю,
Щоб над нами та знущавсь невіра!
Хто ж не вийде на Косове поле,
Бодай бог його скарав на діти,
Хай не зна ні племені, ні роду,
Хай не грає в його дворі коло,
Хай погине в його лоском стадо,
Хай пашня в його повік не родить —
Ані біла на полях пшениця,
Ані лози-виногради в горах!»

Так цар пише лицарям-державцям,
Закликає у поход всіх сербів.
Запроша Милоша-воеводу
І його обох побратів просить:
Побратима Кісовця Івана
Та вояку Топлицю Милана,
І дає наказ їм славний Лазар,
Щоб зібрали все хоробре військо
У Крушеві й побіля Крушева.

Незабаром стали всі з'їжджатись:
Іде перший цетинський владика,
Веде війська тисяч шість з собою
Чорногорців, як вогонь, запеклих,—
І на полі втаборяє військо;
За ним їде ось король босняцький,
Веде війська десять тисяч цілих —
Босняки все, лицарі завзяті,—
І на полі лагерьями ставить;
Ось надходить зять царський Бранкович,
Веде війська Вук дванадцять тисяч,
Тяжко збройних, латників комонних,—
І на полі втаборяє військо;
Ось іде й Мусій із Арбанаса,
Веде війська він шість тисяч добрих
Арнаутів, лицарів завзятих,

І на полі лагерьями ставить;
За ним зараз йде Богдан-войвода,
Веде кінно десять тисяч війська,
Юнаків комонних та завзятих,—
І на полі втаборяє військо;
А це їде і Павло Орленко,
Веде війська тисячу завзятців,
Лицарів-залізників невразних,—
І на полі лагерьями ставить;
Ось їде й старий Богдан-Юг Дука,
Веде війська аж дванадцять тисяч,
Попереду синів рідних дев'ять,
Синів дев'ять, соколів крилатих,—
І на полі втаборяє військо;
За ним зараз їде бан Страхи́ня,
Веде війська тисячу завзятців,
Аж земля гуде під ними й стогне,—
І на полі лагерьями ставить;
Ось їде і Васає́нко Стеця,
Веде війська тисячу завзятців,
Лицарів з шаблями-блискавками,—
І на полі втаборяє військо;
Поспішає ось Степан Мусенко,
Веде війська тисячу завзятців,
На шликах їх перначів по дев'ять,—
І на полі лагерьями ставить;
Надбігає й Серда Злотогляда,
Веде війська тисячу завзятців,
Брязкотять шаблюками, лопочуть,—
І на полі втаборяє військо;
Аж ось лине і Лауш-дитина,
Веде війська трое тисяч певних,
Над Лаушем в'ються вили-сестри,
В'ються вгору, соколами линуть,
В руках держать золотії стріли,
Орлів хижих попід хмари гонять,
І те військо лагерьями стало;
Суне врешті воевода Милош,
За ним їде побратимів двоє,
А за ними незлічимо військо:
Сорок тисяч лицарів-завзятців,—
У місянках золотих аж сяють,
На конях на вороненьких грають.

Ой зібрались усі сербські сили,
І цар Лазар скликав раду радить
Воеводів і державців славних:
Як в похід із військом виступати
На Косове на широке поле
Ік Сітници, бистроводій річці,
Як там краще втаборити військо
І куди його порозставляти?

Тоді саме Милиця-цариця
Одяглася у смуткове вбрання
І ввійшла, ридаючи, на раду:
«Царю Лазе, моє ясне сонце!
На Косове йдеш ти воювати,
А мене ж ти на кого лишаєш,
На кого тут кидаєш в Крушевці?
Хто ж мені тут стане в обороні,
Як в нас турки завоюють царство?»

Промовляє тоді славний Лазар:
«Мое серце, Милице-царице!
Оце маєш з мого пальця перстень:
Завтра рано, як у сурми вдарять
І в похід ми виступати будем,
Вийди ти ранесенько до брами,—
Там зустрінеш дев'ятьох соколів,
Братів рідних, Юговенків славних,
Покажи з руки моєї перстень:
Кого схочеш залишити дома —
Хай тобі той в обороні й стане!»
Таку раду дав цариці Лазар
І хоч трохи заспокоїв бідну.

Вранці-рано, на світанні саме,
Виступає в похід пишне військо,
Виступає тисяч сто чотири
Та хоробрих лицарів-завзятців.
Коруговки бовваніють, мають,
Мов морські ті тумані на небі.
Конем добрим виграє цар Лазар.
Попереду пан хорунжий іде,
Пан хорунжий Юговенко Бошко;
Його відкрила короґва зелена,
А од неї золотії кити

Аж по плечіх юнакові б'ються,
Під ним добрий кінь басує, грає,
На три списи він угору скаче,
На чотири уперед виносить;
А позаду — Юг-Богданко сивий,
Поруч з ним сини всі дев'ять їдуть,—
Братів дев'ять, Юговенків славних,
Наче дев'ять соколів сивеньких;
Вигравають вороними кіньми...
Ой не кіньми вигравають тільки,
А летять на крилах віл крилатих.
Круг царя все слуги й воеводи:
Наліворуч Видосав той джура,
Направоруч бан Страхиня славний,
А за ними воевода Милош;
В його справа Косовець Іванко,
А що зліва — то Мілан Топлиця;
Юнаки вітаються між себе;
Вітрець ранній хвилить кінські гриви
І ворухить лицарські вуси.

Боже милий, що то чуда й дива!
Глянеш оком — веселиться серце:
Виступає буйне, пишне військо
З города, із білого Крушевця;
Гомонить все лицарство завзяте,
Тупотять і воронії коні;
Сльози ронять матері та сестри:
Ой жаль неньці одинака сина,
Молодої лицарської сили,
А дівчині жаль свого коханця.
Стоять смутні та ламають руки:
Тільки чути голосіння тяжке,
Тільки чути між юнаків гомін,
Тільки чути кінський топіт в полі!

В степ широкий до схід сонця вийшла,
Вийшла пані Милиця-цариця,
Заступає шлях братам рідненьким,
Вид свій скорбний закрива руками,
Закриває та ридає слізьми,
Запрошає кожного, благає
Й дає бачить від царя свій перстень,—

Що найперш хорунжому царському,
Хорунжому Юговенку Бошку:
«Ох мій брате, Юговенку Бошко!
Бога ради я тебе благаю!
Не лишай хоч ти мене самої,
Зоставайся у Крушевці славнім,
Заступися за мене в недолі,
Як, бува, що судиться цареві
Лягти в бої на Косовім полі».

Промовляє Юговенко Бошко:
«Ой дурна ти, моя сестро люба!
Як з тобою zostаватись маю?
Хто ж нестиме корогву цареву
На Косове перед пишним військом?
Ліпше в бої під мечем вмирати,
Ніж, як баба, zostаватись дома.
Єсть у тебе іще брат найменший,
Брат найменший, найлюбіший саме,
Брат наш любий, молодий Ненада,
Хай лишиться він тобі в Крушевці!»

І погнав він вороненьким далі.
За ним їдуть його браття рідні,
То цариця кожного благає,
Так ніхто ж не хоче zostаватись.
Над'їжджає молодий Ненада —
І давай його благать цариця:
«Мій Ненадо, батьківська урода!
Ой зостанься зі мною у Крушевці,
Берегтимеш сестру рідну в горі,
Як судиться нещаслива доля
І поляжуть на Косовім браття,—
Берегтимеш ти мене від турків.
Ох, я чула, що у клятих турків
Рідний брат готує зраду брату,
Аби в його собі взяти жінку.
Де ж склонюсь я, прихилюся, бідна,
Як поляже вірная дружина?
Ох, у турків дикий, хижий звичай,—
Не бояться сорому, ні бога,
Ще лицарством величають сором,
Затлумляють усе те, що світить».

Одріка їй молодий Ненада:
«Відступися, моя сестро люба,
Щоб, бува, тебе твій брат не вдарив
І мій огир не стоптав ногами!
Не зостанусь без братів я дома:
Ліпше з ними лягти в славнім бої,
Ніж з тобою зоставатись в хаті!»
І погнав він вороного далі,
На Косове у похід послався.

Жаль болячий стиснув серце пані,
Заридала, йде назад цариця,
Розстається з господарем, бідна.
Розстається з любим сином мати,
Сестра з братом, жінка з чоловіком,
А дівчина із коханцем милим.

Йде походом на Косове військо;
Розмовляють лицарі між себе,
Гомонять про лицарську славу.
Промовляє Обиленко Милош:
«Любе браття, товариші славні!
Ой як бог дасть, як судила доля,—
Завтра рано ми ударим боєм
І турецький розшматуєм табір!»

Прибувають до Ситниці-річки,
До Ситниці на Косове поле,
Втаборяють все хоробре військо,
Розпинають там намети білі,
Виставляють корогви хрещаті;
Споруджують і цареві Лазу
Намет пишний на зеленій кручі.

Туди входить цар преславний Лазар,
Святкувати день свого патрона,
День пророка, день Амоса славить;
Ой склика він воеводів сербських,
Закликає у намет свій пишний
Славу славить своєму святому
Серед степу на Косовім полі.
Ой засіли воеводи сербські
Поряд всі по старшині за столи,

Поживають всі вечерю панську
І кружають вино добре з кубків.
Вже удруге всіх обходить чаша,
Але сумно, невесело, мовчки;
Ось і третя до царя приходить:
Пом'янув він славою пророка,
Взяв у руки золотую чашу,
Повів оком на обидва боки
Й обіззався до громади словом:
 «Воеводи, моє любе браття!
У чиє ж мені здоров'я пити?
По літах би випив я в здоров'я,
У здоров'я — Юг-Богдана, діда;
По любові — шуряків коханих,
Дев'ятьох соколиків Югенків;
По уроді — то Страхині бана;
По державі — Бранковича Вука;
По юнацтву — в Милоша здоров'я.
Ой здоров був, мій Милоше вірний,—
Спершу вірний, а тепера зрадник!
Завтра рано, як ударим боєм,
Мені вчиниш в боюванні зраду,
Мене зрадиш, а невірі вслужиш.
Ой зрадила б тебе ненька рідна!
Чи тобі ж не добре було в мене?
Вже, здається, всього маєш досить;
Як кохав тебе я, любий сину,
Дав тобі в подружжа дочку рідну,
А тепер ти — зрадник на Косовім!
Ой Милоше, чи тобі ж не сором?»

Ох і тяжко та образа-кривда
Уразила серденько Милошу:
Спалахнуло полум'ям обличчя,
Й страшно лютий, мов гадюка хижа,
Він зірзався із стільця на ноги,
Чашу взяв цареві на здоров'я
Й обіззався таким щирим словом:
 «Ой спасибі за вітання, царю,—
Не спасибі ж за твою примову!
Ой не був я і не буду зрадник,
Поки віку і моєї слави!
Але завтра ми спізнаєм, царю,

Завтра рано, як зоря освіне,
Хто твій зрадник і хто вірник, царю!
Якщо бог дасть і судила доля,
Запевняю незломимим словом,
Що назавтра, до світання рано,
Осідлаю я свого румáка
Переїду крізь турецьке військо
До шатра преславного їх хана,
Увійду туди в шатро до його
І Мурата зарубаю мечем,
Притопчу ногою ще, невіру,
З його пальця здйму ханський перстень,
Той, що носять на руці всі хани,
І тобі, мій царю, подарую!
Знай же, царю, володарю славний,
Хто цей Милош на Косовім полі —
А чи зрадник, а чи вірник в тебе!»

На цім слові хильнув чашу Милош,
Потім нею в стіл дубовий брязнув,
Повернувся і з намету вийшов.
За ним вийшло побратимів двоє —
За ним зараз Косовець Іванко,
За Іванком і Милан Топлиця,
До Милоша промовляють стиха:
«Погуляем на Косовім, брате!»

Вранці-рано й світ ще не світає,
Як прокинувся воевода Милош,
До схід сонця, перед світом навіть,
Вороного коника сідлає.
Вже зоря зачервоніла небо,—
Забіліло туманами поле,—
Виводжає вороного Милош
І підводить до свого намету,
Припинає меч тяжкий до боку.
Бачать тее воеводи сербські —
Всі дивують, що замислив Милош?
А вже лицар довгогривим грає.
Як уздріли побратими тее,
Посідали вмить на дужих коней,
І послались за побратом-другом.

Над'їджають до Ситниці-річки,
До Саджмії кам'яного мосту;
Перебрались через міст щасливо,
Проїжджають між турецьким військом,
Держачи високо вгору списи.
Думка в турків: піддаються серби!
Й перед ними розступатись стали,
Гомонячи проміж себе радо:
«Оце добре, оце щастя наше,
Що такі три воеводи сербські
Найзавятші піддаються хану!»

А Милош про себе мовить стиха:
«Ох ви, турки, голови дурнії!
Ще побачим, хто кому піддається.
Як наскочать на вас леви наші —
Поженуть, немов вовків отару,
І як вітер розміта намети,
Так розірвуть ваші всі утроби
Й понесуть, немов ті птахи хижі!»

Так Милоша ж не вчувають турки
І несуть до хана добрі вісті:
«Онде їдуть воеводи сербські
Найстрашніші, найзавятші саме
І оце нам піддаються, хане!»

Як зачув те хан могутий Мурат,
Диван-раду заклика листами
Та й питає у її поради:
«Що ж подати їм на привітання:
Ой чи ногу, а чи руку білу?»

Диван-рада промовля до хана:
«Сором влахам¹ подавати руку;
Подай ногу, хай цілують в ногу,
Щоб були всі під ногами в тебе!»

Запитавсь тут Ушуглія-візир:
«Ой Мурате, ти наш світе ясний!
Чи нам треба їм назустріч їхать?»

¹ Влахами звали турки кожного серба, як у нас, наприклад, селян пани звать холопами або хохлами.

Одрікає хан могутий Мурат:
«Ви назустріч воеводам їдьте,
Розстилайте три великі хусти:
Одну хусту розстеліть червону,
Другу білу, а третю зелену;
Коли будуть проїжджати серби
І як схочуть воювати з нами,
То потопчуть усі три ногами;
Як несуть же од царських міст ключі
Та ще й хара́ч за сім років часу,
То червону переїдуть хусту
Покаляють копитами й білу,
А зелену підіймуть на списи
І поїдуть попід нею кіньми».

Ідуть беї сербам трьом назустріч,
Розстилають три великі хусти.
Над'їжджають воеводи кіньми,
Всі три хусти попід ноги топчуть.
Бачить теє Ушуглія-візир,
Промовляє до Мурата-хана:
«Ой чи бачиш, мій султানে-хане?
Топчуть хусти Лазареві слуги,
Воювати десь з тобою хочуть,
Воювати, не миритись миром!»

Промовля на те Мурат, хан славний:
«Ой не те-бо, мої діти любі!
Коли б мали вони з нами битись,
То мечами б вигравали бистро;
А то, певно, напились гаури
Та ісп'яна й потоптали хусти!»

На тім слові прибуває Милош,
Разом з ним обидва побратими,
Прибуває, із коня зсідає.
Вибігають стайничі султанські,
У Милоша щоб коня узяти,
Так Милош же не дає стайничим —
Дає його Косовцеві й каже:

«Бережи ж ти вороного пильно,
А я сам піду в намет до хана
І його там привітаю широ,
Привітаю, як хвалився вчора».

От ввіходить у намет до хана;
Його бачить хан могутий Мурат,
По перині простягає ногу,—
Ото, думка, поцілує Милош!
Ще до його й промовляє згорда:
«Злегка, злегка, Лазаревий джуро!
Не скаляй ще черевиків в мене,
А цілуй в підошву та в остроги!»

Ой спалахнув, мов багаття, Милош,
На Мурата хижим вовком скочив,
Стальовий меч вихопив із пахвів
І давай ним шаткувати, сікти:
Добре дбає, в пень рубає турка,
Й розплатав сливе надвоє хана,
Зітхнув хан і слова не промовив...
А Милошів меч блискоче, сяє,
Кладе трупом бусурменів вражих:
Покотився Ушуглія-візир,
Біля його Мухур Саїбія,
Лягло з ними й дев'ять ханських беїв;
Не встиг Милош до коня припасти,
Як скотилось голів сотень з десять.

Побратими всі на коней впали,
Потурили по Косовім кіньми,
Січуть турків, впень рубають, вражих.
Світе-боже, господи мій милий!
Дзюрить, ллеться вража кров річками,—
Страшно глянуть, подивитись страшно!
Блискавками мечі сербські сяють,
Летять на діл голови турецькі:
Ой шаткують воеводи сербські,
Косять турків, мов траву зелену.
Гей проїхав де Милан Топлиця —
За ним шлях, що й добрий віз проїде;
Де проїхав Косовець Іванко,
Там шляхом два вози переїде;
Де ж проїхав Обиленко Милош,
То за ним і трьом возам не тісно.

Зворушилась вся турецька сила,
Воеводам заступа дорогу;

Та не здужа заступить їм проїзд,—
Пробивають шлях завзяті кіньми,
Січуть турків, впень орду рубають.
Добігають вже до річки кіньми,
Зупиняють біля хвиль Ситниці,
Щоб умити змучені обличчя
І криваві сильне-дужі руки
Та, спочивши на хвилинку тут,
Поспішати до свого сподаря.

Ой там трохи одпочинок мали,
Між собою розмовляли стиха,
Розмовляли, як-то воювали...
А це зразу як покрикне Милош:
«Ох і горе ж, побратими любі!
Ой зостанусь зрадником я, вірний!
Я ж казав і запевняв учора:
На Косовім погуляю добре
І Мурата розітну надвое,
Підтопчу його собі під ноги,
З його пальця зірву ханський перстень!
Я розтяв страшенного Мурата,
Та забувся про другі зароки,
Січучи тих бусурменів вражих:
Його горла не стоптав ногою,
З його пальця забув персня зняти,
Щоб цареві на гостинець дати.
Потривайте ж біля річки, браття,
Я вернусь ще у намет до хана:
Хай не топчуть мою вірність щиру!»

Побратими йому ї кажуть, просять:
«Не вертайся вже назад, наш брате,—
Як завернеш, не повернеш більше!»

«Я вас, браття, слухати не буду:
Ой піду я, нехай там загину,—
Краще вмерти, як в неслав'ї жити!»
На сім слові сів на вороного
Й повернувся у турецький табір.

Ой братам жаль покидати брата,
І собі за ним погналі кіньми;

На невірив ударяють боем,
Пробивають собі проїзд мечем
До намету та й Мурата-хана.
Зупинивсь тут воевода Милош,
З коня скочив, у намет вбігає,
Топче хана власною ногою,
Його перстень із руки здіймає.
Налітають бусурмени-турки
Обступають хмарою намета:
Та і сором би їм був не мститись,
Стоячи за стягом Магомета.

Витягає сталевий меч Милош,
Блисонув ним навкруги в наметі —
Й покотились голови турецькі;
Дорубавсь, на вороного скочив
І давай ним пробивать дорогу
По Косовім збученому полі.
Косить турків, як траву зелену,
Аж річками кров червона ллється.
Ой, як скель цих мечем не пробити,
То й орди так воеводам славним:
Піднялася вона вся, мов хмара,
Щоб помститись за погибель хана!
Застогнав ось та й Милан Топлиця:
«Ой Милоше! Відомстись за мене:
Умираю на Косовім в бої!»

Одрікає йому стиха Милош:
«Прощай, брате, ой прощай, Милане!
І я швидко у цім бої ляжу!»

Застогнав вже й Косовець Іванко:
«Ой прощай же, мій Милоше-брате!
Умираю на Косовім в бої,
Відомстись же, побратиме любий!»

Одрікає й йому стиха Милош:
«Ой Косовче, ти мій щирий брате!
Ой не жаль же й умирати славно:
Умираєш лицарем у славі!»

Та й ударив страшно-лютий знову,
Біля трупа, знай, конем басує,
Січе, ріже бусурменів вражих;
По Косовім пролітає змієм,
Все Косове заливає крив'ю,
Заливає чорною все поле;
Прибуває до Ситниці щасно
І от-от уже б добитись краю —
Аж йому тут горе-лихо тяжке!
Біда лине, ненадійна скрута —
З гори-скелі кричить баба-відьма:

«Безталанні, горем биті турки!
Чи ж есте ви не видали зроду?
У Милоша характерство в серці,
Лютий змій його коняку носить.
Його криють дві заслони литі —
Одна кінська, а друга лицарська;
Його куля ані меч не візьме,
Поки в його добрий кінь басує.
То ви, турки, добре учиніте,
Застроміть всі ратища у землю
Та списами поверніть угору;
Сперш коня під лицарем убийте,
То й над ним ви помститесь по тому!»

Як почули бусурмени тее,
Застромляють ратища у землю.
Ой чорніють ратища борами,
Кінь басує та на гостре скаче.
Ой наскочив та й в траву звалився:
Списи гострі підломили ноги!
І безногий кінь поліг у тирсу,
Та шукає все очима пана.
А Милош од його геть одскочив,
Ухопив у руки спис довжезний,
Та й давай ним натискати турків,
Січе, коле, голови стинає.
Але ж турків превелика сила,
Добрі коні, лицарі хоробрі,—
А в Милоша вже підбиті крила:
Ні коня нема, ні побратимів.

З усіх боків налітають турки,
З усіх боків, мов та галич чорна,
На Милоша ударяють боєм.

Славний Милош, славно й в бої
б'ється,

У крові весь по Косовім бродить
Та рубає бусурменів вражих.
З усіх боків налітають турки,
На Милоша ударяють боєм,
Нависають хмарою, хапають
І за спину йому руки в'яжуть,
Щоб вести ото в намет до хана.

Змігся Милош і промовив стиха:
«Ой ви, турки, потривайте, станьте,
Приведіть-но до мене ту бабу,
Що так дуже забажала крові;
Вона, бачця, не чужа для мене,
То нехай її вже привітаю!»

Зараз турки його волю чинять
І приводять тую бабу-відьму.
От до баби й промовляє Милош:
«Прихилися, дядино кохана!
Ти ж своя моїй матусі рідній,
То нехай тебе вже поцілую,
Може, більше я вже й жить не буду».

Нахилилась бабище погана
До Милоша-воеводи зблизька;
А в Милоша скручені пак руки,
Так він бабу ухопив зубами
Та й укинув у Ситницю-річку:
«Гинь же й ти, коли лицарство згигло!»

Шкода туркам, що вчинив їм Милош,
Ведуть в'язня до Мурата-хана.
От приводять, перед ханом ставлять,
Щоб мечем йому завдати муки;
Але ж хан не каже їм рубати,
А до них промовив мертвим гласом:
«Ой не мститься, не рубайте мечем
За те серба, що мене звів з світа;

Ще судилась мені добра доля
Полягти од лицаря такого!
А візьміть ви, розпоріть верблюда
Та мене і положіть в середку:
Жити буду я ще три дні цілих,
Може, я ще й доживу до того,
Що вб'єте ви й Лазаря-сподаря,
Аби той гаурин у Крушевці
Не поклав *алем-капи*¹ на себе!»

Так мовляє хан Мурат над силу,
А все військо виступає в лавах,
Перед ним на послухання й шану.

А тим часом якийсь час минає,
І доходить царю Лазу вістка,
Що лягли три воеводи славні,
Що пан Милош зарубав Мурата,
Та дістав велику собі ясу,
Аж зв'язали йому руки дужі.

Ой заплакав цар преславний Лазар:
«Ох Милоше, воеводо вірний!
Щира правдо, вірносте правдива!
З ким я турків воювати стану?
Хто ж це військо поведе до бою?
Ох, у мене вже підбиті крила!
Мої діти, Юговенки любі!
Поліг Милош у кривавім бої,
Оце наша незаступна втрата.
Проти його я згрішив неправо,
І за те ми наше царство втратим!»

Чують теє Юговенки-браття,
Чують, плачуть, мов малії діти:
«Ой Милоше, воеводо славний!
Ти навчив нас всім лицарським справам,
Боем битись, на коні літати;
Завтра рано, як світати стане,
З ким ударим на Косове боем,
З ким ударим на тих клятих турків?»

¹ А л е м - к а п а — ханська державська шапка.

З ким розіб'єм бусурменський табір,
Помстимось за воеводів славних,
Що за славу лягли в бої чесно?»

Як покликне тоді гласом Лазар:
«Ой чувайте ж, орлики крилаті,
Всі хорунжі й воеводи славні!
Нехай знає все лицарство наше:
Завтра рано, як зоря засяє,
Гей ударим ми на турків боєм,
Перебором, переб'ємо, вражих.
Оглядіть же свою зброю кожен,
Гостру шаблю, й спис, і лук, і стріли...
Бог поможе — все гаразд ще буде!»

Ой порану білий світ світає,
Юговенки виїжджають тихо,
До гетьмана підступають мовчки,
Опрошення одбирають в його
І до бою од'їжджають хутко.
Зупиняє цар їх тихим словом:
«Стійте, діти, потривайте мало,
Розіставмо, розділімо військо,
З обох боків ми на турків вдармо
Й рознесім ворожі сили в бої!»

Ой скликає воеводів Лазар,
Всіх хорунжих й все лицарство славне,
З ними раду військову радить,
Розставляє, розділяє військо:
Із схід сонця він владику ставить,
Ой владику й черногорців славних,
Що ні в бої, ні в огні не гинуть;
Від заходу — Бранковенка Вука
І дванадцять тисяч його війська
Тяжко збройних ратників комонних,
Та до Вука й промовляє словом:
«Любий зятю, Бранковенку Вуче!
Веди військо за планину Шару:
Ой як брязнуть мечі й шаблі в полі,
Поспішайся нам у поміч стати;
Ти удар тим бусурменам в плечі
І розпудь їх боюванням добрим!»

Тоді Лазар Юг-Богдана ставить
Направоруч боронить одкрилля,
Коло його Арбаноса Мусу,
Біля Муси ж і Орленка Павла;
Наліворуч Страхинича-бана,
За ним Стеця Васаєнка ставить
Біля Стеця Злотогляда Серду,
А за тими воевод всіх поряд;
Сам цар Лазар середину держить,
Його джура, Видосав, з ним поруч.

Ой велике Лазарево військо:
Сорок тисяч доброго лицарства,
Перед військом Лазарів хорунжий,
Пан Хорунжий Юговенко Бошко.
Розставляє своє військо Лазар
Та сідає й сам на вороного.

Стріпонулось, вшикувалось військо,
В похід стало виступати зараз;
Переходить міст великий кіньми.

Переходять лицарі завзяті
Та й упали на тих турків боєм —
Полилася кров турецька степом.

Гей літають Юговенки славні,
Січуть турків, себе добре мають,
Кладуть лоском, всіх упень рубають;
І, здається б, присягнути можна —
Де проїдуть січовими кіньми —
В крові плавляють голови турецькі,
А кров летиться чорними річками.

Ой рубають Юговенки славні,
Впень рубають усіх вражих турків;
Пашів вісім вже розбили в шмаття,
Як з дев'ятим завзялися ж битись,
Аж поліг старий Богдан-Юг в бої,
Біля його Юговенків дев'ять,
Братів дев'ять, соколів крилатих.

Наступає цетинський владика,
За ним линуть чорногорці жваві,

Шумлять вітром босняки завзяті,
Січуть турків, до ноги рубають,
Пашів вісім вже розбили в шмаття,
Як з дев'ятим завзялися ж битись,
Аж ліг трупом цетинський владика,
Полягло з ним усе славне військо,—
Лягли трупом босняки завзяті.

Виступає тоді з військом Лазар,
Біля його їде бан Страхи́ня,
За ним військо, наче хмара, суне,
Сорок тисяч лицарів-завзятців;
Летять стріли, гудуть списи гострі,
Мечі, шаблі блискавками сяють,
Січуть добре, турків впень рубають.
Пашів дев'ять вже розбили в шмаття.
Завзялися ось з десятим битись:
Розтуряють по Косовім турків,
Розбивають всі турецькі орди,
Уганяють, немов вовки вівців;
Бан Страхи́ня виграє мечем,
Січе добре, затинає зручно,
Що махоне — голов двадцять долі.
Б'ються, б'ються, вже й заходить сонце,
Оточили, притиснули турків,
Аж до річки, оступили тісно...
От-от-от розіб'є, знищить боєм,
Переломить Муратову силу
Славне військо лицарським завзяттям...

Аж тут сталось лихо тяжке, горе —
Бранковенко царя Лаза зрадив.
Запродавець, проклятуший зрадник,
Не стає братам своїм у поміч,
Ні братам, ні своєму цареві,
А супроти накладає з турком.
Як побачив з полонини добре,
Що всі турки полягають трупом,
Вивів війська Вук дванадцять тисяч,
Тяжко збройних, мов багаття, жвавих,
І у поміч став на руку турка.
Воювати та свого ж державця.

Ой лягло царське військо трупом;
Ще зісталось із дванадцять тисяч,
Але з чим тут воювати турків?
А той клятий Вук Бранкович, зрадник,
На загин запропаша корону
Й сербське царство Неманичів славних
Накладає з бусурменом вражим,
Стомлених січе, упень рубає,
Ой рубає до півночі пізно.
Тут-то трупом лягло славне військо
І скотилась голова царська,
Покотилась по траві зеленій,
Бережечком уз Ситницю-річку.
Бан Страхія було кинувсь з мечем
В оборону до царя-державця,
Так безщасна ж голова царська
Покотилась по березі річки.
Ой і джура Видосав ліг трупом,
Поліг трупом з царем Лазом поруч,
Боронивши, відбивавши мечем
Від гетьмана бусурменів вражих.
Стогне джура; свище шабля гостра,
Свище шабля у Страхині-бана,
Січе турків, просіка дорогу.

Ой упала зоря ясна з неба,
А ворожий місяць¹ став над полем!
Як побачив бан Страхія теє,
Того Вука став клясти страшенно:
«Ой ти, Вуче, зраднице проклятий!
Бодай тебе не родила мати!
Та бодай вік твою душу клято
І на сьому, і на тому світі!
Запродав ти нашу всю країну,
Край наш вільний та завдав в неволю!
Бодай суд тебе побив правдивий!
Щоб із тебе голову зрубали
Степанові лицарі-завзятці,
Що зневажив ти лицарську славу
На Косовім на широких полі!
Та бодай ти, поле, не родило,

¹ Турецький стяг.

Поки серби знов не запанують,
Поки втрату не повернуть знову!»

Повертає вороного потім,
Прибуває до Ситниці-річки,
До Саджмії, кам'яного мосту,
Знов на мості починає чвару,
Вражих турків січе, впень рубає,—
Його бог крив, що не має рани.
От пробився, до Крушевця лине
В оборону славної цариці,
В оборону Милиці-вдовиці
Та Милоша любої дружини,
Вукасави, молодої пані,
Щоб в гарем їх не забрали турки,
Безталанних молодих вдовичок
Та безпарих тих голубок сизих,
Гожих, пишних на весь край питимий.

От прибув бан до Крушевця-міста,
Виходжає Милиця назустріч,
Виходжає й Вукасава гожа,
Виходжає Милоша дружина,
Закували, мов зозулі в лузі:

«Ох і горе! Нещаслива доля!
Ой де ж наші лицарі завзяті?»

Розказав їм правду всю Страхиня,
Все, що сталося на Косовім полі,
Як поліг цар головою в бої,
Як впав в бої Юг-Богданко сивий
Й його дев'ять Юговенків славних,
Як впав в бої Видосав той джура,
І завзятий цетинський владика,
Та й всі славні воеводи сербські;
Як проклятий Вук Бранкович зрадив —
Повідає у Крушевці все те.

А тим часом взяли турки Лаза
Й понесли аж до Мурата-хана.
Тоді каже Баязет завзятий,
Що став в турків панувати ханом:
«Ой Мурате, володарю славний!

Перед смертю царя Лаза маеш;
Пережив ти ворога свого,
Тільки й сам умреш ти швидко, хане,
То скажи, як вас ховати маєм?»

Одмовляє хан турецький Мурат:
«Поховайте ви мене й Милоша
Обох разом на самім переді,
А в ногах нам положіте Лаза,
Хай невольник під ногами буде!»

Обізвався тоді Милош стиха:
«Ой Мурате, бусурменський хане!
Я і ти, обидва ми конаєм,
А цар Лазар уже мертвий, вбитий;
Ой прошу ж тебе, султане, щиро,
Хай не так нас, як казав, ховають:
Ви ховайте царя й хана вкупі,
А мене ложіть в ногах цареві —
Я служив йому на сьому світі,
То нехай ще послужу й на тому!»

Зачув тее хан турецький Мурат,
Ледве-ледве промовляє сину:
«Баязете, мій ти рідний сину!
Поховай нас всіх трьох вкупі разом.
Поховай нас, як Милош благає! —
Та й до турків обернувся словом: —
Мої турки, яничари славні!
Слухайте ж ви сина Баязета,—
Він вам буде матір'ю і батьком.
Не лютуйте, яничари-турки,
А що Милош мені світа збавив...
Ой буває всякого у бої,
В тім лицарство — хто кого поборе!
Не знущайтесь над підданством вашим,
Не гнітіть невольників гаурів
І не мститься за мене й за військо,
Що лягло тут, на Косовім полі,
А як браттю пригорніть підданних.
Тоді довго панувать вам, друзі,
Не то швидко ваше панство згине,
Ваше панство, кровію здобує,

Через поміч Бранковенка Вука,
Що не вдарив, а споміг вам в бої».

Те промовив і спустив дух тихо.
Взяли турки Лазаря й Мурата
І поклали обох поруч вкупі,
А Милоша Лазареві в ноги;
Ой ховають, його волю волють,
Кладуть в ноги у могилу разом,
Як ховають лицарів-завзятців.

А Милиця, жалібниця смутна,
Пише лист до Баязета-хана,
І в листі його благає, просить:

«Ой дозволь мені, нещасній, хане,
На Косове бойовище вийти:
Там знайду я Лазаря могилу,
Її змию дрібними сльозами
І оплачу вірною дружину;
Там знайду я воеводів славних,
Що лягли у січі головами.
Ой дозволь їх із собою взяти
Та в Крушевці поховати чесно,
Поховати лицарів преславних,
По їх смерті справить смутний помин!»

От діходить оцей лист до хана,
Глянув він, що удовиця пише,
Прочитав і пише лист до неї,
А в листі отак мовля Милиці:

«Ой Милице, нерозважний жалю!
Ти не бійся на Косове вийти,
Пошукати вірною дружину
І всіх сербських воеводів славних,
Що лягли у січі головами;
Знайнеш там їх голови і трупи
Й поховаеш, де сама бажаеш!
Там ніхто тебе не займе, пані,
Бо нема мені користі з трупу:
Моя власність — що живе, не мертво;
З живих сербів я візьму данину,
Візьму харац з всякого юнака
І займу всі городи та землі».

Одібрала отой лист цариця,
Прочитала, кличе хлопця-джуру,
Йому каже витягати берлина
Й запрягати в його коней добрих.
Сіла пані у берлин злотистий,
Сіла з нею й Вукасава гожа —
Милошева вірна дружина,
Й їх слугині посідали з ними;
Виїжджають на Косове поле,
Над'їжджають до Ситниці-річки,
Аж тут ясно вияснилось сонце.

Як були вже біля річки саме,
Зустрічають молоду дівчину;
Йї цариця на добридень каже.
Як пізнала дівчина царицю,
Виходжає їй назустріч зараз
І до неї промовля сльозами:
«Куди їдеш, жалібнице смутна?
Я вбачала власними очима —
Усе поле туманами вкрите,
Все Косове кровію полите!»

Йї і каже Милиця-цариця:
«Ой дівчино, що ж сама тут робиш?
За ким тужиш, дрібні сльози рониш?
Ти ще, серце, не зазнала горя,
Бо ніхто з твоїх не згинув в бої!»

Одрікає молода дівчина:
«Єсть і в мене горе-лихо тяжке!
Брат мій, сокіл, тут поліг навіки!
Рано-вранці я пішла до річки
Та й перу тут тонкі білі хусти;
Цілий день прозора хвиля грає,
Вода рине, як скло, чиста-бистра;
Ой перу я тонкі білі хусти,
Ой перу я, своє личко мию;
Коли ж так щось по годині шостій
Як розлігся кругом гомін, топін,
Та здається, жалібнице люба,
Що земля стогнать, трястися стала:
Бряжчать броні на Косовім полі,

Наче дзвони на дзвіниці дзвонють.
Ой Ситниця коломітна стала,
Почорніла, сплила чисто крів'ю,
Несе коні, несе труп юначий,
Шлики білі й перначі лицарські.
Коли ж гляну, жалібнице люба,
Аж пливе геть по червоних хвилях
Мого брата голова безщасна,
Та не знаю, що мені й почати?»

Запиталась Милиця-цариця:
«Ой дівчино, нещасливе серце!
Що ж іще несли Ситниці хвилі?»

«Жалібнице, пані моя люба!
Ой несла геть бистровода річка
Меч-рубанець Косовця Івана,
Стальовий спис Милоша-вояки,
Гамалію Топлиці Милана,
Ланцюг з злата Юговенків Башків
Та пернач найменшого Ненади».

Як зачула те Милиця бідна,
Спалахнула од боління-жалю,
А гіркі так по обличчю й ринуть.
Ото їздить по Косовім полі,
Воеводів-лицарів шукає,
Що лягли там в славнім бої трупом.

Боже ж милий, всемогучий боже!
Туман сивий окрив ціле поле;
Лежать трупи і лицарські, й кінські,
Чорна хмара заступає сонце,
І темнота степ широкий криє.
Ой здавалось, якби глянув оком,
Наче гори, бовваніють купи,
Купи трупу з юнаків та коней,
Затопила чорна кров все поле,
Затопила всю траву зелену,
Ізів'ялу, й збиту чисто кіньми;
Лежать в полі перебиті списи,
Без пахів сторчать мечі щербаті
Та шабляки зламані, погнуті,

А що стріли, немов пруття в лісі,
Усе поле всіяли, услали;
Лежать в полі тисячами коні
І юнаки, ранами покриті,
Іржуть коні, а юнаки стогнуть,
Вовки виють, гайвороння кричє...
Страшно глянуть, подивитись страшно!

Небо хмує, степ чорніє млоу,
І темніє у цариці в очіх;
Доїжджає до Ситниці-річки,
Де поліг цар Лазар головою,
Там знаходить Видосава-джуру;
Зупиня вона берлин злотистий,
Бере джуру до себе на руки:
Він живий ще на руках у неї.
Умива його в воді холодній,
Поливає дрібними сльозами
І до його промовля кохано:
«Видосаве, ти наш джуро вірний!
Ой чого ж склепив ти ясні очі?
Ой чи знаєш, на чім ти лоні?»

Промовляє Лазаровий джура:
«Ой у тебе, моя рідна нене,
Ой у тебе, на твоєму лоні!»

Пита знову Милиця-цариця:
«Видосаве, ти наш джуро вірний!
Ой поліг де цар наш славний Лазар,
Ой де ж наші воеводи славні?»

Одріка їй джура тихим гласом:
«Піди, пані, наперед ще трохи:
Де криниця до Ситниці рине,
Там царева голова злетіла,
Покотилась і до річки впала,
На тім місці лежить трупу сила,—
Там багато звічених коней,
Там багато лицарів убитих!
Відтіля ще піди трохи далі:
Ой там знайдеш братів любих дев'ять,
Братів дев'ять, Юговенків славних,

Ой що трупом під мечами впали!
Там у січі плила кров річками.
Напереді, в славнім бої вбитий,
Лежить батько, Юг-Богдан старенький;
А ще трохи піди далі, пані,
Там лежать три воєводи славні:
Попереду лежить пан Топлиця,
Біля його Косовець Іванко,
А за ними зять твій, ненько, Милош,
Що уклав п'ять сот ще бусурменів,
Як під ним і вороного вбили.
Полягло тут бусурменів сила,—
Кров по степу червоніла морем!»

Те промовив Лазаревий джура,
Та на слові й оддав богу душу.
Взяла пані до берлина джуру
І по трупі їде швидко далі;
Там знаходить всі лицарські трупи,
Що лягли тут в славнім бої чесно;
Їх підводить, до берлина ложить
Та над ними дрібні сльози ронить.
Аж знаходить Милоша могилу,
Ой високо висипану в полі,
Та над нею голосити стала,
Побиватись, як зозуля сива:

«Ой Милоше, воєводо славний!
Хто ж мені ув обороні стане,
Ой хто ж стане проти турків вражих?
Все лицарство переплакати можу,
А тебе не переплачу зроду —
Ой тебе ж переболить несила!
Ще на світі й не родився лицар.
Такий славний поміж сербським миром,
Щирий серцем, а душею правий,
Як ти, славний воєводо сербський!»

Їде далі бойовищем смутна,
Зупиняє на могилі коней,
На могилі Лазаря-дружини,
Та голосить, на все поле тужить,
А сльозами сиру землю мочить:

«Царю Лазе, володарю сербський!
Ой світив ти ясным сонцем в мене,
Ой світив ти, поки жив на світі,
А тепера затемнився вік мій,
Затемнився та окрився смутком!
Ой ти вславивсь, володарю славний,
І вівіки славою скрасився.
Бранковенко ж проклятий до суду
І zostався зрадником родини!»

Ой озвався глас з високостей неба:
«Ой Милице, Лазова вдовице!
Піди хутко до криниці-річки,
Голова там Лазарева плавле;
Візьми тую до свого біл-двору,
Поховай у православній церкві,
У могилі володарській, чесній;
Не вбивайся по дружині любій,
По своєму господарю славнім,
Бо цар Лазар присвятився в бога,
Що славотно поліг в славнім бої
За святий хрест, православну віру,
Та за люд і за країну рідну!»

Як те вчула Милиця-цариця,
Поспішає до криниці-річки,
Аж там чудо пречудовне бачить:
Піднялася вся вода стіною
Й не крапнула голови святої,
І сухая голова на руки
До цариці Милиці скотилась.
Бере її Милиця-цариця,
Та сідає у берлин злотистий,
І одвозить у Крушево рівне,
В православну володарську церкву.

Час по часі, день за днем минає,
Вже й три літа упливає часу;
Йде цариця з патріархом в поле,
При йому владик дванадцять світlich,
Там попи й ченці за ними рядом
І дяки з дияконами далі,
Та й приходять на Косове поле;

Відкопали Лазеву могилу,
Дух пахучий од труни полинув —
Не порушив час святого тіла,
Мов живе, лежало в домовині.
От взяли святії мощі Лаза
Й понесли аж у Крушево рівне
Та співають, панахиди правлять;
Їх поклали в православній церкві
Господаря, славного цар-Лаза:
Ним святиться гора Рушка славна
Й монастир той, Раваниця-церква.

Отаке-то, мої браття любі!
Через зраду і незгоду нашу
Впало царство й батьківщина рідна,
Наша слава й вільна воля щезла;
Та бог знає, чи й повернем знову,
Чи в неволі пропадати мусим?!

ЮРИШЕНКО ІВАНКО

Хто то стогне у Стамбулі-місті —
Чи то гуя¹, а чи віла біла?
То не гуя, то й не віла біла,
А юнак то Юришенко Іванко;
Отже й стогне він з тяжкої муки:
Бо вже Іванко аж три роки цілих
Як бідує у темниці, в склепі,
У темниці, в бусурменськiм краї,
У царя-невіри Сулеймана.
Допекла йому неволя тая,—
Ото й стогне він і рано й вечір,
Аж обрид уже й мурам холодним,
А не то що Сулейману злomu.

От приходить Сулейман-невіра,
Приходжає до дверей темничних
І гукає Юришенку Іванку:
«Чортів сину, Юришенку Іванку!
Та яка тобі там скрута-нуда,
Що ти стогнеш у моїй темниці?
Чи бракує тобі їсти й пити,
Чи серденьком по дівчині нудиш,
По якійсь там молодій невірці?»

На те й каже Юришенко Іванко:
«Тобі, царю, говорити вільно!

¹ Гуя — гадюка, змія. Повідають серби, ніби гуя з початку світа була красою-дівчиною і мала ноги, поки не спокусила Єви; з того часу прокляв її бог на вічне плазування. Кажуть, що ноги і тепер вона має, тільки мусить од людей ховати; також при людях вона може тільки сичати, а в глупу ніч по лісах стогне й голосить од своєї страшної кари.

Я не їсти і не пити хочу,
А взяла журба мене та туга,
Що попав я до тебе в темницю!
Допекла вже мені ця темниця!
Ой прошу ж тебе, на милость божу,
Бери собі, кільки хочеш грошей,
Та пусти хоч мої кістки звідси!»

Промовляє Сулейман на тее:
«Ех, бре-море! Чортів сину Йванку!
Я не хочу і шага за тебе;
Одно хочу, щоб сказав ти правду,
Хто були оті три воеводи,
Що моє розпудили все військо,
Як я йшов через Косове поле?»

Тоді й каже Юришенко Йванко:
«Тобі, царю, говорити вільно,
Як питаєш, то скажу я правду:
Що найпервий воевода-лицар,
Що розгонив по Косовім турків
І топив їх у Ситниці й Лабі,
То не хто, як короленко Марко;
А що другий воевода-лицар,
Що тих турків шаткував по полю,
То не хто, як недоросток Огник,
Любий сестрич¹ короленка Марка;
А що третій воевода-лицар,
Що на турках поламав і шаблю
Та низав їх опісля на списа
І турив поперед себе в Лабу,
В хвилі Лаби і Ситниці-річки,—
То не хто, як Юришенко Йванко!
Він у тебе у темниці, царю,
То й чини над ним, що твоя воля!»

На те йому Сулейман-цар каже:
«Ой бре-море, чортів сину Йванку!
Яку волиш ти прийняти муку,
То таку я тобі й смерть дарую:
Чи ти волиш утонути в морі,
Чи ти волиш на вогні згоріти,

¹ Сестрич — небіг, сестрин син.

Чи ти волиш, щоб тебе до коней
Прив'язати й розірвати в шмаття?»

Одповідав Юришенко Йванко:
«Тобі, царю, говорити вільно!
Всяка мука чоловіку тяжка!
Як мені ж що не минути смерті,
То вже, царю,— я тобі не риба,
Щоб по морю і під морем плавав,
І не древо, щоб горів на жарі,
І не лярво, щоб мене до коней
Ви в'язали і на шмаття рвали,
А юнак я над юнаки, царю!
Дай мені ти яку шкапу гидку,
Що стоїть вже років з тридцять марно,
І не віда ні сідла, ні бою;
Дай мені ти хоч щербату шаблю,
Що лежала років тридцять в похвах
І до бою не виймалась звідти,
Котру ржа посіла і поїла
Так, що й вийнять із похви не можна;
Та й пусти мене в широке поле,
А за мною яничарів двісті —
Хай вони на шаблі мене візьмуть,
Хай погину, як впада юнаку!»

От послухав Сулейман-цар Йванка,
Дає йому якусь шкапу збиту,
Що стояла років тридцять марно
І не знала ні сідла, ні бою;
Дає йому і щербату шаблю,
Що лежала років тридцять в похвах
І до бою не виймалась звідти,
Котру ржа посіла і поїла
Так, що й вийнять із похви не можна,
Та й пускає у широке поле,
А за ним вслід яничарів двісті.

Як допався ж до коня той Йванко,
Шкапу в ребра він ударив люто,
Щоб летіла, наче вітер, прудко,—
І послався геть широким полем,
А за ним вслід яничарів двісті.

Попереду турченя вганяє,
Дума стяти голівоньку Йванку,
Щоб за те в царя дарунка взяти,—
От-от-от вже юнака нагонить...
Баче Йванко свою смерть видіму,
Поминає праведного бога:
Як потягне ж з пахвів шаблю ржаву,—
Аж блиснула, мов з ковадла знята;
Дотривався турченяти Йванко —
На правицю та на шаблю тяжку;
Як ударить по шовковім пасі —
Аж з коня дві половини впало!

Той з коня,— а цей мерщій на його,
Свою шапку вже підбиту кида,
На коня турецького сідає;
Взяв із похвів в турченяти меча
Та й ударив на тих турків люто.
Половину покришив їх мечем,
А другу пригнав аж до султана.

І здоровий, і веселий потім
Чистим полем він майнув додому.

ВЕСІЛЛЯ КОРОЛЕНКА МАРКА

Сидить Марко з матір'ю за столом
І вечерю поживають вкупі;
От до сина й обізвалась ненька:
«Ох, мій сину, короленку Марку!
Постаріла твоя мати сива:
Вже не здужа готувать вечері,
Вже не здужа частувать червоним,
Вже не здужа скальником¹ світити.
Оженися, мій коханий синку,
Хай на старість мені буде втіха!»

Одрікає до старої Марко:
«Ой на бога, моя ненько сива!
Перейшов я королевств аж дев'ять
І десяте ще й турецьке царство,
Але все ще не надибав долі,
Бо для мене хоч де й є дівчина —
Там для тебе приятельство шкодить;
Де ж для тебе приятельство гоже —
Там мені дівчина не до мислі.
Тільки й є, моя старенька нене,
В однім місті, у землі Болгарській,
У дворі у короля Шишмана,
І для мене дівчина до мислі,
І для тебе приятельство гоже;
Як побачив я ту дівку, мамо,
Як побачив побіля криниці —
Аж трава пішла круг мене колом...
Спечи ж мені паляницю білу,
То й піду просити я дівчини!»

¹ Скальником у Київщині й Подольщині зветься соснова або ялова скалочка, якою світять у хаті (лучина).

Стара мати ледве вчула тее,
Не трива, поки й світати стане,
Зараз місить калачі солодкі.
Як порану почало світати,
Спорядив себе і Шарця Марко,
Наточив собі вина баклагу,
Почепив коло сідла на Шарці,
А по той бік — булаву важенну;
Потім скочив на баского Шарця
Та й простягся у Болгарську землю
До біл-двору короля Шишмана.

А король здалека Марка вгледів
І до його виходжа назустріч;
Обняли вони один другого,
Пригортають, у лице цілують,
Про здоров'я лицарське питають.
Вірні слуги одібрали Шарця,
Повели до жолоба у станю;
Король з Марком пішли в башту білу,
Посідали за столом накритим
І давай вино холодне пити.

Як вина ж потроху спорожнили,
Схопивсь Марко на легенькі ноги,
Шапку скинув, поклонився в ноги
Йї попросив у короля дівчіну.
Король згодивсь на одному слові.
Дає Марко яблуко, і перстень¹,
Та ще й сукню для дівчіни пишну,
А для тещі й своячок в дарунок —
Три торбини золотих дукатів.
Одложили самий шлюб на місяць,
Поки Марко до Прилипа зверне
І збере собі сватів там пишних.
Мати дівки так до його й каже:

«Слухай, зятю, із Прилипа Марку,
Не бери ж боярином чужого,
А рідного або в других брата,

¹ На змовинах у сербів завжди дарить молодий своїй дівчині перстень, встромлений в яблуко, що має у них якусь високу віщливу ознаку. У заможних це яблуко роблять з золота; навіть оздоблюють його самоцвітами.

Бо дівчина уродлива надто,—
Боїмося сорому тяжкого!»

Ночував тут одну нічку Марко,
А на ранок сів мерщій на Шарця
Та й поїхав до Прилипа-міста.

Як наблизивсь до Прилипа-міста,
Ще здалека його взріла мати,
Вибіга назустріч за ворота,
Пригортає, у лице цілує;
Марко матір — у рученьку білу.
Пита мати короленка Марка:
«Ох, мій сину, короленку Марку!
Чи щасливо ж ти бував в дорозі?
А чи змовив мені доню любу,
Мені доню, собі жінку вірну?»

Старій неньці одрікає Марко:
«Я щасливо пробував в дорозі
І дівчину собі змовив, мамо:
Дарував там три торбини грошей.
Але як я вирушав із двору,
Мені мати молодої й каже:
«Слухай, зятю, короленку Марку!
Не бери ж боярином чужого,
А рідного або в других брата,
Бо дівчина уродлива надто,—
Боїмося сорому тяжкого!
А у мене ж нема брата, ненько,
Ні рідного, ані в других брата!»

Стара мати промовля на тее:
«Ох, мій синку, із Прилипа Марку!
Не турбуйся, не журись тим дуже;
Пиши зараз один дрібен листик,
До старого із *Млетака*¹ дожі,—
Хай іде тобі весільним батьком²,
Хай веде сватів сюди п'ять сотень;
Пиши другий Земличу Степану,—

¹ Млетак — назва сербська Венеції.

² По-сербськи він зветься весільним кумом. У нас тільки куми бувають при хрестинах, а у сербів і при шлюбі. Весільні куми вважаються у них за близьких кривних і молодому, і молодій.

Хай іде боярином дівчині,
Хай веде сватів сюди п'ять сотень,
То й нема що сорому боятись».

Як дослухав її ради Марко,
Зараз чинить, як казала мати:
На коліні дрібні листи пише,
Шле один до дожа із Млетака,
А другий до Землича Степана.

Небагато проминуло часу,
А вже іде із Млетака дожа,
За ним є сватів п'ять сотень цілих;
Пішов дожа на високу башту,
А свати отаборились в полі.
Незабаром і Степан надходить,
За ним теж сватів п'ять сотень цілих.
От зійшлися на високій башті,
Щоб вина червоного напиться,
А напившись, рушили в дорогу,
Простяглися у Болгарську землю,
Аж до двору короля Шишмана.

Гарно й пишно стрів король той поїзд:
Казав коней повести до стані,
А юнаків до господи просить.
Цілих три дні їх вітав в гостині;
Одпочили і юнаки, й коні.
Як четвертий освінув же ранок,
Покликнули огрядні чауші:
«Час в дорогу, свати, пишно вбраті!
Дні короткі, а шляхи ж то довгі —
Треба нам хапатися додому!»

Король виніс подарунки панські:
Кому хустку, кому одіж цінну,
Кому щиро-золоту стільницю;
А коня й гаптовану сорочку
Наділя боярину в дарунок;
Оддає до рук його й дівчину
Та при тім і каже юнакові:
«Ото ж маєш і коня, й дівчину,
Аж до двору короленка Марка;

Оддай Марку там дівчину красну,
А собі лиши коня в дарунок!»

Тут знялися всі свати убраті
Й простяглися по полях болгарських.
Де є щастя, там нещастя рядом:
Дмухнув вітер у широкім полі,
З личка в панни закривало звів,
Показав те дивне личко світу;
Як уздрів його з Млетака дожа,—
Аж спалахнув, затрусивсь з запалу:
Жде не діжде, поки ніч кастане.

Коли на ніч поїжджане стали,
Пішов зараз із Млетака дожа
До шатра боярина Степана
Та і просить його нишком-тишком:
«Ой дозволь, боярине Степане,
На одну ніч твою кралю гарну,
Хай хоч раз я намілююсь з нею:
Ось тобі за те, Степане-друже,
Ціла торба золотих дукатів!»

На те дожі Степан Землич гримнув:
«Геть од мене, скаменій ти, доже!
Чи охоту маєш згинуть зараз?!»

Повернувся з нічим млетацький дожа.
От як стали на ночівку вдруге,
До шатра покрався знову дожа
І Степана нишком просить знову:
«Дай-бо, Степо, твою кралю гарну,
Хоч одну ніч намілююсь з нею!
Ось тобі за тее, мій Степане,
Аж дві торби золотих дукатів!»

Степан дожу одріка з докором:
«Геть від мене! Чи ти розум стратив,
Коли хочеш із дочкою¹ спати?!»
Повернувся з нічим назад той дожа.

От як стали на ночівку втретє,
Іде ще раз до Степана дожа:

¹ По-сербськи — з кумою, бо й молода у них зветься кумою весільного кума; а у нас би-то молода буде названою дочкою весільному батькові.

«Дай-бо, Степо, твою кралю гарну —
Хоч одну ніч намилуюсь з нею!
Ось тобі дукатів аж три торби!»

Ой поквапивсь Степан Землич врешті
На три торби золотих дукатів:
Дає дожі свою кралю гарну,
Бере в його три торбини грошей;
Взяв дочку за білу руку дожа,
І повів аж до шатра свого,
Та й говорить там до неї стиха:
«Сядьмо долі, моя доню мила,
Намилуймось, напестуймось за ніч!»

Обізвалась скривджена болгарка:
«Ошалів чи стуманів ти, доже?
Та на нас би ж сине небо впало
І земля б під нами розступилась,
Коли б я помилювалась з батьком!»

Осміхнувся із Млетака дожа:
«Не плети-бо, дівченятко любе!
Та я сам, моя дитино, досі
Пригортав хрещених дочок дев'ять,
А весільних двадцять і чотири;
Та на нас ще не валилось небо,
Ні разу й земля не розступалась...
Ну-бо, сядьмо, намилуймось любо!»

А дівчина й одрікає батьку:
«Ох і батьку, із Млетака доже!
Стара мати закланала доню,
Аби я не цілувала зроду
Юнака якого з бородою;
Пригортала б молодого тільки
Безбородька, як жених мій Марко!»

Як почув те із Млетака дожа,
Кличе зараз голіїв до себе:
Один милить, другий голить чисто
Бороду почесну тому дожі;
А тим часом та дівчина-врода
Нахилилась, бороду збирає,
Позбирала й завинула в хустку.

Одпровадив голіїв двох дожа
Та і каже до дівчини стиха:
«Сідай долі коло мене, дочко!»

А болгарка одрікає знову:
«Ох і батьку, із Млетака доже!
Як почує короленко Марко —
Не носити нам голов з тобою!»

А красуні одно править дожа:
«Сідай долі, не плети дурниці!
Марко ген, в середці таборища,
Де нап'яте шатро біле видко;
На шатрі зверх яблуко злотисте,
А на йому самоцвітів двое —
Аж навколо тій дружині світять.
Ну, сідай же, напестуймось мило!»

Ще таки красуня йому каже:
«Потривай хвилину, любий тату!
Я ось вийду із шатра поглянуть,
Подивитись попід хмари вгору,
Чи зорясте, чи похмуре небо?»

От як вийшла із шатра дівчина,
Кида оком, де шатро Маркове,
Та між табір як майне до його,
Наче олень молодий на вловах.

Коли вбігла до шатерця Марка,
Марко був послався уже спати;
От дівчина над юнаком стала
Та з обличчя йому сльози й ронить.

Тут прокинувся короленко Марко,
Глянув, grimнув на болгарку гарну:
«Геть, гультяйко, дівчино-болгарко!
Не могла мене діждатись чесно
По прибутті, в моім білім дворі,
Довершивши християнський звичай?»
Та й захопив гартованого меча.

Уклонила дівчина-красуня
Й одрікає короленку Марку:

«Господарю короленку Марку!
Не з гультяїв я походжу, пане,
А із роду господарів чесних;
Ти ж от сам привів гультяїв справжніх,—
Як боярин та весільний батько:
Степан Землич мене спродав дожі,
Мене спродав за три торби грошей;
Як мені не ймеш на тому віри,
То поглянь на бороду дожову!»
Та із хустки й витрясла волосся.

Як те вгледів короленко Марко,
Обіззався до дівчини стиха:

«Сядь же тут, молода красуне,
А вже ранком кінця дійде Марко!»
Та і вклався собі знову спати.

Як уранці освінуло сонце,
Схопивсь Марко на легенькі ноги,
Байбарака собі взяв наопаш,
А у руки булаву важенну;
Пішов просто до Степана й дожі
Та обох з днем добрим і вітає:
«На добридень вам, дружко і батьку!
Ну, дружко! А де твоє подружжа?
А що, батьку? Де твоя дитина?»

Змовк боярин, не промовить слова;
Тільки дожа обіззавсь на тее:

«Ет, мій синку, короленку Марку!
Та й чудні ж тепер настали люде,
Що й на жарти не хочуть вважати!»

Покрикунув йому грізно Марко:
«Лихі жарти в тебе, пане дожо!
То не жарт, коли ти оголився,
Коли чесну бороду ти стратив!»¹

¹ У народів на Сході борода вважається за найчеснішу оздобу, так що навіть і присягають на бороду. Нарушення її лічиться за тяжку образу і кривду. В одній пісні дорікає мати дочці за безчестя так:

«Нашо, доню,— бог тебе скарає! —
Осмалила бороду ти батьку,
Забрудила матері обличчя?!»

Для того-то Марко і каже, що то вже не жарт був, коли дожа зваживсь оголити собі бороду.

Ще хотів щось одказати дожа,
Так не дав вже короленко Марко:
Блиснув мечем, голову стяв з плечей;
Степан Землич кинувсь був навтеки,
Так догнав же короленко Марко,
А догнавши, вдарив гострим мечем —
З одного аж два юна́ка впало.

От вернувся до шатра по тому,
Сам убрався, свого Шарця впорав.
Увесь поїзд вирушив в дорогу,
Йї прибули всі і здорові, й шасні
Аж до міста білого Прилипа.

ОРАНКА МАРКА - КОРОЛЕНКА

Гей вино п'є короленко Марко,
А з ним разом і старенька неня
Єхросина; от як напилися
Вина досить, мати сину й каже:
«Ох, мій сину, короленку Марку!
Годі, сину, гайдамакувати,
Бо з лихого вже добра не буде!
Та огидло ж і старенькій неньці,
Перучи криваву твою одіж!
Краще от візьми волів та плуга,
Ори ними і долини, й гори,
На ріллі сій все пшеницю білу —
Тим обох нас прохарчуеш, синку!»

От послухав син своєї неньки,
Забирає і волів, і плуга,
Та не оре ж ні долин, ні пагір,—
Одно оре, знай, шляхи царськії.
А це їдуть яничари-турки,
Везуть турки аж три клунки грошей
Та й говорять короленку Марку:
«Гей бре! Марку, не заорюй шляху!»
«Гей-но! Турки, не топчіть ріллі ви!»
«Гей бре! Марку, не заорюй шляху!»
«Гей-но! Турки, не топчіть орання!»

Як же Марку досадили турки,
Ухопив він і волів, і плуга
Та й побив враз яничарів-турків;
Потім взяв собі три клунки грошей
І одніс їх своїй неньці сивій:
«Ось я, мамо, виорав що ниньки!»

ХТО НАЙКРАЩИЙ ЮНАК?

У Крушеві, у корчмі високій,
П'є, гуляє воеводів двадцять.
Як вина вже напилися добре,
Завзялися проміж себе з чарки,
Хто між ними найславнійший юнак?
Учинили такий присуд врешті,
Що найкращий воевода Янко,
А найгірший короленко Марко.

На те Марко не озвався й словом,
П'є вино собі покійно в хаті;
Далі вийшов із корчми до двору,
Щоб і Шарця напоїть червоним.
Коли гляне перед себе Марко
В поле рівне, у низи Крушеві,
Аж там їде велетень якийсь-то
На коневі воронім юнацькім;
В руках держить цілу сосну з корнем,
Холодок од вітів собі чинить.
Як те вбачив короленко Марко,
Повернувся у корчму пияцьку
Та й говорить воеводам другим:

«Онде юнак на Крушевім полі,
Ще такого не вбачали зроду;
Сюди їде, до господи просто.
Мусим всі ми перед ним устати,
Вшанувати те юнацтво й силу!»

А на те всі одказали Марку:
«Нема й думки перед ним вставати,
Чи підносить йому чашу в почесьт!»

В ту добу прибув якраз арапин,
І обпер на корчму свою сосну,
Аж здвигнулась та будівля з ґрунту;
Прив'язав він до дверей рум'яка,
Зачинив ще за собою двері
І ввійшов сам у корчму високу.
Всі схопились воеводи зараз
І арапу дають чашу в почесть;
Підвівсь з ними й короленко Марко;
Не встав тільки Банович Секула
Й не підніс арапу тому чаші.

Те арапа уразило тяжко,
Й обізвавсь він до Секули з серця:
«Чортів сину, Банович Секуло!
Ти не хочеш преді мною встати
І вином почастувати в почесть?
Гайда зараз! Зміряємось в полі!»

Те промовив і з господи вийшов,
За ним вслід іде Банович мовчки;
Йде й на дядька поклада надію,
Що в потребі допоможе дядько.

Але й глянуть на арапа страшно!
Як вхопив того Секула в руки,
Як стиснув його за горло біле
Та й ударив об холодний камінь...
Крикнув, писнув Банович Секула!
Раз покрикнув: «Лихо ж, моя ненько!»
Вдруге крикнув: «Рятуй, дядьку Йване!»

Рад би Йван до помочі,— так страшно;
Тоді й каже короленко Марко:
«Не поможе тобі дядько й мати,
Хіба бог та ледащиця Марко!»
Витяг в тім свою шаблюку довгу
Та й одтяв геть голову арапу...

Як назад же озирнувся Марко,
Аж ті двадцять воевод — навтеки,
Геть послались по Крушевім полі;
Завернув їх вже насилу Марко.

Увійшли знов до корчми всі разом,
Посідали, вино стали пити;
От як знову завзялись до того,
Хто між ними найславніший юнак?
Всі сказали: «Короленко Марко!»

МАРКО Й ОРЕЛ

Лежить Марко понад шляхом хворий,
Огорнувся в *доламу*¹ зелену,
На вид скинув сріблоткану хустку;
В головоньках застромив він списа,
Коня Шарця прив'язав до його;
Поверх списа орел, птиця сиза,
Ширить крила, холодочок чинить,
А у дзьобі носить воду свіжу
Та юнака раненого поїть.

Коли це з гір обізвалась віла:
«Ой на бога, сиза птице орле!
Що там добре учинив тобі він,
Учинив цей короленко Марко,
Що крилами холодочок чиниш
І у дзьобі носиш воду свіжу
Та юнака раненого поїш?»

Одріка орел їй, птиця сиза:
«Цить-бо, віло, щоб ти вік мовчала!
Що пак добре учинив для мене,
Учинив цей короленко Марко?
Адже знаєш, пам'ятаєш, певно,
Як лягло два війська на Косовім
І царі погинули обидва —
Цар Мурат і князь преславний Лазар?
Кров стояла по стремена коням,
А юнакам по шовковий пояс;
В їй бродили і юнаки, й коні —

¹ Долама — нижня одежа у сербів, до спідниці подібна.

Кінь при коню, при юнаку юнак...
От туди ми й налетіли, птахи,
Налетіли і голодні, й жадні:
Там людського ми наїлись м'яса
І людської напилися крові.

Мої ж крила намочились в крові;
От як вгріло ясне сонце з неба,
То мені і пошкарубли крила,
Що й летіти вже було несила.
Одлетіло товариство наше,
А я сам зостався серед поля
На стоптання юнакам та коням!
Тут приніс бог короленка Марка!
Взяв мене він із калюжі крові,
Поза себе геть на Шарця скинув,
Одвіз мене на зелену гору
Та й і скинув на ялову віту;
Незабаром дрібен дощ ударив,
Мої крила виполоскав чисто,
Що здолав я знов летіть на крилах,
Полетіти по горі зеленій,
Наздогнати товариське стадо.

Крім того, й друге добро для мене
Учинив цей короленко Марко:
Адже знаєш, пам'ятаєш, певно,
Як горіло на Косовім місто
І згоріла башта Аджагіна?
Там мої сиділи орлята.
Зрятував їх короленко Марко,
Всіх поклав за пазуху шовкову
І заніс до білого до двору;
Годував їх цілий місяць в себе,
Годував їх цілий місяць з тижнем;
Потім виніс на зелену гору,
Де й злетілись до мене орлята:
От мені що учинив той Марко!»

І згадалось короленку Марку,
Який добрий йому день той випав.

МАРКО-КОРОЛЕНКО І БЕЙ КОСТАДИН

Ідуть верхи побратимів двоє —
Костадин-бей й короленко Марко,
Костадин-бей того Марка й просить:
«Побратиме, короленку Марку!
Приїдь з ласки восени до мене,
Восени на день святого Дмитра,
На мої пак іменини красні;
От побачиш і почестя, й шану:
Як я стріну тебе, брате, пишно
І по-панськи прийму гоїно, щиро!»

На те й каже короленко Марко:
«Не хвалися гостьовитством, бею:
Як шукав я Андріаша-брата
І заходив до твого двору
Восени, на день святого Дмитра,
На твої ж пак іменини красні;
То твое я гостьовитство бачив
І нелюдськість твою бачив тричі!»

Костадин-бей і питає Марка:
«Побратиме, короленку Марку!
Про яку нелюдськість мені кажеш?»
Одрікає короленко Марко:
«Була перша та нелюдськість, брате:
Як прийшло сиріт до тебе двоє,
Аби з'їсти шматок білий хліба
І вина червоного напитись;
А ти й крикнув на обох сиріток:
«Гетьте звідси ви, мізерні гади!
І вина моїм панам не гидьте!»

А мені їх стало шкода, бею,
Жаль проняв за двох малих сиріток;
От я взяв обох малих сиріток,
Та й пішов геть на базар до краму,—
Вдовольнив я там їх хлібом білим
І вином ще напоїв червоним;
Одяг потім у шарлат хороший,
В шарлат ясний і в едwab зелений,
Та й послав їх до твого двору,
А сам кинувсь підзирати збоку,
Як тепер сиріт ти привітаєш?
А ти взяв обох сиріт на руки:
Одного взяв на лівицю-руку,
А другого — на правицю-руку
Та й поніс їх в білий двір до столу:
«Іжте й пийте, господарські діти!»

Була друга ще нелюдськість, бею:
Як прийшли господарі давнішні,
Що добро й маєтки розгубили,
У потертім зношенім шарлаті,—
Посадив ти їх в кінці за столом;
Як прийшли ж господарі недавні,
Що це тільки роздобули статку,
У новім, невитертім шарлаті,—
Посадив ти їх на самім чолі,
Частував їх і вином, і медом,
Подавав їм всяку ласощ панську.

А що третя вже нелюдськість, бею:
В своїм дворі маєш батька й неньку,
Ані одне не було за столом,
Щоб у тебе першу чарку пити!»

МАРКО П'Є ВИНО В РАМАЗАН

Сулейман-цар заборону видав,
Щоб вина у *рамазан*¹ не пити,
Доламй зеленої не брати,
У оправі не чіпляти шаблі
І з дівоцтвом не водити кола.
Марко ж водить із дівоцтвом коло,
Марко носить у оправі шаблю,
Марко ходить в доламй зеленій
І вино у рамазан хиляє,
Ще й *хаджів*² та *дервішів*³ нагонить,
Щоб вино з ним попивали разом.

Б'ють чолом царю-султану турки:
«Батьку й мати, Сулеймане-царю!
Чи ж не дав еси ти заборони,
Щоб вина у рамазан не пити,
Доламй зеленої не брати,
У оправі не чіпляти шаблі
І з дівоцтвом не водити кола?
Марко ж водить із дівоцтвом коло,
Марко носить у оправі шаблю,
Марко ходить в доламй зеленій
І вино у рамазан хиляє;
Та не то, що сам вино хиляє,
А й нагонить ще *хаджів* та *мечан*⁴,
Щоб вино з ним попивали разом!»

¹ Рамазан — турецький піст.

² Хаджа — турецький піп.

³ Дервіш — богомолець, чернець.

⁴ Мечане — богомольці, що ходять у Мекку.

Як почув же цар султан ті речі,
Посилає двох своїх чаушів:

«Біжіть духом, молоді чауші,
Та скажіть-но короленку Марку,
Що його цар до *дивану*¹ кличе!»

От побігли молоді чауші,
Як дійшли ж до короленка Марка,—
Коли Марко під шатром хияє
Вино з кухля, що в дванадцять оків...

Йому й кажуть молоді чауші:
«Гей-но, слухай, короленку Марку!
Тебе цар наш до дивану кличе,
Щоб ішов ти до султана зараз!»

Ех, розсердивсь короленко Марко:
Як ухопить отой кухоль повен,
Як ударить ним царських чаушів,—
Аж розпався на череп'я кухоль,
І розсілись голови чаушів,
Розлилося і вино, і кривця.
Іде Марко до дивану потім,
Сіда справа при царським коліні;
Збив на очі шлик свій соболевий,
Булаву поперед себе держить,
Шаблю гостру на плече аж скинув.

Сулейман-цар обізвавсь до його:
«Мій приймаче, короленку Марку!
Адже ж всім я заборону видав,
Щоб вина у рамазан не пити,
Долами зеленої не брати,
У оправі не чіпляти шаблі
І з дівоцтвом не водити кола.
Люди ж добрі кажуть зле про тебе,
Обмовляють неборака Марка —
Ніби водиш із дівоцтвом коло,
Ніби носиш у оправі шаблю,
Ніби ходиш в долам і зеленій,
І вино у рамазан хияєш,
Ще й нагониш і хаджів, і мечан,

¹ Диван — так зветься висока рада султанська.

Щоб вони пили вино з тобою?
Чого ж зсунув ти шличок на очі?
Чого тиснеш булаву до себе?
Чого шаблю на плече здіймаєш?»

Одрікає короленко Марко:
«Мій побатьку¹, Сулеймане-царю!

Що вино я в рамазан кружаю,
То я п'ю, бо не боронить віра;
Що нагоню і хаджів, і мечан,—
То для того, що знести не можу,
Щоб я пив, а ті дивились в вічі:
Хай не ходять у шинок до мене!
Що ношу я доламу зелену,—
Бо юнак я і мені до стану;
Що чіпляю у оправі шаблю,—
Бо купив її за власні гроші;
Що з дівочтвом я танцюю коло,—
Бо іще я нежонатий, царю;
Колись, царю, був і сам ти хлопцем!
Що насунув я свій шлик на очі,—
Бо з тобою говорити душно;
А що тисну булаву до себе
І цю шаблю на плече здіймаю,
То для того, що боюся звади;
Якщо ж часом заведеться звада,
Тому лихо, хто до Марка ближче!»

Озирнувся цар на чотири боки,
Чи не ближче хто другий до Марка?
Так при Марку ж, прич його,— нікого:
Себто сам він, Сулейман, найближче;
От потроху одсува цар далі,
А той Марко присува до його,—
Аж до муру притиснув султана.

Так тоді цар — до кишені руку,
Витяг звідти цілих сто дукатів
Та й дає їх короленку Марку:
«На, іди вина напийся, Марку!»

¹ Побатько (поочець) — названий батько; як побрат, по-сестра і т. п.

ТУРКИ У МАРКА НА СВЯТІ

Бога молить короленко Марко,
Бога молить і блага щороку,
Перед святом весняного Юра,
Що коли справлятиме він храма
В чесне ймення пресвятого Юра,
То щоб турки не прийшли до його.

Як настав же день святого Юра,
Марко скликав до себе все панство,
У дворі аж три столи поставив:
За одним — владик дванадцять сіло,
За другим — то християнське панство,
А за третім — вже старці й убогі.
Марко сам вином частує добрим
Тих владик і християнське панство,
Мати служить і старцям, і вбогим,
А Єлиця ласощі всім носить.

Послав Марко сторожить Вайстина,
Сторожить і пильнують ворота,
Аби турки не прийшли на свято,
Коли йде це три *аги*¹ султанські,
А за ними *яничарів*² тридцять;
Кричать в голос три аги турецькі,
А за ними й яничарів тридцять:
«*Гаурине!*³ одчиняй ворота,
Хай побачим, *гаурине*-дурню,
Як там Марко чесне свято славить!»

¹ Ага — турецький пан.

² Яничари — турецьке військо.

³ Гаурин, гаур — по-турецьки гяур, себто собака, нечистий;
так вони узивають всіх християн.

Одріка слуга їм по-турецьки:
«Ви не лайтесь, яничари-турки,
Я не смію одчинить ворота,
Бо боюся господаря свого».

Так на тее ж не вважають турки;
Булав тридцять висмикнули разом,
Повалили геть надвірню браму
Та й давай слугу по плечах гладить
Тридцятьма й трьома ще булавами,—
Напухтили таки добре плечі.

Як юнаку припекла та бійка
І йому аж одубіли плечі,
Пішов він, ридаючи, до Марка;
Короленко і питає в його:

«Ваїстине, мій коханий синку!
Чого, сину, проливаєш сльози?
Чи голоден, чи жадобен, сину?
Як голоден — ось і страва, й ласощ;
Як жадобен — ось вино холодне!
Тільки ти не лий сліз ревних, сину,
Не смути мого чесного свята!»

Слуга Вайстин одріка на тее:
«Господарю, короленку Марку!
Не до їжі, не до питва, пане:
Мене хлібом вдовольнило лихо,
А вином начастувала скрута
У твоєму господарськiм дворі!
Ти послав, щоб я стеріг ворота,
Хто ж тобі їх встереже отута?
Надіходять три аги султанські,
А за ними яничарів тридцять,
Кричать в голос три аги турецькі:

«Гаурине, одчиняй ворота,
Хай побачим, гаурине-дурню,
Як там Марко чесне свято славить?»

Я й кажу їм по-турецьки добре:
«Ви не лайтесь, яничари-турки,

Я не смію одчинить ворота,
Бо боюся господаря свого!»

На те турки не дали й уваги,
Булав тридцять висмикнули разом,
Повалили геть надвірню браму
І давай мене по плечах гладить
Тридцятьма й трьома ще булавами!»

Як дослухав тії мови Марко,
Вхопив зараз пернача і шаблю
І почав перед столом клястися:

«Ой чувайте, вся чесна громадо!
Як мене пак породила мати,
Родовита королева-пані,
Так оце Прилип вам завітчаю
Не васильком, не рожевим квітом,
А рядочком лиш голов турецьких!»

Його стала заклинати мати,
Родовита королева-пані,
Заклинати на матерні перса:
«Не чини так, моє чадо любе,
Бо скарає тебе по́корм неньчин!
Не лий, сину, ти сьогодні крові,
Бо сьогодні в тебе чесне свято:
Хто б до тебе не прийшов в двір неньки,
Як голодний — нагодуй до хіті,
Як жадобний — почастьуй червоним
За впокой душі твогого батька,
За здоров'я і твое, й Єлиці».

Як почув те од матусі Марко,
Шаблю кинув, булави — не хоче;
А це входять силоміццю турки
Та й сідають за трапезу рядом.

«Ваїстине, ке лишень вина їм,
Серце Єлю, піднеси їм ласощ!»
Слуга носить і вино, й горілку,
А Єлиця царську ласощ носить:

Трапезують, п'ють вино холодне.
Як під'їли й підпили вже турки,
То між себе по-турецьки й кажуть:
«Гей-бре, друзі! Гайда звідси далі,
Поки ми ще по вечері живі».

Ото мислять — не второпа Марко;
Але Марко пробував сім років
Поза морем у Сірійським краї,
У царя турецького при дворі,
Й навчився по-турецьки добре,
Що немовби рідний син туркені;
Так до турків і озвався Марко:

«Гей-бре, турки! Не вставайте, пийте!
Заплатіть-но ще слuzі на ліки;
Якщо ж вам того вчинить не любо,
То ставайте,— одіб'ю і я вам
По черзі своєю булавою;
А у їй ваги не надто буде:
Сорок ок¹ хорошого заліза,
Двадцять ок ясного чисто срібла
І шість ок дукатового злота,
Всього разом шістдесят шість оків...
А ви, бачте, заслужили тее,
Бо звалили у мене ворота.
Та й слuzі моему спину збили
Тридцятьма й трьома ще булавами!»

Отже турків ухопила трясця
Од тієї булави тяжкої:
Витягають із кишень дукати —
Всі по двадцять, а аги по тридцять,
Кладуть Марку на одeжу, в запіл,
Щоб, бува, їх не спіткало лихо;
Так біда ж на тому не скінчилась!
Марко сам вина хильнув уволю,
То до турків причепитись радий:

«Гей-бре, турки! Не вставайте, пийте!
Обдаруйте й хлібоношу вашу,
Бо сестра моя вам не рабиня;

¹ Око — три хунти; вага ця вживається ще досі й у нас, по правий бік Дніпра.

Побруднила на собі й єдваби,
Поки вам приносила вечерю!»

Бачать турки, що їм нагла скрута,
То якому вже не стало грошей,
Позича в товариша другого;
Витягають ото ще дукати —
Всі по десять, а аги по двадцять,
Кладуть Марку на одержу, в запіл.
Згорнув Марко до кишені злото
Та й пішов, співаючи, в світлицю,
До своєї Єхросини-неньки:

«Єхросино, моя мати сива!
Оце, мамо, взяв дукатів з турків
Не для того, що бракує в мене,
А для того я узяв їх з турків,
Щоб казали і співали в світі,
Що вчинив з напасним турком Марко!»

Пішли турки із подвір'я з плачем,
Ведучи розмову проміж себе:
«Скарай боже кожного турчина,
Якщо прийде до гаура в гості,
Коли той святкує своє свято!
Що дали ми за одну вечерю,
За те б можна цілий рік харчитись!»

СМЕРТЬ КОРОЛЕНКА МАРКА

Рушив рано короленко Марко,
До схід сонця у святу неділю
Понад море, на Урвин-планину.
От як став він на Урвин з'їжджати,
Почав Шарець спотикатись Марку,
Спотикатись і ронити сльози.
Це вразило юнакові серце,
То до Шарця й обізвався Марко:
«Гей, мій Шарцю, гей, мій добрий коню!
Вже мина сто шістдесят аж років
Як з тобою ми з'єднались, друже,
А ти ще не спотикавсь і разу;
Чого ж став сьогодні спотикатись,
Спотикатись і ронити сльози?
Господь віда,— то лиха ознака:
Вже одній з нас полягти голівці,
Чи моїй, а чи твоїй, Шарацю!»

Іще Марко не скінчив і річі,
Як до його з гір озвалась віла,
Покликнула короленка Марка:
«Побратиме, короленку Марку!
Знаєш, з чого спотикатись кінь став?
Шкода Шарцю господаря-пана,
Бо вже має з ним розстатись швидко!»

Білій вілі одрікає Марко:
«Бодай, віло, тобі горло стисло!
Як я маю розлучитись з Шарцем,
Коли з ним я переїхав скільки
Того світу — городів і земель,

Аж од сходу й до заходу сонця,
А не здибав ні коня над Шарця,
Ні юна́ка ліпшого над мене!
Я й не мислю розлучатись з Шарцем,
Поки в мене голова на плечіх!»

Отже віла таки править Марку:
«Побратиме, короленку Марку!
Не одніме в тебе Шарця жоден,
Не умреш ти од руки людської,
Ні од шаблі, ні од меча й списа,
Ні од криці в перначі важеннім,
Ти не бійся на землі юнака;
Але маєш, бідний Марку, вмерти
Од старого смертодавця бога.
Коли ж віри ти не ймеш на слові,
То як з'їдеш на планину вгору,
Поведи ти наліворуч оком,
Там побачиш дві тонкі ялини,—
Верхів'ями цілий шпиль укрили,
Ярим листом заступили сонце;
Поміж ними й криничина грає,
Поверни ти до ялин тих Шарця,
Злізь з коня, пригни його до гілки,
Нахились сам понад ясну воду,
То й побачиш, коли вмерти маєш!»

Зробив Марко, як казала віла:
Коли з'їхав на планину вгору,
Кинув Марко наліворуч оком
І побачив дві тонкі ялини,—
Верхів'ями цілий шпиль укрили,
Ярим листом заступили сонце.
Повертає туди Шарця Марко,
З коня злазить, до ялини в'яже,
Нахилився над криницю чисту,
Оглядає у воді обличчя;
Як поглянув там на вид свій Марко,
Постеріг вже, що вмирати треба,
Вмивсь дрібними й обізвався стиха:
«Зрадний світе, мій хороший квіте!
Мало часу я тобою тішивсь,

Мало часу, тільки триста років!
А тепер тра вже на той світ братись!»

Так промовив короленко Марко;
Далі витяг із пахівок шаблю,
Підійшов до свого Шарця близько
Та й одтяв враз голову коневі,
Аби Шарець не дістався туркам,
Щоб його не запрягли в неволю,
Возить воду у великих конвах;
Зарубавши того Шарця, Марко
Закопав коня у землю чесно,
Немов брата рідного, Андрія.
Потім ламле свою шаблю гостру,
Аби шабля та не спалась туркам,
Щоб невіра не носила спадку
Й не кляли б в тім християне Марка;
Поломивши свою шаблю гостру,
Ламле Марко на сім часток списа
Й закидає на ялові віти;
Взяв ще Марко пернача тяжкого,
Пернача взяв у свою правицю
Та й потурич із Урвин-планини
Аж у синє у глибоке море,
Обізвавшись перначеві словом:
«Коли вирне мій пернач із моря,
Тоді буде такий другий юнак!»

От як збувсь свого оружжа Марко,
Витяга каламаря з прибоку,
А з кишені — білий папір чистий
Та і пише дрібен лист на йому:
«Хто надійде на Урвин-планину,
До криниці, між ялин зелених,
Той тут знайде короленка Марка:
Хай же знає, що умер вже Марко.
А при Марку три торбини грошей,
Та яких ще — золотих дукатів!
Одну торбу хай бере за тее,
Що юнацьке поховає тіло;
Другу торбу хай оддасть на церкву,
А що третю — на сліпих та бідних,—

Хай сліпі по білім світі ходять,
Хай співають, споминають Марка!»
Написавши дрібен лист той, Марко
Його віша на ялову віту,
Аби видко було з шляху добре;
Потім киди причандали в воду,
Здійма з пліч свій *доломан* зелений
Й простилає між ялин на травці.
Охрестився, сів на його лицар,
Шлик соболій аж на очі зсунув
Та й поліг, щоб не вставати більше.

Лежав мертвий край криниці Марко
Зо дня на день цілий тиждень часу;
Хоч і йшов хто тим широким шляхом,
Хоч і бачив короленка Марка,—
Всякий думав, що ліг Марко спати,
Та й обходив манівцем далеко,
Бо боявся розбудити Марка.

Як за щастям іде лихо слідом,
Так за лихом бува й щастя часом!
От і тут накерувала доля
Сюди просто Святогорця Васа;
Той ігумен з Велиндаря їхав
З молодим своїм дяком Ісаєм.

Як ігумен запримітив Марка,
Махнув зараз на дяка рукою:
«Легше, синку, не збуди, крий боже,
Бо спросоння дуже лютий Марко,
Може двох нас погубити зараз!»

Глянув ще раз він, як спить той Марко,
Коли вгледів дрібен лист на віті;
Зняв той лист, читає його стиха,
Аж стоїть там, що вже мертвий Марко.
Зліз ігумен із коня на землю,
Доторкнувся до вояка Марка;
Але Марко не порушив чолом,
Бо давно вже, як преставивсь богу.
Тут заплакав проігумен Васо
Од жалю за короленком Марком.

Потім взяв він три торбини грошей,
Одв'язав і прив'язав до себе.
Думав, думав проігумен Васо,
Де б сховати неживого Марка?
Думав, думав — і надумав врешті:
На коня взяв мертве тіло Марка,
З ним спустився понад сине море,
Сів з тим тілом на байдак високий,
І поплив аж до гори святої,
Та й привіз до церкви Велиндари.
Вніс його у церкву Велиндару,
Йому справив похорон достойний,
Одспівав над тілом панахиду
Й закопав у сиру землю Марка,
Поховав посеред церкви саме.

На могилі ж не поклав ознаки,
Щоб по їй не опізнали Марка,
Щоб його там не зневажив ворог.

Тримітки

Восьмитомне зібрання творів видатного українського письменника і культурного діяча Михайла Петровича Старицького є першим виданням, що охоплює всі його значні відомі нам твори.

До першого тома входять оригінальні поезії, переспіви та кращі поетичні переклади; до другого і третього — оригінальні драматичні твори, інсценізації та сценічні редакції; до четвертого—шостого — трилогія «Богдан Хмельницький»: романи «Перед бурей», «Буря», «У пристани»; до сьомого — роман «Разбойник Кармелюк»; до восьмого — оповідання, статті, вибрані листи.

В примітках до кожного тома вказується, за яким текстом друкується той чи інший твір, коли він написаний та де і коли опублікований.

Тексти творів подаються у хронологічній послідовності з максимальним збереженням особливостей мови М. П. Старицького.

ОРИГІНАЛЬНІ ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

Ждання, 1865. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 105. Друкується за цим виданням.

В садку, 1868. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 109. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

«Ізнов нудьга, непрохана кума!..» [1868]. Вперше надруковано під заголовком «Думка» в ж. «Правда», 1868, № 20, стор. 236, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 9—10.

До подруги, [1868]. Вперше надруковано в ж. «Правда», 1868, № 22, стор. 258—259, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за цим виданням.

Вечірня, [1868]. Вперше надруковано в ж. «Правда», 1868, № 28, стор. 331, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за цим виданням.

Думка, [1868]. Вперше надруковано в ж. «Правда», 1868, № 32, стор. 382, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за цим виданням.

Мій рай, [1868]. Вперше надруковано в ж. «Правда», 1868, № 33, стор. 391, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 108.

На озері, 1869. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 110. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

Весна («Весна іде. Сніги чорніють...»), 1870. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 145—146. Друкується за цим виданням.

Виклик, 1870. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 111—112. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

Поезію «Виклик» подано з деякими відміннями як пісню Левка в опереті «Утоплена». Лібретто М. Старицького, музика М. Лисенка (альманах «Нива», 1885, стор. 60). Є народний варіант поезії «Виклик» («Пісні та романи українських поетів», т. 2, К., Вид-во АН УРСР, 1956, стор. 174—175).

Поклик до братів слов'ян, 1872. Вперше надруковано у ж. «Правда», 1872, № 1, стор. 9—10, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збірником «Вік», т. I, К., 1902, стор. 278—280.

У збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. I—IV, ця поезія надрукована з деякими відміннями під заголовком «До слов'ян». У збірці «Поезії», К., 1908, стор. 1—2, вона також надрукована з деякими змінами під заголовком «До слов'ян», без 6-ї строфи.

До альбома (О. П. К—ч), 1873. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 107. Друкується за цим виданням.

О. П. К—ч — Ольга Петрівна Косач (Олена Пчілка) (1849—1930) — українська письменниця.

«Як часом у тебе заграє...», 1874. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 23. Друкується за цим виданням.

Чудова ніч, 1875. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1885, № 21, стор. 246, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за цим виданням.

Нема правди, [1876]. Вперше надруковано в ж. «Правда», 1876, № 6, стор. 205—206, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за цим виданням.

На проводи другу (М. П. Драгоманову), 1876. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 34—35 без передостанньої строфи, пропущеної, мабуть, з цензурних міркувань. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6) та першим виданням. В автографі немає двох з половиною передостанніх строф. Пропущені місця поновлюються за листом Старицького до Драгоманова (Архів Драгоманова, т. I, Варшава, 1938).

До Шевченка, [1876]. Вперше надруковано в збірці «Молот», Л., 1878, стор. 104, за підписом «St.». Друкується за цим виданням.

«Серце моє нудне, серце моє трудне!..» [1876]. Вперше надруковано в альманасі «Луна», 1881, стор. 64. Друкується за цим виданням.

За лихими владарями, 1876. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 70—71. Друкується за цим виданням.

«Не сумуй, моя зірко кохана...», 1876. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 20—22. Друкується за цим виданням.

Не згадуй! 1876. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 114—115. Друкується за цим виданням.

Пам'яті М. Ф. Л., 1876. Вперше надруковано в ж. «Жите і слово», 1895, т. IV, стор. 161. Друкується за цим виданням.

М. Ф. Л. — Марія Федорівна Ліндфорс — українська культурна діячка ліберально-буржуазного напрямку в другій половині XIX ст.

Марусі, 1876. Вперше надруковано в ж. «Літературно-науковий вісник» (далі скорочено «ЛНВ»), 1902, т. XVIII, кн. 6, стор. 130—131. Друкується за цим виданням.

До І. Білика, 1876. Вперше надруковано в ж. «Жите і слово», 1895, т. IV, стор. 161—162. Друкується за цим виданням. У збірці «Поезії», К., 1908, стор. 18, ця поезія надрукована з деякими змінами під заголовком «До Н. Я. Р[удченк]а», з датою 1875.

До молоді, [1876]. Вперше надруковано з деякими змінами в збірці «Молот», Л., 1878, стор. 38, за підписом «St.». Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 72, № 113). На автографі помітка М. Старицького: «Читаний на роковинах Шевченка 22 марта 1898 р.».

На Новий рік, 1877. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 2, стор. 26. Друкується за збірником «Вік», т. I, К., 1902, стор. 294—295.

«Коли засну навіки в домовині...», 1877. Вперше надруковано в альманасі «Рада», ч. I, 1883, стор. 366. Друкується за цим виданням.

Смерть слов'янина, 1877. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 4—6. Друкується за цим виданням.

Нива, 1877. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1885, № 18, стор. 207, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за антологією «Акорди», Л., 1903, стор. 90.

«В грудях вогонь, холодне повівання...», 1878. Вперше надруковано з деякими змінами, без четвертої строфи в альманасі «Луна», К., 1881, стор. 64. Друкується за збіркою «Поезії», К., 1908, стор. 72.

До України, [1878]. Вперше надруковано в альманасі «Рада», ч. I, 1883, стор. 1—2. Друкується за цим виданням.

Редакторові, 1879. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», 1902, т. XVIII, кн. 6, стор. 129—130. Друкується за цим виданням.

На страстях, 1879. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 214. Друкується за цим виданням.

«Тяжко, важко по світу блукати...», 1876. Вперше надруковано в літературному збірнику «Ватра», Стрий, 1887, стор. 62, під заголовком «Тяжко дивитись», під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

«Де мені подітись з лютою нудьгою...», 1879. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 117. Друкується за цим виданням.

Край комінка, 1879. Вперше надруковано в альманасі «Луна», 1881, стор. 59—61, з відмінами під заголовком «Зимовий вечір». Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 78, № 566).

Прощання (Олені Пчілці), 1879. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 157. Друкується за цим виданням. Написано у зв'язку з виїздом М. Старицького в 1879 р. з Києва, щоб уникнути переслідування за зв'язок з революційним рухом в 70-і роки.

Перед труною, 1880. Вперше надруковано в альманасі «Луна», 1881, стор. 61—62. Друкується за збірником «Вік», т. I, К., 1902, стор. 289—290.

Чом не весел, мій соболю...», 1880. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 44. Друкується за цим виданням.

Непевність, 1880. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 164—165. Друкується за цим виданням.

«Зорі, зорі, ясні очі...», 1880. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 120. Друкується за цим виданням.

На мотив з Гейне («Як з тобою ми спізнались...»), 1887. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 7, стор. 131. В антології «Акорди», Л., 1903, стор. 95, надруковано під заголовком «На мотив народної пісні». Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

Темрява, 1880. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 152—153. Друкується за цим виданням.

Весна («Світить сонце...»), 1880. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 30—32. Друкується за цим виданням.

«Сиділи ми, каганчик миготів...», 1871. Вперше надруковано в альманасі «Луна», 1881, стор. 62—63. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

Бажання, 1880. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1889, № 8, стор. 132. Друкується за цим виданням.

«Останні сили дарма грачу...», 1881. Вперше надруковано в альманасі «Луна», 1881, стор. 63. Друкується за цим виданням.

«Сумно і темряво. В вікна заплакані...», 1881. Вперше надруковано в альманасі «Рада», ч. I, 1883, стор. 356—358. Друкується за цим виданням.

На спомин Т. Г. Шевченка, 1881. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1889, № 6—7, стор. 89. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

«Ночі темряві з завірюхами...», 1882. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 18, стор. 349. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

На морі, 1882. Вперше надруковано в альманасі «Рада», ч. I, 1883, стор. 361—362. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

Дочка Ієфая, 1882. Вперше надруковано в збірнику «Вік», т. I, К., 1902, стор. 291. Друкується за цим виданням, звернем з автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6). Текст перших двох строф в автографі пошкоджений.

На роковини Шевченку (До поновлення могили), 1882. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 36. Друкується за цим виданням.

До М. Лисенка, 1882. Вперше надруковано в альманасі «Рада», ч. I, 1883, стор. 2—3. Друкується за цим виданням.

На прої! (З болгарського), [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 6—7. Друкується за цим виданням.

Забутливі люди (На мотив з венгерського), 1882. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 24—25. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

«У пишному салоні...», 1882. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 45. Друкується за цим виданням.

Учта, [1882]. Вперше надруковано в альманасі «Рада», ч. I, 1883, стор. 359—360, без 2—4 рядків 6-ї строфи. Друкується за цим виданням. Пропущені рядки подаються за збіркою «Поезії», К., 1908, стор. 90—91.

Поету, 1882. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1885, № 24, стор. 279, під заголовком «Боротьба», під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6). Випущені в автографі останні 6 рядків 3-ї строфи поновлюються за першодруком.

Монолог бездольця, 1882. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 148—150. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 78, № 566).

«Ніч згори зорить очима...», [1882]. Вперше надруковано в альманасі «Рада», ч. I, 1883, стор. 181. Друкується за цим виданням.

«Дивлюсь на тебе, і минуле...», [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 113—114. Друкується за цим виданням.

Вечір («Вечір. Тихо, ясно...»), [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 27. Друкується за цим виданням.

Швачка, [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 28. Друкується за цим виданням.

«Коли від ненятлої муки...», [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 24. Друкується за цим виданням.

Сльоза, [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 25—26. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

«Зіходить місяць, гаснуть зорі...», [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 16—18. Друкується за цим виданням.

Слов'янська доля (З чеського), [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 3. Друкується за цим виданням.

До броні! (На повстання болгар проти турків), [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 8—9. Друкується за цим виданням.

До Дунаю, [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 4. Друкується за цим виданням.

Остання ніч (З волоського), [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 18—19. Друкується за цим виданням.

Борцю (З британського), [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 19—20. Друкується за цим виданням.

«Ох, і де ти, зіронько...», [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 115—117. Друкується за цим виданням.

«Тихо плине нічка дружка...», 1883. Вперше надруковано в альманасі «Рада», ч. I, К., 1883, стор. 363—365. Друкується за цим виданням.

«Грицю, Грицю! Йди до тину...», 1889. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 7, стор. 131. Друкується за цим виданням. У збірці «Поезії», К., 1908, стор. 133, надруковано із змінами під заголовком «Жарт».

«Що не день, то гірша мир трухлявий...», 1890. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 14, стор. 270. Друкується за цим виданням.

До Миколи Лисенка! (На спомин 18 ст. ст. марця 1893 р.), [1893]. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 9, стор. 168. Друкується за цим виданням.

Остання дорога, [1893]. Вперше надруковано в ж. «Зоря», 1893, № 4, стор. 64, без заголовка («Темно. Ліс. Якись примари...»). Друкується за антологією «Акорди», Л., 1903, стор. 95—96.

«Хай тепера рида в мене кобза сумна...», 1895. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 151. Друкується за цим виданням. У збірнику «Розвага» цей вірш надрукований із змінами під заголовком «До бурів».

На смерть друга (М. В. Ковалевського). 1897. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XII, 1900, стор. 121. Друкується за антологією «Акорди», Л., 1903, стор. 93.

Ковалевський Микола Васильович (1841—1897) — викладач київської військової гімназії. В середині 70-х років брав участь у київських революційних гуртках. За політичну неблагонадійність 1876 р. звільнений з посади. Пізніше — активний учасник одеського українофільського гуртка. 1879 р. засланий до Сибіру під нагляд поліції на п'ять років.

«Шлях крутий...», [1895—1900]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 278. Друкується за цим виданням.

«Парно, душно, як ніколи...», [1895—1900]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 32. Друкується за цим виданням.

Монологи про кохання, 1900. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 140—144. Друкується за цим виданням.

«І гвалт, і кров... справля сваволлю сила...», [1901]. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XX, 1902, кн. 10, стор. 5—6. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 3, № 1859, арк. 11).

«Місто спить. Млою густо повіті...», 1902. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 112—113. Друкується за цим виданням.

«Ніч. У хаті зимно, темно...», [1902]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 79. Друкується за цим виданням.

«Згасло світло; темрява надворі...», [1902]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 128. Друкується за цим виданням.

Зустріч, 1902. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXIII, 1903, кн. 7, стор. 1—2. Друкується за цим виданням.

Борвій, 1902. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XX, 1902, кн. 10, стор. 3—5. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 3, № 1859, арк. 9—11).

«З напасником нашого слова та правди і волі...», [1902]. Вперше

надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 262. Друкується за цим виданням.

Гетьман, 1902. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXXIV, 1906, кн. 5, стор. 213—214. Друкується за цим виданням. В збірці «Поезії», К., 1908, стор. 199—202, цей вірш надрукований із змінами під заголовком «Хрещенська ніч».

Ніч («Ніч. Замоккли денні речі...»), [1902]. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXXV, 1906, кн. 7, стор. 2. Друкується за цим виданням.

На ріднім попелищі, 1902. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XX, 1902, кн. 10, стор. 1—3. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 3, № 1859, арк. 6—8).

«О, дякую, що ти прийшла-таки...», 1902. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 192. Друкується за цим виданням.

«Не спиться... Знов чорнії думи...», 1902. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXIII, 1903, кн. 7, стор. 3—4. Друкується за цим виданням.

«Коли ми уперве кохались...», [1902]. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXIII, 1903, кн. 7, стор. 2—3. Друкується за цим виданням.

Артисту М. К. Садовському (Експромт у день бенефісу), [1902]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 270. Друкується за цим виданням.

«Занадто вже! Чим дихати нема!..», [1902]. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XX, 1902, кн. 10, стор. 6. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 3, № 1859, арк. 12).

На спомин Котляревського, [1903]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 271—272. Друкується за цим виданням.

Сон («Я бачив сон... Ні, марилося уяв...»), 1903, 24 серпня. Дарниця. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXXVII, 1907, кн. 3, стор. 461—462, під заголовком «З останніх віршів». Текст друкується за цим виданням.

Весна («Ранок пахощами віє...»), 1903. Вперше надруковано в альманасі «З потоку життя», Херсон, 1905, стор. 264. Друкується за цим виданням.

«Ой знущались з мого слова...», 1903. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 246. Друкується за цим виданням.

«Болить моє серце... холоде в грудях...», [1903]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 247. Друкується за цим виданням.

«Як урочисто тут, замовк величний бір...», [1903]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 242—243. Друкується за цим виданням.

«Мов бачу тихую оселю...», 1903. Вперше надрукований в альманасі «З потоку життя», Херсон, 1905, стор. 263—264. Друкується за цим виданням.

«Чертог сіяв... Вона на сцені грала...», 1903. Вперше надруковано в альманасі «З потоку життя», 1905, стор. 263. Друкується за цим виданням.

Добраніч!, 1903. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 190. Друкується за цим виданням.

Молитва, [1903]. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXIII, 1903, кн. 7, стор. 4. Друкується за цим виданням.

«Всьому кінець... надії вже нема...», 1903. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XL, 1907, кн. 12, стор. 471, під заголовком «З останніх поезій». Друкується за цим виданням.

«О, вернись, моя музо, на мить...», 1903. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXXVII, 1907, кн. 1, стор. 41, під заголовком «З останніх поезій». Друкується за цим виданням.

Звитяга, 1903, 10 березня. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 253—254. Друкується за цим виданням.

«Ох, тяжко! Під знітом пошарпане серце холоде...», [1903]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 280. Друкується за цим виданням.

Псалом (Переспів), [1903]. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 100—101. Друкується за цим виданням.

Кантата на честь і славу М. Лисенку (Слова М. Старицького, музика А. Горілого), 20 грудня 1903 р. Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. XXV, 1904, кн. 1, стор. 4—5. Друкується за цим виданням.

Лорі, [1904]. Вперше надруковано з деякими змінами в альманасі «Герновий вінок», 1908, стор. 121. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 3).

Лора — Валерія Олександрівна О'Коннор-Вілінська (1866—1930)—українська культурна діячка ліберально-буржуазного напрямку.

«Двері, двері замкніть! Затужкуйте вікно!..», 2 квітня 1904. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 284, під заголовком «Останні вірші М. П. Старицького». Друкується за цим виданням.

Morituri (Поема). 1 квітня 1903 р. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 289—315. Друкується за цим виданням.

Morituri — смертники (лат.).

ПЕРЕКЛАДИ ТА ПЕРЕСПІВИ

З Я. В. ГЕТЕ

«Темна ніч вершини...» Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 122—123. Друкується за цим виданням.

З І. А. КРИЛОВА

Гава та Лисиця. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 3—4. Друкується за цим виданням.

Панасові галушки. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 7—9. Друкується за цим виданням.

Вовки та Вівці. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 9—10. Друкується за цим виданням.

Мурашка та Коник польовий. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 10—12. Друкується за цим виданням.

Брехун. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 15—17. Друкується за цим виданням.

Гуси. Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 20, стор. 311—312 під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за книжкою «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 21—23.

Кіт та Кухар. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 23—24. Друкується за цим виданням.

Мавпа та окуляри. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 32—33. Друкується за цим виданням.

Білка. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 25—26. Друкується за цим виданням.

Мавпа та дзеркало. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 36. Друкується за цим виданням.

Селянин в біді. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 39—40. Друкується за цим виданням.

Свиня під дубом. Вперше надруковано в книжці «Байки Крилова. Вибрав і переклав М. Старицький», К., 1874, стор. 46—47.

З В. А. ЖУКОВСЬКОГО

Вечір. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 32—33. Друкується за цим виданням.

З Д. Н. Г. БАЙРОНА

Бувай здоров! Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 1—4. Друкується за цим виданням.

Лиши мене! Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, 1883, стор. 26. Друкується за цим виданням.

З Г. ГЕЙНЕ

«Скоро хвилею прилине...» Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 19, стор. 295, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 26.

«Щоку до моєї щоки прихили...» Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 20, стор. 313, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 27.

«Мені снились сльози й палкі поривання...» Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 20, стор. 312—313, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 29—30.

Сосна. Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 19, стор. 294, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 26.

«В вечір хороший, ясний...» Вперше надруковано в збірці «З дав-

нього зшитку. *Пісні і думи*, ч. I, К., 1881, стор. 27—28. Друкується за цим виданням.

«Снилась мені дівчинонька...» Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 19, стор. 295, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. *Пісні і думи*, ч. I, К., 1881, стор. 28—29.

«Брати мої рідні! Як сонце сідає...» Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 20, стор. 313, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. *Пісні і думи*, ч. I, К., 1881, стор. 27.

З А. МІЦКЕВИЧА

Чати. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. *Пісні і думи*, ч. I, К., 1881, стор. 32—36. Друкується за цим виданням.

Мазунятко. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. *Пісні і думи*, ч. I, К., 1881, стор. 37. Друкується за цим виданням.

Сон. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. *Пісні і думи*, ч. I, К., 1881, стор. 31—32. Друкується за цим виданням.

До Сули (Do Niemna). Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. *Пісні і думи*, ч. I, К., 1881, стор. 36—37. Друкується за цим виданням.

Спомин. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. *Пісні і думи*, ч. I, К., 1881, стор. 38. Друкується за цим виданням.

З О. С. ПУШКІНА

Село. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 109—110. Друкується за цим виданням.

Мара. Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1899, № 62. Друкується за збіркою «Поезії», К., 1908, стор. 88—89.

Елегія («Шалених літ веселощі змертвілі...»). Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 111. Друкується за цим виданням.

Надгробник. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 73. Друкується за цим виданням.

«Остання хмарина бурхливої тучі...» Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 76. Друкується за цим виданням.

«Чи я по торжищах блукаю...» Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1899, № 62. Друкується за збіркою «Поезії», К., 1908, стор. 74—75.

«Святі пустельники і жени преподобні...» Вперше надруковано в ж. «ЛНВ», т. VI, 1899, кн. 6, стор. 156. Друкується за цим виданням.

Елегія («Я перебув свої бажання...»). Вперше надруковано в газ. «Діло», 1899, № 120. Друкується за збіркою «Поезії», К., 1908, стор. 20.

Зимній вечір. Вперше надруковано в ж. «Правда», 1868, № 7, стор. 76. Друкується за збіркою «З давнього зшитку. *Пісні і думи*, ч. II, К., 1883, стор. 180—182.

В'язень. Вперше надруковано в газ. «Буковина», 1899, № 62. Друкується за збіркою «Поезії», К., 1908, стор. 47.

Борва на морі, 1874. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 122—124. Друкується за цим виданням.

З Ю. СЛОВАЦЬКОГО

Поїзд (Кулик). Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 56—59. Друкується за цим виданням.

З Є. П. ГРЕБІНКИ

Коханка, [1882]. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 1—2. Друкується за цим виданням.

Вірш М. Старицького «Коханка» — переспів поезії Є. Гребінки російською мовою «Признання» (1839).

З М. П. ОГАРЬОВА

Світова річ, 1864. Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 18, стор. 279—280, під заголовком «Заврядне оповідання», під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «Поезії», К., 1908, стор. 5—6.

З М. Ю. ЛЕРМОНТОВА

Парус. Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 17, стор. 262, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 123.

«І нудно, і сумно, й нема де поради шукать...» Вперше надруковано в ж. «Нива», 1865, № 17, стор. 262, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 122.

Тамара. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 118. Друкується за цим виданням.

Бескет. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 124. Друкується за цим виданням.

«Ой виходжу сам я на дорогу...» Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 121. Друкується за цим виданням.

Янгол. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 120. Друкується за цим виданням.

«Чи пам'ятаєш, як з тобою...» Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 125—126. Друкується за цим виданням.

Сусіда. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 127—128. Друкується за цим виданням.

Пророк. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 12—13. Друкується за цим виданням.

Родовище. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку.

Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 126—127. Друкується за цим виданням.

Демон (Поєма). Вперше надруковано в ж. «Правда», 1875, № 19, стор. 745—749; № 20, стор. 784—789; № 21, стор. 825—829; № 22, стор. 865—868. Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 129—180.

Пісня про царя Івана Васильовича, молодого опричника та одважного крамаренка Калашника. Вперше надруковано окремим виданням у Києві 1875 р. Друкується за першодруком.

З М. О. НЕКРАСОВА

«Що ти, серце моє, побиваєшся?..» Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 45—46. Друкується за цим виданням.

«Духота, ніч довга, похмура...» Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 16. Друкується за цим виданням.

Поєту. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 15—16. Друкується за цим виданням.

Уривок. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 38—39. Друкується за цим виданням.

Музі. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 61. Друкується за цим виданням.

Прощай. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 45. Друкується за цим виданням.

З—ні. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 60. Друкується за цим виданням.

«Вчуваючи страхам лихим війни...» Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 44—45. Друкується за цим виданням.

«Що не рік, то й зменшаються сили...» Вперше надруковано в ж. «Правда», 1876, № 11, стор. 405, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 39—40.

Думи при вельможному ганку. Вперше надруковано в ж. «Правда», 1874, № 12, стор. 492—495, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 46—51.

Сіячам. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 11. Друкується за цим виданням.

Друзям. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 61. Друкується за цим виданням.

Пророк. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 11—12. Друкується за цим виданням.

«Незабаром дістанусь я тліну...» Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 57—58. Друкується за цим виданням.

Молебень. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 58—59. Друкується за цим виданням.

Муза. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 33—35. Друкується за цим виданням.

Моральний чоловік. Вперше надруковано в ж. «Правда», 1874, № 7, стор. 291—292, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за цим виданням.

«Саме в розпалі година жнив'яная...» Вперше надруковано в ж. «Правда», 1874, № 6, стор. 244—245, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 37—38.

«Чи їду зимою,— а ніч непрозора...» Вперше надруковано в ж. «Правда», 1874, № 7, стор. 289—290, під псевдонімом «Гетьманець». Друкується за збіркою «Поезії», К., 1908, стор. 209—210.

Невижата риза. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 35—36. Друкується за цим виданням.

Мати. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 14. Друкується за цим виданням.

Марина, солдатська мати (Поєма). Вперше надруковано в ж. «Правда», 1874, № 6, стор. 242—244. Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 51—57.

Мороз (Поєма). Вперше надруковано в ж. «Правда», 1874, № 10, стор. 409—416; № 11, стор. 449—456. Друкується за збіркою «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. II, К., 1883, стор. 62—106.

З В. СИРОКОМЛІ

Поштар. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 39—42. Друкується за цим виданням.

Владислав Сирокомля (літ. псевдонім) — польський письменник Людвік Кондратович (1823—1862).

Вірш «Поштар» широко відомий в рос. перекладі Л. Трефолева як народна пісня «Когда я на почте служил ямщиком».

Про старий мій домок. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 66—74. Друкується за цим виданням.

Божеволиці. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 42—49. Друкується за цим виданням.

Лялька. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 60—63. Друкується за цим виданням.

Бувало. Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 63—66. Друкується за цим виданням.

Селянка (В чотирьох піснях. З недавнього). Вперше надруковано в збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи», ч. I, К., 1881, стор. 49—58. Друкується за цим виданням.

З О. Л. БОРОВИКОВСЬКОГО

До судді (Промова злочинниці. Переспів), 1878. М. Старицький зробив переспів вірша «К судьям» О. Л. Боровиковського (1844—1845), сина українського поета і байкаря Л. Боровиковського, відо-

мого юриста і разом з тим поета. Цей вірш надрукований в художньо-історичній хрестоматії «Русская муза», третє видання, 1914, стор. 342.

Переспів М. Старицького «До судді», вперше надрукований у збірці «Поезії», К., 1908, стор. 82—83. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 78, № 566).

З С. Я. НАДСОНА

Музі. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 279. Друкується за цим виданням.

«Я не цілком твій — зве мене...», [1878]. («Не весь я твой...»). Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 92. Друкується за цим виданням.

«Вмерла муза моя!..» Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 207. Друкується за цим виданням.

«І галас оргії, і співів п'яних згуки...», 1896. Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 154—155. Друкується за автографом (Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 15, № 6).

«Друже, брате, знебулий, нужденний мій брат...» Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 276. Друкується за цим виданням.

«Співочий вірш, який скриляла мрія...» Вперше надруковано в збірці «Поезії», К., 1908, стор. 277. Друкується за цим виданням.

СЕРБСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ І ПІСНІ

Тут подаємо більшість перекладів М. Старицького, що ввійшли до книги «Сербські народні думи і пісні» (К., 1876). Перекладам передувало вступне слово перекладача. Наводимо його повністю:

От переводчика

Между всеми европейскими народностями славяне, а между последними сербы и малороссы — особенно богаты своей народной поэзией; в их думах и песнях отразилось все бурное прошлое этих многострадальных народов, исполненное трагической борьбы за свободу. Но в то время, как малороссы, под гнетом исторической судьбы и минувшей панщины, стали забывать свои думы, заменяя их, отчасти и под влиянием культуры, лакейскими куплетами, — сербы сумели отстоять в своей памяти всю девственную прелесть эпической поэзии и языка: у них даже и до сего дня бьется прежнее богатырское сердце, они и теперь живут былой эпической жизнью, заканчивая в настоящий момент последний акт кровавой, неравной борьбы с врагом-угнетателем.

Украинцы по своему кровному родству, по своему прошлому, по типу, по многим бытовым чертам, по языку и наконец по симпатиям чрезвычайно близки к придунайским славянам; это сходство отразилось и в народной поэзии. А между тем с этой поэзией придунайских братьев наше общество знакомо очень мало; на малорусский же язык, самый удобный для передачи эпического тона

этих дум, до сих пор ничего переведено не было. Вот почему я возымел смелость взять на себя почин в этом деле и познакомить земляков своих с сербской народной поэзией.

Издание свое я разделил на три части. В 1-ю часть вошли исключительно *юнацкие думы*, т. е. богатырские и исторические. При выборе я опустил те думы, в которых преобладал мифический, легендарный элемент, перемешанный с религиозным, так как он у всех народов более или менее сходен и исключительно сербского мало содержит,— а остановился я более на исторических думах, в которых и вылилась вся жизнь сербов. Я по возможности держался хронологического порядка и выбрал наиболее характерные думы из периода дотурецкого, сравнительно бедно изображенного; но зато эпоху самой борьбы, которая ярче всего отразилась в народной поэзии сербов, я старался передать возможно полнее и потому у меня думы про царя Лазаря и Косовскую битву переведены почти все; из дум про Марка Королевича, любимого сербского героя, не вошли в перевод только наименее характерные; затем 1-я часть заканчивается немногими думами из гайдуцкого периода, который отчасти соответствует нашему гайдамацкому. Во 2-ю часть вошли все бытовые и женские песни; наконец в 3-ю — обрядовые и исторический очерк придунайских славян. По независимым от переводчика обстоятельствам появляется в свет только 1-я часть, содержащая, впрочем, довольно полное целое.

При переводе дум я старался фотографически точно передать мысль подлинника, следя за ним стих за стихом, слово за словом; старался удержать тот же самый размер сербского белого стиха и употреблять в переводе исключительно народную речь, чтобы сохранить эпический букет подлинника. Насколько успела во всем этом моя слабая рука, пусть судит благосклонный читатель.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

	Стор.
1. М. П. Старицький. <i>Портрет роботи художника</i> <i>В. С. Кравченка</i>	4—5
2. М. П. Старицький. <i>Фото 1863 р.</i>	48—49
3. М. В. Лисенко. <i>Фото 1861 р.</i>	64—65
4. Фотокопія автографа поезії «На спомин Т. Г. Шев- ченка»	104—105
5. Фотокопія автографа поезії «Борвій»	160—161
6. Обкладинка збірки поезій «З давнього зшитку» (1883) .	240—241

З М І С Т

М. Комишанченко. М. П. Старицький 5

ОРИГІНАЛЬНІ ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

Ждання	35
В садку	37
«Ізнов нудьга, непрохана кума!»	38
До подруги	39
Вечірня	40
Думка	42
Мій рай	43
На озері	44
Весна («Весна іде. Сніги чорніють...»)	45
Виклик	47
Поклик до братів слов'ян	49
До альбома	51
«Як часом у тебе заграє...»	52
Чудова ніч	53
Нема правди	55
На проводи другу	57
До Шевченка	59
«Серце моє нудне, серце моє трудне!»	61
За лихими владарями	62
«Не сумуй, моя зірко кохана...»	64
Не згадуй!	66
Пам'яті М. Ф. Л.	67
Марусі	68
До І. Білика	69
До молоді	70
На Новий рік	72
«Коли засну навіки в домовині...»	74
Смерть слов'янина	76
Нива	77
«В грудях вогонь, холодне повівання...»	79
До України	80
Редакторіві	82
На страстях	83
«Тяжко, важко по світу блукати...»	84
«Де мені подітись з лютою нудьгою...»	85
Край комінка	86

Прощання	88
Перед труною	89
«Чом не весел, мій соболю...»	90
Непевність	91
«Зорі, зорі, ясні очі...»	93
На мотив з Гейне («Як з тобою ми спізнались...»)	94
Темрява	95
Весна («Світить сонце...»)	97
«Сиділи ми, каганчик миготів...»	99
Бажання	100
«Останні сили дарма трачу...»	101
«Сумно і темряво. В вікна заплакані...»	102
На спомин Т. Г. Шевченка	104
«Ночі темряві з завірюхами...»	106
На морі	107
Дочка Ієфая	108
На роковини Шевченку (<i>До поновлення могили</i>)	109
До М. Лисенка	111
На прю! (<i>З болгарського</i>)	112
Забутливі люди (<i>На мотив з венгерського</i>)	114
«У пишному салоні...»	116
Учта	117
Поету	119
Монолог бездольця	121
«Ніч згори зорить очима...»	124
«Дивлюсь на тебе, і минуле...»	125
Вечір («Вечір. Тихо, ясно...»)	126
Швачка	127
«Коли від ненятлої муки...»	128
Сльоза	129
«Зіходить місяць, гаснуть зорі...»	130
Слов'янська доля (<i>З чеського</i>)	132
До броні! (<i>На повстання болгар проти турків</i>)	133
До Дунаю	134
Остання ніч (<i>З волоського</i>)	135
Борцю (<i>З британського</i>)	136
«Ох, і де ти, зіронько...»	137
«Тихо плине нічка друга...»	139
«Грицю, Грицю! Йди до тину...»	141
«Що не день, то гірша мир трухлявий...»	142
До Миколи Лисенка! (<i>На спомин 18 ст. ст. марця 1893 р.</i>)	143
Остання дорога	145
«Хай тепера рида в мене кобза сумна...»	147
На смерть друга (<i>М. В. Ковалевського</i>)	148
«Шлях крутий...»	150
«Парно, душно, як ніколи...»	151
Монологи про кохання	152
«І гвалт, і кров... справля сваволю сила...»	156
«Місто спить. Млюю густо повіті...»	158
«Ніч. У хаті зимно, темно...»	160
«Згасло світло; темрява надворі...»	161
Зустріч	162

Борвій	164
«З напасником нашого слова та правди і волі...»	167
Гетьман	168
Ніч («Ніч. Замовкли денні речі...»)	171
На ріднім попелищі	172
«О, дякую, що ти прийшла-таки...»	175
«Не спиться... Знов чорнії думи...»	176
«Коли ми уперве кохались...»	178
Артисту М. К. Садовському (<i>Експромт у день бе- нефісу</i>)	180
«Занадто вже! Чим дихати нема!»	181
На спомин Котляревського	182
Сон («Я бачив сон... Ні, марилося уяв...»)	184
Весна («Ранок пахощами віє...»)	186
«Ой знущались з мого слова...»	187
«Болить мое серце... холоне в грудях...»	188
«Як урочисто тут, замовк величний бір...»	189
«Мов бачу тихую оселю...»	191
«Чертог сіяв.. Вона на сцені грала...»	192
Добраніч!	193
Молитва	194
«Всьому кінець... надії вже нема...»	195
«О, вернись, моя музо, на мить...»	197
Звитяга	198
«Ох, тяжко! Під гнітом пошарпане серце холоне...»	200
Псалом (<i>Переспів</i>)	201
Кантата на честь і славу М. Лисенку	203
Лорі	206
«Двері, двері замкніть! Затушкуйте вікно!»	207
Moriguri (<i>Поема</i>)	208

ПЕРЕКЛАДИ ТА ПЕРЕСПІВИ

З Й.-В. ГЕТЕ

«Темна ніч вершини...»	233
----------------------------------	-----

З І. А. КРИЛОВА

Гава та Лисиця	234
Панасові галушки	235
Вовки та Вівці	236
Мурашка та Коник польовий	237
Брехун	238
Гуси	240
Кіт та Кухар	241
Мавпа та окуляри	242
Білка	243
Мавпа та дзеркало	243
Селянин в біді	244
Свиня під дубом	245

З В. А. ЖУКОВСЬКОГО

Вечір	246
-----------------	-----

З Д. Н. Г. БАЙРОНА

Бувай здоров!	247
Лиши мене!	249

З Г. ГЕЙНЕ

«Скоро хвилюю прилине...»	250
«Шоку до моєї шоки прихили...»	250
«Мені снились сльози й палкі поривання...»	250
Сосна	251
«В вечір хороший, ясний...»	251
«Снилась мені дівчинонька...»	252
«Брати мої рідні! Як сонце сідає...»	252

З А. МІЦКЕВИЧА

Чати	253
Мазунятко	255
Сон	256
До Сули (До Ніетпа)	256
Спомин	257

З О. С. ПУШКІНА

Село	258
Мара	259
Елегія («Шалених літ веселощі змертвілі...»)	261
Надгробник	261
«Остання хмарино бурхливої тучі...»	262
«Чи я по торжищах блукаю...»	262
«Святі пустельники і жени преподобні...»	263
Елегія («Я перебув свої бажання...»)	264
Зимній вечір	264
В'язень	265

З В. ГЮГО

Борва на морі	266
---------------	-----

З Ю. СЛОВАЦЬКОГО

Поїзд (Кулик)	269
---------------	-----

З Є. П. ГРЕБІНКИ

Коханка	272
---------	-----

З М. П. ОГАРЬОВА

Світова річ	274
-------------	-----

З М. Ю. ЛЕРМОНТОВА

Парус	276
«І нудно, і сумно, й нема де поради шукать...»	276
Тамара	277
Бескет	278

«Ой виходжу сам я на дорогу...»	278
Янгол	279
«Чи пам'ятаєш, як з тобою...»	279
Сусіда	280
Пророк	281
Родовище	281
Демон (<i>Поема</i>)	
Частина перша	283
Частина друга	294
Пісня про царя Івана Васильовича, молодого оприч- ника та одважного крамаренка Калашника	316

З М. О. НЕКРАСОВА

«Що ти, серце мое, побиваєшся?»	329
«Духота; ніч довга, похмура...»	329
Поету	329
Уривок	330
Музі	330
Прощай	330
З—ні	331
«Вчуваючи страхам лихим війни...»	331
«Що не рік, то й зменшаються сили...»	332
Думи при вельможному ганку	332
Сіячам	335
Друзям	335
Пророк	336
«Незабаром дістанусь я тліну...»	336
Молебень	337
Муза	337
Моральний чоловік	338
«Саме в розпалі година жнив'яная...»	340
«Чи їду зимою,— а ніч непрозора...»	340
Невижата риза	342
Мати	343
Марина, солдатська мати (<i>Поема</i>)	344
Мороз (<i>Поема</i>)	
Частина перша. Смерть селянина	348
Частина друга. Воевода Мороз	361

З В. СИРОКОМЛІ

Поштар	380
Про старий мій домок	383
Божеволиці	389
Лялька	393
Бувало	395
Селянка. В чотирьох піснях. (<i>З недавнього</i>)	
I. Заспів до неділі	397
Ранок	397
II. Поворот з торгу Івана	399
III. Лемент орандаря	401
Вечір	403

До судді. Промова злочинниці (*Пересів*) 405

З С. Я. НАДСОНА

Музі	407
«Я не цілком твій — зве мене...»	407
«Вмерла муза моя!»	408
«І галас оргії, і співів п'яних згуки...»	408
«Друже, брате, знебулий, нужденний мій брат...»	409
«Співочий вірш, який скриляла мрія...»	410

СЕРБСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ І ПІСНІ

Будування Скадру	411
Одруження короля Вукашина	418
Радул-бей і болгарський король Шишман	427
Хворий Дійчин	432
Смерть Івана Деспотовича	440
Одруження князя Лазаря	444
Урош і Мрлячовенки	449
Смерть молодого царенка Уроша	457
Милош у латинців	463
Остатній бенкет царя Лазаря	467
Розвідки	469
Вибір Лазарів і бой на Косові	472
Цариця Милиця і Косовська січа	475
Цариця Милиця і воєвода Владета	481
Степан Мусич	483
Смерть матері Юговенків	488
Дівчина-косовка	491
Сон цариці Милиці	495
Бранкович зве на Косове турків	505
Банович Страхinya	512
Косове поле	533
Юришенко Йванко	572
Весілля короленка Марка	576
Оранка Марка-короленка	585
Хто найкращий юнак?	586
Марко й орел	589
Марко-короленко і бей Костадин	591
Марко п'є вино в рамазан	593
Турки у Марка на святі	596
Смерть короленка Марка	601

П Р И М І Т К И 609

Список ілюстрацій 624

Редактор *В. О. Собонович*
Художник *В. І. Смородський*
Художній редактор *М. П. Вувк*
Технічний редактор *Є. А. Зіскіндер*
Коректори *З. Г. Коваль, Н. Н. Падалка*

МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ СТАРИЦКИЙ

Сочинення

Том 1

(На українском языке)

•

Здано на виробництво 8/VIII 1963 р.

Підписано до друку 21/X 1963 р.

Формат паперу $84 \times 108\frac{1}{32}$. Фізичн. друк. арк. 19,75.

Умовн. друк. арк. 32,39 + 6 вкл. Обліково-видавн. арк. 29,24.

Ціна 1 крб. 10 коп. Замовлення 485. Тираж 19 000 (2-й завод 12 501—19 000).

•

Держлітвидав України,
Київ, Володимирська, 42.

•

Київська книжкова друкарня № 4
Державного комітету Ради Міністрів Української РСР по пресі,
Київ, пл. Калініна, 2.

ДЕРЖЛІТВИДАВ УКРАЇНИ

випускає в світ систематизоване
видання кращих творів
дожовтневої української
літератури

Цього року виходять:

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

*Твори в десяти томах,
тт. 1, 2*

*

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА

*Твори в п'яти томах,
тт. 3, 4, 5*

*

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

*Твори в трьох томах,
тт. 1, 2, 3*

*

ЛЕСЬ МАРТОВИЧ

Твори

*

АРХИП ТЕСЛЕНКО

Твори

*

**Українські народні прислів'я
та приказки**

Збірник

